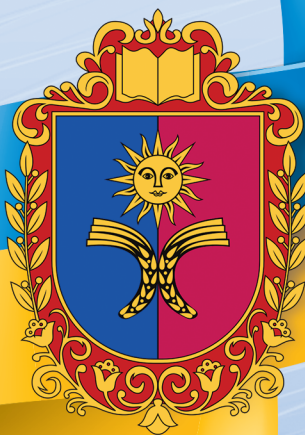

ПОДІЛЛЯ І ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ

МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА КУЛЬТУРА КРАЮ

всеукраїнська
міждисциплінарна
науково-практична конференція

Випуск 1

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька обласна військова адміністрація
Хмельницька обласна рада
Департамент освіти і науки Хмельницької обласної військової адміністрації
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра суспільних дисциплін
Державний архів Хмельницької області
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

ПОДІЛЛЯ І ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ: МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА КУЛЬТУРА КРАЮ

Хмельницький
2024

УДК 94:39(477.43/44/.82)(062.552)

П 65

Рекомендовано до друку вченою радою
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(протокол № 6 від 29. 05. 2024 р.)

Рецензенти:

- С. Е. Баженова**, докторка історичних наук, професорка (м. Кам'янець-Подільський)
С. Д. Гальчак, доктор історичних наук, професор (м. Вінниця)
Ю. В. Телячий, доктор історичних наук, професор (м. Хмельницький)

Редакційна колегія:

- І. М. Шоробура**, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор (гол. ред.);
В. М. Островий, кандидат історичних наук, доцент (заст. гол. ред.);
В. Р. Адамський, кандидат історичних наук, доцент (відп. ред.);
О. Л. Бакіна, заступник директора з навчально-виховної роботи Хмельницького ліцею № 15 імені О. Співачука;
К. М. Бурдуваліс, директор Державного архіву Хмельницької області;
Г. В. Бучківська, доктор педагогічних наук, професор;
О. М. Галус, доктор педагогічних наук, професор;
Л. М. Левандовська кандидат історичних наук;
С. О. Семенчук, кандидат історичних наук, доцент;
О. С. Поліщук, доктор філософських наук, професор.

П 65 Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю: матеріали I всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 12 квітня 2024 р.) / [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (заст. гол. ред.), В. Р. Адамський (відп. ред.), О. Л. Бакіна, Г. В. Бучківська та ін.]. Хмельницький: ХГПА, 2024. Випуск 1. 369 с.

У збірнику вміщенні повідомлення, виголошені авторами, в якості доповідей на I всеукраїнській міждисциплінарній науково-практичній конференції «Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю», в яких розкрито різні методологічні рефлексії, проблеми політичної, економічної та соціальної історії краю.

Адреса редакційної колегії: м. Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139, E-mail: kgpa_nauka@ukr.net

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО УЧАСНИКАМ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Шановні учасники конференції!

Науково-практичний форум, який сьогодні започатковується кафедрою суспільних дисциплін у нашому навчальному закладі, поза сумнівом, є на часі. За умов російської агресії в Україну вельми актуалізується значний комплекс проблематик, пов'язаний із дослідженням історичного поступу українського народу, усвідомлення останнім його самоідентифікації. Специфіка регіональних особливостей у цьому відношенні посідає окреме важливе місце в пріоритетах дослідницьких студій.

Поділля та Південно-Східна Волинь віддавна виконували роль територій, що виступали посередником у взаєминах населення решти українських земель із населенням інших частин Європи. Це зумовлювалось, зокрема, географічним розташуванням земель, що сьогодні формують терени Хмельниччини.

Роль посередництва між українськими землями та європейською спільнотою простежується вже від перших археологічних культур, що фіксуються на Поділлі. Але особливо виразно ця тенденція простежується від доби середньовіччя. Тому російській імперії, попри докладання чималих зусиль, так і не вдалося поглинути та русифікувати наш край.

З цієї перспективи також виглядає цілком природним, що під час перебігу Української революції 1917–1921 рр., наш край виступав найнадійнішим бастионом тогочасної Української державності і саме тут національні владні структури трималися найдовше.

Дозвольте від імені ректорату Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії привітати учасників I міждисциплінарної науково-практичної конференції «Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю» та побажати творчої, продуктивної дискусії, а нам усім УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕМОГИ над російським агресором.

*Інна Шорбура, доктор педагогічних наук, професор,
ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Шановні дослідники історії рідного краю!

Насамперед дозвольте від імені правління Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України привітати учасників І міждисциплінарної науково-практичної конференції «Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю», в роботі якої бере участь чимало відомих краєзнавців.

За роки незалежності України нашими колегами проведена велетенська робота з історичної реконструкції різних історичних періодів. Видані десятки томів документів та публікацій мемуарів і творчої спадщини видатних подільських діячів, величезний масив дослідницьких студій – монографій, дисертацій, статей.

Завдяки спільним зусиллям нам вдалося звільнити регіональну історіографію від ідеологічних нашарувань, кліше та міфів радянської доби. Однак сьогодні перед нами постав новий якісний виклик. Ми маємо об'єктивно та неупереджено, але з україноцентричних позицій, дослідити російсько-українське протистояння, яке супроводжувало нашу історичну ходу щонайменше з доби середньовіччя.

Хочу наголосити ще на одному важливому аспекті нашої діяльності. Слід подбати про урізноманітнення репрезентації результатів дослідницької праці. Крім спеціальних наукових студій, розрахованих переважно на фахову аудиторію, наші напрацювання з різних царин гуманітарного знання мають матеріалізуватися також у форматі новітніх хронік знакових історичних періодів, ґрунтовних тематичних енциклопедичних довідників, серійних матеріалів у засобах масової інформації, включаючи й електронні.

Зичу усім плідної дискусії.

СЛАВА УКРАЇНІ!

ГЕРОЯМ СЛАВА!

*Юрій Телячий, доктор історичних наук, професор,
голова Хмельницької обласної організації
Національної спілки краєзнавців України*

**Шановні колеги, історики та краєзнавці,
дорога академспільноті!**

Факт здобуття Україною незалежності та історична можливість розбудови нової національної держави дали змогу вільно розвивати власну історичну науку, остаточно позбавитися старих ідеологічних догм і стереотипів, отримати безперешкодний доступ до архівних джерел, що майже одразу ж відкрило шлях до нових поглядів і оцінок минулого української нації. У вітчизняних дослідників з'явилася не тільки реальна можливість об'єктивно і неупереджено висвітлювати окремі процеси, події і явища різних етапів української історії, а й увійти до міжнародної спільноти з власним науково-концептуальним баченням минулого свого народу, відкидаючи зовнішні впливи. Протягом останніх тридцяти років історична наука збагатилася принципово новими науковими школами, новітніми напрямками досліджень та цілим поколінням істориків.

У XXI ст. сучасна українська історична наука є цілком самодостатньою, а наукові напрацювання наших істориків досить повними і багатограними, в тому числі й у дослідженні таких регіонів України як Поділля та Південно-Східна Волинь. Наразі українська історіографія є об'єктивною та науково обґрунтованою і продовжує вивчати проблемні та мало досліджені аспекти. В результаті сформоване незалежне і не заангажоване історичне бачення в контексті загальноєвропейського наративу історичного минулого українських земель.

Знаковою подією в житті історичної спільноти Хмельниччини є проведення 12 квітня 2024 р. всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції «Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю». Такого роду наукові форуми становлять інноваційно-дискусійну платформу для обговорення науковою спільнотою нових ідей, досліджень, обміну досвідом та представлення власних наукових досягнень. Вона також є чудовою можливістю для переосмислення та обміну набутим досвідом, знаходження раціональних основ майбутніх наукових проєктів та шляхів їх реїмплементації та науково-дослідних робіт.

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Я хочу висловити подяку Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії за участь в співорганізації конференції і побажати її учасникам плідного та успішного наукового спілкування. Сподіваюся, що конструктивні дискусії, інформативні доповіді та приємні враження від нашої конференції надихнуть науковців та молодих вчених на нові історичні розвідки, які створюють об'єктивну картину минулого нашого краю.

З повагою –

*Ректор НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
кандидат економічних наук, доцент, заслужений працівник освіти
України, академік НАН вищої освіти України, професор кафедри
фінансів та обліку і оподаткування ім. С. Юрія Мар'ян ТРІПАК*

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Шановні учасники всеукраїнської науково-практичної конференції «Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю»

Дозвольте від імені Державного архіву Хмельницької області привітати учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю».

Хочу висловити слова подяки організаторам конференції, які зробили все у цих надскладних умовах сьогодення, щоб конференція відбулася на належному науковому рівні.

Хмельниччина – перлина Волині і Поділля, краса України. Леся Українка не дарма писала: «Краса України, Подолля!» Це прекрасний край, населений працелюбними людьми, патріотами своєї малої батьківщини. Ліси і доли, дзеркальна гладь ставків, озер і річок, історико-архітектурні пам'ятки Кам'янця-Подільського, Меджибожа, Ізяслава та інших територій, надра й чорноземи – усе це та багато іншого створює умови для повноцінної активної життєдіяльності людей нашого краю.

В умовах війни, яку нам нав'язала росія, жителі області об'єдналися в єдиний фронт, щоб дати відчіч агресору. Війна також показала, що вивчення власної історії є надзвичайно важливим елементом в захисті країни. У розв'язаній війні ворог намагається вкрати та переписати нашу історію, самотність, позбавити націю її ідентичності та історичної пам'яті.

Понад сто років тому один із лідерів української держави М. Грушевський писав: «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою».

Бажаю всім учасникам конференції успіхів, конструктивної роботи, здійснення усіх планів, намірів та сподівань, здоров'я та удачі, плідної і творчої праці в ім'я розквіту України, на благо нашого рідного Подільського краю!

Слава Збройним силам України!

Слава Україні!

*Катерина Бурдуваліс, директор Державного архіву
Хмельницької області*

УДК 257.7-526.64:908(477.43)(09)

*Сергій Семенчук,
м. Хмельницький*

**КАМ'ЯНА СТАТУЯ З ІВАШКОВЕЦЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ДОХРИСТИЯНСЬКОЇ МОНУМЕНТАЛІСТИКИ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ
СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТЕР'Я**

У публікації висвітлено історію дослідження нововиявленої кам'яної антропоморфної стели-статуї поблизу села Івашківці Новоушицької територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області у квітні 2023 року. Після передачі знахідки до Новоушицького краєзнавчого музею автор статті, особисто обстеживши стелу в музеї, подає її опис із зазначенням розмірів та характеристикою іконографічних зображень на знахідці. Висловлено думку, що належність матеріалу, з якого виготовлено стелу, вчені відносять до епохи міоцен. Під час досліджень зроблено спробу датувати статую – в межах III початком II тис. до н.е., віднайдено відповідники серед простих стел – із сіл Горохівка та Глибоке, що на Миколаївщині. Автор публікації схиляється до думки, що найдавнішою у хронологічному полі південно-західної частини України та лівобережжі Середнього Подністер'я станом на тепер є Івашковецька стела-статуя, аналогів якій в досліджуваному регіоні, за станом на 2024 рік, немає.

Ключові слова: *Івашківці, стела, статуя, антропоморф, камінь-вапняк.*

Сприятливі природно-кліматичні умови лівобережжя Середнього Подністер'я вабили далеких пращурів оселятися тут ще в епоху палеоліту. Досліджуваний регіон був локальним та вирізнявся з-поміж інших скупченням кам'яних антропоморфних стел. За підрахунками автора публікації за станом на тепер в досліджуваному регіоні налічується 28 зразків кам'яної монументалістики, які систематизовано у дисертаційній роботі «Осередки язичництва Лівобережжя Середньої Подністрянщини (XI ст. до н. е. – XIII ст. н. е.) та власних наукових публікаціях [23, с. 156; 24, с. 137-141].

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Кам'яна скульптура – одна із форм монументального мистецтва, яка існувала в давні часи в окремих етнокультурних спільнотах та мала широке розповсюдження [18, с. 5] на лівобережжі Середньої Подністрянщини.

Згідно з віруваннями предків каміння символізувало вічність, на відміну від дерев. З часом з каменю створювали скульптури, надаючи їм антропоморфних та зооморфних рис [9, с. 218–219].

Історіографія проблеми сягає рубежів ХІХ та початку ХХ століть, значну роботу щодо виявлення та фіксації антропоморфних скульптур у Середньому Подністер'ї здійснили на рубежі ХІХ та ХХ століть Віктор Гульдман [10, с. 300] та Юхим Сіцинський [25, с. 205–210].

Вагомий доробок у розробку проблеми історії язичництва Подністрянщини має дослідник Іон Винокур [4; 5; 6; 7; 8; 16, с. 9–11]. Кам'яна монументалістика досліджуваної території була у сфері наукових інтересів археологів Михайла Брайчевського, Василя Довженка [3; 1], Ірини Русанової та Бориса Тимощука [20; 19]. Сучасні дослідники цієї проблематики – Ростислав Забашта [12; 13; 14], Володимир Захар'єв [15], Віталій Гуцал, Петро Болтанюк [11], Павло Нечитайло [17, с. 37–40], Сергій Семенчук [21; 22; 23; 24] та інші.

Найдавнішою у хронологічному полі південно-західної частини України та лівобережжі Середньої Подністрянщини зокрема, є стела-статуя, виявлена в околицях села Івашківці Кам'янець-Подільського району Новоушицької територіальної громади. Історія знахідки така. Місцевий житель села Івашківці Дмитро Гречанюк наприкінці квітня 2023 року під час корчування дерев в саду за межами населеного пункту натрапив на кам'яну стелу, що знаходилась під корінням. Після обстеження та очищення поверхні знахідки від бруду у жовтні цього ж року її передано у Новоушицький історико-краєзнавчий музей.

Автор публікації, обстеживши знахідку в музеї, здійснив її обміри. Для виготовлення скульптури давньої митець використав плоску чотирикутну плиту довжиною 115 см (Рис. 1), завширшки 58,5 см, товщиною 32,5 см (Рис. 2).

Рис. 1. Загальний вигляд стели-статуї з с. Івашківці.
Фото Дмитра Гречанюка

**Рис. 2. Товщина кам'яної стели-статуї.
Фото Дмитра Гречанюка**

У статуї добре змодельовано виступ голови – 21,5x14 см, втягнутої в плечі, а також дещо скошені ліворуч дві ледь помітні викарбувані лінії, що розходяться в різні сторони із верхньої частини голови (Рис. 3), та чіткі прямокутні плечі (Рис. 4). Деталей одягу на стелі не виявлено.

На фронтальній частині прокреслено руки, притиснуті до грудей, із розправленими п'ятьма пальцями, нижче яких викарбувано продовгуватий трикутник із незавершеними кутами у вигляді лука (Рис. 5).

Так, створюючи образ людини, первісний художник приділив основну увагу деталям верхньої половини тіла – голові, плечам, рукам, озброєнню (лук); ноги не висічено.

Рис. 3. Виступ голови на стелі-статуї.
Фото Сергія Семенчука

Рис. 4. Вигляд прямокутних плечей стелі-статуї.
Фото Сергія Семенчука

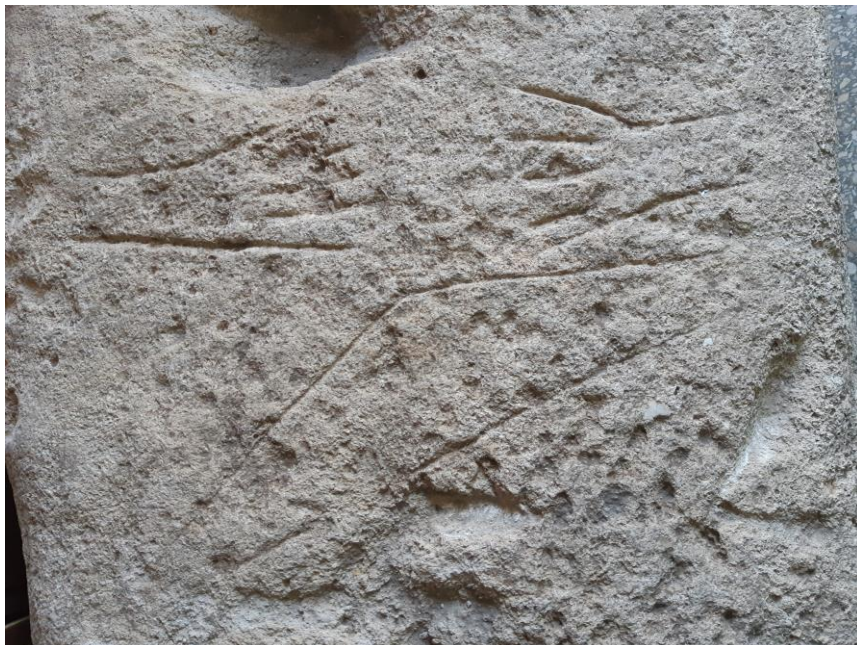

Рис. 5. Зображення рук та лука на стелі-статуї.

Фото Сергія Семенчука

Загалом стела-статуя має численні пошкодження: нижче плечей у правій частині кам'яної плити спостерігається продовгуватий паз із округлим заглибленням вкінці довжиною 27 см, як наслідок пошкодження плугом сільськогосподарської техніки (Рис. 1). По всій площині знахідки спостерігаються сліди вивітрювання, вищерблення, сколів, сучасні і давні подряпини. На жаль, обстежити тильну частину скульптури можливості не було.

На думку Ігора Касіяника, кандидата географічних наук, доцента, завідувача кафедри географії та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка досліджувану стелу виготовлено із дністровського каменю-вапняку Кайнозойської ери, періоду неоген, епохи міоцен – 23,03 млн років тому.

За досконалістю виготовлення і ступенем відтворення образу дослідники поділяють кам'яні стели на дві групи (Аскольд

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

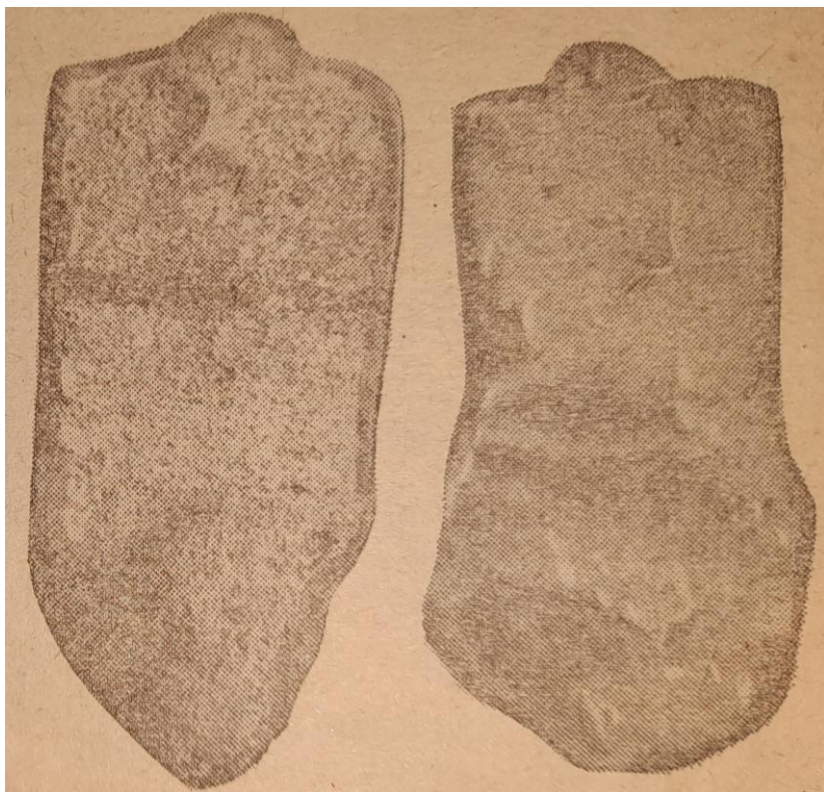
Щепинський, Олександр Формозов, Тамара Златковська). Перша група – прості схематичні стели без будь-яких зображень на їх поверхні. Друга – більш досконалі «складні», з позначенням не тільки частин тіла, а й багатьох атрибутів: предметів озброєння, прикрас, зображень людей, тварин. Цю групу дослідники називають «стели-статуї» [26, с. 11–12], до яких автор публікації відносить й Івашковецьку знахідку.

Складних стел-статуї на території України виявлено відносно небагато – понад 20 екземплярів. Серед них: скульптури із сіл Наталівка та Керносівка на Дніпропетровщині, Білогрудівка на Уманщині. До стел-статуї належать знахідки із Криму (Казанки, Ак-Чокраки, Тірітака, Верхоріччя), північного Надазов'я (Новочеркаськ, Сватово), Молдови (Чобручі, Олександрівка), Полтавщини (Федорівка) та Одещини. Відомі вони й на території Румунії (Гаманджія Корощбанія), Болгарії (Плачидол, Єзеро) та Північного Кавказу (Нальчик) [26, с. 12].

Поза сумнівом, у стелі втілено образ пращура чоловічої статі (воєначальника або вождя). Серед канонічних елементів цього образу є лук.

Датування подібних пам'яток доволі умовне: в межах III початку II тис. до н.е., залежно від контексту знахідки. Повної аналогії Івашковецькій стелі-статуї на теперішній час відшукати не вдалось. Однак, простежується подібність за формою серед простих стел із сіл Горохівка та Глибоке, що на Миколаївщині (Рис. 6).

Отже, знахідка Івашковецької стели-статуї є надзвичайно важливою для розуміння релігійних уявлень давнього населення на території України та досліджуваного регіону зокрема, еволюції кам'яної дохристиянської монументалістики. Також цінним джерелом для вивчення зброї доби міді та ранньої бронзи є нечисленні іконографічні матеріали, рідкість яких, можливо обумовлена існуванням табу на зображення реальних предметів та істот. Винятком є лише пам'ятки монументального мистецтва III тис. до н.е. Таким чином варто відзначити про локальний вияв дохристиянської монументалістики на території лівобережжя Середнього Подністрів'я (Івашковецька стела), яка потребує ще додаткових досліджень та наукових інтерпретацій.

**Рис. 6. Прості стели із сіл Горохівка та Глибоке
Миколаївської області**

Список використаних джерел та літератури:

1. Брайчевский М. Ю. Древнесловянское святилище в селе Иванковцы на Днестре // Краткие сообщения института истории материальной культуры СССР. 1953. Вып. 52. С. 43-53.
2. Брайчевский М. Ю. Археологическая разведка в Новоушицком районе Хмельницкой области // Археологічні пам'ятки УРСР. 1955. Вып. V. С. 178.
3. Брайчевский М. Ю., Довженок В. И. Поселение и святилище в селе Иванковцы в Среднем Поднестровье. Материалы и исследования по археологии СССР. 1967. Вып. 139. С. 238-262.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

4. Винокур І. С. Історія та культура черняхівських племен. Київ: Наукова думка, 1972. 180 с.
5. Винокур І. С. Черняхівська культура: витоки і доля. Кам'янець-Подільський: Абетка, Оіюм, 2000. 376 с.
6. Винокур І. С., Тимошук Б. О. Давні слов'яни на Дністрі. Ужгород: Карпати, 1977. 111 с.
7. Винокур І. С., Альошкін О. М., Забашта Р. В., Петров М. Б., Петровський В. М., Пірняк О. М., Степанков В. С. Буша: історико-краєзнавчі нариси. Хмельницький, 1991. 152 с.
8. Винокур І. С., Горішній П. А. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. Кам'янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства, 1994. 363 с.
9. Войтович В. М. Українська міфологія. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
10. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). Каменец-Подольск: Тип. Под. губ. стат. ком., 1901. 405 с.
11. Гуцал В. А., Болтанюк П. А. Ідол із с. Пижівка // Матеріали XIII Подільської іст.-краєзн. конф. (м. Хмельницький 19 листопада 2010 р.) [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / ред. кол.: О. М. Завальнюк (голова), В. І. Войтенко (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 161-164.
12. Забашта Р. В. До питання еволюції й формально-образної структури монументальної скульптури слов'ян-язичників // VII Подільська іст.-краєзн. конф. Секція археології: Тези доповідей / ред. кол.: Л. В. Баженов, І. С. Винокур, (відп. ред.) О. М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А. Ф. Суrowsий, О. О. Чехівський. Кам'янець-Подільський, 1987. С. 38-40.
13. Забашта Р. В. Ідоли Ставчанського святилища (нові іконографічні факти й історичні паралелі) // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. Збірник тез повідом. та доп. (м. Хмельницький 3 лютого 1995 р.) / редкол.: М. Бандрівський (наук. ред.), Л. Крушельницька, Л. Мацкевич, О. Сигник та ін. Львів, 1995. С. 38-41.

14. Забашта Р. В., Білозор В. П. Скіфська скульптура з району Середньої Надністрянщини // Народознавчі зошити. 1996. № 1. С. 30–33.

15. Захар'єв В. А. Давньоруські язичницькі та християнські святині Сокільця // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник наук. праць. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. Вип. III. С. 75–77.

16. Іон Винокур: визначний археолог, освітянин і громадський діяч: бібліографічний покажчик. 2021. / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; (уклад.: В. А. Гуцал; редкол.: С. А. Копилов та ін.). Кам'янець Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута». 2021. 146 с.

17. Нечитайло П. О. Менгір із с. Суржинці // «Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я»: Збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. / ред. кол: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. С. 37–40.

18. Ольховский В. С., Евдокимов Г. Л. Скифские изваяния VII–III вв. до н. э. Москва: МГО Метео, 1994. 158 с.

19. Русанова И. П., Тимошук Б. А. Языческие святилища древних славян / под. ред. С. А. Плетнёвой. – 2-е изд., испр. Москва: Изд-во «Ладога-100», 2007. 304 с.

20. Русанова И. П., Тимошук Б. А. Збручское святилище // Советская археология. 1986. № 4. С. 90–99.

21. Семенчук С. О. Язичницькі скульптури та скельні рельєфи Середнього Подністров'я // Тези міжнародної наукової конф. «Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя» (10–11 квітня 2009 р.) / 90-річчю Б. О. Тимошука. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 65–66.

22. Семенчук С. О. До історії досліджень Пижівського антропоморфа // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. 2011. Вип. 4: На пошану проф. А. О. Копилова. С. 252–259.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

23. Семенчук С. О. Осередки язичництва лівобережжя Середньої Подністрянщини (XI ст. до н. е. - XIII ст. н. е.): дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Кам'янець-Подільський. 2018. 305 с.

24. Семенчук С. О. Кам'яні стели із с. Буша на Вінничині. // XVI Подільська наукова історико-краєзнавчої конференція / [ред. кол.: Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 137-141.

25. Сецинский Е. И. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г. Москва: Тип. Г. Лиснера и А. Гешеля, 1901. Т. 1. С. 197-365.

26. Телегін Д. Я. Вартові тисячоліть. Київ: Наукова думка, 1991. 80 с.

УДК 94:929-051Понятовський(438)«17»

*Анатолій Лисий,
м. Вінниця*

НАШ ОСТАННІЙ КОРОЛЬ

У статті йде мова про останнього короля Речі Посполитої, який після зустрічі з Катериною II в Каневі повертався через Брацлавщину до Варшави.

Ключові слова: *Станіслав Август Понятовський, Катерина II, Іллінці, Дашів, Брацлав, Немирів, Тульчин, Браїлів.*

У першій половині травня далекого 1787 року Тульчин готувався прийняти польського короля Станіслава Августа Понятовського, який повертався з Канева після зустрічі з Катериною II [1, s. 107]. Його мав приймати місцевий магнат, граф Станіслав Потоцький. Його володіння сягали півтора мільйони десятин земельних, лісових та інших угідь. Він мав понад 130 тисяч кріпаків. Не випадково ці володіння називали

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

«королівством Тульчинським» [2, с. 629]. Так трапилося, що Понятовський виявився останнім польським королем.

Король в українській історії – це не чужий володар. Сприйняття короля як свого в нашій історичній традиції пов'язане передусім із Данилом Романовичем та його коронацією в середині XIII ст. Однак наші предки від середини XIV ст. і аж до кінця XVIII ст. також жили під владою королів. Здебільшого польських, меншою мірою угорських, але ці королі були володарями наших пращурів у ті часи, коли держави, до складу яких належали українські землі, не були національними [3, с. 5].

Станіслав Антоній народився 17 січня 1732 року в маєтку Вовчин, що в Брестському воєводстві [4, с. 415]. Батьками майбутнього короля були Станіслав Понятовський та Констанція Чарторийська. Батько короля на той час уже був мазовецьким воєводою, а його шлюб із Чарторийською лише посилив у майбутньому позицію амбітного, але не надто заможного Понятовського. Виглядає на те, що зв'язавши себе з Чарторийськими, Станіслав безпосередньо вплинув і на подальшу долю не тільки свого сина Станіслава, майбутнього короля, а й усіх його дітей, що були залучені в широкі плани фамілії Чарторийських, яка від 1730-х років стала одним з найпотужніших угруповань Речі Посполитої.

Від 1733 до 1739 р. виховувався переважно у Гданську (Польща), тимчасово в період до 1735 р. був разом з батьками у засланні в Кам'янці (нині м. Кам'янець-Подільський; знову відвідав це місто вже дорослим). Первісно навчався вдома, потім – у Варшавському колегумі чернечого театинського ордену. Від 1744 р. студював логіку та математику на лекціях російського міністра у Варшаві графа Г.-К. Кейзерлінга, екс-президента Петербурзької академії наук. 1748 р. прилучився до експедиційного корпусу князя В.Репніна в західноєвропейському поході. Мандрував Німеччиною, Австрією, Голландією, Францією, Великою Британією. Познайомився з визначними вченими, у т. ч. енциклопедистами.

1750 р. обраний на надзвичайний сейм Речі Посполитої від Закрочимської землі, 1751 р. став полковником ланового регіменту й ломжинським комісаром Радомського скарбового трибуналу,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

1752 р. виявив ораторський хист на сеймі у Гродно (нині місто в Білорусі). 1753 р. обійняв перемишльське градове староство. 1755 р. залучений до Головного Литовського трибуналу в м. Вільно (нині м. Вільнюс), за протекції рідних дядьків з роду князів Чарторийських здобув посаду стольника Великого князівства Литовського і приватне секретарство у британського посланника до Російської імперії Ч. Уільямса, власного приятеля. Зробився фаворитом великої княгині Катерини (майбутньої імператриці Катерини II). 1756 р. призначений дипломатичним представником короля Августа III Саксонського, проте у 1758 р. імператрицею Єлизаветою Петрівною видалений із Санкт-Петербурга, де в уряді визрівали підозри у причетності молодика до політичних інтриг.

Мав депутатські повноваження, зокрема 1760 р. – від Руського воєводства, 1761 р. – од Більської землі (Підляського воєводства).

У 1764 р. з волі цариці Катерини II та пруського короля Фрідріха II Гогенцоллерна висунутий на польський престол і коронований на елекційному сеймі 7 вересня під багнетами російських підрозділів. Для себе обрав ім'я Станіслав Август, ставши володарем титулів короля польського, великого князя литовського і великого князя руського.

За угодою 24 лютого 1768 р. про підтвердження «Вічного миру» 1686 р. гарантував пільги православному й іншим некатоліцьким віросповіданням у своїй країні. Сприяв політичному і військовому реформуванню, розвиткові економіки, освіти, науки, мистецтва, літератури, преси. Заснував Рицарську школу – кадетський корпус, порцеляновий завод, національний театр, монетний двір, палацово-парковий комплекс Лазенки та ін. Зібрав цінні колекції старожитностей, виробів народних промислів, малярства, скульптури, меблів, книг, нумізматики, мап. Забезпечив докладний картографічний опис теренів Речі Посполитої. Вів нотатки, широке листування (поміж адресатів – А.-С. Нарушевич, Вольтер, Дж. Вашингтон, чимало монархів).

Значною мірою спирався на зарубіжну допомогу, аби подолати збройні зазіхання Барської конфедерації 1768 р., котра, зокрема, спричинила акт безкоролів'я й проголошення монарха

усунути од влади. Відповідно визнав чинними подальші російські, пруські та австрійські загарбання, що зрештою призвело до ліквідації його держави. Уночі 23 жовтня 1771 р. викрадений нападниками-конфедератами, проте врятувався, наступного дня втікши від учасників замаху.

У 1787 р. на дніпровській стоянці спеціальних галер під Каневом нетривало спілкувався з подорожуючою Катериною II, запропонувавши укласти союз (для війни з Османською імперією). На її пізнішу вимогу він, один із авторів Конституції Речі Посполитої Третього травня 1791, зрікся цього акта і приєднався до Торговицької конфедерації 1792 р.

Фактично підкорився революційному рухові 1794 р., очоленому Т. Косцюшком, обмежившись декларативним універсалом із судженням про недоречність розгорнутої повстанської боротьби та закликом не слухати «оманливих мрійливих обіцянок». Зрештою посередничав у капітуляції Варшави перед О. Суворовим. Після придушення тогорічних визвольних змагань, за наказом Катерини II, конвойований до Гродна. 25 листопада 1795 р. детронізований. Навесні 1797 р. на запрошення імператора Павла I загостював у петербурзькому Мармуровому палаці, перебував на інавгурації царя в Москві.

Нагороджений орденами Білого орла (1755), Чорного орла (1764), св. апостола Андрія Первозванного з діамантами (1787), удостоєний почесного членства академії наук у С.-Петербурзі (1777), член академії наук у Берліні (1791).

Помер 12 лютого 1798 р. у м. С.-Петербург. Похований там само в костьолі Святої Катерини, однак прах за радянських часів зазнав поневірянь і плондрування: 1938 р. на прохання польського уряду домовину перенесено на Берестейщину, до Вовчина, пізніше віднайдені у зруйнованій каплиці рештки як вірогідні фрагменти останків власті СРСР передали Польщі (врочистий погреб одправлено 1995) [6, с. 611, 6-А].

Монарху доводилось бувати і на Вінниччині, тодішньому Брацлавському воєводстві. Збереглося повідомлення про те, що Марцін Грохольський (володар П'ятничан і Стрижавки) у 1781 р. в обох садибах приймав Станіслава Августа. Для увічнення пам'яті

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

про перебування короля в П'ятничанах (19. XI) заклав тоді ж в'їзну липову алею. В цей приїзд король відвідав в Яневі (Іванів Калинівської громади) католицький монастир ордену бернардинів [7, с. 141].

Після Канева по дорозі в ojczyznu король робив зупинки у місцевих магнатів. Володар Дашева в честь монарха навіть назвав частину містечка Аугустополем [1, s. 283]. 15 травня в Іллінцях Станіслава Августа приймав Януш Сангушко і дав на його честь обід [7, с. 654]. В Немирові, його урочисто вітали, салютуючи з гармат. Представник Потоцького показав королю ткацькі мануфактури, публічну бібліотеку і гордість графа – кадетський корпус: військову школу для шляхти [1, s. 287]. Святополк-Четвертинський привітав сюзерена власним віршем у Брацлаві і пишно відзначив королівські іменини у своєму маєтку в Горишківцях [7, с. 840].

17 травня 1787 року, о 9-й ранку король рушив до Тульчина. За півмилі* від міста його зустрів граф Станіслав Потоцький. Він слабував і йому напередодні двічі пускали кров. Графа супроводжував брацлавський каштелян** Марцін Грохольський, підचाший*** коронний Чацький, генерал артилерії князь Сапега та інші.

У Тульчині короля вітали місцеві євреї на чолі з рабином, а перед палацом – графиня Жозефіна Потоцька, жінка Грохольського, родичка графа жінка Северина Потоцького Ганна-Теодилія із дому Сапегів, графиня Чацька (із дому Потоцьких), графиня Мощенська (із дому Свейковських), графиня Холоневська (із дому Рушевських).

У день приїзду короля відбувся урочистий обід на 150 осіб. За обідом були присутні король, родина графа Станіслава Потоцького, брацлавські сановники, сенатори, дами. Після обіду був влаштований концерт Teodore Ferrrari, славного музиканта (колишнього кріпака з сусіднього села Копіївки, якого до навчання музиці за кордоном звали Федір Ковальчук), після якого грали французьку і польську комедії. Їх виконувала ясновельможна пані wojewodzina з вишуканими дамами і кавалерами. Після закінчення комедій та італійської опери, з'явилася чудова ілюмінація з усіх

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

мансард квадратного двору з кількома тисячами масляних ламп. У фіналі видовища було виставлено піраміду з монограмою ордена Св. Станіслава, прикрашену чудовим світлом. Наступними була асамблея зі стріляниною з гармат і сильною ручною стрільбою, які тривали до третьої години ночі.

Наступного дня, 18 травня 1787 року прийом короля продовжувався комедіями і балами аж до 5 години ранку. 19 травня після обіду всі мали їхати до лісу, що знаходиться за півмилі від палацу, облаштованого на кшталт англійського саду, кажуть, що місце дуже гарне. Потім вирушили до театру, який був ілюмінований. Вечері того ж дня, в маєтку було відкрито нову театральну будівлю – «opernhaus» у новому архітектурному стилі за проектом архітектора Лакруа. Хоча запланована на цей день оперна вистава не відбулася (більша частина акторок захворіла) подію супроводжувало виконання італійської і турецької музики капелою з «virtuoso» Феррарі на чолі.

Король перебував у Тульчині з 17 по 20-е травня 1787 року. На честь перебування короля граф звів у центрі міста колону з написом про відвідини, а всім мешканцям Тульчина та його передмість Завалля, Воловодівки, й Козачівки дарував цілковиту особисту волю, різні торговельні і інші привілеї. Нині пам'ятна колона розташована на території краєзнавчого музею [1, с. 296; 5, с. 47].

22 травня король спеціально завернув до Браїлова щоб познайомитись з художником-ченцем Яном Прагтлем, який розписав костюл монастиря тринітаріїв. Монарх був на месі та оглянув кляштор і місцевість [7, с. 596]. Потім у селі Красне його приймав Миколай Пясковський, місцевий дідич і багаторічний посол до варшавського Сейму [7, с. 635]. Після Красного король та його почт виїхали на літинську дорогу і попрямували на захід.

Останній володар Речі Посполитої, польський король та великий князь литовський і руський Станіслав Август Понятовський був заручником долі. Із перспективи сьогодення дуже легко дати йому таку малоприємну характеристику. Знаємо його думки – як приватні, так і публічні. Врешті знаємо про його перемоги та поразки. Тоді чому він є заручником? А якщо є, то де

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

саме та в'язниця чи вороги, що взяли короля в полон? Відповідь проста – історія. Історія його життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Podroz krola Stanislaw Augusta do Kaniowa w r. 1787. – Wilno, 1860. – 290 s.
2. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. Тульчин. – К., 1972. – 778 с.
3. Див.: Віталій Михайловський. Наші королі. Reges Nostri. Володарі та династії в історії України (1340 – 1795). – К., 2022. – 432 с.
 - Миля – відстань, визначення якої коливалося від 5 до 8,5 км.
 - ** каштелян – заступник воєводи.
 - *** підчаший – королівський урядовець 6 рангу.
4. Michalski J. Stanislaw August Poniatowski. Polski Słownik Biograficzny. – Т. 41. – Warszawa-Krakow, 2002.
5. Вигуржинський В. О. Тульчин – вчора, Тульчин – сьогодні. – Вінниця, 2017. – 84 с.
6. Довідник з історії України (А-Я). – К., 2001. – 1136 с.
- 6-А <http://www.history.org.ua/?tumin-S.A.Poniatowski>.
7. Вікторія Колесник. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. – Вінниця, 2007. – 1008 с.

УДК 378.093.94:378.4(477.43)94«18»

*Юрій Хоптяр,
Андрій Хоптяр,
м. Кам'янець-Подільський*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯРМОЛИНЕЦЬКОГО КЛЮЧА ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ У ХVІІІ СТ.

У статті висвітлюється соціально-економічні процеси в Ярмолинецькому ключі у ХVІІІ ст. та вплив на них ряду власників містечка Ярмолинці. У зв'язку з цим початок ХVІІІ ст. характеризувався поступовим економічним зростанням ряду містечок Поділля, у тому числі Ярмолинець та утворення у них поміщицьких

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

господарств – фільварків. Впродовж XVIII ст. змінилося кілька власників Ярмолинців, що впливало на соціально-економічний розвиток краю, а у 1795 р. Ярмолинецький ключ увійшов до складу Російської імперії.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, край, родина Ярмолинських, Подільська земля, поміщицьке господарство, розвиток, трансформація, фільварки, шляхта, Ярмолинецький ключ.

Україна після проголошення незалежності вступила на важкий і тривалий шлях реформування усіх сфер суспільного життя. Триває процес розбудови державності, демократизації суспільства, проведення соціально-економічних перетворень, національно-культурного відродження. Такі визначальні події активізували дослідження історичного буття нашого народу. Важливого значення, в зв'язку з цим, набуває переосмислення історичного минулого, врахування уроків історичної правди, дослідження історії на мікрорівні.

Запропонована тема на мікрорівні не вивчалася, тому її актуальність у наш час, коли в Україні історичною наукою об'єктивно досліджуються процеси минулого, не викликає сумніву. По дотичній над цією проблемою працювали вітчизняні та закордонні дослідники: І. Винокур, П. Горішний, В. Гульдман, А. Козак, В. Михайловський, М. Орловський, А. Przewdecki, Ю. Сіцінський, П. Слоболянук, О. Снігур, Ю. Хоптяр [1, с. 10] і інші. Незважаючи на значну кількість публікацій, з даної проблеми на сьогодні відсутні роботи, які б комплексно розкривали її сутність.

За адміністративним поділом (1434-1569) Королівства Польського Ярмолинецький ключ стає адміністративною одиницею, що належав до Смотрицької волості Кам'янецького староства. У 1569-1793 рр. містечко Ярмолинці перебувають у складі Летичівського повіту Подільської землі. Початок XVIII ст. характеризувався поступовим економічним зростання ряду містечок Поділля, зокрема Ярмолинець та утворення у них фільварків, тобто багатогалузевих поміщицьких господарств, орієнтованих на виробництво збіжжя. Ярмолинці у володінні роду Ярмолинських знаходилися впродовж трьох сотень років до початку XVIII ст. Економічний та релігійний гніт шляхти викликав

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

обурення селянства, що спонукало до антипольської збройної боротьби, що спалахнула у 170-1704 рр. З часом змінювалися і власники Ярмолинців, які впливали на соціально-економічний розвиток краю.

Перша згадка про поселення Ярмолинці припадає ще на початок XV ст. (1400 р.). На той час Ярмолинці стають містечком у складі Ярмолинецького ключа Летичівського повіту Подільського воєводства, а з XVIII ст. – Подільської землі, яка включала південну частину сучасних Хмельницької, східну – Тернопільської, західну частину Вінницької областей. В адміністративно-територіальному устрої Речі Посполитої (1569-1793) відбувалось укрупнення повітів Подільської землі, кількість яких в кінці XVI ст. обмежувалася трьома: Кам'янецьким, Летичівським, Червоноградським [2, с. 11], загальною площею близько 19 тис. кв. км. [3, с. 304].

Розвиток внутрішнього й особливо зовнішнього ринку, а мануфактурне виробництво західноєвропейських країн потребувало сільськогосподарської продукції, спонукав землевласників, поміщиків, шляхту до організації власного господарства з екстенсивним виробництвом зерна на продаж та переробкою сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим початок XVIII ст. характеризувався поступовим економічним зростання містечок Поділля та утворення у них фільварків, тобто багатогалузевих поміщицьких господарств, орієнтованих на виробництво збіжжя. Перші фільварки з'являються на теренах краю ще у середині XVI ст., у яких використовувалася, спочатку праця кріпаків, а пізніше – найманих робітників. Фільварки, в якості поміщицьких господарств, проіснують до 1917 р. Щоправда, подекуди, цей термін, як назва району міста, використовується і донині (наприклад, у м.Кам'янець-Подільському – Ю. Х.).

На початку XVIII ст. процес виникнення фільварок не оминув і Ярмолинці. На околиці містечка були утворені фільварки під назвою однойменних сіл – Боснячина і Писарівка, які, незабаром, злились в один – Березівку. Топонімічна назва «Боснячина» походила від одного із співвласників фільварку поміщика Босняцького. Існує ще одна версія походження назви від етноніма «босняки», тобто «хорвати». Хорватський «слід» пов'язаний, ще з

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

першим власником Ярмолинець – Ходком Кроатою, який начеб-то був хорватом за походженням. Писарівкою називали передмістя Ярмолинців, де за переказами жив писар, який допомагав селянам у діловодстві. Назва села Березівка походить від березового лісу, який розкинувся навколо [4, с. 47].

Селяни поселялися тут за договором, що передбачав певні пільги: звільнення на кілька років від податків, зменшення повинностей і відробітків. Однак, після закінчення терміну договору землевласник не надавав більше пільг селянам і, в такий спосіб, відбувалось поступове їх закріпачення.

Ярмолинці у володінні роду Ярмолинських знаходилися до початку XVIII ст., а останнім представником цього роду був Томаш Ярмолинський, батько двох дочок. В такий спосіб, через відсутність спадкоємця по чоловічій лінії, давній рід Ярмолинських, з яким пов'язана майже 300-літня історія містечка, занепав. А тим часом, одна із дочок Томаша – Анна вийшла заміж за Я. Шепінга, вихідця з Ліфляндії (частина сучасної Латвії – Ю. Х.), який в минулому служив полковником у армії Данії. Внаслідок шлюбу, в силу родинних зв'язків (в якості приданого Анни – Ю. Х.), містечко перейшло до роду Шепінгів, проте не надовго [5, с. 712]. У 1702 р. в Ярмолинецькому маєтку поміщика Я. Шепінга, нараховувалось 500 кіп хліба, 160 вуликів, 40 корів, винокурня [6, с. 642]. Проживала родина Шепінгів у помешканні, подвір'я якого було укріплено, подібно цитаделі двома баштами, валом і частоколом, так що заволодіти ним можна було лише за підтримки артилерії [1, с. 22].

Економічний та релігійний гніт шляхти викликало обурення селянства, спонукало до антипольської збройної боротьби, що спалахнула на початку XVIII ст. Селяни та козаки об'єднувалися у загони для спільної боротьби. Один із козацько-селянських загонів, на чолі яких стояв Федір Білоцький (псевдо Шпак), у 1702 р. завдав поразки польському загонові самооборони, який очолював полковник Я. Шепінг в битві, що відбулась між селами Савинцями і Томашівкою. Після перемоги повсталі повернули до с.Савинці, де зруйнували панський маєток. Незабаром повстанцям вдалося оволодіти Ярмолинцями і підірвали земляні вали замку Шепінгів [7, с. 144]. Впродовж 1702-1704 рр. селяни і козаки чотири рази

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

захоплювали Ярмолинці, що супроводжувалося безладом та руйнуваннями [8, с. 6].

З часом змінювались власники Ярмолинець і земель що до них прилягали. Бездітний син Анни Шепінг Домінік успадкував Ярмолинці і мав намір переписати містечко своєму племіннику Францішику Мархоцькому. Однак, через норовистий характер племінника, передумав, напевно, образився на нього, а тому Ярмолинці у 1757 р. продав, після чого виїхав до Венеції. По купчій грамоті Ярмолинці за 245 тис. крб. золотом перейшли до польського королівського камергера (придворного – Ю. Х.), генерал-лейтенанта Павла Старжинського. Однак, генералу не пощастило із новим придбанням так, як то посуха, то пошесті (епідемії) чуми заважали раціональному розвитку господарства. Намагаючись змінити стан справ на краще, П. Старжинський у 1761 р. розпочав будівництво, одного з кращих на Поділлі, монастиря для монахів ордену бернардинів [5, с. 712]. Проте одразу завершити розпочате будівництво не вдалося через нестачу коштів [7, с. 159]. Кошти знайшлися у майбутнього власника Ярмолинець – Яна (Івана) Онуфрія Орловського, який і завершив його будівництво 1785 р. [9, с. 34]. Радикалізм та догматизм бернардинів проявився у тому, що 1770 р. у Ярмолинцях було спалено на вогнищі місцевого лікаря Й. Мароніта, якого звинуватили у розповсюдженні пошесті чуми [6, с. 642].

Маючи великі борги, Старжинський П. у 1772 р. змушений продати увесь Ярмолинецький ключ Войцеху Мархоцькому (Саноцькому-Мархоцькому – Ю.Х.) [7, с.159], котрий особисто був знайомий з останнім королем Речі Посполитої – Станіславом Августом Понятовським (1732-1798). У листопаді 1781 р. польський король, направляючись до Кам'янець-Подільського, зупинявся у В. Мархоцького на відпочинок. Використовуючи особисті взаємини з королем, В. Мархоцькому у 1787 р. вдалося одержати королівську грамоту на право проведення в Ярмолинцях торгів і ярмарків [10, с. 112], що мало неабияке значення для розвитку краю.

Невдовзі, після несподіваної смерті бездітного В. Мархоцького, Ярмолинецькі маєтки перейшли по спадщині у володіння його племіннику Ігнатію Сцибор-Мархоцькому (1755-1827), який на той

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

час захопився облаштуванням «Миньковецької держави» з надписами: «Границя панства миньковецького від панства російського». У свою чергу І. Сцібор-Мархоцький, внаслідок обміну (Ярмолинці на Миньківці) та продажу ряду населених пунктів, передав у власність Ярмолинці Яну Орловському. До того ж Ян Онуфрій у 1785 р. викупив у власника Юзефа Швірського сусідні Маліївці [1, с. 24].

Ян (Іван) Онуфрій Орловський (1739-1811) Ловчий Коронний (слуга короля в організації охорони королівських лісів та полювання) був сином Домініка (бл.1710 - бл.1813, прожив до глибокої старості до 103 років - Ю. Х.), полковника гусарських військ, і Катаржини Прушинської (бл. 1710 р. н.- ? дата смерті не встановлена - Ю. Х.). Ян Онуфрій з 1790 р. був депутатом польського сейму від Подільського воєводства, де виступав проти прогресивної Конституції 3 травня 1791 р. Ловчий Коронний Ян брав участь у проросійській Тарговицькій конфедерації, що утворилася 18-19 травня 1792 р. у м.Тарговиця (нині село Кропивницької області - Ю. Х.) за вказівкою імператриці Катерини II (1729-1796) для, начебто, захисту свободи від демократичних реформ передбачених Конституцією 1791 р. Участь польської шляхти на боці росіян в Тарговицькій конфедерації, привело до втрати незалежності Польщі у 1795 р. і утримання країни під назвою «Царства Польського» у складі Росії до 11 листопада 1918 р. Ян Онуфрій заслужив звання кавалера двох орденів «Святого Станіслава» (1785) і «Білого Орла» (1791). Похований 1811 р. в склепі з гарною різьбою з каррарського мармуру у Бернардинському монастирі Ярмолинців [11, с. 34]. (Каррарський мармур один з найцінніших сортів мармуру, що видобувався в Апуанських Альпах на території Каррари (Італія) - Ю. Х.).

З Поширенням поляків на Ярмолинеччину за Яна Орловського, крім Бернардинського монастиря (1785), у 1792 р. було засновано, а 1793 р. розпочато будівництво у Ярмолинцях в межах найбільшої, ярмаркової площі, із маліївецького каменю, римо-католицького костелу св. апостолів Петра і Павла [5, с. 712]. Три покоління Орловських опікувалося зведенням Петропавлівського костелу. Лише у 1862 р. буде завершено

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

будівництво храму, який, дещо змінивши зовнішність, стоїть і нині [12, с. 757]. Бюджет будівництва костелу формувався, як із особистих коштів Яна Орловського, так і благодійних надходжень інших поміщиків, що входили до католицьких прихожан майбутнього костелу [13, с. 111].

Ян Онуфрій Орловський був одружений у 1770 р. з Анною Старжинською (бл. 1759-1791) [14, арк. 302], у перспективі, передав у спадок своєму сину, маршалку проскурівської шляхти, мальтійському лицарю – *Адаму Стефану Орловському* (1780-1857) села Маліївці, Слобідку Маліївецьку [8, с. 70], а в кінці XVIII ст. і Ярмолинці [15, с. 19].

За переказами А. Пшездецького у XVIII ст. Ярмолинці переживали ряд катаклізмів: 1719 р. – від пощесті загинуло близько 150 чол.; 1738 та 1752 рр. – зафіксовані землетруси; 1740 р. – небувало холодна зима; 1741-1749 рр. – напади сарани; 1770 р. – пощесь чуми [11, с. 35-36].

Підкреслимо те, що окремі представники відомої польської родини Орловських вели активну громадську діяльність на боці проросійської партії у Тарговицькій конфедерації (1792 р.), що привело у 1795 р. до повної втрати незалежності Польщі. Уже після другого поділу Польщі (1793 р.) Правобережні землі України, у тому числі Поділля, були приєднані до Російської імперії. Указом російського монарха Павла I від 12 грудня 1796 р. було утворено Подільську губернію, а Ярмолинецький ключ згодом трансформувався у однойменну волость, Проскурівського повіту.

Таким чином XVIII ст. характеризувалося поступовим економічним зростання містечок Поділля та утворення у них фільварків, зокрема у містечку Ярмолинці, селах Боснячині, Писарівці і інших. Мануфактурне сільськогосподарське виробництво розвивалося екстенсивно і потребувало все більше сировини і робочих рук. Цікавими виявилися топонімічні дослідження назв окремих фільварків Ярмолинецького ключа. Заохочуючи селянство до поселень навколо фільварків, землевласники звільняли їх від сплати податків на визначений термін, після спливу якого, податки лягали важким тягарем на плечі трудового люду. Економічний та релігійний гніт польської

шляхти, яка поверталася у свої маєтки після турецького панування і бажала надолужити втрачене, викликали обурення селянства, спонукало до антипольської збройної боротьби, що спалахнула на початку XVIII ст. яку очолив Федір Білоцький. З часом змінювалися і власники Ярмолинців. Містечко з багатьма селами у власності Ярмолинських знаходилися близько 300 років, з початку XV ст. до початку XVIII ст. Після цього, через відсутність спадкоємців по чоловічій лінії, Ярмолинцями володіли Шепінги, Старжинські, Мархоцькі, Сцібор-Мархоцькі і нарешті Орловські, які утримували містечко у власності понад 120 років, аж до більшовицького перевороту 1917 р. У той же час, відома польська родина Орловських розгорнула широку діяльність спрямовану на соціально-економічне зростання краю. Вони опікувалися тривалим будівництвом культових споруд, зокрема Петропавлівського костелу впродовж 1792-1862 рр., що зберігся до наших днів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Хоптяр Ю. А. Ярмолинеччина від найдавніших часів до сьогодення: монографія / Ю. А. Хоптяр, А. Ю. Хоптяр, А. О. Хоптяр. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2022. 300 с.
2. Винокур І., Горішний П. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. Кам'янець-Подільський: Центр Поділлязнавства, 1994. 362 с.
3. Михайловський В. Подільське воєводство // Енциклопедія історії України: У 10 т. Т. 8. Київ: Наукова думка, 2011. 520 с.
4. Словник власних географічних назв Ярмолинеччини: словник топонімів. Ярмолинці: Ярмолинська центральна районна бібліотека, 2015. 55 с.
5. Приходи і церкви Подільської єпархії. Під ред. Юхима Сепінського. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. 996 с.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ: УРЕ, 1971. 705 с.
7. Гульдман В. Пам'ятники старовини на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Типографія Подільського губернського правління, 1901. 457 с.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

8. Снігур О. Ярмолинці (короткі історичні нариси.). Хмельницький: Поділля, 2000. 64 с.
9. Козак А. Ярмолинці і ми / Хмельницький: ТОВ Поліграфіст, 2007. 36 с.
10. Хоптяр Ю. Утворення та розвиток ярмарків на Поділлі в ХУІ-ХУІІІ ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, Т. 2 (4), 1998. 400 с.
11. Przewdecki A. Podolie, Wolyn, Ukraina: obrazy miejsc I czasow, t. 2. Wilno, 1841. 157 s.
12. Єсюнін С. Ярмолинці. Енциклопедія історії України: У 10 т. Т. 10 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2013. 784 с.
13. Орловський М. Вибрані праці. / Упорядники А. М. Трембцький, С. М. Єсюнін / Хмельницький-Кам'янець-Подільський: ФОП Сисін О.В., 2007. 276 с.
14. Держархів Хмельницької обл., ф. 230, оп. 1, спр. 4791, арк. 302.
15. Слободянюк П., Хоптяр Ю. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинецького району. Хмельницький: Поділля, 2004. 507 с.

УДК 272/273(477.43)«17/18»(09)

*Владислав Берковський,
м. Київ*

ВІЗИТАЦІЇ БЕРЕЗДІВСЬКОГО КОСТЕЛУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

В статті вперше на основі візитації розглядається історія костелу при римо-католицькому монастирі братів-маріан в Берездові. Охарактеризовано основний інформаційний потенціал візитації щодо описування релігійних споруд. Верифіковано датування висвячення костелу.

Ключові слова: *Берездів, костел, брати-маріани, Славутчина, візитація.*

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Одним з важливих історичних джерел, на жаль маловідомих у сучасному краєзнавстві Славутчини, є візитації православних та римо-католицьких храмів створені у період з кінця XVIII до середини XIX сторіччя. При цьому саме візитації є невід'ємною джерельною базою дослідника історії релігійних установ та організацій. Власне візитації (від лат. *visitation* – огляд, інспекція) або описи церков, є одними з найбільш інформаційних та об'єктивних актових джерел з історії Церкви. Візитаційна документація є масовим комплексом з історії та культури України, який розкриває різні сторони функціонування Церкви. Цінність цього виду посилюється й тим, що протягом тривалого часу його вивчення проводилося епізодично та поверхово, що відповідно зменшувало практичне застосування джерел [12, с. 40].

За своєю суттю візитації були комплексними перевітками душпастирських, персональних, адміністративно-канонічних, фінансово-економічних та літургійних функцій в єпархіях [11, с. 178-185]. Перші згадки про візитації храмів та єпархій походять вже з перших сторіч існування християнства. Упродовж наступних сторіч проведення візитацій пройшло дві великі реформи – т. зв. каролінгську та т. зв. тридентську [26, с. 99]. Для досліджуваних нами теренів найважливішою була саме реформа впроваджена після Тридентського собору (1545-1563), яка фактично окреслила засади проведення періодичних оглядів-візитацій римо-католицьких костелів, монастирів, єпархій та дієцезії. Невдовзі ця традиція була прийнята й православною церквою [21, с. 116].

Опісля приєднання земель Правобережної України до Російської імперії в результаті третього поділу Речі Посполитої 1795 року, перед російською владою постало питання забезпечення контролю над римо-католицькою церквою та регламентація її діяльності. Саме з цією метою в 1798 році приймається окремий «Регламент для церков та монастирів римо-католицького сповідання в Росії» [15, с. 436-438]. Згідно статей 15 та 16 очільники римо-католицьких єпархій зобов'язані були не менш як один раз на рік відвідати та оглянути кожен монастир. За результатами цього огляду мала бути створена т.зв. генеральна візита. «Генеральна візита має бути складена ясно та докладно, з

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

описанням служіння кожного за своїм званням та стану кожної церкви, монастиря, будівлі, сіл, фільварків, лісів, грошових сум, приходу та розходу, тобто не упустивши в ній жодної необхідної обставини. Один екземпляр акту візиту за підписом візитатора має зберігатися в монастирському архіві, а другий екземпляр має надсилатися єпархіальному архіерею» [15, с. 437]. На жаль, до сьогодення, як правило, дійшли лише візитації, які надсилалися до єпархіального архіву. Натомість візитації, які залишалися в монастирських чи костельних архівах, а також чернетки візитацій до сьогодення не збереглися.

Як вже зазначалося нами вище візитації створювалися в кожній єпархії щодо кожного католицького храму чи монастиря. Терени Славутчини наприкінці XVIII ст. входили до складу луцької та житомирської дієцезії. Згідно одного з найдавніших зі збережених волинських шематизмів (від грец. Σχῆμα – схема, перелік – офіційний перелік духовних осіб та церковних інституцій окремо взятої єпархії) від 1801 року досліджувані терени знаходилися в межах наступних римо-католицьких деканатів: Острозького (костел в Кривині та костел і монастир кармелітів [1а] в Ганнополі) та Новоград-Волинського (костел та монастир маріанів в Берездові) [25, с. 76, 80]. Крім того, до цієї ж дієцезії входив й Заславський деканат, однак шематизм 1801 року не відзначає римо-католицьких храмів на заславській частині Славутчини.

Фактично до 1843 року періодичні перевірки-візитації здійснювалися за розпорядженням луцького та житомирського єпископа [20, с. 37]. Зокрема, під час проведення візитацій берездівського костелу в 1802-1828 роках дану посаду обіймав Каспр Казимир Цецішовський (1745–1831) – абат комендатури в Мехові (з 1782), єпископ київський (з 1785), єпископ луцький та житомирський (з 1798). Однак, після того як в січні 1843 року указом російського імператора Ніколая I була проведена реорганізація системи управління римо-католицькою церквою і єпископи з повноправних управителів єпископій перетворилися на осіб підпорядкованих консисторіям, право оголошувати перевірки-візитації перейшло до генеральних консисторів. Таким чином, візитація 1856 року відбулася не відповідно до розпорядження

тогочасного луцького та житомирського єпископа Каспра Боровського ((1802-1883), канонік моголиевської капітули (з 1846), єпископ луцький та житомирський (з 1849), єпископ плоцький (з 1883)) [24, с. 169-173, с. 178-182], а відповідно до указу «луцько-житомирського римо-католицького консистора» [9, арк. 1].

Отже з усього переліку збережених візитацій костелу та монастиря отців-маріанів Конгрегації Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії в Берездові візитації за період 1802, 1818, 1819, 1822, 1824, 1825 та 1828 років були проведені за розпорядженням єпископа Цецишовського. Швидше за все, що генеральні візитації проводилися й в інші роки, однак до нашого часу дійшли лише ці 7 за період перебування костелу у власності ордену маріан. Зокрема, у візитації 1818 року зазначається що в костельній бібліотеці зберігаються 8 «книг давніх візитацій прибутків та розходів» [2, арк. 8]. Також, зберіглася одна візитація костелу за 1856 рік.

Збережені до сьогодні візитації побудовані за класичною 17-ти розділовою схемою формування протоколу перевірки:

A) вступна частина, в якій зазначалося хто і коли видав розпорядження про проведення візитаційної перевірки;

I) Архітектурний опис, який складається з опису архітектурних особливостей будівлі костелу та будівлі монастиря, опису ікон намальованих на стінах костелу, опису рухомих ікон;

II) Опис костельного начиння, а в тому числі посуду, убрань, костельної бібліотеки;

III) Окремий детальний опис монастирської бібліотеки;

IV) Опис начинь на кухні, в келіях, коридорах та інших приміщеннях монастиря;

V) Суммаріуш монастирського фондушу;

VI) Опис монастирського фільварку;

VII) Опис фінансового забезпечення монастиря та костелу (ренти, доходів, процентів);

VIII) Суммаріуш доходів та розходів монастиря;

IX) Список фундаторів монастиря;

X) Порядок проведення служб в монастирі та костелі;

XI) Опис костельного братства;

XII) Опис шпиталю при монастирі;

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

- XIII) Список монастирських слуг;
- XIV) Перелік-табелі монахів монастиря;
- XV) Інформація про науки які викладалися в монастирі;
- XVI) Інформація про парафіяльну школу
- XVII) Опис берездівської римо-католицької парафії

Виходячи з даного інформаційного наповнення джерела, а також враховуючи той факт, що історія релігійних споруд на теренах Південно-Східної Волині, які входять до складу сучасної Хмельницької області, надалі залишається мало дослідженою метою даної статті є на основі вище зазначених візитацій дослідити історію лише та безпосереднього самого берездівського костелу.

Отже, аналізуючи зміст візитацій берездівського костелу, слід зазначити, що до указу 1843 року всі вони відбувалися у другій половині року, в період з кінця серпня до кінця листопада (17.X.1802, 22.XI.1818, 31.VIII.1819, 03.X.1822, 28.VIII.1824, 29.XI.1825 та 06.IX.1828). Натомість візитація 1856 року була проведена у першій половині року – 26 квітня [9, арк. 1].

Згідно з практикою до складу візитаційної комісії входили – генеральний візитатор, його помічник та писар, який власне й складав протокол візитації [13, с. 446]. Отже в досліджуваний період очільниками візитаційної комісії були:

- кафедральний канонік та асесор луцького консистора Станіслав Вжезинський в 1818 році [2, арк. 1];
- прелат кафедрального луцького канцлера, настоятель костелу в м. Заславі Домінік Війковський в 1819 році [3, арк. 1];
- луцький канонік, острозький та рівненський декан, настоятель костелу в с. Кривин Людвік Решчинський в 1822 році [4, арк. 1];
- луцький кафедральний канонік, асесор консистора та доктор теології Мартин Кжижановський в 1824 році [5, арк. 1];
- луцький канонік, настоятель костелу в м. Березне Станіслав Ловецький в 1825 році [6, арк. 1];
- луцький канонік Людовик Рошчинський в 1828 році [7, арк. 1];
- луцький канонік, рівненський декан, настоятель костелу в м. Корець Антоній Бенчковський в 1856 році [9, арк. 6 зв.; 18, с. 115].

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

В окремих ситуаціях візитаційний опис міг бути підготовлений задалегідь безпосередньо настоятелем костелу до приїзду візитаторів. Власне такий випадок фіксується в 1802 році, за який збереглася візитація підготовлена прелатом берездівського монастиря та костелу Адамом Матушевичем [1, арк. 830 зв.]. На жаль, дана візитація не фіксує жодної іншої інформації щодо візитаційної комісії.

Отже, заснування костелу в Берездові безпосередньо пов'язано з діяльністю римо-католицького ордену отців-маріан – т. зв. Конгрегації Непорочного зачаття Пресвятої Диви Марії, який був створений в 1673 році в Польщі. Вперше, брати-маріани з'являються в Берездові в 1750 році [23, с. 27], а вже у 1757 році Яном Каетаном Яблоновським гербу Прус тут закладається костел в ім'я Непорочного зачаття Диви Марії (Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny). В тому ж 1757 році, 21 березня, як вказує візитація 1818 року, цей костел було висвячено-«*benedykowano*» луцько-брестським єпископом-помічником (episcopus auxiliaris) Францішком Кобельським [2, арк. 1]. Щоправда, до цієї дати є певні зауваження, адже Францішек Кобельський був висвячений у єпископський сан лише в 1760 році і на час будівництва костелу у 1757 році дану посаду обіймав Людвік Рікбор.

Трьома роками пізніше від заснування костелу та монастиря, 20 травня 1760 року, князями Яблоновськими було створено окрему фундацію для утримання костелу та монастиря братів маріан на суму 20 тис. польських злотих записаних на маєтностях сіл Селичів та Чернокали [4, арк. 1; 22, с. 116]. Власне у власності ордену братів-маріан берездівський костел перебував до 19 липня 1832 року, коли згідно указу російського імператора Ніколая I було ліквідовано 35 волинських монастирів і, в тому числі, монастир в Берездові [10, с. 125-126]. Саме з цього часу костел використовувався виключно як парафіяльний.

Костел було зведено з дерева та розташовано понад берездівським ставком, входом на Захід. Костел та прилегла територія разом з кладовищем з півдня та з заходу була огорожена муром, який на момент ревізії 1818 року вже майже повністю розвалився, а з півночі – огорожений дерев'яним парканом [10,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

с. 125-126; 14, с. 89-94; 16, с. 507-510; 17, с. 85, 87, 182]. Поблизу костелу знаходилася вкрита дерев'яним гонтом дерев'яна дзвіниця з трьома дзвонами.

Сама будівля костелу, як зазначають візитації, була зведена без підмуровання з дубових колод та оперта на чотириох дерев'яних ступах. Форма будівлі була – «подовгувата, без внутрішньої каплиці» довжиною 32 локті (близько 19,5 метрів) та шириною 16 ліктів (близько 9,5 метрів). Стіни стягнуті були дерев'яними балками-«клямрами» з металевими стрижнями-«шкворнями». В 1803 році в костелі було зроблено ремонт та добудовано до нього бабинець-«kuchta». Будівля була укрита двома дахами – верхнім та нижнім покритими тартицями та гонтом. По середині верхнього даху знаходилася невеличка вежа, яку було вкрито бляхою пофарбованою в червоний колір. На верхівці вежі знаходився залізний хрест.

Наступного ремонту костел зазнав в середині 1850-х років, оскільки будівля цієї релігійної споруди вимагала негайної та значної відбудови. З цією метою луцько-житомирський єпископ Каспр Боровський оголосив в 1853 році збір коштів та сам особисто вніс певну грошову суму [9, арк. 1]. Ремонт протривав з 1853 по 1855 роки. За цей час було встановлено глибокі кам'яні фундаменти під стіни, замінено струхлілі колоди в стінах, стіни зовні покрито новими тартицями, встановлено нову підлогу, перекрито гонтами дах, а купол оббито бляхою [9, арк. 1-1зв.].

Важливим елементом будь якої візитації є описання внутрішнього стану костелу. Зокрема, берездівський костел являв собою прямокутну споруду з 6 вікнами в кожній з повздовжніх стін, а також одне вікно з входу та три вікна з тилу [2, арк. 3]. Увійти до костелу можна було лише зі сторони кладовища через невеликий притвор-kruchtu.

В середині костелу розташовувалося 5 олтарів. Центральний або великий олтар (висотою 16 ліктів/близько 9,5 метрів) виготовлений з дерева та міді – «stolarskiej y snycerskiej roboty» був присвячений Непорочній Діві Марії – «Invocacione Immaculatae Conceptionis Beatae Virginis Maryae». В центрі олтаря розташовувалася велика ікона Диви Марії. З однієї та з другої

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

сторони від олтаря розташовувалися дві статуї – св. Іоанна та св. Анни. Над капітелями було розташовано фігури двох херувимів лакованих у білий колір.

З західної сторони від Великого олтаря розташовувався округлий баптистерій виготовлений з дерева та міді. Над баптистерієм розташовувалася статуя Іоанна Хрестителя. Далі, за баптистерієм, розташовувався округлий амвон/кафедра виготовлений з міді та пофарбований у білий колір. Над амвоном розташовувалася Фігура Святого Духу у вигляді голуба [2, арк. 1 зв.].

Йдучи далі попід стіною по за кутом розташовувався другий олтар присвячений Ісусу Христу – «*Invocatione Crucifici Domini nostri Isusu Christi*» з іконою та статуєю св. Йосипа. Навпроти цього олтаря, по під східною стіною розташовувався т.зв. братський олтар – «*Invocatione Beatissimae Virginis Mariae de Consolatione*» з іконою св. Антонія. Обидва ці олтарі, як зазначає перевіряючий у 1822 році, є однакової роботи та кольору і від великого олтаря відрізняються лише меншими розмірами [4, арк. 2].

Від Ісусового олтаря до братського олтаря простягалася дерев'яна балюстрада укрита білим обрусом. Саме перед цією балюстрадою роздавалося святе причастя.

Йдучи далі за Ісусовим олтарем вздовж західної стіни розташовувався четвертий олтар присвячений св. Каетану, а навпроти нього – по під західною стіною – розташовувався олтар св. Теклі. Обидва олтарі було пофарбовано в сірий колір [4, арк. 2].

Далі за кожним з цих олтарів розташовувалися т.зв. «*konfessionalu*» – місце для сповіді. Відразу за конфесіоналом, йдучи вздовж західної стіни, розташовувалися сходи на хори, які були над центральним входом до костелу. На цих сходах розташовувався невеликий механічний орган-«*pozytywek*» на п'ять голосів. В 1818 році візитація вказувала, що цей орган був дуже зіпсований та потребував негайного ремонту, однак вже у 1822 р. візитація нічого щодо поганого стану органу не вказує. З цього факту випливає, що десь в період між 1818-1822 роками орган було відремонтовано.

Аналізуючи інтер'єр костелу перевіряючі зазначили, що стеля та стіни колись були побілені але на час візитації 1818 року

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

потребували ремонту. Певної реновації також потребували 14 ікон та образів. Зокрема, в костелі розташовувалося 8 ікон Матері Божої, Діви Марії, Ісуса Христа та св. Трійці, образи святих (св. Карла Борромео, св. Роха, св. Теофілакта Нікомедійського (Wyznawcy), св. Сальватора, св. Яна з Дуклі) [2, арк. 2-2 зв.].

В середині головної частини костелу розташовувалися дві лавки на яких сидів хор, 6 пар звичайних лавок для вірян, попітр «простої роботи». Під стіною стояли катафалк пофарбований в чорний колір, на ньому труна та 30 червоних лампадок-«ліхтарів».

Для всіх католицьких орденів духовна освіта, яка, передусім, передбачала читання книг, була на першому місці. Зазначимо, що читання книг прирівнювалося до богоугодних справ, наприклад до роздавання милостині. Місійна й викладацька діяльність, якою активно займався орден Маріан у XVIII – на початку XIX ст., вимагала належного інтелектуального інструментарію. Тому й не дивно, що у всіх візитаціях окремим пунктом завжди виступала власне наявність, а відповідно й кількісний та якісний склад книгозбірні [12, с. 127]. Не виключенням з цього є й аналізовані нами візитації які вказують, що вже у 1818 році в Берездовському костелі знаходилася доволі велика релігійна бібліотека [2, арк. 7 зв.-8]. Основу даної бібліотеки складали 7 римських міссалів папи Климента VIII (Missale Romanum) виданих у 1732, 1747, 1753, 1754, 1756 (2) та 1762 роках у Венеції. Крім того, у бібліотеці занотовано наявність:

а) 4 повсякденних міссалів (Missale Romanum de Regniem) 1755 та 1756 років виданих у друкарнях Варшави та Львова;

б) 3 римських брєвіаріїв (Brevianum Romanum) 1756 та 1760 років видання у Венеції;

с) 1 ритуалії (Rituale sacramentorum ac aliarum ecclesiae ceremoniarum) 1725 року видання у Кракові;

д) 1 процесіонал/антїфон з 1725 року від Краківської друкарні [19, с. 39-40];

е) 5 агенда/ритуал (Agenda sacramentalia, Agenda Romanorum) за період 1742, 1743, 1751 та 1771 років з друкарень Венеції, Турїна, Вільна та Кракова [19, с. 38];

f) 3 зібрання євангельських текстів (Ewangeliczka) за період 1723 та 1762 років з друкарень Кракова та Сандомира;

g) 1 християнські повинності (Powinności Chrześcijańskie) видана в 1785 році в Почаєві [2, арк. 7 зв.].

Також в костелі зберігалися й парафіяльні книги (метрики хрещення, поховання, шлюбу). Щоправда, як показує візитація 1818 року, всі ці книги було об'єднано у три групи: метричні книги за період 1797-1811 років, метричні книги від 1811 року та інші парафіяльні книги (книга указів та послань пастирських, монастирський реєстр, книга заповідей передшлюбних, книга передшлюбних іспитів) [2, арк. 8].

Підсумовуючи дану розвідку зазначимо, що візитації костелів є неоціненним джерелом з історії Південно-Східної Волині, та Славутчини зокрема. Їхній інформаційний потенціал дозволяє дослідити та розкрити багато питань не лише з історії діяльності римо-католицької церкви на зазначених теренах, але й історії загального характеру. Наприклад, описи костельного начиння дають уявлення про обіг та виробництво посуду у XVIII-XIX сторіччях, види та сорти тканини, стилі в будівництві тощо. Описи костельних бібліотек дають уявлення про обіг та використання літератури, а отже й про розміри торгівлі книжковою продукцією. Наявність в візитаціях докладних відомостей про доходи костелів, їхнє фінансово-матеріально та земельно-господарське забезпечення дозволяють відобразити розвиток ремесел, сільського господарства та податкову політику на південно-східних волинських землях у період значних соціально-політичних та економічних зрушень першої половини XIX сторіччя.

Список використаних джерел та літератури:

1а. Кармеліти (Орден братів Пресвятої Діви Марії з гори Кармель) – католицький чернечий орден заснований у 1156 році св. Бертольдом з Калабрії. Статут ордену вирізняється особливою суворістю – монахи мають жити в окремих одиночних келіях, постійно молитися, дотримуватися суворих постів (щонайменше 220 днів у рік провести в суворому пості), повністю відмовитися від

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

м'яса, щоденно мовчати від вечірні до наступного ранку. У XVII-XVIII ст. монастирі кармелітів існували в Кам'янці-Подільському, Барі, Бердичіві, Ганнополі, Дрогобичі, Кисиліні, Львові, Городищі, Ушомирі та Топорищах.

1. Державний архів Житомирської області (Далі – ДАЖО). – Ф. 178 «Луцько-Житомирська римо-католицька духовні консисторія». – Оп. 51. – Спр. 14.

2. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 17.

3. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 24.

4. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 35.

5. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 38.

6. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 41.

7. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 53.

8. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 81.

9. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 84.

10. Кирилюк А. Практика закриття римо-католицьких монастирів у Волинській губернії 30-х рр. XIX ст. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2019. – Вип. 29.

11. Легун Ю. В. Церковні візитації XVIII–XIX ст. як генеалогічне джерело // Сторінки історії : збірник наукових праць / відп. ред. Н. Ф. Гнатюк. – К., 2006. – Вип. 22. – С. 178-185.

12. Лось В. Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект. – К., 2013.

13. Скочиляс І. Протоколи генеральних візитацій церков Київської уніатської митрополії XVIII століття (на прикладі недатованої єпископської ревізії Щирецького намісництва) // Записки товариства імені Шевченка. – Львів, 1999. – Т. 238 (ССХХVІІІ): Праці історично-філософської секції. – С. 434-514.

14. Сосно В. Закрътие католических монастырей и ликвидация их землевладения в Беларуси и Литве (30-е гг. XIX в.) // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų vienuolijoms: istorija ir paveldas. Mokslo straipsnių rinkinys. – Kaunas: Vitauto Didžiojo universitetas; Vilnius: Versus aureus, 2014. – P. 89-94.

15. Указ от 3 ноября 1798 года № 18.734 «Регламент для церквей и монастырей Римо-Католического исповедания в Российской

Империи» // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – Спб., 1830. – Т. XXV: 1798-1799 (царствование государя императора Павла Первого). – С. 436-438.

16. Указ от 19 июля 1832 года № 5506 «Об упразднении некоторых Римско-Католических монастырей» // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Спб., 1833. – Т. VII: 1832 (от № 5053-5876). – С. 507-510.

17. Шостак І. Луцько-житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. – Білий Дунаєць-Острів, 2005.

18. Czyżewski F. Proboszczowie parafii diecezji łucko-żytomierskiej 1801-1920 i kamienieckiej 1868-1919. – Lublin, 2023.

19. Danielski Wojciech. Agendy i kancjonały katedry krakowskiej na Wawelu // Roczniki teologiczno-kanoniczne. Lublin, 1977. – Т. XXIV, zesz. 4.

20. Dębowska M. Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia. – Lublin, 2014.

21. Hamryszczak Artur. Materiały do badań genealogicznych w zasobach Instytutu Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL w Lublinie // Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego. – Lublin, 2009. – Vol. 1.

22. Giżycki J. M. (Wołyniak). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przed rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej) // Nova Polonia Sacra. Czasopismo poświęcone badaniu historii kościoła, prawa kanonicznego i literatury teologicznej w Polsce. – Kraków, 1928. – Т. 1. – Str. 1-312.

23. Pakuła A. Spirituality and a brief history of the Congregation of Marian Fathers (1673-2011) // Ephemerides Marianorum. Historical and theological studies. Rocznik Instytutu Historii i Duchowości Mariańskiej Zgromadzenia Księży Marianów Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, Licheń Stary, 2012, R. 1.

24. Prokop K. R. Sylwetki biskupów łuckich. – Biały Dunajec-Ostrów, 2001.

25. Schematyzm diecezji łuckiej i żytomierskiej na rok 1802 // Dębowska M. Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia. Lublin, 2014.

26. Wilczewski Waldemar Franciszek. Wizytyacje generalne diecezji wileńskiej w XVII – XVIII w. Ewolucja problematyki // Soter : religijos mokslo žurnalas. – Vilnius, 2010. – Vol. 35 (63).

УДК 9(477.43/.44):001.9(44)(03)«17»

*Трубчанінов Сергій, Гевель Олена,
м. Кам'янець-Подільський*

ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ НА СТОРІНКАХ «ЕЦИКЛОПЕДІЇ» Д. ДІДРО І Ж. Д'АЛАМБЕРА

Повідомлення присвячено аналізу інформації про Поділля та Південно-східну Волинь (терени сучасних Хмельницької та Вінницької областей) на сторінках «Енциклопедії» французьких просвітників Д. Дідро і Ж. д'Аламбера (1751–1772). Завдяки «Енциклопедії» європейський читач міг дізнатися про адміністративний поділ, великі річки, головні міста та деякі сторінки історії краю. Значна частина статей, особливо тих, які були віднесені до «модерної географії», було написано Луї де Жокур.

Ключові слова: *Поділля, Південно-східна Волинь, Просвітництво, «Енциклопедія», Д. Дідро, Ж. д'Аламбер, Л. де Жокур, модерна географія.*

Починаючи з другої половини XVIII ст. надзвичайно велике значення для розвитку і поширення наукових знань у Західній Європі відіграла «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел» – колосальна праця, робота над якою тривала у 1750–1770-х роках під загальним керівництвом французьких просвітників Дені Дідро і Жана ле Рон д'Аламбера. У 1751–1765 рр. з'явилося друком 17 томів текстів першого видання «Енциклопедії». Згодом було опубліковано ще 11 томів ілюстрацій, у 1776–1777 рр. – 4 томи додатків і том ілюстрацій до них, у 1780 р. – 2 томи таблиць і доповнень. Всього перше видання «Енциклопедії» налічувало 71 818 статей [1, с. 266-267]. А вже через кілька років після виходу першого видання почалася праця над наступними виданнями у різних форматах, до роботи над якими було долучено декілька сотень авторів.

Не зважаючи на значний авторський колектив, серед авторів був безсумнівний лідер – шевальє Луї де Жокур (1704–1780), який розпочав свою співпрацю над «Енциклопедією» після появи першого тому. Якщо Жокур написав лише вісім статей до другого тому, то згодом його внесок в «Енциклопедію» стрімко зріс. Так, для томів з VIII по XV він написав від чверті до половини статей, а для останніх двох томів – понад 50% кожного. Всього йому належить понад 17 тис. статей – близько чверті всіх статей «Енциклопедії». Дехто вважав Жокура компілятором, інші, як Вольтер, твори якого стали основним джерелом для українознавчих статей «Енциклопедії», – високо оцінювали його працю. Свої статті Жокур підписував акронімом-псевдонімом D. J. [19].

Звісно, що «Енциклопедія» була в першу чергу орієнтована на французьких читачів, однак її також купували франкомовні читачі всієї Європи: від Лісабона до Санкт-Петербургу. З'являються навіть терміни «енциклопедичний», «енциклопедист» та ін. [18]. Сучасний польський дослідник Мацей Форицькі наголошує, що справжнім енциклопедистом зарекомендував себе уродженець Поділля Ян Потоцький. Всю його творчість пронизував «дух Енциклопедії» [17].

Низка статей «Енциклопедії» стосувалася українських теренів. Зміст статей «Енциклопедії», в яких подано інформацію про історію України, її тогочасний адміністративний поділ, найбільші річки, головні міста та українських козаків в цілому охарактеризовано в дослідженнях Є. Луняка та С. Трубочанінова [1, с. 266-272; 2, с. 116-121]. Відображення теренів сучасної Вінниччини на сторінках «Енциклопедії» Д. Дідро і Ж. д'Аламбера стало предметом дослідження С. Трубочанінова та О. Гевель [3].

Метою даного повідомлення є аналіз інформаційного потенціалу «Енциклопедії» французьких просвітників для висвітлення історії та географії історичного Поділля та теренів Південно-східної Волині (останні у наш час є частиною Хмельницької області).

Оцифровані 17 томів першого видання «Енциклопедії» розміщені на сайтах різних бібліотек, або ж спеціальних ресурсах у

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

мережі Інтернет. З метою ознайомлення з томами «Енциклопедії» нами використано ресурси «Бібліотеки спадщини біорізноманіття» [16] та пошукові можливості спеціального порталу Чиказького університету [20].

Перегляд всіх 17-ти томів першого видання «Енциклопедії» дав можливість виявити близько трьох десятків статей, які мають безпосередній чи опосередкований стосунок до досліджуваної проблеми.

Тогочасний адміністративно-територіальний поділ краю охарактеризовано у трьох статтях. Зокрема, у статті про Подільське воєводство, автором якої є Жокур, зазначається, що Поділля (Podolie) є воєводством Малої Польщі, яке межує на півночі з Волинню, на півдні з Молдавією та Покуттям, на сході з Брацлавським воєводством і на заході з Руським. Там є кар'єри мармуру різних кольорів; цінуються воли та коні, яких там годують: цю країну зі всіх сторін напоюють Бог та Ністер; воно складається з трьох територій – Камінецька, Фрамблова (Теребовлі. – Авт.) та Лахічова (Летичева. – Авт.) [12, р. 811].

Приписування Теребовлі до Подільського воєводства, на наш погляд, не є випадковим. Саме з Теребовлею показували Подільське воєводство на своїх картах французькі картографи, починаючи з Г. де Боплана. У великій спеціальній статті про це місто, яке Жокур називає Trembowla (в тексті вказується, що вживається також назва Tremblowa), наголошується: «це відома в історії Польщі фортеця на в'їзді до Поділля» [14, р. 584]. Більша частина статті була присвячена обставинам облоги міста турецькою армією під командування великого візира Кара-Мустафи у 1675 р. Автор високо оцінює командира обложеного гарнізону Самуеля Храсоновського, про якого згадує, що той був євреєм-відступником, який залишив закон Мойсея заради закону Ісуса [14, р. 584-585]. Жокур був впевнений, що у Подільському воєводстві було також містечко Tramblowa, яке було розташоване на річці Kerizen [14, р. 538].

У невеликій не підписаній статті про Брацлав вказується: «Браслав, або Брацклав (Braslaw, ou Bracklaw) – місто і воєводство, або провінція Малої Русі (petite Russie), на кордоні Тартарії; місто

розташоване на річці Бог» [5, р. 399]. У статті Жокура про Волинське воєводство особливо наголошено, що на його території протікають річки Горинь та Случ [15, р. 453].

Шість статей присвячено річкам досліджуваного регіону, при чому дві з них – Дністру. На початку статті про річку Тирас (Tyras) позначено, що вона стосується модерної географії. Насправді Жокур передав свідчення античних авторів про Дністер як річку Європейської Сарматії. Так, зазначається, що вперше згадує про цю річку Геродот у своїй IV книзі. Описуючи сім річок між Дунаєм і Танаїсом, першою з них він називає саме Тирас. Помпоній Мела, Птолемей, Скімн Хіосський і Овідій, вважали Тирас «найшвидшим із потоків». За словами Страбона, від річки Тирас до останнього гирла Дунаю було близько трьохсот стадій; що наштовхує на висновок про те, що сьогодні ця річка має назву Ністер (Niester) або Дністер (Dniester). Її назва, як здається, утворена від назви Данастер (Danaster), яку використовує Йорнандес (йдеться при книгу Йордана «Гетіка». – Авт.). [Клавдій] Птолемей говорить нам, що річка Тирас служила кордоном між Дакією та Сарматією. За Плінієм, на березі цієї річки було однойменне місто, яке раніше називалося Офіуса, що підтверджується свідченням Етьєна-географа [14, р. 786].

Інша не підписана стаття називалася «Ністер» (Niester le), в якій вказувалося, що це велика річка Польщі; вона має свій початок у Руському воєводстві на горі Крапак, перетинає Покуття, відділяє Молдавію від Подільського воєводства і тече до Біалогороду, міста в Нижній Арабії (basse Arabie очевидно з'явилося внаслідок помилки при наборі тексту, замість слова Bessarabie. – Авт.), де впадає в Чорне море [11, р. 139].

У невеличкій статті про річку Рось (Ros) Жокур зазначив, що це річка Польщі, в Україні. Вона бере свій початок у Брацлавському воєводстві, обводнює Київщину та впадає в Бористен біля Канева [13, р. 362]. У невеличкій невідписаній статті про річку Південний Буг (Bog) вказувалося лише, що це річка Польщі, яка впадає в Дніпро поблизу Очакова [5, р. 294]. Подільською річкою, яка впадає в Чорне море поблизу Очакова невідомий автор називав Anczakrich

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

[4, р. 446]. Насправді ця невеличка річка (Янчекрак), яка впадає в Березанський лиман, знаходилася за межами Східного Поділля.

Єдина річка Південно-східної Волині, про яку є окрема стаття в «Енциклопедії», це Горинь (Horin). Невідомий автор зазначає лише, що це річка Польщі, у Волинському воєводстві, що має початок у Луцькій провінції та впадає у річку Прип'ять [9, р. 297].

Значно більше статей в «Енциклопедії» присвячено містам краю. Зокрема, щодо 15 міст вказувалося, що вони знаходяться або в Подільському воєводстві, або на Верхньому Поділлі (Бар, Хмільник, Чортків, два Гродека, Кам'янець, Летичів, Рів, Трамблова і Трембовля, Тернопіль, Гусятин, два Янова, Збараж). Проте, насправді, такі міста як Чортків, Янів (тепер – Долина) над р. Серет, Теревовля, Тернопіль, Збараж і Чортків знаходилися в Руському воєводстві.

В уявленні редакторів «Енциклопедії» на Поділлі також існувало два окремих міста – Бар і Ров (як відомо, Ров – більш давня назва міста. – Авт.). У невеликій не підписаній статті (допускають, що її авторство належало Д. Дідро. – Авт.) вказувалося: «Бар (Bar), (геогр.) місто в Польщі, на Поділлі, розташоване на річці Ков (Kow). Довгота 46, широта 49.15» [5, р. 67]. У той же час, у статті, автором якої був Жокур, було написано: «Ров (Row), (геогр. мод.) містечко в Польщі, на Поділлі, на однойменній річці, яку інакше називають Мораве. Науковці вважають, що Ров – це Ерактум Птолемея, стародавнє місто Бастарнів у Європейській Сарматії» [13, р. 416].

Деякі невеликі міста лише перелічувалися. Так, у статті Жокура про Збараж (Zbaras) лише вказувалося, що це назва двох міст у Польщі. Одне – у Подільському воєводстві, біля Тарнополя. Друге – в Україні, в Брацлавському воєводстві, за чотирнадцять льє від міста з такою ж назвою [15, р. 695]. Для двох із чотирьох маленьких міст із назвою Гродек (Grodek) Жокуром вказувалося, що одне з них знаходилося на Поділлі, інше – на лівому березі Дністра [8, р. 951].

Щодо Хмільника (Chmielnic) лише зазначалося, що це дерев'яне місто в Польщі, на верхньому Поділлі [6, р. 359]. Лаконічним було також повідомлення про Гусятин (Usiatin):

«невелике містечко в Польщі, в Подільському воєводстві, на річці Збруч (Sébrouce)» [15, р. 522].

Навіть про Летичів, який був центром повіту, написано було обмаль: «місто в Польщі на Поділлі, над Бугом, з каштелянством» [10, р. 302].

З міст Поділля найбільш інформативною була стаття про Кам'янець-Подільський. Про це місто Жокур писав: «Кам'янець (Kaminieck), (геогр.) Samenecia, укріплене місто в Польщі, столиця Поділля, з двома замками та суфраганним єпископством Лемберга. Деякі вважають, що це Клепідава античних [авторів]. Турки взяли його в 1672 р. і повернули за Карловицьким миром у 1690 р. Він стоїть на крутій скелі, біля підніжжя якої протікає Смотрич (Smotriez), що впадає в Дністер, 36 льє від Лемберга, 122 [льє] на пд. схід від Кракова, 130 [льє] на пд. схід від Варшави, 40 [льє] на захід від Брацлава. Довгота 45.55; широта 48.58» [10, р. 110].

У той же час у не підписаній статті про головне місто Східного чи Нижнього Поділля зазначалося наступне: «Вінниця (Winnicza), (геогр. мод.) місто в Польщі, на Поділлі, столиця Брацлавського воєводства, на березі річки Бог, за 12 льє від Брацлава. Це місце засідань судового трибуналу і шляхетських зборів. Довгота 46, широта 49.27» [15, р. 626].

Майже стільки ж місця було відведено Кальнику – колишньому центру козацького полку. В статті, яку написав Жокур, вказувалося, що Кальник (Kalnik) є укріпленим містом у Польщі, в Брацлавському воєводстві. Воно підкорилося польському королю в 1674 р. Довгота 47.53, широта 48.59 [10, р. 109].

З невеликих міст Брацлавського воєводства згадуються лише Збараж, про який йшлося вище, Бершадь (Bercad) [5, р. 206] та Кацерн (Cazern). Щодо останнього вказувалося: «місто і фортеця в Польщі, на Нижньому Поділлі, на Дністрі» [5, р. 795]. Назване місто насправді не входило до складу Брацлавського воєводства. Проте на Генеральній карті України Г. де Боплана ми легко знайдемо місто Czarne біля впадіння Дністра в лиман, і на думку картографа це місто було брацлавським.

Містами Південно-східної Волині, про які існують окремі статті в «Енциклопедії», є Старокостянтинів (Conatantinow) та

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Ізяслав (Zaslaw). Про перше з них зазначалося: «містечко в Польщі на Волині, на р. Случ. Довгота 46.12., широта 49.46» [7, р. 59]. Стаття про наступне місто, автором якої був Жокур, була написана за схожою схемою: «місто в Малій Польщі, на Волині, на річці Горині, близько п'яти льє від Острога» [15, р. 453].

Таким чином, зі сторінок «Енциклопедії» Дідро і д'Аламбера перед читачами постає узагальнений образ Поділля та Південно-східної Волині (сучасних теренів Хмельниччини та Вінниччини), хоча і з деякими спотвореннями, які могли з'явитися внаслідок помилок при наборі текстів у друкарні та плутанини авторів із джерелами інформації. Найбільше статей належать Луї де Жокуру. Важко визначити, кому належать інші статті в даному виданні, оскільки більшість з них не були авторизовані.

Список використаних джерел та літератури:

1. Луняк Є. М. Козацька Україна XVI-XVIII у французьких історичних дослідженнях. Київ, Ніжин : Вид. Лисенко М. М., 2012. 808 с.

2. Грубчанінов С. В. Історико-географічна візія українських теренів: від Гомера до Вольтера : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Паньова А. С., 2023. 134 с.

3. Грубчанінов С. В., Гевель О. Відображення теренів Вінниччини на сторінках «Енциклопедії» Д. Дідро і Ж. д'Аламбера // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXV Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 10 листопада 2023 р. / ред. кол. : Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. Ю. Юзвак, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця, 2023. С. 181-185.

4. Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une Société de gens de lettres. Mis en ordre & publié par M. Diderot ... Paris : Chez Briasson, David, Le Breton, Durand, 1751. Tome I. [6], XIX, III, 915 p.

5. Idem. Tome II. IV, 873 p.

6. Idem. 1753. Tome III. XVI, 906 p.

7. Idem. 1754. Tome IV. [2], IV, 1098 p.

8. Idem. 1757. Tome VII. [4], XIV, 1030 p.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

9. Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une Société de gens de lettres. Mis en ordre et publié par Mr.***. Neufchastel : Chez Samuel Faulche & Co, 1765. Tome VIII : H-IT. II, 936 p.

10. Idem. Tome IX : Ju-Mam. 956 p.

11. Idem. Tome XI : N-Pari. 963 p.

12. Idem. Tome XII : Parl-Pol. 965 p.

13. Idem. Tome XIV : Reggi-Sem. 949 p.

14. Idem. Tome XVI : Te-Venerie. 962 p.

15. Idem. Tome XVII : Venerien-Z. 890 p.

16. Encyclopédie, ou, Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers // Biodiversity Heritage Library. URL : <https://www.biodiversitylibrary.org/bibliography/82225> (дата звернення: 25.10.2023).

17. Forycki M. Jean Potocki et l'esprit de l'Encyclopédie // Jean Potocki : le travail du temps / François Rosset et Dominique Triaire (dir.). Montpellier : Presses universitaires de la Méditerranée, 2019. P. 53-63. DOI : 10.4000/books.pulm.2076.

18. Forycki M. La diffusion de l'Encyclopédie de Diderot et d'Alembert en Europe centrale et orientale // Le rayonnement français en Europe centrale : Du XVIIe siècle à nos jours / Olivier Chaline, Jaroslaw Dumanowski et Michel Figeac (dir.). Pessac : Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, 2009. P. 309-315. DOI : 10.4000/books.msha.18037.

19. Kafker F. A., Kafker S. L. The Encyclopedists as individuals: a biographical dictionary of the authors of the Encyclopédie. Oxford : Voltaire Foundation, 1988. P. 175-181. URL:

<https://artflsrv04.uchicago.edu/philologic4.7/kafker/navigate/1/60> (дата звернення: 12.11.2023).

20. The ARTFL Encyclopédie. URL: <https://encyclopedie.uchicago.edu> (дата звернення: 25.10.2023).

УДК 9(477.43/.44):001.9(41)(03)«17»

*Кушнір Артур,
м. Хмельницький
Августінова Ангеліна, Піменова Тетяна,
м. Кам'янець-Подільський*

ПОДІЛЛЯ НА СТОРІНКАХ ПЕРШИХ ВИДАНЬ «БРИТАНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» (XVIII СТ.)

У 1768 р. в Единбурзі у Шотландії побачив світ перший зошит першого тому «Британської енциклопедії» (далі – «БЕ»), – видання, яке вже через кілька десятиліть перетворилося на найавторитетніше енциклопедичне видання в світі. Вже у перших виданнях «БЕ», опублікованих в останній третині XVIII ст., містилися статті, спеціально присвячені Поділлю, або в яких згадувалися географічні об'єкти чи події, що стосувалися історії та історичної географії Західного та Східного Поділля.

Ключові слова: Поділля, Вінниччина, Хмельниччина, Британська енциклопедія, остання третина XVIII ст.

Як відомо, велику роль у розвитку і поширенні наукових знань у Західній Європі, починаючи з другої половини XVIII ст., відігравав видавничий проект французьких просвітників «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесл». Варто підкреслити, що в кількох десятках статей «Енциклопедії» було подано інформацію про історію України, її тогочасний адміністративний поділ, найбільші річки, головні міста та українських козаків. Зміст цих публікацій охарактеризовано в дослідженнях Є. Луняка та С. Трубчанінова [1, с. 266-272; 2, с. 116-121].

Грандіозний успіх французької «Енциклопедії» спонукав підприємливих книговидавців і науковців з інших країн спробувати повторити цей проект. Так, 6 грудня 1768 р. в Единбурзі у Шотландії вийшов в світ перший зошит першого тому «Британської енциклопедії, або Словника мистецтв і наук, складеного за новим планом». Ідея цього проекту належала

видавцю і книготорговцю Коліну Макфаркуеру і граверові Ендрю Беллу [18, р. 7-8].

Майже щотижня виходили друком окремі брошури з досить великими есе на різні теми. Всього до 1771 р. було надруковано 100 таких брошур, які налічували 2400 сторінок тексту та 160 ілюстрацій. Редагував видання Вільям Смелл, ілюстрації гравіював Ендрю Белл. Брошури згодом були зібрані за темами в алфавітному порядку і були об'єднані у трьох томах. Незважаючи на чималу на ті часи ціну – 12 фунтів, трьохтисячний тираж «БЕ» був швидко розпроданий [18, р. 8-10].

У 1773 р. перше видання енциклопедії було перевидано в Лондоні. У 1778–1783 рр. опубліковано вже 10 томів другого видання «БЕ». Третє видання енциклопедії, яке вийшло у 1797 р., було ще більш об'ємним – 18 томів текстів, а на початку ХІХ ст. до цього додалося ще два томи додатків. Всього з кінця ХVІІІ – до початку ХХІ ст. в друкованому вигляді вийшло 15 видань енциклопедії. Після 2010 р. «БЕ» була перетворена на інтернет-енциклопедію, яка регулярно оновлюється. Як відомо, всі перші видання «БЕ» виходили друком у Единбурзі. Тому не випадково, що саме на сайті Національної бібліотеки Шотландії розміщені оцифровані копії томів усіх перших видань «БЕ», якими ми мали можливість скористатися [17].

Видавці та автори «БЕ» не могли не відобразити на її сторінках Україну в цілому, а також її окремі регіони, у т. ч. й Поділля. Перегляд усіх томів перших трьох видань «БЕ», що вийшли друком в останній третині ХVІІІ ст., дав можливість виявити статті, які безпосередньо стосувалися Поділля. Дане дослідження в українській історіографії здійснюється вперше.

Аналіз статей у перших трьох виданнях «БЕ» свідчить, що її автори мали загальне уявлення про розташування Поділля, окремих його міст та ін. Проте, незважаючи на постійне удосконалення текстів, на сторінки «БЕ» потрапляли помилки, деякі з яких напевно з'явилися в процесі набору тексту.

У першому виданні стаття про Поділля налічувала всього 242 знаки [4, р. 501], у другому виданні – 473 знаки [9, р. 6256], у третьому – 474 знаки [15, р. 169]. У першому виданні про Поділля

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

було написано наступне: «Поділля (Podalia) – провінція Польщі, межує на півночі та північному сході з Волинню і Руською Україною; на південному сході – Буджацькою Татарією; на південному заході – річкою Дністер, що відділяє її від Бессарабії і Молдавії; і на північному заході з провінцією Червоною Руссю» [4, р. 501].

У другому виданні було виправлено назву регіону з «Podalia» на «Podolia» та дещо доповнено текст, в який потрапило чимало помилок, зокрема через неправильну пунктуацію. В результаті стаття отримала такий вигляд: «Поділля – провінція Польщі, межує зі сходу з Волинню і річкою Україною; на півночі та північному сході – Буджацькою Татарією; на південному сході – річкою Дністер, що відділяє її від Бессарабії та Молдавії в європейській Туреччині на південному заході; і провінцією Червоною Руссю – на північному заході. Зазвичай її поділяють на Верхню й Нижню: у Верхній, що є західною частиною, головним містом є Кам'янець (Kamieck), столиця Поділля та воєводства. У Нижній, або східній частині Поділля, головним містом є Брацлав (Brackow), столиця воєводства» [9, р. 6256]. Дана стаття фактично без правок була повторена і в третьому виданні. Хоча там була уточнена назва головного міста Східного Поділля – замість «Brackow» тепер стало «Bracklaw» [15, р. 169].

Статей про міста Поділля небагато, до того ж вони дуже короткі. Так, із міст Подільського воєводства є лише одна стаття про Кам'янець, Брацлавського – про Брацлав, Бар і Браїлів. Про останнє у першому виданні написано так: «Браїлів – місто на Поділлі, в Польщі, розташоване на річці Буг, за 40 миль від Брацлава, 29° східної довготи і 48°50' північної широти [3, р. 660]. Зазначимо, що тут і далі автори «БЕ» використовували третій варіант системи координат, що базується на Гринвіцькому меридіані. Ця система була введена королівським астрономом Джеймсом Бредлі у середині XVIII ст. [19]. У третьому виданні інформація про Браїлів дещо скоригована – викинуто дані про відстань до Брацлава, подано менш точну широту – 43°50', а також залишено хибну інформацію про розташування міста на річці Буг [13, р. 511]. До

речі, на карті Польщі, що з'явилася в третьому виданні, Браїлів, як і Вінниця та Брацлав, показані поряд з цією річкою.

Про Бар у першому виданні зазначається лише, що це «місто на Поділлі, в Польщі, розташоване в координатах 29° східної довготи і 48°20' північної широти» [3, р. 520]. А от у другому виданні про Бар читаємо: «Бар, сильно укріплене місто на Поділлі в Польщі, над річкою Київ. 28.30° східної довготи. 50.6° північної широти» [5, р. 998]. Ця інформація повторюється і в наступному виданні [12, р. 796].

Дещо більше інформації містилося в статті про місто Брацлав. Так, у першому виданні вказувалося: «Брацлав, столиця Брацлавського воєводства, на Поділлі, в Польщі, розташований на річці Буг, за 110 миль на схід від Кам'янця: 29°20' східної довготи, 48° північної широти» [3, р. 659]. У другому виданні була дещо уточнена інформація про Брацлав і доповнена новими даними. Зокрема зазначалося: будинки тут збудовані з дерева; в 1672 р. місто було захоплено турками, але через 3 роки його відвоювали. Також в цьому виданні було введено окрему статтю про Брацлавське воєводство. Наголошувалося, що воно розташоване в східній частині Поділля, по сусідству з татарами [5, р. 1344]. Стаття про Брацлав у даній редакції повторюється і в 3-му виданні [13, р. 506].

Стаття про Кам'янець з'явилася вперше у другому виданні. Повний її зміст наступний: «Кам'янець – сильно укріплене місто в Польщі і столиця Подолії, має дві фортеці і єпископський престол. Місто було захоплено турками у 1672 р., і повернуто назад у 1690 р. внаслідок Карловицької мирної угоди. Розташоване на скелястій місцевості, 27.30° східної довготи, 48.58° північної широти» [7, р. 4010]. Відмітимо, що назва міста в різних статтях «БЕ» відрізняється: так, місто фігурує під назвою «Kaminiesk» у власній статті, тоді як у статті про Поділля воно ж згадується як «Kamiesk». У третьому виданні енциклопедії, як і в декількох наступних, опис міста змін не зазнав.

Не менш цікавими є згадки про історичні події на Поділлі, що зустрічаються в окремих статтях, яких стало набагато більше у другому виданні «БЕ». Наприклад, перша у хронологічному

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

порядку згадка Поділля стосується переселення сюди германських племен остроготів під натиском орд гунів [6, р. 3757].

Ще одна подія з історії Подільського краю відображена у статті, присвяченій Русі та Росії. В «БЕ» поняття Русь та Російська держава відповідають слову «Russia», яке й виступає заголовком статті. Те ж стосується етнонімів: словом «russians» (росіяни, руські, русини) часто позначені східнослов'янські народи загалом, хоча іноді автори вдаються до конкретизації (напр., «московити»). В перекладеному далі уривку ми використали поняття «росіяни», оскільки загальний контекст стосується Московського царства. Зокрема, згадується перехід Поділля до Польщі під час війн Московського царства та руських держав в союзі з татарами проти поляків та лівонців: «Татари і росіяни, чиї інтереси в цій ситуації збігалися, часто об'єднувались проти спільних ворогів, але в цілому зазнали поразки. Лівонці взяли Плесков, а поляки підкорили Чорну Русь, Україну, Поділля та місто Київ. Казимир Великий, один з польських королів, пішов ще далі. Він висунув претензії на частину Русі, як спадкоємець покійного галицького князя Болеслава і силоміць поширив свою владу на Перемишль, Галич ...» [10, р. 6898].

Наведений уривок викликає певні питання, зокрема не до кінця зрозумілими є хронологічні рамки повідомлення. Так, виходячи з контексту, описані події стосуються щонайменше кінця XIII – XIV ст., оскільки в описі згадується король Казимир III і події після 1340 р., тобто початку боротьби за галицько-волинську спадщину. Також у статті присутня інформація про московського князя Івана Калиту та його попередників і наступників, в контексті чого, в розрізі 100 років, вміщено вищезгадані події. Однак тоді виникає питання історичної достовірності, оскільки перехід Чорної Русі, України, Поділля та Києва під владу Польщі у цей період в історичних джерелах не зафіксований. Тим паче сумнівним є наведений автором порядок викладення інформації, де вказане повідомлення передує встановленню польської влади у Галичині.

Це твердження автора «БЕ» можемо пояснити тим, що він міг припуститися анахронічної помилки або вдатися до спрощення та уніфікації історичних даних: згадані у тексті території у другій

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

половині XIV ст. перейшли під владу Литви. Впродовж наступних двох століть ці землі дійсно перейшли до складу Польщі. Оскільки всі ці події відбулися вже після входження Галичини до складу Польського королівства, вірогідно, що повідомлення про діяльність короля Казимира III не є хронологічним показником, як може здаватися, а присутнє в тексті як окрема інформація.

Також дещо пізніше у цій ж статті зустрічається ще одна згадка про Поділля як провінцію Польщі. Ця інформація стосується набігів кримських татар першої половини XVI ст.: «У той ж час польський король переконував татар здійснити напад на Росію, тоді як російський монарх в свою чергу намагався залучити їх до нападу на Польщу. Ці варвари, однаково ненадійні для обох сторін, спочатку вторглися і розорили Поділля, польську провінцію, а потім здійснили напад на Росію і у 1521 р., здобувши перемогу над царськими військами, вони просунулися так далеко, що швидко підкорили Москву» [10, р. 6901].

У цьому уривку згаданий факт приналежності Поділля Польщі вже не викликає заперечення, оскільки ще з попереднього століття Західне Поділля безпосередньо входить до складу королівства, а Східне Поділля, хоча й належало Литві, але остання мала спільного з Польщею монарха. Цей факт, а також інші статті з «БЕ» можуть свідчити про сприйняття щонайменше деякими британськими дослідниками XVIII ст. історичної Польщі періоду XIV–XVI ст. як регіонального гегемона, тому ігнорувався вплив Великого князівства Литовського на зовнішню політику.

Деякі історичні відомості про Поділля присутні і в статті про Туреччину, а конкретно в частині, присвяченій польсько-турецьким війнам у XVII ст. До прикладу, описані результати бойових дій 1672 року та умови Бучацького мирного договору: «Цього разу туркам вдалось досягти успіху, зокрема через внутрішні протиріччя, які виникли серед поляків; останні ж були змушені виплачувати щорічну данину в 20 тис. срібних монет і здати 48 міст та селищ на Кам'янецьчині» [11, р. 8674].

Далі, після огляду поразки Туреччини в Хотинській битві 1673 р. від військ Яна Собеського, в «БЕ» розповідається про зміст Журавненського мирного договору: «Невдовзі після перемоги, Ян

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

був проголошений королем Польщі; однак його піддани, заздрячи його славі, відмовилися підтримувати короля в розвитку наступних дій. Тому, чотири роки потому було укладено мирний договір, за яким Польща назавжди відмовлялася від претензій на Кам'янець та козацькі володіння на Поділлі» [11, р. 8674].

Згодом Поділля згадується вже у розповіді про Карловицький мирний договір 1699 року, підписаний після поразки Османської імперії від Священної Ліги: «Поляки підписали мир з султаном на схожих умовах, ставлячи умову повернення Кам'яця, Поділля і України до складу держави на тих засадах, які існували ще до першого вторгнення султана Мухаммеда в Польщу...» [11, р. 8675].

Також в розширеній у другому виданні статті про Польщу міститься історична довідка, де в тому числі згадується і Поділля у контексті створення Барської конфедерації: «На початку 1768 року, на Поділлі, провінції, що межувала з Туреччиною, була утворена нова конфедерація, яка пізніше дістала назву Барської конфедерації <...> Поділля вважалось найбільш придатним місцем для досягнення конфедератами своєї мети, оскільки вони вважали, що росіяни не зможуть їх тут атакувати без заподіяння шкоди двору Османського султана» [10, р. 6377].

З географічних об'єктів в енциклопедії присутня стаття про річку Дністер (Niester): «Дністер – велика річка в Польщі, витік якої починається з озера Дністер в околицях Лембергу, де вона протікає по Галичині. Далі вона відділяє Поділля та Очаківську Татарію від Молдови і Буджацької Татарії, і впадає в Чорне море біля Білгороду, між гирлами Дніпра та Дунаю» [9, р. 5406]. Неодноразово в різних місцях енциклопедії згадується і Південний Буг, який власної статті не отримав. Також в третьому виданні енциклопедії є коротке повідомлення про видобуток на Поділлі селітри [15, р. 628].

Уваги заслуговує і згадка про характерне для регіону ведення сільського господарства, особливо скотарства. Така інформація в другому виданні «БЕ» зустрічається двічі. До прикладу, у статті про велику рогату худобу міститься згадка про найкращі породи: «Найбільше [такої худоби] можна зустріти в Данії, Україні, на Поділлі та у Калмицьких татар» [5, р.1278]. В іншій статті,

присвяченій Польщі, йдеться про географічну характеристику країни, де, в тому числі, підіймається тема родючості ґрунтів: «Земля тут дуже родюча, як для зернових культур, так і для пасовищ, конопель та льону. Такими [родючими ґрунтами] особливо багаті пасовиська Поділля, де, як кажуть, [через буяння рослин] майже не видно худобу, що пасеться на луках» [10, р. 6378].

Цікавим доповненням у третьому виданні стала карта Речі Посполитої, розташована в розділі про Польщу. На ній можна побачити межі воєводств, у тому числі й Поділля. Подільський край поділений на дві частини – Верхнє Поділля та Падовію, що відповідають Подільському та Брацлавському воєводствам. До Верхнього Поділля на карті відносяться міста Кам'янець, Збараж, Янов, Хмільник, Бар і Лядова. Місто Меджибіж помилково позначено дещо північніше кордону воєводства. Падовія, або ж Нижнє Поділля, окрім значної частини сучасної Вінниччини, поширюється на території сучасних Черкащини, Кіровоградщини та Одещини і включає такі міста: Брацлав, Вінниця, Браїлів, Торговиця, Умань, Конецполь, Лямполь та Камільніча. Також на карті показано течії Дністра і Південного Бугу [див.: 15, між с. 272-273]. Однак карту важко назвати точною, особливо відносно розташування міст.

Таким чином, перші видання «Британської енциклопедії» представляють собою цікаве джерело інформації, яке відображає уявлення британських дослідників епохи Просвітництва про минуле і тогочасний стан українських земель, зокрема й Поділля. Однак використання представлених в енциклопедії даних потребує ретельного підходу, оскільки викладена інформація часом суперечлива, спрощена і загалом може подати лише приблизну картину.

Список використаних джерел та літератури:

1. Луняк Є. М. Козацька Україна XVI–XVIII у французьких історичних дослідженнях. Київ, Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2012. 808 с.
2. Трубочанінов С. В. Історико-географічна візія українських теренів: від Гомера до Вольтера : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А. С., 2023. 134 с.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

3. Encyclopaedia Britannica; or, A Dictionary of Arts and Sciences, Compiled Upon a New Plan. In Which the different Sciences and Arts Are digested into distinct Treatises or Systems; and the various Technical Terms, &c. are explained as they occur in the order of the Alphabet. In 3 volumes / ed. by William Smellie; [first edition]. Edinburgh : Society of Gentlemen in Scotland; Printed for A. Bell and C. Macfarquhar, 1771. Vol. I : A–B. VIII, 697 p. + XVII pl.

4. Ibidem. Vol. III : M–Z. [4], 953 p.

5. Encyclopaedia Britannica; or, A Dictionary of Arts, Sciences, &c. On a Plan Entirely New: By Which, the different Sciences and Arts Are digested into the Form of Distinct Treatises or Systems, comprehending The History, Theory, and Practice, of each, according to the Latest Discoveries and Improvements; and full explanations given of the Various Detached Parts Of Knowledge, whether Relating to Natural and Artificial Objects, or to Matters Ecclesiastical, Civil, Military, Commercial, &c. / Second Edition. Edinburgh : Printed for J. Balfour and Co W. Gordon <...> A. Bell, J. Hutton and C. Macfarquhar, 1778. Vol. II : Astronomy–BZO. P. 747–1546.

6. Ibidem. 1780. Vol. V : G–J. P. 3159–4003.

7. Ibidem. 1780. Vol. VI : K–Medicine. P. 4007–4878.

8. Ibidem. 1781. Vol. VII : Medicines–Optics. P. 4881–5558.

9. Ibidem. 1781. Vol. VIII : Optics–Poetry. P. 5561–6348.

10. Ibidem. 1782. Vol. IX : POI–SCU. P. 6351–8076.

11. Ibidem. 1783. Vol. X : SCU–Appendix. P. 8059–9200.

12. Encyclopaedia Britannica; or, A Dictionary of Arts, Sciences, and Miscellaneous Literature ... / Third edition. Edinburgh : Printed for A. Bell and C. Macfarquhar, 1797. Vol. II : ANG–BAR. 799 p.

13. Ibidem. Vol. III : BAR–BZO. 806 p.

14. Ibidem. Vol. V : CAA–CIC. 789 p.

15. Ibidem. Vol. XV : PLA–RAM. 799 p.

16. Ibidem. Vol. XVI : RAN–SCO. 799 p.

17. Encyclopaedia Britannica // National Library of Scotland: Leabharlaan Nàiseanta na h-Alba. URL: <https://digital.nls.uk/encyclopaedia-britannica/archive/188936619> (дата звернення: 16.01.2024).

18. Kogan Herman. The Great EB : The Story of the Encyclopaedia Britannica. Chicago : Univ. of Chicago Press, 1958. 338p.

19. Raikar Sanat Pai. Greenwich meridian // Encyclopaedia Britannica [Електронний ресурс]. URL: <https://www.britannica.com/place/Greenwich-meridian> (дата звернення: 15.02.2024).

УДК 37(438/477.4)«17/18»(09)

Валерій Кундельський,
м. Хмельницький

ПОЛЬСЬКА ОСВІТА В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – I-Й ПОЛ. XIX СТ.

У статті поставлено за мету на основі комплексу архівних джерел та документальних матеріалів, осмислення наукової літератури розкрити окремі штрихи розвитку польської освіти в Правобережній Україні наприкінці XVIII – I-й пол. XIX ст. Автор зазначає, що стан польської освіти в регіоні був зумовлений політикою російської влади до польського повстання 1830–1831 рр. та після придушення повстання. Незважаючи на русифікаторський курс російської влади імператора Миколи I, російській владі не завжди вдавалося викоринити польські впливи в освітньому середовищі регіону.

Ключові слова: *Правобережна Україна, польська шляхта, російська влада, польська освіта, А. Чарторийський, Кам'янець-Подільський, Вінниця.*

Після включення Правобережної України (1-й та 2-й поділи Речі Посполитої) до складу Російської імперії стан польської освіти визначався широкою підтримкою з боку російської влади, особливо за Павла I та Олександра I.

Основні риси загальноімперської освітньої політики визначилися в 1802–1804 рр. Її найсуттєвішою ознакою став поділ держави на навчальні округи на чолі з попечителями (кураторами). На місце і роль освіти важливий вплив справляло те, що вона з самого початку була віддана під опіку Віленської шкільної округи

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

польського магната А. Чарторийського і його помічника Т. Чацького – польського поміщика з Київщини. Відтак польські магнати, передусім А. Чарторийський, Т. Чацький, С. Потоцький, отримали змогу долучитися до вироблення й реалізації імперської освітньої політики та перетворити за допомогою шкіл Південно-Західний край Росії в польський [9, с. 268]. Під їх рукою Правобережжя вкрилося густою мережею середніх шкіл із крем'янецьким ліцеєм як вищою школою, на чолі [4, с. 231] із дуже добре поставленим матеріальним і педагогічним рівнем розвитку – гімназій, ліцеїв, університетів, де виховували польську молодь на засадах патріотизму й віри у відновлення Речі Посполитої.

А. Чарторийський після одруження з Анною Сапегою (їй було 18, йому 47) у 1818 р. приїхав в Україну – колиску свого роду. Князь вирішив особисто познайомитися зі станом шкільництва. Чарторийський відвідав кілька повітових і навіть парафіяльних шкіл, побував у Луцьку, Ворончині, Любарі, Волосівці, Махнівці, Житомирі та Вінниці, залишивши в журналах трьох губерній зауваження про спосіб викладання, предмети, які слід розвинути тощо. В одному зі своїх палаців у Меджибожі, він навіть заснував повітову школу, однак застав там лише викладачів, учні були на канікулах. Подорож князя супроводжувалась світськими зустрічами, всі великі відомі родини тих місць квапилися відрекомендуватись друзеві царя (принаймні його ще ним уважали), і це йому дуже лестило. Тривале перебування Чарторийського в Україні відіграло вирішальну роль у перетворенні Кременецької гімназії на ліцей згідно побажання шляхти в душі Санкт-Петербурга [2, с. 248-249].

У 1805 р. у м. Крем'янци на Волині було відкрито ліцей, який швидко перетворився на потужний центр польського впливу в регіоні. Ліцей отримав статус вищого навчального закладу, мав багату бібліотеку і в ньому були зосереджені кращі викладацькі і наукові сили [8, с. 276]. Тому в освітньому плані поляки стояли на ступінь вище від росіян і українців. Знали французьку мову, історію Польщі і Литви. Власне, з їх середовища постали «поляки-українофіли» чи українці польського походження, які допомогли українському відродженню подолати рівень аполітичного

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

культурного регіоналізму і посилити його антиросійську бойовитість [7, с. 276].

У перші десятиліття польська освіта виступала могутнім засобом колонізації і латинства. Пояснюється це тим, що в шкільництві поляки прагнули якомога більше просвітити себе, своїх дітей і цим самим домогтись переваг перед росіянами та українцями в отриманні кращих й вигідних посад. Польські дворяни та католицьке духовенство на ці цілі виділяли значні кошти, а вчені давали свої знання та написані праці. Особливо щедро фінансувалися навчальні заклади Кам'янця, Вінниці та інших міст, покликані насаджувати католицизм у середовищі українців. Крім єзуїтських шкіл, у Кам'янці, Вінниці, василіанських – у Барі й Немирові, їх зусиллями були відкриті гімназії, повітові училища і приходські школи передусім при католицьких монастирях у Городку, Сатанові, Тарноруді, Ярмолинцях, Дунаївцях, Зінькові, Проскуріві тощо. Як результат, у 1822 р. в Подільській губернії нараховувалося понад 40 великих польських навчальних закладів, де навчалося 900 учнів [12, с. 147, 148].

У 1812 р. була відкрита Вінницька гімназія з чотирирічним терміном навчання. З 18-ти викладачів половину складали магістри та доктори наук, а першим ректором став М. Маціовський, який до цього прославився створенням зразкової школи в м. Білосток [11, с. 258] і погодився її облаштувати саме як польську. Для її утримання було записано кілька мастків і визначено щорічні внески. З Кам'янця-Подільського була перевезена бібліотека обсягом у 2000 томів. Місто Вінниця мало суттєві переваги своїм розміщенням у центрі губернії та наявністю найбільшої повітової школи, розміщеної у великому єзуїтському комплексі. У Кам'янці повітова школа також знаходилась в єзуїтському комплексі, але він був менший та сильно зруйнований [6, с. 175]. Т. Чацький влаштував таке число приходських училищ: 85 у волинській губернії, 26 в подільській і 15 в київській., де до 1831 р. поляки здобували освіту та інтелектуальну підготовку. У польських закладах освіти панував дух винятковості і зверхності до українців. Російська мова та історія займали серед інших дисциплін, якщо не менше, то принаймні не більше значення ніж іноземні мови, за

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

якими визначалося високе культурне значення, тоді як російська мова вважалася варварською, грубою, такою, що заслуговувала лише презирства. Заняття проводилися так, щоб упродовж року учні не чули й слова про проживання в Російській імперії [12, с. 148].

У 1797 р. уряд профінансував створення Подільської духовної семінарії, котра спочатку функціонувала в м. Шаргороді, а пізніше – в м. Кам'янці-Подільському. У 1817 р. у ході її реформування відділилося Кам'янецьке духовне училище. Однак в цілому стан освіти в церковно-парафіяльних школах при православних храмах був вкрай незадовільний. Спроби архієпископа Іоникія, спрямовані на поліпшення народної освіти, не сприймалися більшістю поміщиків, яким були не потрібні освічені кріпаки [1, с. 283]. Архівні джерела Подільської духовної семінарії засвідчують, що вчителі Кам'янецького повітового училища, як правило, були польського походження: С. Авдієвич – латинської мови, катехізісу та арифметики; священник В. Романович – історії та географії; соборний дякон О. Полянський – грецької мови. Учителями Шаргородського повітового училища працювали: П. Зущинський, ректор і вчитель латинської мови, історії та географії; К. Моравський, вчитель слов'янської граматики і катехізісу; В. Гречулевич, вчитель грецької мови [5, арк. 6-9]. Закінчення повітового училища забезпечувало кар'єрне зростання полякам на цивільній службі. Українським же селянам шлях кар'єрного зростання був закритий. Натомість випускники-поляки духовних училищ зараховувались на цивільну службу [13, арк. 3-4].

Органи російської влади з свого боку, а поляки – зі свого підбурювали міжнаціональні конфлікти. Під час маївок гімназисти кидали камінцями в євреїв, навіть вибивали вікна в житлових приміщеннях. Святкування весняних маївок вінницьким гімназістам організував подільський губернатор М. Грохольський, якому належав маєток у с. П'ятничани поблизу Вінниці. Тоді безкоштовно гімназістам два дні поспіль видавались сніданок, обід, вечеря, в тому числі подавалися чай, кава, шоколад [10, с. 71].

Після придушення Польського повстання 1830-1831 рр., незважаючи на русифікаторський курс царя Миколи I, в багатьох

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

повітових училищах регіону продовжували працювати поляки. Дані Київського навчального округу за 1855 р. засвідчують більшість учителів польського походження: в м. Сквирі – С. Злачинський, в м. Звенигород – Ф. Гриневський у Київській губернії, в м. Новоград-Волинську – М. Меровицький, в м. Полонне – Ф. Стебловський, у м. Теофіполь – П. Сівіцький, в м. Рівне – Ц. Міхалевський у Волинській губернії, в м. Стара Ушиця – Ф. Кулаковський в Подільській губернії. Навіть у єврейських державних школах (не в хедерах, оскільки вони були приватними) працювали вчителями не тільки євреї, але і поляки. Так, в м. Житомирі у єврейській школі працював старший вчитель М. Сокальський, молодший вчитель П. Чепелевський [14, арк. 5-8].

Після 1831 р. царизм взяв курс на створення російських гімназій у Житомирі, Кам'янці-Подільському, Луцьку й Вінниці та повітових шкіл у Клевані, Новоград-Волинському, Старокостянтинові та Острозі. Від шляхти вимагалось, щоб вона без опору відмовилась від польськості; тим більше, що багато хотіло мати російську освіту і суттєві переваги. Зокрема, власники атестата про середню освіту отримували перевагу при вступі на імперську державну службу, порівняно з менш освіченими. Вроджена шляхта після року служби (для непідтверджених шляхтичів строк складав 5 років) записувалася до 14-го розряду Табелю про ранги. До 1846 р., доки тривала перевірка шляхетських титулів, частина шляхетських синів змогла завдяки цьому уникнути декласації. Цим, зокрема, пояснюється той факт, що 1-го травня 1833 р. 2 тис. шляхтичів з Новоград-Волинського повіту просили прискорити відкриття обіцяної російської повітової школи. Цікавою виглядає навчальна програма російських гімназій, підготовлена в 1828 р. Польська мова, як мова навчання, звісно ж, в ній, відсутня [3, с. 282, 285].

Самодержавство намагалось нейтралізувати польський культурно-освітній вплив на населення Правобережжя. Цьому сприяло виконання указу міністра освіти від 10 квітня 1834 р. № 539, що вимагав знищити польські впливи і всі навчальні заклади регіону перевести на російську мову [15, арк. 1-4]. Однак самодержавству не вдавалось викоринити польські впливи, хоча

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

дійшло навіть до знищення всіх польських написів у містах, перекладених на російську мову [16, арк. 1-3]. Втім, російська влада не чинила перешкод молодим полякам у переїзді в Варшавський навчальний округ [17, арк. 9-10, 12-15].

Цікавою є постать графа Ю. Іллінського (1766-1844 рр.), який 1793 р. оселився в Санкт-Петербурзі і подружився з Павлом І. В жовтні 1796 року він отримав титул камергера в Гатчині й оплатив борги майбутнього царя. Його часто запрошували на пиятики до Павла І. І саме його царевич послав перевірити достовірність відомостей про смерть Катерини II. Живучи з коштів, що надходили від маєтку у волинському Романові (сучасна Житомирська область), він за життя Павла славився в столиці імперії великою розкішшю. Після смерті останнього виїхав на свої землі і відкрив єзуїтський колегіум в Романові, щоб побороти світський і польський дух шкіл, який підтримувався зусиллями князя А. Чарторийського. Романівська колегія була закрита в 1820 році після численних доносів. Але граф до кінця життя залишався прихильником російської влади [2, с. 23].

Тоді ж було вжито низку репресивних заходів щодо польської освіти та культури, зокрема було ліквідовано всі польські школи в Правобережжі, вищий польський навчальний заклад – Кременецький ліцей та ін. За активну участь у повстанні 1830–1831 рр. багато учнів і викладачів зазнали переслідувань упродовж тривалого періоду. Так, у Вінниці було заарештовано і ув'язнено 15 учнів за створення «таємного товариства». З цього приводу військовий губернатор А. Потьомкін оголосив догану директору Ковалевському з вимогою написати 28 квітня 1831 р. покайного листа. 12 із 15 засуджених учнів віддано в піхотні полки. Навіть клопотання батьків у лютому 1835 р. про повернення їх дітей не дали жодних результатів. Ліквідація ліцею супроводжувалась величезними, як виявилось, фінансовими втратами для шляхти регіону і була сприйнята як величезне національне приниження. Все майно, придбане ліцеєм завдяки жертвам шляхти, треба було передати в Київ, де 1834 р. мав відкритись російський університет. Згідно із загальним звітом про стан закладу від 9 лютого 1833 р. щорічна фінансова частка шляхти становила 19788 срібних рублів,

тоді як прибутки з колишніх єзуїтських маєтків – 5700, а власні, надані державою фонди ліцею, – 5183 срібних руб. Таким чином, передача майна була, власне, пограбуванням, реквізицією [3, с. 277-279].

Таким чином, стан польської освіти в Правобережній Україні наприкінці XVIII –1-й пол. XIX ст. умовно характеризувався двома етапами розвитку. До польського повстання 1830–1831 рр. спостерігалася підтримка польської освіти і підтримка польської шляхти (прийняла статус російського дворянства) з боку російської влади. Після придушення повстання 1830–1831 рр. простежуються репресії російської влади імператора Миколи I щодо польської шляхти й знищення польської освіти, що не досягло очікуваних результатів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Блажевич Ю. І. Відродження православ'я на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // *Матер. XII Поділ. іст.-краєзн. конф.* / [ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 1. С. 276-286.
2. Бовуа Даніель. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. / [пер. Зої Борисюк]. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
3. Бовуа Даніель. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та управлінням масами (1831–1883). Київ: Інтел, 1996. 415 с.
4. Велика історія України у 2-х т. Т. 2 / [передм. доктора І. П. Крип'якевича; зладив М. Голубець]. Київ: Глобус, 1993. 440 с.
5. Держархів Хмельницької області. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1.
6. Колесник В. Польська та російська гімназія в єзуїтських Мурах в першій половині XIX ст. // *Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: матеріали міжн. наук. конференції “Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть”, 9–10 вересня 2010 р.* / [відп. ред. К. Висоцька; Вінницький обласний краєзнавчий музей]. Вінниця : ВМГО “Розвиток”, 2011. С. 173-202.
7. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе: У 2-х т. – Т. 1 / [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. Київ: Основи, 1994. 554 с.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

8. Литвин В. Історія України: підруч. 7-е доп. вид. / [відп. ред. В. А. Смолій]. Київ : Наук. думка, 2012. 855 с.

9. Мемуары князя Адама Чарторижского и его переписка с императором Александром I / [пер. с фр. А. Дмитриевой; пер. и вступ ст. А. Кизеватора]. Москва: Кн-во К. Ф. Некрасова, 1912. Т. I. 366 с.

10. Постолювський І. Воспоминания ученика гимназии (1815–1830 годы) // *Вінницькі Мури як джерело освіти в краї. Вид. 2 / [упоряд. вст. ст. В. Колесник].* Вінниця: ВМГО “Розвиток”, 2010. С. 53-72.

11. Самоєнко О. М. До історії Вінницької гімназії 1814–1847 рр. // *Матеріали XXV Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф.: “Вінниччина: минуле і сьогодення”.* Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2013. С. 256-261.

12. Філінюк А. Г. Боротьба поляків за впливи у Поділлі в 1793–1830 рр. // *Поляки на Хмельниччині. Погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). Хмельницький: Поділля, 1999. С. 142-151.*

13. Центральний Державний історичний архів України (далі – ЦДІАК) м. Київ. Ф. 533. Оп. 260. Спр. 966.

14. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 5.

15. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 260. Спр. 1.

16. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 797. Спр. 32.

17. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 395. Спр. 35.

УДК 93 (477): 271.2-84-322

*Катерина Гурська,
м. Хмельницький*

СВЯЩЕНИЦЬКА ДИНАСТІЯ РОДКЕВИЧІВ З ДЯКІВЕЦЬ

У статті автор відтворила деяку біографічну інформацію про життя та діяльність православних священиків Родкевичів, які біля 100 років утримували парафію с. Дяківці Літинського повіту Подільської губернії. Церква Покрови Пресвятої Богородиці впродовж даного часу переходила в підпорядкування династичного кліру – від батька до сина. На основі опрацьованих періодичних видань та архівних документів

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

прослідковуються факти життя та роль родини Родкевичів у історії Дяківець, починаючи з першого священика Дмитра Яковича Родкевича, його сина Петра та внука Миколи, який, напевне, охрещував майбутнього письменника Михайла Панасовича Стельмаха і якого, за спогадами літератора, бабуся водила на служби до церкви, в якій ніс служіння рід Родкевичів.

Ключові слова: Дяківці, Родкевич, Подільська єпархія, церква, священик.

*Краю мій зелений, вічна дорога,
Ти безсмертник в полі, в небесах гроза
- Припаду я серцем до твого порога,
Як твоя кровинка, як твоя сльоза.
(М. Стельмах)*

Українська православна церква веде свій початок з епохи середньовіччя. Але внаслідок неканонічних дій Московського патріархату у 1686 р. вона була позбавлена свого автономного статусу і на початок XIX ст. повністю поглинута православною російською церквою стала частиною державного апарату Російської імперії. Для цього були виконані владою необхідні умови: ліквідація усякого натяку на самостійність і незалежність Української Церкви, уніфікація церковного життя, остаточна інкорпорація Церкви у державний апарат, радикальна русифікація краю.

В рамках проведення самодержавно-синодальної кампанії влада не гребувала ні арештом унійних священиків, ні тотальною перевіркою на вірність бути представником «найгуманнішої» держави, ні виключенням з навчальних закладів дітей «неблагодійних» отців, ні масовим переселенням з території Росії тамтешніх пастирів. Внаслідок саме цих дій у «захолустных Дьяковцах захолустнаго Литинского уезда» [8, с. 1085, 1905 р., виш. № 45] з'являється перший представник подільської династії священиків Родкевичів Дмитро Якович Родкевич. Родом вони були з Росії, на що вказував у графі автобіографії «національність» наймолодший з дяківецьких Родкевичів – Микола Петрович вже у XX ст. [3, арк. 1-104].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Церква у с. Дяківцях теперішнього Вінницького району Вінницької області згадується ще у 1560 р. [7, с. 136]. Наприкінці XVIII ст., як і більшість громад Правобережжя, парафія села Дяківець входила до складу Унійної церкви і адміністративно підпорядковувалась Деражнянському деканату [13]. У цей час у поселенні діяла дерев'яна церква Покрова Пресвятої Богородиці [11, арк. 1-100; 12, арк. 1-84], збудована у 1722 р.

Після приєднання Правобережжя до Росії, в 1796 р. було утворено Літинське духовне управління, яке у свою чергу було поділено на благочинні округи та запроваджено спеціальну духовну посаду благочинного або десятиначальника, який ставав керівником низового духівництва. Дяківецька парафія входила у 4-те десятиначальство Новокосянтинівське Хмільницького повіту під керівництвом Василя Судилковського [8, с. 416, 1873 р., вип. 12, с. 402-431]. Вже у 1795 р. у Дяківцях проживало дві сім'ї духовенства греко-російського сповідання, що зафіксовано у «Ревізьких казках» [5, арк. 1]. Через рік після повного знищення Унійної церкви (1839) благочинним 1-го округу Літиського повіту значиться священник с. Дяківці Дмитро Родкевич. До парафії були приписані села Медведівка та Нетребівка. В 1851 р. за ініціативи отця Дмитрія на місцевому кладовищі було збудовано дерев'яну Троїцьку церкву. В 1863 р. Дмитро Якович Родкевич продовжує служіння у цьому селі у званні протоієрея [8, с. 137, 1864 р., вип. 13]. Його син Петро Дмитрович Родкевич розпочинав свою діяльність у Дяківцях з посади вчителя, на яку його призначили 28 грудня 1867 р. після закінчення семінарії [8, с. 78, 1868 р., вип. 5]. А вже у 1872 р. у селі значиться два священника – Дмитро та Петро Родкевичі. У їхньому домогосподарстві станом на цей час проживало 7 чоловіків і 17 жінок. [6, арк. 473-496, 1872 р.]. Коли скінчив свій земний шлях старший представник цього роду ми не знаємо. Петро Дмитрович продовжує батьківську справу у своєму, вже ставшому йому рідним, селі.

П. Д. Родкевич був одружений на дочці протоієрея Галевича з Брацлавщини. «Семья у о. Петра была немалая: четыре сына и три дочери. Последняя дочь родилась, когда предпоследней было лет шесть-семь. Сколько радости семье принес этот ребенок! Его

детский лепет был радостью всех. Братья и сестры, – между ними были тогда уже почти взрослые, – непрерывно забавляли девочку, на руках носили, играли, подарки покупали. О родителях и говорить нечего. Проявляли все любовь к ребенку, потому что много ее, любви этой, было в этой дружной семье. Она изливалась лишь свободно на ребенка, но и все члены семьи друг для друга жили тем-же чувством. Весь строй, весь уклад семьи о. Петра способствовал зарождению, развитию и укреплению этого чувства в сердцах детей. Для семьи о. Петр жил столько-же, как и для прихода. Не раз самому приходилось и за плугом ходить: детей много, в школе учатся, и платит много. И он трудился, хлопотал и не унывал», – так розповідає дописувач Подільських Єпархіальних Відомостей про Петра Дмитровича [8, с. 1086, 1905, вип. 45]. Дочки були видані батьками заміж за подільських священників. У період російсько-японської війни на фронті під час Мукденських боїв загинули два сина – Олександр і Петро [3, арк. 7; 8, с. 1087, 1905 р., вип. 45]. Дещо пізніше, у 1906 р. помер ще один, який працював вчителем у Дяківцях [3, арк. 7]. Микола пішов по батьківських стопах.

Зі слів автора замітки, у парафії теж любили наставника: «Для о. Петра приход був – семья, а он ему отец. «Мужик» для него был сын, объект отцовских-пастырских забот. Он принимал его с его языком, обычаями, бытом, со всем складом малорусской жизни. Служил неопустительно, и в церкви всегда теснота. Поучал и вразумлял. Школа – предмет его особых попечений, – всегда переполненная, всегда хорошо поставленная, – сразу видно было, что это – милое дитя, а не падчерица (за зразкове утримання школи у 1885 р. отримав подяку [8, с. 375, Подольские епархиальные ведомости. Каменец-Подольск, 1862–1905, 1885 р., выпуск 26]. За все это прихожане отвечали о. Петру приветливостью, послушанием, искренним уважением» [8, с. 1087, 1905 р., вип. 45]. Гарно звучить, але із цього потрібно розуміти, що свою функцію боротьби з розкольніцтвом і католицизмом батюшка виконував на відмінно. Саме у такі населені пункти, де було багато католиків і пилипонів (а в Дяківцях громада старовірів і католиків була ще у 20-х рр. ХХ ст.), прислалі духовних чиновників з Росії.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Петро Дмитрович неодноразово обирався депутатом епархіальних з'їздів та очолював різноманітні епархіальні комісії [8, с. 608, 1891 р., вип. 48; 8, с. 663, 1893 р., вип. 32; 8, с. 325, 1894 р., вип. 16]. Неодноразово і був нагороджений за сумлінну службу як від Синоду [14, с. 193, 1896 р., вип. 19/20], так і епархіальною владою [8, с. 342, 1880 р., вип. 27].

В 1885 р. його було обрано до складу окружного благочинства [8, с. 237, 1885 р., вип. 17]. В 1897 р. був обраний благочинним 1-го округу Літинського повіту, в який входило 19 церков [8, с. 127, 1897 р., вип. 13]. Попередню пропозицію очолити благочиння він не прийняв.

«Прибавились о. Петру к трудам труды, к хлопотам – еще большие хлопоты. Удивляешься, бывало, его терпению: посетители по служб, преимущественно о.о. духовные, покоя не дают иногда с утра до поздней ночи; но о. Петр, согнувшись, как бы держа на плечах некую физическую тяжесть, всякого приветливо встречает, терпеливо выслушивает, объясняет, – голоса не возвысит; в глазах светится спокойствие с оттенком утомления и сознание долга. Неисполненное подчиненным, если можно и нужно, сейчас-же сам исполнит; если сейчас нельзя, – при первой возможности к нему поедет. Уважал он в человеке личность, в священнике – пастыря и сопастыря, – вот секрет его приветливости, его терпения. Духовенство глубоко любил и уважал, интересам его был предан душою. Где можно было, он не жалел себя, чтобы судьбой согнутого выровнять, прибитому дух жизни возвратить. Но, как часто бывает, что отметила и мудрость народная, «за мое жыто, та мене-ж и быто»... Однажды на окружном благочинническом собрании духовенства произошел «бунт» псаломщиков. Тяжелая была сцена. Тяжело и им бедным, – этим неудачникам неудачного института, – но накипь от долгого бедования они выбрызнули на того, кто ближе и на кого могли, еще к тому-же подогрев ее предварительным неумеренным «угощением». Пошло «формальное» следствие, гнетущее, изводящее, унижающее (как и всякое наше следствие). Вся тяжесть его обрушилась, конечно, на о. благочинного. Бодрился о. Петр, но только бодрился, а «змея» сосала сердце, – это видно было. Вызывают в епархиальный

город.... По возвращении, неохотно о. Петр рассказывает, что и как, – что-то засело где-то глубоко-глубоко, вызвать наружу не хватает сил... И чем дальше время идет, темь «оно» все глубже, глубже въ сердце входит. Бодрится о. Петр, но для постороннего близкого человека заметно, что как бы тень легла на его лицо и всего его окутала и пронизала. С той поры, заметно было, пошатнулось и здоровье его, начались недомоганья» [8, с. 1088-1089, 1905 р., вып. 45].

Хворів Петро Дмитрович довго, але все переносив на ногах. 1 листопада 1903 р. відслужив ще службу у церкві, але самостійно додому повернутись вже не зміг. Помер П. Родкевич 3 листопада 1903 р. на шостому десятку років.

Селяни парафії Покровської церкви с. Дяківець, що в 1903 р. перебували на заробітках в Одесі, «получив известие о кончине своего пастыря, явили їх сь к священнику Одесской Покровской церкви с просьбой отслужить «парастас» об упокоении «раба Божия иерея Петра» и отслужить непременно как можно торжественнее – сь диаконом и проч.: «мы вже вам, батюшка, що треба, заплаымо» [8, с. 1087, 1905 р., вып. 45].

Після смерті батька, Микола Петрович Родкевич очолює парафію у с. Дяківці.

Родкевич Микола Петрович народився в 1871 р. у с. Дяківці. В 1881 р. вступив до Шаргородського духовного училища, яке закінчив у 1885 р. і без вступних екзаменів вступає одразу до Подільської духовної семінарії, в якій провчився до 1894 р. У 1888 р. за участь у демонстрації змушений був покинути навчання на 2 роки [3, арк. 3]. Саме на цей час припадає діяльність партій та осередків так званого революційного народництва, яке поширювало соціалістичні ідеї та ставило за мету вбивство імператора і ліквідацію самодержавства. Активно проводили вони свою агітацію у навчальних закладах Кам'янця.

З 1893 по 1903 рр. працював у навчальних закладах м. Хмільника, де приймав участь у політичному гуртку лікаря Донського [3, арк. 48 зв.]. У Хмільнику він проживав у свого дядька – протоієрея Різдво-Богородичанської церкви Микити Дмитровича Родкевича.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

27 червня 1904 р. рукопокладений на місце священика с. Дяківцеь новорукопокладений дякон, закінчивший курс духовної семінарії Микола Родкевич [8, с. 365, 1904 р., вип. 27]. У цьому ж році одружився на Парасці Степанівні 1880 р. н. Разом з дружиною виховали дві дочки – Олену, 1908 р. н., та Валентину 1910 р. н.; синів – Бориса, 1916 р. н. та Олександра 1905 р. н. [3, арк. 7]. У 1907 р. призначений духовним слідчим Літинського повіту [9, с. 230, 1907 р., вип. 10].

Вже будучи священиком Микола Петрович продовжував підтримувати зв'язки з гуртком Донського та революційним гуртком студента Київського університету Зелінського. Був послідовником «націоналізації землі, а фактически был взглядом меньшевитского течения» [3, арк. 54 зв.]. Але революційні погляди не завадили о. Миколі привітати з ювілеєм дім Романових: «Верноподданные ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА причт и прихожане Покровской церкви с. Дьяковец, Литинского уезда, Подольской губернии, вознеся в настоящий высокаторжественный день усердные молитвы о драгоценнейшем здравии ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА и всего Царствующего Дома, осмеливаюся принести ВАШЕМУ ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ свои верноподданные поздравления со вступлением в четвертое столетие жизни Царствующего Дома. Царствуй на славу нам, Великий Государь. Царствуй на страх врагам, Боже, Царя храни. По уполномочию от причта и прихожан верноподданные ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА: священник Николай Родкевич, церковный староста Стефан Слободянюк, крестьянин Василий Сечкорез, председатель церковно-приходского попечительства крестьянин Демиан Кондратюк» [14, с. 77, 1913 р., вип. 9].

Отець Микола робив спробу обратися до Держдуми у 1914 р. [3, арк. 49]. (Тут, мабуть, закралась помилка – вибори до IV Держдуми відбувались у 1912 р.). Як виборщик (виборщики були одночасно і виборцями, і кандидатами в депутати) разом з священиком з Новокостянтинова Бачинським Олександром Олександровичем представляв повітових землевласників. І хоча

духовенство відіграло основну роль у забезпеченні електорального успіху, їх присутність у думських лавах не завжди була бажаною – 18 жовтня 1912 р. обраний депутатом до Державної Думи IV скликання був селянин с. Дяківці Кожухівської волості Йосиф Ілліч Коваль, який як виборщик представляв уповноважених від волостей, був сільським старостою, а з 1906 р. волосним старшиною. Член Літинської повітової землевпорядкувальної комісії. Літинський повітовий і подільський губернський земський гласний. Займався сільським господарством, володів 10 дес. надільної і 1 дес. придбаної землі [1, с. 335].

З початком революційних подій, Микола Петрович, маючи незаперечний авторитет серед односельців, який здобув за понад 13 років служби в православному храмі, 25 березня 1917 р. був обраний головою сільського ревкому, а 15 квітня Кожухівського ревкому. Таким чином, ми бачимо, що отець Микола був непересічною особистістю, а також користувався неабияким авторитетом серед мирян Кожухівської волості. Тому вже в кінці квітня 1917 р. його обрали головою Кожухівського волосного виконкому. Вже восени 1917 р. він повернувся на релігійну ниву, але продовжував брати участь в громадському житті Дяківець, свого часу працював головою виборчої комісії в Дяківцях [3, арк. 17-18; 10, с. 17, 18, 35, 72, 136].

В 1918 р. Миколу Петровича обирають членом Всеукраїнського Церковного Собору, який багато в чому вплинув на «формат» церковного життя в Україні початку 1920-х – середини 1940-х років, але за сімейними обставинами на першу сесію він не поїхав. За пропуск першої сесії його було позбавлено мандата. З цього моменту М. Родкевич, за його власними признаннями, починає поступово відходити від громадської діяльності.

Після початку «Петлюровського движенья», коли селяни з Новокосянтинова, Погорілої, Росоховатої, Луки, Янівця кинулись на заклики агітаторів громити Літин і Вінницю, Родкевич намагався не допустити єврейського погрому у Дяківцях (хоча частково він відбувся) та посилав представників дяківчан (Січкоріза) до Шепеля, з проханням припинити насилля над юдейською громадою [3, арк. 54]. Отець Микола був знайомий з

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

багатьма відомими на той час особами. У нього на обійсті зупинялись на ночівлю отамани Волинець та Шепель, багато старшин їх загонів, керівництво Київського губернського комітету [3, арк. 51 зв.].

Микола Петрович був знайомим з ученими, які приїжджали з «Харьковского бактериологического института, яко бы для осмотра старинных вещей в церкви» [3, арк. 55, 69]. Можна припустити з великою долею вірогідністю, що це була експедиція («археологів» за визначенням самого Родкевича) [3, арк. 55, 69] на чолі з П. М. Жолтовським, члени якої цікавились історією Покровського храму та робили його фото. Саме ці знамениті світлини Павла Жолтовського 1930 р. дерев'яної Покровської церкви 1722 р. побудови в с. Дяківці є свідченням втраченої культурної спадщини.

Після встановлення радянської влади М. Родкевич продовжує очолювати релігійну громаду с. Дяківець [2]. Не дивлячись на свої революційні погляди у юності та революційні вчинки у зрілості, Микола Петрович у релігійних питаннях притримувався стабільного «тихонівського» курсу, тобто, не став на захист українського православ'я, не домагався його українзації, реформування в національних традиціях і віруваннях.

16 січня 1931 р. до Літинського відділку ДПУ надійшла заява від керівника дяківецького осередку ЛКСМУ, вчителя місцевої трудшколи, який прожив у даному населеному пункті 17 місяців Федоришена Павла, в якій він звинувачує ряд жителів Дяківець, в тому числі і священника Родкевича, у провалі колективізації у цьому селі. Особливий наголос робиться на особу Таранюка Миколи Івановича – секретаря сільради, колишнього «бандита Шепеля», який мобілізував до загону отамана 50 дяківчан. Як ідеолога даного антирадянського підпілля Федоришен називає вчителя Олександра Нарожного. Закінчується донос наступними словами: «Товарищі! Негайте часу. Звернетесь до мене в с. Дяківці, трудшкола, дам чимало матеріалів» [3, арк. 10-12].

Кримінальну справу було розпочато 12 лютого 1931 р. проти М. П. Радкевича та інших осіб, яких звинувачували у веденні підготовчої роботи по зриву посівної компанії, агітації проти

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

вступу до колгоспу – «записаться в колхоз равно черту душу отдать». Цих людей було заарештовано.

Всі протоколи допитів свідків практично однакового змісту, що зводився до думки, яку висловила 19-ти річна вчителька місцевої школи Віра Науменко, що прибула в село лише 5 жовтня 1930 р.: «піп був основною-центральною фігурою в перешкоді покращення добробуту, а також зривав колективізацію яка могла б пройти масово»; завідуючий школою Олександр Нарожний – «колишній білогвардієць і син попа, ніколи не цікавився щоб його дружина була активною в громадському житті»; Микола Таранюк – «бувчий член білогвардійщини, та був п'яницею» [3, арк. 36].

Інший вчитель, 23-х річний Федір Попик, який в селі пропрацював 6 місяців, дав таку характеристику отцю Миколаю: «Радкевіч Николай П. Людина надзвичайний дипломат, має величезний вплив на околицьких селян, а особливо на бідняцький, внаслідок чого запанував духовно над селом. Видно його панування в селі ще з інших даних а) дух дітей в школі, коли піде розмова на антирелігійну тему діти горою стають за церкву та попа. Отже людина в селі надзвичайно шкідлива, а особливо в Дяківцях, де взагалі панує попівсько кулацька ідеологія», а його безпосередній керівник, завідуючий школою Нарожний О. «людина надзвичайно небезпечна, був комендантом м. Гайсин в часи Петлюри. Людина авторитетна, а особливо між кулацькою частиною села» [3, арк. 38-39].

Місцевий 23-х річний бідняк-колгоспник Ціліс Янкель у своїх свідченнях вказав, що Родкевич під час богослужінь (ніби єврей при наявності єврейської релігійної громади в Дяківцях відвідував службу у церкві) «вел разговоры о скором избавлении от ига Соввласти, и практически являлся руководителем антиколхозного движения в с. Дяковцы» [3, арк. 41].

Родкевич Микола Петрович звинувачувався за ст. 54-10 КК УРСР, а саме:

- син попа і сам піп, грамотний, мав власність і колись приймав участь у діяльності гуртка меншовиків;
- «Будучи соучасником в решении вопросов государственного порядка в то время, Родкевич не оставляет такое-

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

же положение вещей и при существующем Советском строе» – про що це?;

- «Особенно приводило в ярое отчаяние Родкевича то положение, что при существующем строе материально правовое положение духовенства гораздо ухудшилось»;

- Водив знайомство з підозрілими представниками «Харьковского Бактериологического Института»;

- «Созданное положение отрицательного порядка у попа Родкевича имело определенное отражение на окружающих его крестьян, у которых последний пользуется большой популярностью, в связи с чем и факт антисоветской деятельности со стороны Родкевича является доказанным»;

- «От него же исходили разные небывлицы, устрашающие население идти в колхоз»;

- У нього на квартирі часто збиралися жінки, які отримували поради.

У пред'явлених звинуваченнях частково зізнався [3, арк. 69].

«Слідство» приходять до висновку, що М. П. Родкевич та затримані у справі дяківчани активно займалися активною контрреволюційною діяльністю в селі [3, арк. 70], а тому справу пропонується передати на розгляд окремої наради при колегії ДПУ УРСР, застосувавши до кожного з них ст. 54-10 КК УРСР, а також вислати за межі України терміном на 5 років [3, арк. 71].

4 травня 1931 р. дільничий прокурор Блехман розглянувши подання Літинського районного ДПУ УРСР про визнання громадян с. Дяківець М. П. Родкевича, М. І. Таранюка, В. К. Кондратюка, Ю. К. Кондратюка, Т. П. Човгана та М. Д. Шуберта за соціально небезпечний елемент дійшов висновку, що подання Літинського ДПУ УРСР треба задовольнити [3, арк. 71].

18 червня Уповноважений Віноперсектору ДПУ УРСР Левін, розглянувши представлену справу і приймаючи до уваги, що В. К. Кондратюк, Ю. К. Кондратюк та Т. П. Човган на початку травня вислані за межі України як куркулі, а по відношенню М. П. Родкевича, М. І. Таранюка та М. Д. Шуберта слідство не добуло достатніх доказів їх вини, постановляє на підставі ст. 197,

ч. 2 КПК УРСР справу № 40 щодо них закрити і звільнити з під варті [3, арк. 75].

Помер Микола Петрович Родкевич 8 лютого 1937 р., а 10 лютого був похований на кладовищі у Дяківцях. На похоронах був присутній найкращий товариш покійного, колишній священик с. Зиновинці Смірнов Микола Олексійович, який теж не переживе цей рік, але вже з допомогою радянської влади [4, арк. 1-36].

Про подальшу долю цієї родини не відомо. На момент арешту М. П. Родкевича у Дяківцях проживала лише дочка Олена. Валентина проживала у місті Слов'янськ, Борис – у м. Київ, а Олександр проживав на Донбасі [3, арк. 7].

Список використаних джерел та літератури:

1. Глушковецький А. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 400 с.
2. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО). Ф. Р-196, оп. 1, спр. 503, арк. 1-26.
3. ДАВіО. Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 2295, арк. 1-104.
4. ДАВіО. Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 17928, арк. 1-36.
5. Державний архів Хмельницької області (Далі ДАХмО), Ф. 226, оп. 79, спр 2695., Т. 1. Арк. 1-174.
6. ДАХмО. Ф. 315, оп. 1, спр. 11837. «1872 р.».
7. Михайловський В. М. Православні парафії Подільського воєводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр. // Український історичний журнал. 2012. № 6. С. 130-144.
8. Подольские епархиальные ведомости. Каменец-Подольск, 1862-1905.
9. Православная Подолия: Ежемесячный журнал: Орган духовенства Подольской епархии. Каменец-Подольск, 1906-1918.
10. Ресент О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917-1921 рр.: революційні події та повсякденність / наук. ред. акад. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 298 с.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України). Ф. 224, оп. 1, спр. 346, арк. 1-100.

12. ЦДІАК України. Ф. 224, оп. 1, спр. 347, арк. 1-84.

13. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Ф. 201, оп. 2, спр. 1133, арк. 1-69.

14. Церковные ведомости, издаваемые при Святейшем Правительствующем Синоде: еженедельное издание с прибавлениями. СПб., 1888–1918.

УДК 271.2-722.53-44:821.161.2.09А.Свидницький(474.43)

Віктор Прокопчук,

м. Дунаївці,

Б. Пентюк,

м. Вінниця

ЖИТТЯ І ПОБУТ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА СЕРЕДИНИ ХІХ СТ. У ТВОРЧОСТІ ПОДОЛЯНИНА АНАТОЛІЯ СВИДНИЦЬКОГО

У статті дано короткий аналіз життя і літературної творчості подоянина письменника Анатолія Патрикійовича Свидницького, автора роману «Люборацькі».

Ключові слова: *Поділля, Кам'янець-Подільський, священник, семінарія, університет, письменник, «Люборацькі».*

Анатолій Свидницький - український письменник, громадський діяч. Його твори, зокрема роман «Люборацькі», стали знаковим явищем у прозі про духовенство ХІХ ст. У них реалістично показано побут тогочасного подільського духовенства. Автор - виходець з духовного стану прекрасно розумівся в цій проблематиці.

Народився Анатолій Свидницький 1 вересня 1834 р. в селі Маньківка Гайсинського повіту на Поділлі (тепер Тульчинський район Вінницької області) в

сім'ї священника. Батько Патрикій Якович Свидницький (1800-1870) 1832 року був дяком у церкві села Крутеньке Балтського повіту, а з 1836 року й до кінця життя - священником. Отець Патрикій любив читати і зібрав чималу бібліотеку. Мати письменника Мотрона Лаврентіївна Ганчевська, дочка пароха села Попова Гребля, походила із шляхти. У подружжя було четверо синів та дві дочки [8]. Утримувати родину доводилося з прибутків невеликої церковної садиби та мізерної платні селян-кріпаків за церковні треби. Усі гуртом обробляли землю й вели домашнє господарство. Життя сім'ї сільського священника мало чим відрізнялося від побуту простих селян, діти росли в дружбі з сільськими хлопчиками і дівчатками, поринали в атмосферу народних звичаїв, традицій і обрядів.

1843 року Анатолієві виповнилося 9 років і його віддали на навчання до Крутянського духовного училища Балтського повіту. У ті часи основним методом виховання й заохочення учнів до навчання було тілесне покарання. Не минули подібні «заохочення» і Крутянське училище, що письменник колоритно описав у своїх творах.

1851 року юнак вступив до Подільської духовної семінарії, опис якої знаходимо в романі «Люборацькі»: «Проти цього (дворянського депутатського на Губернаторській площі) собранія, по другий бік пляцу, на розі довгий пльондрований дім і за ним білу церкву видно з зеленим дахом – собор. Вікна в цьому домі на спіднім пльондрі в двадцять чотири шибки, і рамці хоч дубові, поперегнівали. Іноді тут як у казані кипить, клекоче і співи йдуть і сварки, і так крик та буркіт; а іноді – як у пустці, лиш вітер гуде... Оце семінарія Подольська закону благочестія...» [2, с. 26-28].

Будинок колишньої семінарії стоїть і досі, є пам'яткою архітектури, має цікаву історію. 1805 року тут відкрилась духовна семінарія, з 1865 до 1914 року діяло духовне училище, з 1914 року – музей «Сховище старожитностей» Юхима Сіцінського, одного із засновників музею, з лютого 1982 р. – художній відділ Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника.

При семінарії діяв народознавчий гурток, який займався вивченням етнографії і фольклору Поділля. До нього входили

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Каленик Шейковський, Степан Руданський, Анатолій Свидницький та інші. Вплив на гуртківців мав викладач семінарії П. Гліщинський, якому було доручено укласти перший історико-статистичний опис Подільської єпархії [10, с. 20].

Подільська духовна семінарія, м. Кам'янець-Подільський. ХІХ ст.

Взаємини Степана Руданського і Анатолія Свидницького носили дружній характер, адже їх життєвий шлях мав багато спільного. Народились 1834 року на Поділлі в сім'ях священників. Набирались доброти і щирості у простого люду. Про обох можна написати словами А. Свидницького: «Колись я мав щастя жити лице в лице з простим людом українським – колись і я був щасливим... Кожне словечко того часу незабутого глибоко запало в душу....То для мене школа правди і любові!... На той світ душа перейде, то коли й там, як тут, то й там хахлом подразняться, бо й там не відцураюсь козацької та бурлацької пісні!» [2, с. 27].

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Творчість обох подолян була пов'язана з народним побутом, традиціями і повір'ями земляків.

Анатолій повного семінарського курсу не закінчив, бо вирішив поступати до Київського університету. Його намір обурило батька і той залишив сина без підтримки. Склавши успішно іспити, 14 лютого 1857 р. А. Свидницький стає студентом медичного факультету Київського університету. Однак виявилось, що не переносив він крові та інших медичних маніпуляцій, тому перевівся на філологічний факультет.

В університеті долучився до Київської громади: працював учителем у недільній школі, збирав матеріали до українського словника, захоплювався фольклором, розповсюджував науково-популярну літературу серед селян.

І тут завершити освіту не вдалося. Неминуче наближалось виключення із-за несплати грошей. Тому 1860 року подав прохання на ім'я ректора університету допустити його до складання іспитів *«для вступу на посаду учителя російської мови в повітовому училищі»*. Іспити склав успішно і рада університету на своєму засіданні 9 грудня 1860 р. ухвалила рішення видати Анатолію Патрикійовичу Свидницькому відповідне свідоцтво [9, с. 24].

Йому була запропонована посада вчителя в Миргородській повітській школі, куди одразу й поїхав. У невеликому містечку з-поміж інших учителів вирізнявся ерудицією, інтелігентністю, а також лагідністю в ставленні до учнів. Згуртував однодумців, разом добились відкриття в Миргороді недільної школи. Оскільки не вистачало підручників і посібників, взявся скласти граматику для української школи (*«письмовищо»*), планував видати арифметику й географію. Займався не тільки учительською, а й громадською діяльністю, з його ініціативи в Миргороді з'явилась громадська бібліотека [9, с. 25].

На початок 60-х років XIX ст. припадають перші поетичні проби-вірші *«В полі доля стояла»*, *«Вже літ двісті»*, *«Україно, мати наша»*, пройняті синівською любов'ю до України. Прогресивно налаштована молодь таємно читала їх у рукописах і передавала із рук в руки [6, с. 398-401].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

У Миргороді письменник прожив недовго. Учительська праця не забезпечувала матеріальних потреб, тому 1862 року залишив місто, щоб обійняти посаду акцизного чиновника в Козельці Чернігівської губернії. Там 1863 року одружився з дочкою козелецького лікаря Аліною Величківською. Шлюб не був успішним, через різні погляди на життя не раз виникали непорозуміння. Усі наміри і плани не знаходили втілення. Безвихідь загострювала стосунки на службі, у червні 1868 р. його звільнили з посади. Треба було шукати нового місця роботи, адже на той час у нього було вже троє дітей. Знайти роботу виявилось не так легко.

1869 року письменник переїхав до Києва і влаштувався на посаду помічника завідувача архіву Київського університету і в цій ролі протягом 1869-1871 рр. описав і упорядкував чимало архівних матеріалів.

У вересні 1870 р. в пошуку кращої роботи побував у Кам'янці-Подільському. Невеликий літературний заробіток і мізерна платня на службі не могли забезпечити сім'ю, в якій було вже четверо дітей. Це гнітило Анатолія Патрикійовича, відряду знаходив у чарці, хвороба загострювалася, почалося запалення печінки. 18 липня 1871 року помер у Києві.

Ще за життя в журналі «Основа» Анатолій Патрикійович надрукував вірш «Горлиця» (1860) та етнографічні статті «Великдень у подолян», «Із Миргорода» (1860-1862). Після закриття україномовної «Основи» опублікував російською низку нарисів й оповідань у газеті «Киевлянин». У статті «Прошлый быт православного духовенства» (Киевлянин. 1869. № 92, 93) описує звичаї, одяг, страви священників, їхні стосунки з парафіянами, католицьким духовенством, панамі, євреями.

Тема духовенства знайшла відображення в нарисах А. Свидницького, які друкувалися на сторінках одеських і київських газет. В оповіданні «Два упрямых» (1869) відтворено життя вихованців духовних закладів, в оповіданні «На похоронах» (1869) - позитивний образ старого православного священника. Письменник акцентує на близькості священника до народу, його добродушності й щиросердності, через що його любили й

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

поважали люди [6], на його милосерді до іновірних-адже не дав загинути хворому полоненому турку, вилікував, охрестив, навчив читати. В оповіданнях «Арендар», «Гаврусь и Катруся» (1870) відобразив особливості церковного життя, стосунків священників і парафіян, зміни звичаїв, розпад патріархального способу життя духовенства.

Головним твором Анатолія Свидницького став роман «Люборацькі» (1861-1862). За словами І. Франка, «Люборацькі» - *«дуже талановитий малюнок з життя подільського духовенства половини XIX в.»* [10, с. 307]. Саме з ініціативи Івана Франка, до рук якого потрапив рукопис, сімейна хроніка А. Свидницького була вперше надрукована в журналі «Зоря» за 1886 рік.

В романі відтворено побут духовенства середини XIX ст., зокрема життя сільського священника та його матінки-дружини, які трималися традиційних принципів побуту, виховання дітей, були близькі до парафіян, шановані ними, не цурались селянської праці [1, с. 112]. Проте таких священників ставало все менше, на їхнє місце приходили інші, які вирізнялися своєю освітою і, часто, відчуженістю від народу. Під впливом чужоземного їх дочка і син зрікаються всього українського, насамперед-мови, соромляться батьків. Як наслідок, погіршуються їхні моральні якості, загострюються міжособистісні конфлікти, руйнуються стосунки дітей і батьків. Дочка зневажливо ставиться до матері, сестер, бо вважає себе вищою них. Син вдається до крадіжки грошей у матері.

«Господи, Господи! - подумала мати, – попереучували моїх діток на один бік: з тієї ляховка вийшла, що з голими руками й не приступай; а цей москалем став. Пропавці світи! Господи – Господи! От як матері!» [5, с. 180]. *«Твого прадіда в цім-таки селі ляхи замучили, що в гайдамаччину ножі освятив, ще в першу, ще в різанину. І діда твого тут же мучили, хто зоставсь після Коліївщини. Він, бач, знався з гайдамаками, з тими степовиками, що в Ганицині жили. Знатного ти роду попівна, давнього роду»* [6, с. 85].

Свидницький показав складні церковно-релігійні процеси в суспільстві. За слухним зауваженням Івана Франка, твір А. Свидницького *«виявляє дуже великий культурно-історичний інтерес, як образ, з одного боку, колонізаційних, а з другого боку, русифікаційних тенденцій, що послаблювали патріархальний побут*

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

православного духовенства на правобережній Україні в 30-их і 40-их роках XIX в.» [10, с. 307].

У романі «Люборацькі А. Свидницькому вдалося розкрити специфіку життя, побуту, навчання подільського духовенства, акцентувати на морально-психологічних та соціальних проблемах родини сільського священства, вказати на першопричину трагедії - розпад старосвітського способу життя, деструктивний вплив чужого впливу, що було новим у тогочасній літературі [3, с. 399].

Список використаних джерел та літератури:

1. Кошель О. М. Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина XIX - початок XX ст.): монографія / за ред. О. В. Добржанського. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня „Рута”», 2022. 584 с.

2. Пентюк Б. М. Степан Руданський: сторінки духовності. Вінниця: «Торговий дім «Альфа і Омега», 2022. 200 с.

3. Приліпко І. Л. Духовенство в українській прозі XIX - початку XXI століть: художня рецепція та інтерпретація: монографія / Ірина Приліпко. Київ: Логос, 2014. 482 с.

4. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Е. Сецинского. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський. 2009. 996 с.

5. Свидницький А. П. Люборацькі (Сімейна хроніка). Київ: Дніпро, 1971. 240 с.

6. Свидницький А. П. Роман. Оповідання. Нариси. Київ: Наук. думка. 1985. 580 с.

7. Свидницький Анатолій Патрикійович. Вікіпедія. [https://uk.wikipedia.org > wiki](https://uk.wikipedia.org/wiki/).

8. Хропко П. П. Анатолій Свидницький: вступна стаття // Свидницький А. Роман, оповідання, нариси. Київ, 1985. С. 25.

9. Франко І. Зібрання творів : У 50 т. Київ: Наук. думка, 1976-1986. Т. 41. 1984. 520 с.

10. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. 2-ге вид., доп. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2014. 312 с.

УДК 373.3:94(477.43)(09)

Катерина Бурдуваліс,
м. Хмельницький

ПОЧАТКОВА ТА СЕРЕДНЯ ОСВІТА В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті характеризуються фонди Державного архіву Хмельницької області, в яких зберігаються документи з історії початкової та середньої освіти на території Подільської губернії, з'ясовуються їх форми власності, напрямки діяльності, досліджуються структури, що контролювали роботу навчальних закладів.

Ключові слова: єврейські училища, народна освіта, початкова школа, початкові училища, середня освіта.

Державний архів Хмельницької області скарбниця історичної пам'яті краю. Станом на 2024 рік на архівних полицях зберігається понад 2 млн. справ починаючи з кінця XIX століття [1]. Серед цієї кількості справ зберігаються документи, які відображають процеси становлення та розвитку освітньої галузі імперського часу. Тогочасна система освіти значно відрізняється від освіти другої половини XX та початку XXI століть.

Друга половина XIX століття в Російській імперії характеризується проведенням реформ в усіх галузях. Активно реформувалася також освітня галузь. Стан справ в освіті в даний період не відповідав вимогам суспільства та розвитку економіки. Незважаючи на реакційну політику імперського уряду в галузі народної освіти, потреба в освічених працівниках сприяла виникненню та розвитку різних типів шкіл.

Період розвитку початкової освіти в другій половині XIX століття характеризується багатовекторністю навчальних закладів. Тогочасна народна школа складалася із трьох ланок. До першої відносилися однокласні училища. В цих навчальних закладах обов'язковими для вивчення були Закон Божий, читання, письмо та основи арифметики.

Школи другої ланки включали в себе двокласні зразкові училища міністерства народної освіти та двокласні

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

церковнопарафіяльні школи. Термін навчання в школах цього типу тривав три роки.

До третьої ланки належали повітові та міські багатокласні училища.

У 80-х роках XIX століття діяльність навчальних закладів регламентувалася в загальних рисах. Основним документом, який прописував навчальний процес були «Правила та програмами іспитів для бажаючих скористатися пільгою щодо відбування військової повинності» [2, с. 9].

З метою контролю за діяльністю різнопланових навчальних закладів на рівні губерній російською владою були утворені Дирекції народних училищ.

Така структура діяла також і в Подільській губернії. Посада директора народних училищ Подільської губернії була введена указом Сенату від 26 січня 1803 р. Ця структура з 1803 по 1831 роки підпорядковувалася попечителю учбового округу Віленського університету. Після чергової реформи директор став підпорядковуватися попечителю Київського учбового округу. Дирекція здійснювала нагляд за навчальним процесом в міністерських школах і училищах. Припинила діяльність у 1919 р.

У фонді цієї установи зберігається 683 справи за 1830–1917 роки. Серед масиву документів зберігаються звіти інспекторів про діяльність народних училищ, відкриття навчальних закладів, листування з Міністерством народної освіти та попечителем Київського учбового округу, відомості про прибутки і видатки дирекції, справи про призначення, переведення та звільнення вчителів, особові справи вчителів.

Для контролю навчальними закладами губернію поділено на 8 районів, в яких працювали інспектори народних училищ [3]. Діяльність інспектора народних училищ 1-го району відображена у фондах Державного архіву Хмельницької області. В обласному архіві зберігається фонд «Канцелярія інспектора народних училищ 1-го району Подільської губернії». За час роботи цієї установи з 1870 по 1909 роки відклалося 34 справи. У фонді зберігаються наступні справи: протоколи засідань педагогічної ради Кам'янецького двокласного міського училища, річні звіти

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Кам'янець-Подільських міських училищ, справи про відкриття в Кам'янці-Подільському приватного жіночого початкового училища (1898–1901), чоловічого єврейського училища (1898–1900), жіночого єврейського училища (1898–1903), в містечку Жванець приватних єврейських училищ, прийом переміщення і звільнення вчителів училищ, списки службовців училищ, формулярні списки вчителів [4, арк. 25].

Створений адміністративний орган мав на меті здійснення контролю та нагляду за діяльністю народних шкіл і благонадійністю вчителів. Інспектори здійснювали адміністративно-контрольні функції щодо земських шкіл, парафіяльних міських і повітових училищ.

Подільська губернія була одним із регіонів найвищої концентрації єврейського населення. В межах Подільської, Київської та Волинської губерній станом на 1880 р. проживало 1 млн. 507 тис. осіб. [5].

Єврейські початкові училища створювалися та діяли відповідно до «Положення» від 16 березня 1873 року. Вони утримувались на кошти, зібрані євреями спеціально для організації освіти. Училища поділялися на одно – та двокласні з підготовчими класами при кожному з них.

На проходження повного курсу навчання в училищі необхідно було шість років, а тривалість навчання в підготовчому класі визначалася успіхами і віком кожного учня. В кожному однокласному училищі працював один учитель і один помічник, у двокласному два вчителі.

Вчителями могли працювати випускники єврейських учительських інститутів, а також християни, які мали дозвіл на викладання.

Для викладання у підготовчих класах вчителі повинні були розуміти єврейську мову. До кожної школи призначався почесний спостерігач, якого обирали місцеві євреї та затверджував попечитель округу.

До підготовчих класів, де навчання було безкоштовним, приймали всіх дітей віком 6 – 10 років без вступних випробувань.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

У підготовчих класах викладали російську мову і читання, рахунок до 100, давньоєврейську мову, пояснення першої книги Мойсеевого п'ятикнижжя [6].

В однокласних школах викладалися російська мова (читання, письмо, орфографія), арифметика (перші чотири правила), чистописання, а в двокласних ще додатково практичне ознайомлення з граматикою і вправи з письмового викладу думок, з арифметики до потрібного правила включно, коротка історія і географія.

Обов'язковим було викладання єврейського закону віри, біблійної історії та пояснення головних молитов. Викладання в єврейських школах велось російською мовою.

У школах, якщо для цього були можливості, включали додаткові професійні курси, переважно тих професій, які користувалися особливим попитом у населення.

Крім казенних початкових шкіл, існували також приватні школи, які теж підпорядковувалися Міністерству народної освіти. Найбільш поширеними були хедери (домашні школи грамотності).

Для контролю за діяльністю шкіл цього типу створювалися губернські єврейські училищні комісії. Діяла така комісія і в Подільській губернії. Вона була створена відповідно до розпорядження Міністерства народної освіти від 13 листопада 1844 р. Безпосередньо підпорядковувалась Директору народних училищ губернії. У її віданні були навчальні заклади для євреїв, як державні, так і приватні. З 1856 р. видавала свідоцтва на право навчання меламедам. Розробляла навчальні програми, що були обов'язковими для єврейських навчальних закладів.

Діяльність комісії на Поділлі відображена у в. ф. 321 «Подільська губернська єврейська училищна комісія». Її діяльність відображена у 54 справах. Ці справи презентують: відомості про стан приватних єврейських училищ, молитовні будинки й склад їхніх правлінь. Свідоцтва на право навчання дітей євреїв. Справи про порушення меламедами правил навчання дітей, поновлення свідоцтв на право навчання. Акти приймання-передавання майна Немирівської повітової єврейської училищної комісії.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

У містах губернії для їх жителів працювали вищі початкові училища. Вони підпорядковувалися директору народних училищ та діяли на підставі „Інструкції для міських училищ” від 31 травня 1872 р. До 1915 року навчання в училищах було трьохрічним, а пізніше – чотирьохрічним. В училищі викладали загальноосвітні предмети. Навчання було платним. В Державному архіві зберігається інформація про діяльність Кам'янець-Подільського змішаного вищого початкового училища. Його робота відображена у протоколах засідань педагогічної ради, в журналах успішності та свідоцтвах та посвідченнях учнів.

На території регіону працювали також середні навчальні заклади, по закінченню яких діти мали можливість поступати у вищі навчальні заклади. До середніх навчальних закладів належали чоловічі та жіночі гімназії.

У Кам'янці-Подільському діяли чотири гімназії: дві чоловічі та дві жіночі – Маріїнська та Славутинська. Їх діяльність відображена у фондах Державного архіву.

Чоловічу гімназію презентує ф. 319 «Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія». Цей навчальний заклад засновано в 1832 р. згідно «Попередніх правил народної освіти» (1803). В своїй діяльності гімназія керувалась статутом 1828 р., розробленим Комітетом облаштування навчальних закладів.

Очоловав гімназію директор, що призначався попечителем Київського навчального округу і безпосередньо підпорядковувався Дирекції народних училищ. Курс навчання складав 7 років, з 1875 р. – 8 років. У 1918 р. навчальний заклад перейменовано в українську гімназію імені С. Руданського. У 1920 р. більшовики гімназію ліквідували, а на її місці заснували трудову школу.

За 84 роки роботи навчального закладу в Держархіві області зберігається 4517 справ. Ці справи представлені: циркулярами Міністерства народної освіти; розпорядженнями попечителя Київського учбового округу; наказами Міністра народної освіти УНР про об'єднання Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії з Українською гімназією ім. С. Руданського; протоколами засідань педагогічної ради та батьківського комітету; річними звітами про роботу гімназії, екзаменаційними відомостями; статистичними

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

відомостями про кількість учнів, їх віросповідання; актами ревізій гімназії, навчальними програми; правилами поведінки учнів гімназії, класними журналами; письмовими екзаменаційними роботами учнів гімназії з різних предметів тощо.

Летичівську чоловічу гімназію було утворено в 1914 році. Вона проіснувала до 1920 року. В Державному архіві її діяльність відображена збереженими книгами протоколів педагогічної ради, клопотаннями різних осіб про зарахування їхніх дітей до гімназії. Курс навчання як і в інших гімназіях складав вісім років. В підготовчий клас приймалися діти віком 8-ми-10-ти років, у перший – 10-ти-12-ти років.

Маріїнську жіночу гімназію було відкрито 5 березня 1867 року з особистого дозволу імператора. Вона підпорядковувалась Головній раді жіночих навчальних закладів відомства імператриці Марії. Після поразки Української революції та окупацією Поділля більшовиками 29 грудня 1920 року розпорядженням Кам'янецького відділу народної освіти жіночу гімназію реорганізовано в 2-у трудову школу. В Державному архіві зберігається 539 справ, в тому числі циркуляри канцелярії відомства імператриці Марії; журнали засідань педагогічної ради; звіти про діяльність гімназії; відомості успішності та поведінки учениць; списки та атестати про закінчення гімназії; особові справи викладачів гімназії.

Наймолодшою була приватна жіноча гімназія Славутинської, або «Славутинка», як її любовно називали. Сім років пішло на становлення «Славутинки»: від першого набору 1901 року до першого випуску 1908 року.

Усього шість років (до 1914 року) випало на повнокровне життя гімназії, бо ні Перша світова війна, ні подальші революційні події не сприяли нормальній діяльності дітища Степаниди Славутинської. Остаточне захоплення міста «червоними» в листопаді 1920 року поставило хрест на «Славутинці», адже для більшовиків гімназії були буржуазним пережитком минулого [7].

Таким чином, в Державному архіві Хмельницької області зберігається низка фондів навчальних закладів та установ, які контролювали їх діяльність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області: Путівник. – Т. 1 / Відп. ред. Г. Осадча; Наук. ред. П. Слободянюк; Авт.-упоряд.: Л. Баланюк, І. Бортник, Н. Кузьміна, О. Миськова, С. Михайлова, Ю. Олійник, Г. Осадча, В. Рага, Ю. Руденко, П. Слободянюк, Л. Снігур. Державний комітет архівів України; Державний архів Хмельницької області. – Київ; Хмельницький, 2007. 610 с.

2. Бурдуваліс К. М. Політика Російської імперії щодо заснування та діяльності народних шкіл в Подільській губернії // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2023. № 90. С. 8-11.

3. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО). Ф. 831. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 20.

4. Задорожна-Княгницька Л. В. Професійний портрет інспектора народних училищ в Україні (за матеріалами педагогічної періодики другої половини XIX – початку XX ст. // Український педагогічний журнал. 2016. № 2. С. 120-123.

5. Кармазіна М. Ресурсний потенціал єврейської общини (1850-1870 роки) Режим доступу: <https://www.google.com/search?q=%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0-QumPZeg%3A1711612349707&source=h> дата звернення (28.03.2024 р.)

6. Вороліс М. Г. Розвиток початкової освіти на Поділлі в 1861 – 1918 роках. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Nzvdpu_ist_1999_1_10.pdf дата звернення (05.02.2024 р.)

7. Будзей О. Режим доступу: «Славутинка» kampod.at.ua/publ/znakhidki_vid_o_budzeja/istoria/slavutinka/34-1-0-739 дата звернення (27. 03. 2024 р.).

УДК 930.253:377.36(477.43)(09)

Юрій Олійник,
м. Хмельницький

ПРОФЕСІЙНІ ЗАКЛАДИ ОСВІТИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на підставі архівних документів досліджується діяльність комерційних навчальних закладів, які діяли в регіоні, з'ясовуються підстави їх роботи, терміни навчання та кількість документів, які збереглися в Державному архіві Хмельницької області за час їх роботи.

Ключові слова: комерційні училища, освітні заклади, професійна освіта, реальне училище.

Друга половина XIX століття в Російській імперії – це роки реформування всіх галузей народного господарства, в тому числі і освітньої. Економічний розвиток країни та формування капіталістичних відносин сприяли розвитку професійної освіти як складової освітньої галузі.

Професійна освіта та загальна освіта на Поділлі, до входження її до складу Російської імперії була досить на високому рівні. На початку XVIII століття практично кожне українське село мало початкову школу до його закріпачення. Після закріпачення селян, вціліли лише поодинокі школи, які утримувалися на кошти батьків. Що ж стосується професійної освіти, то вона була майже втрачена.

Професійна освіта в Російській імперії в цілому та в Подільській губернії зокрема була на досить низькому рівні по відношенню до інших Європейських країн. Основними проблемами, які гальмували розвиток освіти були відсутність коштів та ухвалення закону про загальне обов'язкове навчання.

В багатьох Європейських країнах завдяки ухваленню закону про загальне обов'язкове навчання подолано масову неграмотність населення. Такі закони про загальне навчання були прийняті та діяли: в Пруссії у 1717 році, в Австро-Угорщині у 1774 році, в Данії у 1814 році, в Швеції у 1842 році, в Норвегії у 1848 році, в США у

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

1852-1900 роках, в Японії у 1872 році, в Італії у 1877 році, у Великобританії в 1880 році, у Франції в 1882 році [1].

З проведенням освітніх реформ у 60-х роках XIX століття відбувається становлення професійної освіти. Розвиток професійної освіти в Подільській губернії відображено через призму навчальних закладів, архівні документи яких зберігаються в Державному архіві Хмельницької області.

Слід зазначити, що професійні училища, які діяли в імперську добу знаходились у підпорядкуванні різних відомств та мали вузькопрофільний характер.

Кожне міністерство та відомство займалися організацією професійних навчальних закладів, необхідних для своєї галузі, а їх діяльність між собою була недостатньо узгодженою. Незважаючи на потужний економічний розвиток імперії, розвиток професійної освіти відбувався достатньо повільно і не відповідав тогочасним потребам.

І уряд, і суспільство, хоч і були зацікавлені в підготовці кваліфікованих професійних кадрів, але не мали в наявності достатньої кількості коштів для організації такого типу навчальних закладів. Під тиском реальних потреб та комерційної спільноти уряд Російської імперії створював необхідні умови для організації професійної освіти [2].

З часом заклади цього типу Міністерство освіти запропонувало передати Міністерству фінансів. Державна рада своїм рішенням «Про підвідомчість комерційних училищ» схвалила перехід комерційних навчальних закладів у відання мін. фінансів [3].

Міністерству фінансів було доручено вивчити питання про основні засади влаштування комерційних училищ і порядок їх відкриття та підготувати відповідне положення, внісши його на розгляд Державної ради [4].

Навесні 1896 р. Державна рада розглянула поданий проект Положення про комерційні навчальні заклади і 15 квітня 1896 р. воно було затверджено імператором. Комерційні навчальні заклади утримувалися на кошти земств, міських громад та місцевих товариств, які засновували ці заклади, а також пожертвували для їх організації певні суми.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Слід зазначити, що на території нашого краю найпопулярнішими були комерційні училища. Комерційні училища поділялися на чоловічі та жіночі. В залежності від терміну навчання комерційні училища ділилися на два види типи. Перший тип комерційного училища передбачав семеричний термін навчання. Вчитися у цих закладах діти розпочинали із 10 річного віку, маючи базову початкову освіту. Перших п'ять років учні вчили загальноосвітні програми, а останніх два роки – спеціальні дисципліни.

Другий тип училищ передбачав трирічний термін навчання. Він відповідав курсу трьох старших класів семикласних училищ. Із комерційних предметів в училищах обох типів вивчалися бухгалтерія, комерційна арифметика, товарознавство. Окрім вищезазначених спеціальних предметів у закладі викладалися Закон Божий, російська мова та словесність, іноземні мови (німецька та французька), історія, географія, математика, природознавство, фізика, каліграфія, креслення та малювання, і, як обов'язкові предмети, гігієна та анатомія людини. За іншими навчальними дисциплінами курс навчання у них був схожий із реальними училищами [5].

З 1910 по 1919 роки в Кам'янці-Подільському діяло приватне комерційне училище Я.Мазінга. Воно діяло на базі статуту комерційних училищ 1879 р. Випускники навчального закладу працювали на посадах бухгалтерів, контролерів, службовців у торгівельних конторах та промислових підприємствах. В цьому училищі працював також підготовчий клас.

Діяльність закладу призупинена постановою Народного комісаріату України від 4 липня 1920 р. За час роботи навчального закладу відклалася 41 справа: відомості про успіхи в навчанні та кондуїтні списки учнів; свідоцтва про закінчення училища або неповного курсу училища; копії паспортних книжок, дипломів, посвідчення про освіту; класні журнали, формулярні списки; акти передавання Я.Мазінгом документів секретарю губернської шкільної управи [6].

З 1916 по 1918 роки у місті працювало ще одне комерційне училище відкрите Підгурським. Його повна назва «Кам'янець-

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Подільське приватне з повними правами 8-класне комерційне училище». Воно діяло на підставі Положення про комерційні училища від 15 квітня 1896 року та підпорядковувалося Міністерству торгівлі та промисловості. В обласному архіві відклалося лише 4 справи, в тому числі відомості про успіхи в навчанні та поведінці учнів; посвідчення про складання вступних іспитів до 3-5-х класів. Листування про рекомендації на посади учителів.

В губернському місті працювало також Кам'янець-Подільське середнє 8-класне технічне училище. Воно було відкрите в 1903 році та складалося з восьми класів, з них – чотири молодших загальноосвітніх та чотири спеціальні.

Навчально-виховний процес у комерційному училищі був організований досить непогано. Про це свідчить те, що успішність, в основному, була вище середньої майже з усіх предметів. Після кожного навчального року, а також, інколи, після кожної чверті навчального року складалися перевідні іспити з різних предметів. Всі оцінки ретельно занотовувались у журнали. Діти, які не встигали з певної дисципліни, мали можливість перескласти перевідні іспити, для того щоб педагогічна рада дозволила їм перейти до наступного класу. Як після перевідних, так і після інших екзаменів керівництво училища надсилало батькам учнів відомості про успішність та дисципліну їхньої дитини.

Учні навчалися на хімічному та агрономічному відділах. Однак, радянській владі заклади цього типу були не потрібні. Ліквідоване місцевою владою в 1920 р.

За 17 років педагогічної діяльності цього навчального закладу в обласному архіві зберігається 1738 справ, в тому числі книги протоколів засідань педагогічної ради та господарчої ради; Відомості про успішність учнів; списки учнів, особові справи вчителів та учнів училища.

У Проскурові (нині м. Хмельницький) для жителів міста та навколишніх містечок та сіл в 1907 році було відкрито комерційне училище.

Воно діяло на підставі Положення про комерційні училища 1879 р. У своїй діяльності підпорядковувалося навчальному відділу

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Міністерства торгівлі та промисловості. Училище складалось з восьми класів і одного підготовчого. З першого по п'ятий клас учні вивчали загальноосвітні предмети, а з шостого – спеціальні. Питаннями навчання та виховання займалася педагогічна рада, а господарськими – господарський комітет.

Крім того, господарська діяльність училища контролювалась опікунською радою. Училище ліквідоване радянською владою в липні 1920 року. Діяльність цього навчального закладу простежується через циркуляри навчального відділу Міністерства торгівлі і промисловості; звіти попечительської ради училища; відомості про успішність учнів; свідоцтва про закінчення училища; списків учнів, що закінчили училище.

У Проскурові до 1917 року діяло також Олексіївське реальне училище. Воно розпочало надавати освітні послуги з першого липня 1904 року та працювало на підставі статуту реальних училищ 1872 р.

Метою діяльності була загальна освіта, пристосована для практичних потреб і набуття технічних знань, в основному в сфері торгівлі та промисловості. Складалося з шести класів. У перших чотирьох надавалась загальна освіта, а починаючи з п'ятого – вивчалися спеціальні предмети.

У 1915 р. училище було евакуйоване в м. Єлізаветград (м. Кропивницький), але незабаром повернулося до м. Проскурова. Ліквідоване постановою Народного комісаріату освіти України від 4 липня 1920 р.

За час роботи училища відклалися наступні документи: розпорядження, циркуляри Міністерства народної освіти та попечителя Київського учбового округу; рапорти завідувачів відділеннями та членів господарського комітету; відомості успішності учнів; списки учнів та випускників; атестати та свідоцтва про закінчення училища; заяви про вступ до училища; особові справи вчителів; бухгалтерські документи.

Таким чином, в Державному архіві Хмельницької області зберігаються архівні документи, які відображають роботу професійних навчальних закладів в імперську добу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Нагрибельний Я. Професійна освіта в освітній системі Російської імперії (XIX – початок XX ст.). Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/chornlit/chornlit_2011_4/26.pdf дата звернення (29. 03. 2024 р.).

2. Там само.

3. Прокопенко С. Л. Передумови розвитку комерційної освіти в Катеринославській губернії на початку XX ст. Режим доступу: https://ipt.nmu.org.ua/ua/vidavn/gj/2015_1-2/Prokopenko.pdf дата звернення (28. 03. 2024 р.).

4. Коммерческое образование// Энциклопед. словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона: в 86 т. - СПб., 1890-1907. Режим доступу: <http://www.wechi.net/brokgauz/> дата звернення (29. 03. 2024 р.).

5. Боровик А. Історія створення професійної освіти у Російській імперії та провідних державах світу. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/174212/10-Borovyk.pdf?sequence=1> дата звернення (29. 03. 2024 р.).

6. Державний архів Хмельницької області. Ф. 318. Оп. 1.

УДК 91(477) С.Л.Рудницький37.091.64-029:93/94

*Володимир Островий,
м. Хмельницький*

**ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ «КОРОТКА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»
(1910 р.) С. Л. РУДНИЦЬКОГО**

У статті здійснено спробу дослідити історію унікального видання «Коротка географія України» (1910 р.) яке належить географу світового рівня, фундатору української географічної науки Степану Львовичу Рудницькому.

Ключові слова: географія України, географічна карта, С. Л. Рудницький, «Коротка географія України», В. О. Гериневич.

З огляду на широкомасштабне збройне вторгнення РФ в Україну та розгортання російсько-української війни, більшої зацікавленості і актуальності набувають дослідження в царині

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

географічної науки, історії географії, історичної географії, картографії України.

Серед сучасних вітчизняних дослідників зазначеної проблеми можна виокремити праці О. Шаблія [1-2], Н. Падюки [3], О. Ястребкової, Р. Сосси [4], С. Трубочанінова [5-6], В. Острового [7-8] та ін.

Особливу увагу науковців привертають дослідження українських географів та картографів (кінець ХІХ – початку ХХ ст.), зокрема П. Чубинського, Г. Величка, С. Томашівського, С. Рудницького, В. Гериновича, які стояли біля витоків формування канону національної української географічної науки. Маємо констатувати, що чисельний український народ протягом століть був позбавлений державності та був розділений кордонами могутніх імперій, а від так, не мав можливості органічно розвиватися. В цих надскладних геополітичних, соціокультурних та економічних умовах, про системний розвиток саме української географічної науки годі було сподіватися. Варто відзначити, що на тодішній європейській мапі не існувало вже звичної сучасним українцям держави під назвою Україна. В європейській географічній науці Українські землі розглядалися виключно як складова Східної Європи. Тому, українські вчені вже у ХІХ ст. намагалися підважувати усталену ситуацію виокремлюючи українські етнічні землі від широкого загалу інших народів.

Якщо перші карти українських земель носили діалектологічний характер, то в майбутньому постало питання про створення вже народоописних карт [3, с.155]. Зокрема одна з перших та найважливіших вказаного роду праць, стала «Народоописна карта українсько-руського народу видання 1896 р. Григорія Величка [9]. Як відзначав Олег Іванович Шаблій – «Це дійсно перша етнічна карта українських земель українського автора, українською мовою» [1, с. 9]. Створення такої карти було суттєвим кроком у справі визначення та концептуалізації географічних меж майбутньої української державності, оскільки держава – це перш за все кордони.

С. Т. Томашівський – український історик, публіцист і політик, дійсний член Наукового Товариства імені Шевченка у м. Львові

(далі НТШ – В. О.) розуміючи актуальність проблеми, вже 1907 р. на сторінках «Хроніки НТШ», виступив із публікацією «В справі етнографічної карти України-Руси. (Проект)» [10]. Учений лаконічно зауважив на недоліки вже виданих карт, що стосувалися українських земель, та головну увагу звернув на наукову вартість у розробці етнографічної карти. За проектом, робота по підготовці карти мала розділитися між етнографічною комісією НТШ у м. Львові та комісією Київською, відповідно за територіальною приналежністю. Зокрема, за Львівською комісією закріплювалися так звана «Австрійська й Угорська Русь», «Російське Поділля», Волинь, Холмщина й Підляшшя, інша територія за Київською. Вимоги до підготовки карти були досить високими та вимагали багато часу на виконання [10, с. 24-27].

Станом на початок ХХ ст. вже було написано доволі багато праць вітчизняними науковцями з історії української літератури, історії України інших галузей, однак, ґрунтовної праці, або бодай чогось універсального з географії усіх українських земель досі не було видано.

Як зазначав український географ В. Геринович, в Галичині публікувалися праці в яких автори намагалися охарактеризувати з точки зору географії не цілісність українських земель, а окремі області України-Руси. Зрозуміло, що це аж ніяк не вирішувало проблеми. Вчений позитивно відгукувався з приводу праці Романа Заклинського «Географія Руси. Ч. I. Русь галицька, буковинська і угорська. Львів, 1887», однак зауважував, що автор в процесі дослідження опирався на застарілу інформацію та поділив українські землі на три окремих частини [11, с. 2].

Щоби ознайомитися з географією українських земель, необхідно було звернутися до іноземної літератури, як от: німецької, польської, російської, французької, та подивитися «чужими» очима на наш край [11, с. 2]. До прикладу, на думку Володимира Гериновича, Ж-Ж Е. Реклю у своєму підручнику з географії «*La Nouvelle Géographie universelle [...] T.V.*», побіжно, охарактеризував українські території, і то завдячуючи М. Драгоманову (який мав приятельські стосунки із Е. Реклю – В. О.). Ще менше інформації було у таких німецьких виданнях як

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

W. Sievers. «Europa [...] Leipzig-Vien, 1897»; «Rusland [...], von Prof. Dr. Andreas v. Krasnow (Kirchhoff. Länderkunde von Evropa, T. III. V. 5)», де поверхнево описано російську частину українських земель. Географія А. Ремана «Ziemie dawnej Polski [...]»; Część I. Karpaty [...] Lwów, 1895; Część II. Polska Niżowa [...] Lwów, 1904. – зображала українські землі до р. Дніпра, які колись належали польській державі. У виданні В. П. Семенова, П. П. Семенова, В. И. Ламанского «Россія. Полное географическое описание нашего отечества [...] С-Петербург, 1903» – автори представили межі імперії не як особні географічні одиниці, а як політичні території, описуючи їх губерніями. Взагалі, у цій праці було представлено три лівобережні губернії (Чернігівську, Полтавську та Харківську – В. О.).

15 березня 1909 р. на засідання секції фізико-географічної комісії при НТШ, його активний діяч Д-р. Степан Рудницький виступив із ініціативою відкриття окремого відділу, члени якого займалися дослідженням географії України-Руси [12, арк. 33]. В ході дискусії ідея була підтримана І. Раковським, В. Левицьким та ін. Під час обговорення був присутній і учень проф. С. Рудницького – Володимир Геринович. Одночасно підтримано ідею залучити до роботи комісії голів інших секцій НТШ, «[...] аби і в будучній не опереджували нас чужинці в розслідуванні нашої землі [...]» [12, арк. 33 зв.].

Ідею створення цілісної, комплексної праці з географії України-Руси, яку виношували тривалий час українські учені, таки вдалося зреалізувати на кінець 1910 р. – професору С. Л. Рудницькому та його учню В. О. Гериновичу. Праця складалася з двох частин, перша – «Фізична географія», друга – «Антропогеографія» та отримала назву «*Коротка географія України*» [13].

Щодо змісту першої частини фізичної географії, варто відзначити її генералізуючий характер, який охопив усю територію проживання українського народу. У вступі автор обґрунтував географічне положення України, її назву. Одночасно закликав називати український народ саме українцями, а не русинами. Використання у праці назви «Україна» з її географічним

положенням претендували на особливу ідентичність автохтонного населення. Вперше, окрім загального огляду території, в центрі уваги постала єдність української території як географічної цілісності незалежно від перебування її частин під владою імперій. Автор описав як геологію, природу та тваринний світ усієї української землі. Книга була ілюстрована і нараховувала 66 чорно-білих рисунків (фото) та мала обсяг 152 сторінки. Ціна була доступною і становила 75 копійок. Як зазначав В. Геринович: «[...] Географія проф. Рудницького хоч написана для широких верств в спосіб приступний, стоїть на науковій висоті відповідає найновішим дослідям з поля географії наших областей [...]» [11, с. 3].

Особливо цінним досягненням проєкту, було розміщення наприкінці книги кольорової «Географічної карти земель, де живуть УКРАЇНЦІ» яку склав Володимир Геринович. За словами вченого, карта поєднувала в собі три складника: фізичний, етнографічний, топографічний та підкреслювала територіальну цілісність України з позначенням червоною смугою її кордонів. Робота над картою була закінчена Володимиром Гериновичем перед Великодніми святами 1909 р., та була схвалена особисто професорами С. Рудницьким і М. Грушевським [11, с. 3].

Друга частина – «Антропогеографія», і досі не втратила своєї актуальності. У ній автор, окрім зв'язку людини з природою науково обґрунтував різницю між росіянами та українцями. Текст рукопису С. Рудницький особисто декларував Володимирі Олександровичу, про що останній зауважив: «[...] Ся частина ... писана так переконуючо, що була би отворила очи не одному із наших галицьких замотиличених всеросійською агітацією Русинів. Они, почувши голоси наукових поваг Росії, в справі національних ріжниць, мали би незбитий доказ своєї окремішности, побачили би і зрозуміли єї «чисті» ідеї, які пропагують речники єдинства українського і велико-русского народа... [...]» [14, с. 4].

Взимку 1909 р. рукопис «Коротка географія України» був повністю готовий до друку та надісланий до київського наукового видавництва «Лан» [11, с. 3]. Навесні 1910 р. проф. С. Рудницький

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

мав отримати від видавництва корегований варіант рукопису, аби узгодити його редакцію. Однак, на жаль, не отримав.

Книга вийшла друком вже восени. Та ще й як вийшла? Перш за все С. Л. Рудницький та В. О. Геринович були здивовані повній відсутності у виданні другої частини під назвою «Антропогеографія». З'ясувалося, що оригінал другої частини рукопису «загинув» ще на пошті. Це була справжня катастрофа. Як зазначав сам С. Рудницький: «[...] ...такі речі пишуться тільки раз... [...]» [11, с. 3]. Але й це не все. Як з'ясувалося, текст основної праці, тобто першої частини, був порозкроюваний «на всі боки», багато речей опущено, деякі самовільно додано, редагування препогане. За свідченням В. Гериновича, необхідно було видавати окрему брошуру в якій було зазначено про близько 1400 похибок в ілюстрованій книжці (обсягом 152 сторінки). За його словами, С. Рудницький перебував в такому стані, що хотів навіть відмовитися від авторства цього видання.

На карту В. О. Гериновича очікувала так само не краща доля. Вчений із сумом констатував: «[...] З літографії вийшла неможливо. Через неуміле складане плит зайшли досить прикрі похибки. Всюди майже пересунуено або сїть гідрографічну, або нерівности терену. Неправильности удїлити ся мусїли рівнож і границям державним, губерніяльним та уїздовим. Сих похибок не можна ані усунути ані скорегувати тож пішли як були... [...]» [11, с. 3].

Виникає логічне запитання: чому так сталося? Історія із загубленим на пошті рукописом більш-менш зрозуміла, можливо, звичайне недбальство, хоча і навмисне викрадення не варто виключати. Щодо незадовільного редагування тексту «*Короткої географії України*», думаємо, світло на цю проблему проливає загальний стан видавничої справи, який склався в Україні на той час. Насамперед, через заборону друкувати щось українським правописом до революції 1905 р. банально не вистачало професійного досвіду, який формується роками, шляхом підготовки відповідних кадрів. Вже не кажучи про тотальну неграмотність, неписьменність та зросійщення населення України. Відомо, що влітку 1909 р. в м. Києві було засновано видавництво «Лан», в якому і було розміщено замовлення на друк

славнозвісного рукопису. Видавництво заснував брат М. Грушевського – Олександр, який очолив матеріальну сторону справи [15, с. 5]. Редакційно-технічною справою у видавництві займався Тищенко Юрій, який у 1949 р. на еміграції опублікував працю «Із спогадів про українські видавництва», в якій частково висвітлив приховану сторону видавничої справи: «[...] Найголовніше було те, що за видавничу справу бралися люди які не мали уяви про те, що таке видавництво, чого воно вимагає від видавця...[...]» [15, с. 3]; «[...]... мав я вже досить праці в цих ділянках, але маючи *сякий-такий* досвід і видавничу практику, одмовитися від цього не міг [...]» [15, с. 5]. Припускаємо, що особисте зізнання Юрія Пилиповича не потребує додаткових коментарів. Щодо карти, складеною В. О. Гериновичем, яка була віддрукована в київській літографії С. В. Кульженка, про що свідчить підпис під самою картою [16]. Очевидно, непрофесіоналізм був характерний навіть для знаних видавництв тогочасної України. Звісно, врахувати ці особливості галицькі вчені не могли, та й значимість видання навіть в такому стані мало неймовірну вагу для всієї України яку важко переоцінити навіть сьогодні.

10 грудня 1910 р., перебуваючи у м. Самбір, В. О. Геринович писав про «*Коротку географію України*»: «[...] Перед нами перша книжка, в якій зображена природа краю цілої України. Перед нами широкі горизонти... Ми не маленькі, нікчемні замкнені десь у куточку. Ми народ великий, замешкалий на широкій красній землі, для якої в будучині отвірає ся велика роль: «Простір України більший від иньшої якої небудь європейської держави (з виїмком самої Росії) і доходить до 850000 км². Ні оден з європейських народів не займає стільки гарного простору як народ український. Було-би де зажити на славу і розвинути багате економічне і умове життє. Так щож! «На нашій, не своїй землі» як казав батько Тарас, мусів український народ зазнати багато лиха».

Сила тепла та любови віє із кожного уступу до своєї рідної землиці. Свою землю повинен знати кожний, повинен довідати ся, «де він вродив ся і зріс, де той край, де батьки його жили з давних

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

часів, захищали його своїми грудьми від ворогів, поливали своїм потом та кровю»...[...]» [11, с. 2-3].

С. Рудницький не полишав надії, що друга частина рукопису до «Короткої географії України» віднайдеться, однак, все ж таки взявся за написання нової редакції яка вийшла друком вже 1914 р. [17].

У 1921 р. в черговому своєму виданні «Україна – наш рідний край» учений дає пораду українському народу на майбутнє, що стало б запорукою його розвитку: «[...] Однак земля, що ми її саме описали, навіть для чужих здається одною з найкращих у світі. Для нас, Українців, вона найкраща між усіма, тому, що вона нам рідна мати. Коли всі Українці від найменшого до найбільшого навчатися щиро та розумно її любити – інакші, світлі часи настануть для України [...]» [18, с. 128]. Цікаво, як це співвідносити з відкриттям ринку землі в Україні на сучасному етапі?

Отже, щодо історії підготовки та видання «Короткої географії України» 1910 р. С. Рудницького маємо надію на відкриття нових, більш інформативних подробиць справи. Можливо, колись віднайдеться друга частина рукопису десь в архівах, або в приватній колекції.

Сумно бачити, як тепер, в надскладних воєнних умовах, вже вкотре нищиться не тільки економічна, а й інтелектуальна спадщина України. Зокрема, мова йде про вже згадану «Коротку географію України» С. Л. Рудницького, примірник якої просто зараз, у оригінальному вигляді, без «втручань», як кажуть колекціонери – продається на аукціоні на сайті для колекціонерів VIOLITY за суму 11900 грн. [19]. Звісно, пересічні мешканці не розуміють усієї цінності даного «фоліанта», оскільки мало, а часто зовсім не обізнані в проблемі. До прикладу, станом на грудень 2012 р. в ході наукових досліджень нам вдалося віднайти всього один примірник по всій Україні. Тому, це видання стало не просто рідкісним, а одиничним. Порівняно нещодавно, видання з'явилося в мережі-інтернет з доступом для широкого загалу [20].

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

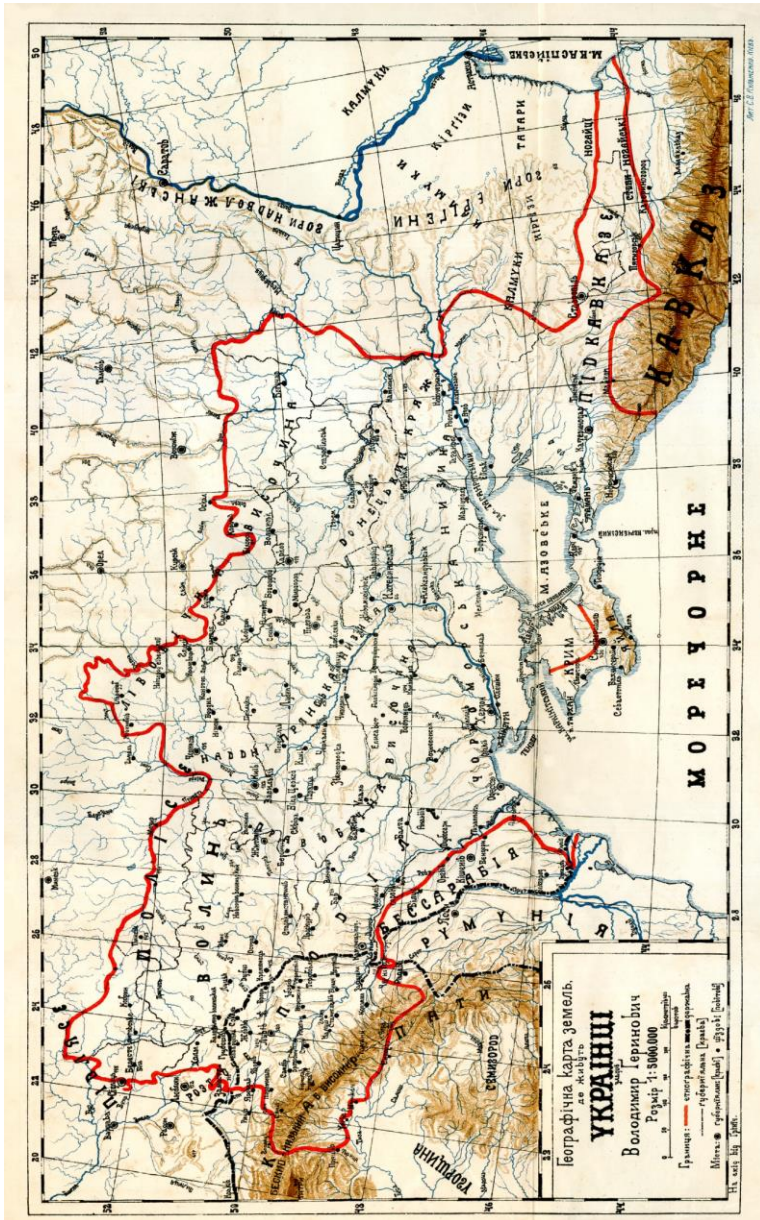

Рис. 1. Володимир Геринович. Географічна карта земель, де живуть УКРАЇНЦІ [13, 16]

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Зрозуміло, що в умовах масового зuboжіння у воєнний час, як то кажуть – не до книжок. Все більше додається суму, коли дізнаєшся із засобів масової інформації про корупцію, нецільове використання державних – народних коштів, і одночасно спостерігаєш те, як розпродаються залишки національної спадщини. Ситуація критично потребує перегляду державної гуманітарної політики щодо збереження пам'яток національної ваги. Сподіваємося, що зазначений фоліант буде викуплений і переданий до однієї з державних бібліотек України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шаблій О. І. Львівська суспільно-географічна школа : (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка). Львів : [б.в.], 2004. – 168 с.

2. Шаблій О. І. Життєвий шлях і напрямки наукової діяльності професора Володимира Гериновича / Історія української географії : всеукр. наук.-теорет. часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. Вип. 17. С. 8–16.; Його ж. Науковий семінар з нагоди 125-річного ювілею професора Володимира Гериновича / Історія української географії : всеукр. наук.-теорет. часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. Вип. 18. С. 113–114.; Його ж. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. Львів: [б.в.], 2004. 226 с.; Його ж. Професор Володимир Геринович / За ред. проф. О. Шаблія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 366 с.

3. Падюка Н., Сосса Р. Бібліографічний покажчик картографічних джерел розселення українців (кінець XVIII–XX ст.) / Історико-географічні дослідження в Україні. – 2019. – Чис. 14. – С. 119-143.

4. Ястребкова О., Сосса Р. Дослідження етнографічних карт території України за допомогою ГІС-технологій / Всеукраїнська науково-практична конференція «Картографічне моделювання та географічні інформаційні системи» 3-5 жовтня 2019 р., Львів: збірник матеріалів / відпов. ред. Р. І. Сосса. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 154-156.

5. Трубочанінов С. В. Праці Володимира Гериновича в галузі історичної географії / Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2015. – Вип. 8. С. 111–125.

6. Трубочанінов С. В. «Чернівецький період» в житті Мирона Кордуби (1900–1918): наукова та навчально-методична діяльність / Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2017. – Вип. 10. С. 398–413.

7. Островий В. М. В. О. Геринович – учень та послідовник засновника української географії С. Л. Рудницького / Історія української географії та картографії. Частина I: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. Тернопіль, 6-7 грудня 2007. С. 47–50.

8. Островий В. М. Науково-педагогічна та громадська діяльність В. О. Гериновича (1900-ті – 1940-і рр.): монографія / [Островий В. М.]. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2021. 255 с.

9. Величко Г. Народописна карта українського народу / зладив Гр. Величко коштом і заходом Товариства «Просвіта» у Львові. – 1:1 680 000. – У Львові: Просвіта. Літ. Андрій Андрейчин, [1896]. – 1 к.: багатоколір.; 79 x 130 см. (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, каб. карт., 23-НТ, 780-Н, 1043-Н).

10. Томашівський С. Т. В справі етнографічної карти України-Руси / Хроніка НТШ у Львові. – Львів, 1907. – Вип. III. – Ч. 31. – май.-серп. – С. 21.

11. Геринович В. О. Ожидана книжка / Діло. – Львів, 1910. Ч. 281. – п'ятниця. 16 груд. С. 2–3.

12. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка, м. Львів (1892 – 1946 рр.). Оп. 1. Спр. 39. Протоколи засідань членів природо-математичної і медичної секцій (1893–1912 рр.), 42 арк.

13. Рудницький С. Коротка географія України / Попул. б-ка „Лан”. – К.-Львів, 1910. № 5–7. 154 с.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

14. Геринович В. О. Др. С. Рудницький. Наука, штука і література. Коротка географія України / Руслан. – Львів, 1911. Ч. 8. 12 січня. С. 3–4.

15. Сірий Ю. Із спогадів про українські видавництва / Накладом товариства Прихильників Української Вільної Академії Наук. Серія: Книгознавство. Бібліологічні вісти 1. – Ч. 3. Авґсбург, 1949. 12 с.

16. Геринович В. О. Географічна карта земель, де живуть українці / зладив Володимир Геринович. – 1 : 5000.000. – Киев: Лит. С.В. Кульженко, [1910]. – 1 к.: багатоколір.; 30 x 46,5 см. (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, каб. карт., 241-Н).

17. Рудницький С. Коротка географія України. Часть II (з 48 малюнками) / Накладом українського Педагогічного Товариства, з друкарні наукового товариства ім. Шевченка Львів, 1914. 221 с.

18. Рудницький С. Україна – наш рідний край. Коротка географія України. Друге видання. Накладом фонду «Учітеся брати мої». Ч. 4. Львів, 1921. 147 с.

19. Букіністика. Наукова, технічна, спеціальна література. С. Рудницький. Коротка географія України. 1910 р. – «VIOLITY». URL: <https://violity.com/ru/99625671-s-rudnickij-korotka-geografiya-ukrayini-1910-r> (дата звернення: 09. 04. 2024).

20. Рудницький С. Коротка географія України. Ч. I. Фізична географія. 1910 р. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Korotka_geografii_a_Ukrainy_Ch_1_Fizychna_heohrafiia/ (дата звернення: 03. 02. 2024).

УДК 323/33(477.43)(1-21)«1918»(09)

*Віктор Адамський,
м. Хмельницький*

МАТЕРІАЛЬНЕ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ПОВІТУ НАВЕСНІ 1918 РОКУ

У повідомленні аналізується матеріальне та суспільно-політичне становище Кам'янецького повіту навесні 1918 р. після відновлення на 110

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Поділля українських владних структур. Охарактеризовано стан справ із обсівом землі, вказано на проблеми із незаконною порубкою лісів. Зосереджено увагу на гуманітарній сфері, зокрема на освітній та медичній царині. Показано ставлення населення до іноземних військ та проаналізовано заходи місцевої влади із наведення порядку та законності у повіті.

Ключові слова: Кам'янецький повіт, біженці, повітовий комісар, анархія, селянство, армія, міліція, злочини.

Наприкінці лютого 1918 р. українська влада, опираючись на український загін імені Янка Кармелюка, що базувався в с. Ісаківці поблизу губерньського міста, український полк П. Єрошевича, що перебував у самому місті, відділ Г. Базильського, який у цей час був знятий з фронту Першої світової війни з-під Хотина і направлений в Кам'янець для демобілізації та 3-й мусульманський батальйон 205-го Шемахінського полку, який загітував на український бік І. Комнен-Палеолог, повернулася до Кам'янця-Подільського [1].

Уже 26 лютого Подільський губерньський комісар Г. Степура зробив дієві кроки, аби відновити місцеву виконавчу вертикаль влади. Із Кам'янця-Подільського він надсилав до Міністерства внутрішніх справ УНР відношення, в якому у досить категоричній формі змальовує ситуацію, що склалася в комісаріаті Кам'янецького повіту: «Додатково моєї депеші № 2665 в справі Кам'янецького Повітового Комісара Блонського сповіщаю, що я не бачу можливим довше терпіти (навіть на папері) вищезгадану особу на високій і відповідальній посаді Комісара. Річ в тому, що Блонський юридично безграмотна, тупа і зовсім бездіяльна людина. А при таких якостях на адміністраційному полю нічегісенько не вродить. Досить зазначити, що виїзжаючи з Кам'янця цей добродій не тільки не тямить потреби зазначити своєму товаришеві-помішникові куди, в якій справі і на який час він іде, а навмисне обмежується непевним реченням: «глузovat над щирими робітниками, зазначаючи, що він «іде і може вже не повернуся». От під таким знаком: «може повернуся, а може й не повернуся» проходила вся діяльність Блонського. Прохання про одставку, він самостійно не подасть, бо він не розуміє нащо то подавати прошеніє – це ж старий режим і бюрократика. А без

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

прошення – Міністерство, кажете не увільняє. Роботу Блонського чинять другі, котрим платимо гроші, скажем – Помішник, а Помішникові обов'язки несе інша людина, котрій теж слід платити. Уявіть собі таке становище, що і помішник десь щезне ж: сам Блонський і не подасть прохання прийдеться гроші платити аж чотирьом особам: 1) Комісарові (щез), 2) Помішникові Комісара (щез), 3) в. о. Комісара і 4) в. о. Помішникові Комісара. Такого штату не витримає Республіка. Такий порядок неможливий, а тому я серйозно прошу усунути П. О. Блонського з посади Кам'янецького Повітового Комісара, з огляду на те, що він невідомо куди і невідомо в якій справі виїхав без належного дозволу. Инакше я повинен гризти своє серце не тільки анархією юрби, а ще вишукувати способи боротьби з «трюками Блонського». До такої «роботи» мовляв, я не годився, та і не здатний, а тому – змушений буду просити увільнення» [2].

Наступного дня, 27 лютого, Г. Степура отримав листа від в. о. Кам'янецького повітового комісара О. Красовського, в якому той просить призначити на посаду заступника комісара «енергійного та корисного для праці чоловіка» добродія Ю. Канищука [3]. Подільський губернський комісар відразу ж відреагував на це звернення, спрямувавши до Міністерства внутрішніх справ відповідне подання [4]. Щоправда, позитивна відповідь з міністерства надійде лише за місяць: «У відповідь на Ваш рапорт з 27-го лютого с. р. Адміністраційно-Політичний Департамент МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ повідомляє, що п. Юрій Хведорович КАНІЩУК призначається на посаду помічника Подільського повітового Комісара і рівночасно прохає зробити належний розпорядок» [5].

Загальні завдання, що стояли перед місцевими органами державного управління, Кам'янецький повітовий комісар О. Красовський зхарактеризував у передовій статті часопису «Поділля» від 22 березня 1918 р. Передусім він акцентував увагу на факті народження «в грізних хвилях Російської революції» молоді Української держави. Від самого початку актуалізації українського питання за нових суспільно-політичних умов «російська буржуазія» повела боротьбу з Україною. В її державній стратегії

допускалися лише культурницькі форми національного відродження. Коли ж справа доходила до «самостійно-державного ведення господарства України» між російськими та українськими групами зав'язувалася жорстка боротьба. Красовський висловив припущення, що в разі, якби в росії зберігся уряд О. Керенського, то Україна «багацько би чого відвоювала». Однак до влади прийшли більшовики, що попервах сприймалося як рішуче бажання швидко реалізувати усі демократичні принципи, зокрема в національному та соціальному питаннях. Але, наголошував автор, «по самій суті своїй, в собі самим большевизм носив початки свого розпаду. Захоплення мас нездійсненими лозунгами, які безумовно повели би з часом до страшеного зневір'я, і тих самих отуманених мас, які большевики повели за собою, викликали би і страшенну реакцію, не проти большевизму тільки, але й проти самої революції, що зразу би відрізало можливість закріпити ті здобутки революції, які давали уже певну спромогу демократії на тіх підвалинах досягти потрібного їй» [6]. Цей момент дуже добре зрозуміла національна інтелігенція, тому в більшості своїй не підтримала більшовиків.

Натомість невдовзі саме життя довело їхню правоту. Недосяжні обіцянки та брак «розумових сил» призвів до швидкого переродження більшовизму, «для чого назва навіть «анархізму» була б дуже м'яка». Почався дикий похід проти всього людського. Щодо українського руху, то, крім цього елементу, в більшовизмі проявився ще й інший, «цілком другого порядку, як по походженню, так і по змісту». Розгортаючи більш розлого останню тезу, О. Красовський писав: «Ті самі мотиви, які керували буржуазією, в іншій, правда, формі запанували і серед широких мас солдатських, та й не тільки большевицьку; коли анархічний напрям діяльності большевиків що до переведення в життя гасел большевизму майже повністю пояснюється авантюристичністю керівників і безпроглядною темнотою мас, то похід проти України носив цілком виразний і можна сказати добре обміркований замах російського імперіялізму – не буржуазного тільки – але здається й значної більшості Великої Росії» [6]. Тобто, Красовський з власного досвіду зробив цілком правильний висновок: незалежно від

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

політичних та світоглядних засад, практично усе російське суспільство у ставленні до України є великодержавними шовіністами. У рецепції В. Винниченка ця ж сама сентенція звучала приблизно так: «Російська демократія закінчується на українському питанні».

Обґрунтовуючи дану тезу додатковими аргументами, О. Красовський далі констатує: «Цілком зрозумілим для мене являється факт присутності імперіялістичних ідей навіть серед робітництва пануючих держав... Отже природно, що й великоросіяне в цілому зрозуміли, що то значить відокремлення України в господарчому відношенні від Росії. Не змогли зробити словом, зробили силою. Була об'явлена війна, яка і примусила владу українську звернутися за допомогою» [6].

В такий спосіб О. Красовський пояснює потребу присутності іноземних військ на теренах України. Короткий період перебування більшовиків біля керма влади в українських умовах переконливо довів, що «нема чого тепер дивитися на Росію». Відтак відповідальні завдання постають перед українською демократією: «Треба не тільки заспокоїти край, не тільки внести його в якесь русло, але найголовніше – формі дати зміст, перебудувати життя в інтересах трудового народу. Праця надзвичайно велика, вимагаюча великої кількості рук, які б твердо йшли до поставленої мети, тим більш, що зачинається нова боротьба з ворогами демократії. Цілком природня річ, що сили реакційні не вмерли, не загинули, а тільки на якийсь час примовкли; тепер же знову кличуть демократію без бою. Це буде останній рішучий бій. Коли тепер програємо справу, то нескоро піднімемось знову; але коли виграємо, то, здається, ніде в світі не буде сторони з таким повним проведеньням начал демократизму, як наша Україна» [6].

Закінчуючи свій аналіз, О. Красовський звернув увагу на ще один очевидний факт: «Єдність – єдине, що зараз потрібно. Та лихо в тому, що її то й нема. Партійна гризня, небажання порозумітися демократії різних націй на Україні може привести до сумного кінця. Отже, завдання всіх кол демократії на Україні повинно бути одно: творча праця, бо будуючи нове життя, вона разом з тим

вириває ґрунт з під ніг реакції і дає змогу вивести край на широку дорогу суто демократичного устрою життя» [6].

Як бачимо, перед повітовим комісаром стояли непрості для вирішення завдання. Ситуація утруднювалася тією обставиною, що майже усією своєю протяжністю повіт був дотичним до лінії фронту. Відповідно західна його частина в полосі 10-15 верст від лінії зіткнення ворожих армій була практично повністю зруйнована. Крім того, під час Тернопільського відступу ця полоса дала понад 24000 біженців. У більшості своїй вони не змогли вивезти навіть частини врожаю. За підрахунками повітової управи допомоги на харчування потребувало 17000 осіб [7]. Однак це питання вирішувалося досить непросто. Допомога по складеним повітовою управою кошторисам надходила нерегулярно та в недостатній кількості [8].

Після звільнення території краю від збільшовичених військ та репрезентантів радянської моделі державності, біженці почали повертатися додому. Але з'ясувалося, що західні прикордонні села (Гусятин, Збриж, Чернокозинці) практично повністю зруйновані. З метою допомогти селянам в ремонті помешкань губернський земельний комітет виділив певну кількість лісу, але його не вистачало. Тому, за констатацією О. Красовського, без допомоги держави вирішення цього питання неможливе.

Інша актуальна проблема також пояснювалася прифронтовим становищем повіту і крилася у відсутності належного посівного матеріалу. На стан справ у цій сфері вагомо впливало щонайменше три чинники: наявність біженців, реквізиції російської армії та скупка харчів і насіння австрійськими військовими підрозділами. За підрахунками того ж земельного комітету для обсіву полів Кам'янецького повіту необхідно було доставити не менше 700000 пудів ярового хліба. При цьому близько 200000 пудів мали мати спеціальне призначення для безкоштовної роздачі біженцям [9].

Доповідаючи з цього питання Подільському губернському комісару в другій половині квітня 1918 р., О. Красовський визнавав, що, попри складність ситуації, роботи з обсіву полів проводяться жваво, за винятком прифронтової полоси, де справді були значні труднощі. Натомість ситуація із засівом буряків виглядала значно

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

проблематичніше. Селяни відмовлялися засівати поля, допоки цукрові заводи не виділять відповідного авансу для виконання робіт. Останні, в свою чергу, чекали надходження коштів від урядових структур. Самого ж посівного матеріалу «хоча з трудом, але ж може вистачить». О. Красовський припустив, що з чотирьох Кам'янецьких цукроварень планували працювати три, хоча й із зменшеним обсягом переробленої продукції.

Також кепсько виглядала справа із незаконною порубкою лісів. Повітовий комісар пов'язував це із відсутністю «реальної сили», за допомогою якої можна було б припинити це явище.

Прифронтове становище Кам'янецького повіту негативно позначалося і на гуманітарній сфері. Медичні заклади на третину припинили свою діяльність. Щодо освітніх інституцій, то з 205 початкових шкіл навчальний процес тривав лише у 162. Решта за обставинами воєнного часу були закриті. На стан справ у шкільній та медичній царині вагомо впливав факт відсутності необхідних коштів. За констатацією О. Красовського, до земської каси від селян за увесь 1917 р. не надійшло жодної копійки. Повітова земська управа не зачинилася лише тому, що невелику фінансову допомогу отримала від держави. Водночас робота самоврядного органу поволі налагоджувалась.

Не менш критично виглядала ситуація з повітовою продовольчою управою. Остання мала задовольняти потреби місцевого населення передусім в мануфактурі та залізі, «себто як раз в тих продуктах, яких дуже трудно дістати». Тому виконати це завдання вдавалося лише частково. Подібним чином, принаймні в останні місяці, виглядала справа із забезпеченням гасу та шкірами. Дещо краще виглядала ситуація із постачанням цукру. Щоправда, прихід австрійців серйозно позначився і на цій справі. Ними було реквізовано цукор на усіх Кам'янецьких цукроварнях, внаслідок чого розпочалися проблеми.

Врешті погіршилося постачання у регіон сільськогосподарських знарядь. Цим питанням переважно займалася повітова продовольча управа. Необхідні устаткування вона закупувала в Бесарабії. Однак з початку року, завдяки усіляким заборонам, практично нічого вивезти не вдавалося.

До вирішення суто матеріальних питань додавалася суспільно-політична проблематика. Кам'янецький повіт тривалий час виступав центром розташування VII більшовицької армії, завдяки чому «весь процес переходу від звичайної революційності до большевизму разом з москалями мусило перенести і селянство». На переконання О. Красовського, «настрій армії цілком майже опріділяє собою і настрої селянства». Відповідно з того часу, коли армійські підрозділи розпочали перехід на більшовицькі позиції, селянство активно включилося у погроми панських маєтків. При цьому повітовий комісар визнавав, що «в великій більшості таких випадків ініціаторами погромів були москалі» [10].

Присутність у краї більшовиків мала наслідком ще один негативний момент, пов'язаний із формуванням місцевої влади. Завдяки загальному напрямку більшовицької практики, у селах владу захопили «так звані крикуни», які «остаточно одняли у селянина бодай яке розуміння можливого». Як наслідок, «з цього боку настроїв селянства різко поділяється на дві частини: до приходу австрійців і після нього. В першу половину селянство не знало ніякої міри, не бачивши твердої влади над собою, яка б не тільки видавала накази, але змогла б примусити виконувати ці накази. А в той мент Центральна Рада, дякуючи обставинам, ішла як раз шляхом тільки наказів, що остаточно підірвало авторитет влади. З приходом австрійців стає щось інше. Селянство почуло, що єсть не тільки накази, а також і та сила, яка може примусити до виконання» [11].

На підтвердження цих реалій О. Красовський наводить яскраві приклади. Так, під час панування більшовиків більша частина повіту відмовлялася від виборів до волосних та повітової рад, позаяк вважалося, що це несе із собою певний порядок та законність, «якісь обмеження безмежним пориванням». Із приходом австрійських військ ситуація радикально змінилася. У стислі терміни вдалося провести вибори у більшості волостей. Станом на початок квітня 1918 р. тільки в одній волості не вдалося провести вибори до волосної ради, і тільки у двох – не вибрали радних до повітової.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Інший факт. Якщо у 1917 р. не вдалося зібрати жодної копійки до земської каси, то за нових обставин селяни почали платити податки. У двох волостях, за зізнанням О. Красовського, ця робота йшла навіть дуже успішно [12].

Особливої уваги потребувала до себе справа із судами. Вибори нових мирових суддів ще не відбулися, оскільки лише у квітні Кам'янецькому повітовому зібранню вдалося зібратися на своє перше засідання, а до старих суддів не було довіри. За визнанням же повітового комісара «я ще не чую за собою тої фізичної сили, якою примусів би їх скоритися по справам Мирових Суддів».

У невеличкому за обсягом звіті Подільському губернському комісару О. Красовський, аналізуючи суспільну ситуацію, неодноразово звертає увагу на відсутність дієвої сили, опершись на яку можна було б досягати позитивних результатів у виконанні приписів органів державної влади. Мало чим могла допомогти у цьому питанні й «повітова сотня». З огляду на наявність в повіті багатьох військових складів, уся вона була зайнята їхньою охороною.

В той же час з центральних органів виконавчої влади чи не щодня надходили важливі накази, які зобов'язували роззброїти населення, повернути забране незаконним чином майно і таке інше. Зрозуміло, що без серйозної військової сили досягти цього було практично неможливо. Щоправда, можна було б опертися на австрійців. Але, знову ж таки, за зізнанням самого Красовського, «це справа остільки тонка, що з нею треба поводитися дуже обережно. Поведінка австрійців дуже обурює і хвилює населення, головним чином дякуючи тим масовим вивозам за кордон, які вони проводять абсолютно, не рахуючись з наказом Української влади. Населення це бачить і інколи прямо з зброєю одбиває продукти» [13].

Не могли налагодити справу й підрозділи міліції. Причиною тому виступав той факт, що «міліція, стоячи на утриманню Повітової ради, має дуже мізерні оклади, на яких мало хто з порядних людей хоче іти і через це вона майже ніякої сили собою не уявляє». Відтак наведення порядку та законності на теренах повіту потребувало великої тактовності, застосовуючи репресивні

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

заходи лише в окремих, найбільш загрозливих ситуаціях. Зрозуміло, що таке поступове вирішення питання потребувало певного часу, якого, на жаль, не було. Але певна робота у цьому напрямку давала такі позитивні результати. О. Красовський визнавав, що «заспокоєння безумовно іде, хоть і не так швидким кроком, але певно».

Найбільш тривожним для селян залишалося земельне питання. Якщо точніше, то «непевність в земельній справі», бо «селянство, хоч так сяк і поділило землю, отже ніяк не може уявити собі, чи це буде його власність, чи ні, і до мене особисто багато приходило селян, які просили, щоби я їм дав землі хоч менше, але у власність» [14].

Як пропозиції щодо покращення ситуації О. Красовський пропонував Подільському губернському комісару направити в його розпорядження хоча б на місяць-другий сотню кінноти. Не для застосування в репресивних заходах, а як взірець того, що влада має силу.

Іншим напрямком прикладання зусиль мала стати увага до самої інституції комісаріату. За час перебування на службі О. Красовський отримав від губернського комісара лише 2000 карб., та й то позичково з біженецьких сум. Тому з метою забезпеченості співробітників комісаріату доводилось не завжди іти законним шляхом, запозичуючи кошти з тих сум, які відпускались на різні військові потреби. Повітовий комісар подав своєму керівництву детальний кошторис про надходження та витрату грошових сум (таблиці 1 і 2).

Таблиця 1 [15]

ПО КАМ'ЯНЕЦЬКОМУ ПОВІТОВОМУ КОМІСАРІАТУ

За час з 21 листопада 1917 року до 20 квітня 1918 р.

ПРИХІД	Карб.	Коп.
1. Позичено у касі дрібного Кредіту при Повітовій Управі	500	
2. Позичено у касі Повітової Народньої Управи	1200	
3. Одержано із Казначейства по талоні		

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Подільського Губерніяльного Комісара від 22 грудня 1917 року № 521, позичкою із кредиту біженців	2000	
4. Одержано із Казначейства за постою військових частин: 1273-36 коп., 434-72 коп., 633-98 коп., 1690-38 коп. і 3000 карб.	7032	44
ВСЬОГО	10732	44

Таблиця 2 [16]

Росхід	Жалов.	Командіровоч.	Утримання канцелярії	Повернуто займів	Виплачено за постою військових частин	Всього
1. Повітовому Комісару Красовському за 1918	1350					1350
2. Помічнику Комісара Красовському за 1917 р	410					410
3. Прикоманд. до Комісаріяту Канішуку, він-же помічник Комісара за 1918 р.	860	100				960
4. Прикоманд. до Комісаріяту Гетьмана за 1917 р.		98				98
5. Діловоду за 1917 рік 1918	550 825					550 825
6. Помічнику Діловода за 1917 рік 1918	270 450					270 450
7. Утримання Кур'єра за 1917 рік 1918	80 150					80 150
8. Утримання канцелярії (книги, бланки, папір, печаті, різне друкування і ін.) за 1917 р. 1918			227 205			227 205
9. Повернуто довгу Касі дрібн. Кредіту				200		200

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

10. Повернуто довгу Касі Повігової Народної Управи				1200		1200
11. Заплачено за постої військових частин					406	406
ВСЬОГО	4945	198	432	1401	406	7382

Аби навести порядок у цьому питанні О. Красовський пропонував перевести державних службовців на стабільне державне утримання.

Таким чином, після відновлення української влади на Поділлі, зокрема у Кам'янецькому повіті, наприкінці лютого – на початку березня 1918 р. перед її репрезентантами постало чимало актуальних для вирішення питань. Необхідно було забезпечити обсів полів зерновими культурами та буряком, обеззброїти населення та налагодити функціонування місцевих органів державної влади та самоврядних структур. Реалізація цих завдань відбувалася за присутності австрійських військ, що в окремих ситуаціях позитивно відбивалося на вирішенні важливих питань, але водночас іноземні війська привносили в суспільно-політичне життя краю додаткові проблеми.

Список використаних джерел та літератури:

1. Михайлик А. О. Звільнення Кам'янця-Подільського від більшовицької окупації 28 лютого 1918 року. Спроба аналізу візуальних джерел. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 11 (17). С. 1223.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 114–115.
3. Там само. Арк. 116.
4. Там само. Арк. 117–117 зв.
5. Там само. Арк. 120.
6. Красовський. Передова. Кам'янець-Подільський. 22 березня 1918 р. *Поділля* (щоденна українська демократична газета). Кам'янець-Подільський. 1918. 22 (9) березня.
7. ЦДАВО України. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 92.
8. Там само. Спр. 236. Арк. 22.
9. Там само. Спр. 41. Арк. 92.

10. Там само. Арк. 92 зв.
11. Там само.
12. Там само. Арк. 92 зв. – 93.
13. Там само. Арк. 93.
14. Там само.
15. Там само. Арк. 94.
16. Там само. Арк. 94 зв. – 95.

УДК 94(477.44)«1918»

*Ігор Ратушняк,
м. Вінниця*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ГУБЕРНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПОДІЛЛЯ У 1918 РОЦІ

***Анотація.** У статі розглянуто деякі аспекти культурної політики на рівні Подільської губернської адміністрації Української Держави (квітень-грудень) 1918 року. Особлива увага приділена взаємодії старост з громадськими і освітніми організаціями.*

***Ключові слова:** Українська Держава, Поділля, культурна політика, губернський староста, С. Кисельов.*

Одним із актуальних завдань вітчизняної науки є вивчення культурної політики регіональних органів влади у добу Української Держави 1918 р. Окремі питання, які чіпають дану проблему висвітлювали А. Антонішин [1], О. Бачинська [3], О. Завальнюк [5], С. Калитко [7], О. Кравчук [8], О. Малюта [9], та ін. Однак, нові факти та методи цієї політики потребують подальших досліджень на основі аналізу конкретних адміністративно-управлінських рішень.

Мета даної статті – розглянути деякі напрямки культурної політики губернської адміністрації Поділля в період Української Держави квітень-грудень 1918 р.

З проголошенням гетьманом П. Скоропадським Української Держави основні риси культурної політики були окреслені в урядовому повідомленні від 10 травня 1918 р. «...уряд,...буде в той

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

же час рішуче переводити в життя ідею дальшого і всебічного розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі, державних і громадянських установах і закріплення всіх форм української державності» [13, с. 76]. Цей процес на Поділлі мала впроваджувати місцева управлінська інституція. Керманичем її – губернським старостою – гетьман 13 травня 1918 р. призначив Сергія Кисельова (1877-1937 рр.). Він був за освітою правником, працював в судових установах, мав досвід управлінської діяльності (у 1912-1917 рр. – голова земської управи міста Проскурів, в 1917-1918 рр. – в. о. Проскурівського повітового комісара та голова повітової продовольчої управи). За соціальним статусом С. Кисельов був службовцем, мав маєток у с. Заруддя (322 десятини землі) [11, с. 190]. Розуміючи специфіку регіону керівник адміністрації намагався впливати на розвиток культурної політики. Попри загальновідомі досягнення культури які мали підтримку від центральних органів влади, втілення її ж наштовхувалося на складності революційного стану в державі, авторитарний характер політичного режиму та аграрну складову краю. 12 травня заступник міністра внутрішніх справ М. Воронович повідомив губернському старості щодо заборони проведення без згоди влади будь-яких громадських зібрань [10, с. 87]. Кисельов в одному зі своїх перших розпоряджень, від 23 травня - повітовим очільникам зазначив, що до нього дійшли чутки про закриття місцевою владою селянських спілок, але, якщо ці спільноти мають просвітницьку мету: « то лічу, що закривати їх не слід, но треба мати наглядання за тім, щоб ніхто з членів спілки не вів шкідливої агітації...» [14, арк. 3].

Як правник, події в губернії Кисельов оцінював з точки зору не лише їх громадського значення, але й необхідності дотримання формальності. Так, 14 травня 1918 р. Вінницька міська дума ухвалила постанову про передачу приміщення «Мурів» (комплексу оборонних і сакральних споруд 17-18 ст.) створеному Подільському обласному художньо-промислового, науковому музею. 24 травня 1918 р. єпископ Подільський і Брацлавський оскаржив рішення думи Кисельову як неправове на тій підставі, що постановою думи від 2 травня 1914 р. приміщення «Мурів» були передані

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

епархіальному управлінню. 26 травня 1918 р. Кисельов у листі голові думи не погодився з її рішенням від 14 травня, яке незабаром було опротестоване у Кам'янець-Подільському окружному суді [10, с. 16]. Вирішити питання з «музеєм» за гетьманату так і не вдалося.

Найбільш складні взаємини були між старостами повітів та осередками товариства «Просвіта», головою якого на Поділлі у липні обрано Є. Шманкевича [16, арк. 22]. Керівник губернії погоджував дозволи щодо проведення зборів, публічних лекцій тощо за умови дотримання заборони обговорювати на них політичну ситуацію. Так, Кисельов дозволив провести в Кам'янці 7 липня збори «Просвіти» за умови, що на них не розглядатимуться політичні питання [18, арк. 191]. Цікаво, що 11 липня губернський староста дозволив «читання» 12 липня в «Просвіті» Кам'янця лекцію Д. Донцова «Культура примітивізму. Основні елементи російської культури» [18, арк. 218]. Проблемою для «просвітян» став наказ старости С. Кисельова від 18 липня 1918 р. про нагляд за членами «Просвіт», яких підозрювали у розповсюдженні прокламацій «Селянська Грамота», все це ускладнювало і так не прості взаємини між власниками маєтностей і селянами. Нерідко члени «Просвіти» підозрювались в антидержавній діяльності. Згідно наказу «встановлювався жорсткий нагляд за членами товариства «Просвіта», було проведено обшуки в товаристві і на друкарнях» [1, с. 103].

7 серпня 1918 р. Губернський староста наказав ольгопільському повітовому очільнику А. Тітаренку не перешкоджати «Просвітам» в постановці вистав українською мовою [17, арк. 37]. Натомість у відповідь, Тітаренко зазначив, що він корінний українець з Полтавщини, не забороняв ставити вистави українською мовою, а «Товариство «Просвіта» взагалі, як видно з отриманих мною від Губернського Начальства шифрованих телеграм і розпоряджень, займається агітацією. Розповсюджуючи серед населення прокламації «Селянської Спілки», що закликають до повстання проти Гетьманського уряду і австрійських частин, а також до побиття і знищення поміщиків і їх майна» [17, арк. 38-38 зв.]. Натомість, кількість навчальних закладів у Ольгопільському повіті зростала. Так, у 1917-1918 н. р. було 219 нижчих і вищих початкових

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

шкіл, а 1918-1919 н. р. – 232 початкові школи, плюс в повіті діяло 7 середніх навчальних закладів. Цікаво, що на початку навчального року в Ольгополі за сприяння місцевого старости та міської думи розпочав діяльність новий освітній заклад – чоловіча гімназія, на забезпечення якої було заплановано щорічно асигнувати кошти в розмірі 2 тис. крб. Серед шкіл діяли також навчальні заклади національних меншин. У 1917-1918 н. р. в повіті діяло 19 польських початкових шкіл [11, С. 261].

Адміністрація в особі Кисельова активно відгукнулася на «прохання» Міністерства Народної Освіти від 29 червня 1918 р. щодо відкриття мережі нових шкіл «різних типів», та пошук відповідних приміщень для розміщення, учнів [15, арк. 29]. Так після довгих обговорень з освітянами та військовиками (включно з австро-угорським командуванням) 26 липня 1918 р. керівник губернії зазначає «...З огляду на те, що в цих помешканнях необхідно вчасно зробити ремонт, щоб мати змогу приступити до шкільної праці, прошу розпорядження, аби Австро-Угорські і Українські військові частини негайно звільнили на Поділлі усі будинки шкіл, які займали ці частини » [15, арк. 26]. Відповідні звернення були 2 серпня 1918 р. до австрійського коменданта м. Проскурів, щодо звільнення усіх шкіл у місті від «постою» військ [15, арк. 28]. 16 вересня 1918 р. в зверненні до завідувача електричної станції в м. Кам'янці-Подільському, Кисельов наголошує: « З огляду на те, що в усіх учбових закладах заняття будуть відбуватися в вечірній час, прошу вас потурбуватися щодо повного освітлення усіх приміщень де будуть заняття » [15, арк. 49]. 12 вересня 1918 р. звернення до Вінницького повітового старости (П. Гусаков), щодо асигнування коштів на ремонт чоловічої міської гімназії в м. Жмеринка [15, арк.43].

Безумовно, головною подією в культурному житті краю стало 1 липня 1918 р., коли був відкритий Державний український університет [2, с. 255]. 6 липня в Кам'янець-Подільський приїхав новопризначений ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету І. Огієнко. У цьому ж місяці він відвідав С. Кисельова. І. Огієнко згадував про певний скептицизм очільника губернії у питанні можливості створення вищого навчального

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

закладу у місті: « ... В розмові староста запитав, чи ж дійсно проф. Огієнко вірить у те, що можна створити український університет» [6, с. 97]. Перший у краї вищий навчальний заклад – Кам'янець-Подільський державний університет відкрито 22 жовтня. Це вважається найголовнішим здобутком культурної політики гетьманату на Поділлі. Губернський староста надавав допомогу у підготовці до відкриття університету [12, с. 135]. Інформацію про це підтверджують спогади викладача цього навчального закладу Л. Білецького. Критикуючи ставлення, «яке виявляли вищі місцеві російські урядовці, російська бюрократія до укр[аїнського] університету» він зазначає: «Зате цілком инакше відношення спостерігалось з боку старости Подільського Кисільова, який дуже багато допоміг в справі організації Університету ... і пішов так далеко назустріч нашому святі, що проголосив 22 жовтня навіть національним святом м[іста] Кам'янця, а шкільна влада оголосила це свято як найбільше шкільне свято цілого Поділля» [4, с. 140].

Отже, Подільська губернська адміністрація очолювана С. Кисельовим в повній мірі підтримувала основні напрямки культурної політики в регіоні, як щодо українців так і національних меншин. Попри складність ситуації пов'язаної з революційними подіями, місцева влада сприяла українському культурному розвитку. До здобутків у цьому можна віднести підтримку відкриття університету, унормування процедури скликання «Просвіт», допомога у відкритті навчальних закладів. Недолік діяльності адміністрації полягав у надмірному контролі влади над проведенням культурно-освітніх заходів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонишин, А. Розвиток освіти на Поділлі в Українській Державі (1918 р.) / А. Антонишин // Матеріали XII Поділ. історико-краєзнав. конф., 22–23 листоп. 2007 р.: 90-річчю Укр. нац.-демократ. революції, 70-річчю утворення Хмельниц. обл. присвяч. / Кам'янець-Поділ. держ. ун-т ім. Івана Огієнка [та ін.]; відп. ред. Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 2. – С. 174–185; Діяльність просвітніх організацій на Поділлі в добу гетьманату

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

П. Скоропадського // Вісник КНЛУ: Серія: Історія. Економіка. Філософія. К., 2009. Вип. 15. С. 100-106.

2. Алтухова О. Освітні процеси на Поділлі за часів Гетьманату. // Студії з архівної справи та документознавства. К., 1999. Т. 5. С. 251-256.

3. Бачинська О. М. Порядок отримання дозволів на культурно-мистецькі заходи за Гетьманату П. Скоропадського : (на прикладі Поділля) / О. М. Бачинська // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2014. – Т. 21: Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 214-225; Бачинська О. М. Культурно-мистецька Вінниця у добу Гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Віннич-146 чина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: матеріали XXV Всеукр. наук. історико-краєзнав. конф., 11-12 жовт. 2013 р., м. Вінниця. – Вінниця, 2013. – С. 325-331.

4. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / Л. Т. Білецький – Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2013. – 239 с.

5. Завальнюк О. М. Збудування університету у Кам'янці-Подільському (1918 р.) // Краєзнавство. – К., 2000. – № 1-2. – С. 201-208; Завальнюк О. М. І. І. Огієнко і створення Кам'янець-Подільського державного українського університету // Краєзнавство. – 1999. – № 1-4. – С. 24-30.

6. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) 0 3 8 Рятування України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 464 с.

7. Калитко С. Л. Початкова і середня освіта на Поділлі у 1917 – навесні 1918 рр. за спогадами В. Приходька / С. Л. Калитко, О. М. Кравчук // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка; голов. ред. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі», 22 жовт. 2010 р., м. Кам'янець-Подільський. – С. 91-103.

8. Кравчук О. М. Здійснення національно-культурної політики Гетьманату на Поділлі в 1918 р. / О. М. Кравчук //

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Вінниччина: історія і сучасність: до 70-річчя створення Вінниц. обл. – Вінниця, 2002. – С. 30–38.

9. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / О. Малюта – К., 2008. – 840 с.

10. Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877-1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 282 с.

11. Ратушняк І. Адміністративні заходи Подільського губернського старости С. І. Кисельова // Державник і Держава: до 100-річчя проголошення Павла Скоропадського Гетьманом України. Зб. Наукових праць / Редкол.: Г. Папакін (голова) та ін.; упоряд. Д. Гордієнко та Л. Бевз. – К., 2018. – 240 с.; Ратушняк І. І. Діяльність адміністрації Української держави в Ольгопільському повіті Подільської губернії. // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Наук. збір. Сер. Історична. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 14. С. 256-263.

12. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження. Документи. Матеріали / Укладач, автор переднього слова і досліджень О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 280 с.

13. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. / Упоряд. Р. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Темпора, 2015. – Т. 2. – 442 с.

14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 1793, оп. 1, спр. 3.

15. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 5.

16. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 94.

17. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 104.

18. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 139.

УДК 378.4(477.43-21)КПДУУ«1918/1921»:641

*Олександр Завальнюк,
м. Кам'янець-Подільський*

**ПРОБЛЕМА ХАРЧУВАННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО
ПРОЦЕСУ В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918-1921 рр.)**

На основі архівних, періодичних і мемуарних джерел, а також праць українських істориків досліджується питання про харчове забезпечення професорсько-викладацької корпорації і студентства Кам'янець-Подільського державного українського університету, який з жовтня 1918 і до середини листопада 1920 рр., за винятком 4 місяців, був флагманом і єдиним закладом національної вищої освіти в Україні. Піднята проблема, як одна із пріоритетних, що в підсумку так і не була достатньо якісно вирішена, розглядається в розрізі різних груп учасників освітнього процесу; вказується на організаційні і фінансові заходи української влади допомогти зголомділому студентству, частково підтримавши його в умовах глибокої економічної і фінансової кризи. Звернено увагу на самоорганізацію молоді, яка сприяла її певному харчовому задоволенню, дала змогу продовжити навчальну працю і наблизитися до заповітної мрії. Окремо висвітлюється питання, пов'язане із матеріальним/продовольчим становищем академічного персоналу, його нерозв'язані складові, що спричинили вимушену появу в середовищі викладачів такого неприродного для них явища, як городництво. Насамкінець, з'ясовано вплив радянської продовольчої та вишівської політики (друга половина листопада 1920 – травень 1921 рр.) на погіршення матеріального становища зазначених груп, що негативно впливало на якість підготовки фахівців.

Ключові слова: *Кам'янець-Подільський державний український університет, професорсько-викладацька корпорація, студентський контингент, українська влада, радянська влада, харчове забезпечення.*

Ідея заснування університету у Кам'янці-Подільському (спочатку мова йшла про філію університету св. Володимира), з якою виступила місцева інтелігенція перед державною владою Української Народної Республіки, базувалася, зокрема, на

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

наявності в Подільському краї чисельної молоді із середньою освітою, яка прагнула здобути вищу освіту на малій батьківщині. У зверненні уповноважених міської думи до Генерального секретаріату Української Центральної Ради, датованому не пізніше 10 січня 1918 р., наголошувалося, що «в Кам'янці-[Подільському] є 8 середніх шкіл; як додати сюди сер[едні] шк[оли] Могиліва, Проскурова, Бессарабії і інших, учні яких не всі мають можливість їхати за вищою [освітою] до Києва чи Одеси, то учні цих шкіл будуть завжди переповнювати аудиторії Подільського університету» [20, с. 34]. Словом, задум полягав у тому, що із самого початку виш буде обслуговувати освітні потреби вихідців із аграрного регіону, життєвий рівень яких був загалом невисокий. Цікаво, що у цьому документі місцеве самоврядування зовсім не згадало про професорсько-викладацьку корпорацію, куди від міста можна було делегувати лише кількох наявних науковців. Зазначене звернення дало поштовх до розгляду університетського питання у Києві на рівні урядових структур. Однак російсько-українська війна та окупація столиці на початку 1918 р. негативно вплинула на його вирішення.

Після визволення столиці українська влада повернулася до питання про заснування в адміністративному центрі Поділля університету. 4 квітня до Кам'янця-Подільського прибула від Міністерства освіти УНР і Київського народного українського університету зацікавлена спільна комісія з метою вивчення на місці реальних можливостей для існування вишу та вироблення відповідних домовленостей з місцевою владою щодо фінансування цього проекту. Зустрівшись з міською університетською комісією, столичні візитери обміркували з нею кілька важливих організаційних і матеріальних питань та припустили, що майбутній виш прийме на навчання 1500 студентів, ще 300 осіб, які не мали завершеної середньої освіти, могли стати слухачами підготовчих курсів для підготовки до вступу в університет [20, с. 39-42]. Про розміщення молоді і їх забезпечення тоді не йшлося.

5 серпня 1918 р. Рада Міністрів Української Держави ухвалила закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), який згодом затвердив

гетьман П. Скоропадський. Тимчасово виділений під виш будинок (був сильно поруйнований в попередні роки) поступово ремонтувався, приводився до робочого стану. Виготовлялися необхідні для освітнього процесу меблі. Цим займалася міська університетська комісія (УК) на чолі з ректором І. Огієнком. За різні напрямки підготовки будинку до свята відкриття відповідали різні підкомісії. На одному із засідань УК її голова поставив питання про заснування Товариства допомоги незаможним студентам. Відповідний проект статуту цієї організації було погоджено 11 вересня 1918 р. Тоді ж домовилися про тимчасове використання університетом колишньої двокласної церковної школи під студентську бурсу [20, с. 71, 72].

Починаючи з серпня, ректор оголосив прийом молоді на навчання. Її зараховували на засіданні спеціально створеної університетської комісії, починаючи з 19 жовтня. Тоді зарахували 49 осіб на різні факультети [5]. Цей процес тривав і після відкриття закладу. Д. Дорошенко у своїх мемуарах наголошував, що у січні 1919 р. тут навчалось понад 500 студентів [17, с. 413], ця цифра маже співпадає з вказаною у місцевій пресі станом на кінець 1918 р. – 480 хлопців і дівчат [25]. За даними канцелярії студентських справ К-ПДУУ, наприкінці 1919 р. загальна чисельність академічної молоді досягла тут 1407 осіб [13]. Станом на 1 липня 1920 р. університет навчав 1401 студента [27]. Восени того ж року їх побільшало після зарахування першокурсників. Як видно, студентське середовище було доволі значним. За національністю воно мало такий склад: 79,3% були українцями, 15,06% - євреями, 2,49% - поляками, 2,28% - росіянами, менше 1% становили припадало на німців, білорусів та інші групи [12].

Географічно молодь представляла різні українські регіони: Поділля (60%), Галичину (12%), Київщину (7%), Слобожанщину (5%), Чернігівщину (3%), Волинь (3%), Бессарабію (3%), Полісся (2%) та інші [23]. З цього видно, що 4 із 10 студентів залишили свої домівки далеко від адміністративного центру Подільського краю. Та й далеко не всі студенти-подоляни раніш жили поблизу молодого університетського міста, яке стало для них рідним. Зрештою, певна частина прийнятих на навчання до вишу могли за

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

сприятливих умов (відсутність бойових дій) брати з собою до міста на якийсь час продукти харчування.

Соціальне становище студентської молоді було таким: 34% походили із селян, 25% - із духовенства, 15% - із державних службовців і працівників місцевого самоврядування, 11% - ремісників, 8% - учителів, 5,5% - дворянства, 1,5% - лікарів та їх помічників [12]. Можна припустити, що з цих соціально-демографічних груп найменш забезпеченими були вихідці із села, точний відсоток яких зараз встановити немає змоги. Скоріш за все, він міг наблизитися до 40%, адже матеріальне становище учителів, які на той час працювали здебільшого по селах, було не кращим від простих мешканців сільських населених пунктів. Дані, які б продемонстрували співвідношення студентської молоді, що походила із міст та сіл, на жаль, відсутні.

Для виживання студентів. великі надії поклалися на допомогу молодій українській державі і земства. Ще 21 липня 1918 р. Кам'янецька повітова народна рада висловилася за те, аби з її доходу щорічно виділяти по 10 тис. крб. на стипендії студентам К-ПДУУ [22, с. 345]. Напередодні відкриття університету І. Огієнко звернувся до земств і кооперативів із закликом переказувати вищу різні суми грошей на стипендії незаможним студентам. І вже до кінця 1918 р. надійшла невелика сума - 20 тис. крб. У січні-березні 1919 р. коштів трохи побільшало - вищ отримав ще 50 тис. крб. А наприкінці літа того ж року Подільські губернські народні збори ухвалили рішення профінансувати видатки на 46 стипендій (кожна - по 1200 крб) за умови, що вони дістануться «біднішим студентам української національності, добре успіваючим у науках, свідомим з національного боку, які відзначилися працею на користь України». Згодом та ж управа спрямувала 50 тис. крб. «на організацію їдальні для студентства» [18, с. 327-328], що було вельми доречно.

Формування фонду державних стипендій і грошової допомоги для студентів К-ПДУУ продовжувалося і в наступні місяці. Однак його вкрай не вистачало для усіх нужденних. В осінньому семестрі 1918-1919 н. р. ним послуговувалося усього 12 осіб (2,8% усього студентського контингенту). Кошти отримували поквартально в розмірі 300 крб (по 100 крб на місяць) [13; 14]. У весняному семестрі

того ж академічного року кількість стипендіатів зросла до 32 (7,4%). У січні-серпні 1919 р. окремо взятий стипендіат отримував загалом 600 крб. Враховуючи індекс споживчих цін (приміром, з 20 червня по 14 липня 1919 р. ціна фунта чорного хліба в місті зросла у 6,9 раза і досягла 45 крб [18, с. 329]), можна вважати, що така допомога насправді була мізерною. Підтверджуючи цей невтішний стан, І. Огієнко у жовтні 1919 р. стверджував, що «наша університетська допомога та стипендії не такі великі, щоб студент міг цілком прожити на них». Щодо усього контингенту, то ректор відверто відзначив його «кепський матеріальний стан» [3].

Стало зрозуміло, що із-за бідності державних коштів для допомоги студентам необхідно більше залучати громадськість. У січні 1919 р. Подільський окружний суд затвердив довгоочікуваний «Статут Товариства допомоги студентам Кам'янець-Подільського державного українського університету». Фундаторами цієї структури стали: І. Огієнко, П. Бучинський, В. Приходько, О. Пашенко, О. Шульмінський, К. Солуха, Є. Шманкевич. Одним зі своїх першочергових завдань вони бачили в тому, аби щомісяця збирати серед своїх членів і співчуваючих (їх кількість не зазначалася) по 10-15 крб. (по бажанню можна було вносити і більше) і спрямовувати їх, зокрема, на їжу «матеріально незабезпеченим студентам» [16]. Про діяльність цієї організації відомо вкрай мало. Тож не випадково І. Огієнко, підсумовуючи перший рік існування К-ПДУУ, наголосив, що це товариство, на жаль, не зуміло розгорнути вкрай потрібної роботи і «при сучасній байдужості громадянства завмерло» [18, с. 168]. А потреба у такій допомозі з кожним роком тільки збільшувалася. Приват-доцент Л. Білецький згодом вказував, що після повалення гетьманату чимало студентів, батьки яких проживали на Поділлі-Волині, не мали з ними контактів через припинення поштової і залізничної комунікації та не отримували «з дому грошової підмоги, а це зле відбивалося на добробуті студентства і воно мусіло йти на заробітки, щоби здобути собі засобів до життя» [2, с. 188]. Цей процес набув масового характеру і призвів до того, що молодь не могла відвідувати заняття, оскільки її заробітки припадали на першу половину дня. Через це студентське самоврядування

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

звернулося до адміністрації вишу з проханням перенести заняття на другу половину дня, що і було оперативно вирішено.

З початку існування університету було зроблено спробу організованого харчування студентства. Вже восени 1918 р. при студентській бурсі відкрили невеличку їдальню, яка проіснувала недовго і обслуговувала не тільки дійсних студентів та вільних слухачів, але й інших юажаючих. Загалом її робота була ледь задовільною, мала низку значних проблем. Скажімо, наприкінці березня 1919 р. вона не змогла придбати на обіди достатньої кількості хліба, тому запровадила обмеження у обслуговуванні відвідувачів: невеличкі порції хліба видавалися лише студентам і учням середніх шкіл, інші обходилися без цього важливого продукту [20, с. 730]. Однак згодом їдальня взагалі припинила існування через те, що її завідуючий погано вів фінансовий бік справи – університетська ревізія «виявила великі непорядки і припинила дальшу видачу грошей і таким чином їдальня завмерла» [2, с. 190].

З середини квітня, після переходу Кам'янця-Подільського під радянський контроль, проблема із харчуванням загострилася, оскільки довіз значної частини продуктів до міста було припинено через запровадження в навколишніх селах продовольчої розверстки, яка тривала до початку червня. Наприкінці місяця преса повідомляла, що «населення як міста Кам'янця, так і повіту голодує. З другої місцевости привезти [сільгоспродукти] не можна, бо і повіт не дасть та і нема чим привезти. Один порятунок в селянина це є картопля, котра заміняє йому і хліб, і м'ясо». У місті зросла спекуляція, яка вдарила по всіх мешканцях, зокрема й студентству [24].

Восени 1919 р. ректор заявив, що до питання громадського харчування молоді необхідно повернутися знову, оскільки «студенти не мають на що жити». Вирішити це питання було непросто, оскільки бракувало відповідного приміщення. Назустріч пішла міська влада, яка виділила один із невеликих будинків, що на той час не використовувався, і належав до комунальної власності. Відразу після цього настала черга правління К-ПДУУ. 12 грудня 1919 р. воно ухвалило відкрити з початку 1920 р. їдальню,

якою мали керувати самі студенти. Щоправда, відповідний управлінський орган (рада їдальні) був підзвітний правлінню вишу, оскільки саме воно і фінансувало роботу їдальню і потребувало щомісячних звітів про витрачання коштів, що значилося у відповідному положенні (було враховано негативний досвід роботи попереднього харчового закладу). Очевидно, саме через це О. Пащенко називала цю їдальню не студентською, а університетською [23, с. 132].

На згаданому засіданні правління йшлося і про обсяг її фінансування – 25 тис. крб., причому 10 тис. (40%) із цієї суми мали спрямовуватися на покриття безкоштовних обідів для найменш забезпеченої молоді. Надалі кількість тих, хто отримував обіди за рахунок університету збільшувалася, звісно зростала і сума на їх покриття. Були ще дві групи пільговиків, які сплачували неповну вартість обіду, що називали дешевими і менш дешевими. Лише у березні 1920 р. на харчування усіх трьох груп студентів в університетській їдальні правління виділило 150 тис. крб. [29]. Після цього вирішенням питання про доступ до безкоштовних і пільгових обідів зайнявся економічний відділ Ради студентських представників – масової молодіжної, позапартійної, міжнаціональної організації. Саме сюди студенти направляли свої прохання щодо отримання безкоштовного чи здешевленого одноразового харчування. Так, після відповідних обрахунків безкоштовні обіди було призначено 6 особам (4-м із них на 7 днів (23-30 березня) і 2-м – на 5 днів (23-27 березня)), дешеві (по 50 крб) – 59 і менш дешеві (по 75 крб) – 12 [6]. Більшість студентів отримували обіди за повну вартість, що їх більш-менш влаштовувало. Відвідувачі були в основну задоволені якістю приготовлених страв. Однак, попри загалом задовільний стан роботи кухні, їдальня до літа 1920 р. мала суттєвий недолік – не встигала за ростом цін на сільськогосподарські продукти, які закупували поза університетом, що об'єктивно призводило до подорожчання обідів. Цей факт викликав незадоволення у групи споживачів, яким бракувало коштів на харчування. Враховуючи таку ситуацію, правління університету виділило на утримання їдальні у квітні значно більшу суму – 300 тис. крб. [9] – це дало

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

можливість дещо збільшити обслуговування пільгових категорій. Виділення коштів на забезпечення роботи їдальні тривало і надалі, однак вже 15 липня цей процес остаточно припинився, оскільки за тиждень до того місто покинули органи державної влади УНР, які раніше виділяли кошти на утримання університету. Загалом же з грудня 1919 по травень 1920 рр. на харчування незаможної молоді у студентській їдальні було витрачено 675 тис. крб. [18, с. 334]. Для того, щоб забезпечити тут дворазове харчування, необхідно було виділяти більше коштів, яких виш не мав.

Сніданки і вечері різної якості більшість молодих учасників освітнього процесу планували за місцем проживання. Дехто з них продавав свою працю старшим кам'ячанам, які потребували допомоги по домоволодінню, городу, а взамін отримували грошову плату, іноді щоденне гаряче харчування, що допомагало виживати в тих складних історичних умовах і за відсутності стабільного зв'язку іногородніх зі своїми родинами. Створений студентами кооператив «Самодопомога», який акумулював кошти 270 пайовиків, на початку 1920 р. встигав обслуговувати близько 1 тис. споживачів, реалізуючи через свою крамницю (працювала в одному із господарських приміщень університету) пшеничне і житнє борошно, сало, сіль, цукор, оселедці, тютюн, мило, гас, нитки, папір тощо. Для харчування студентів було відкрито буфет [21]. Тож тут можна було скромно повечеряти. Детальних відомостей про його діяльність, на жаль, немає.

Вибіркове анкетування однієї групи студентів правничого факультету (27 осіб), які здебільшого влаштувалися на роботу у державні, банкові і військові установи та отримували зарплату, свідчить, що вони платили за своє харчування по-різному і не відвідували студентської їдальні. Так, четверо з них сплачували за один обід (очевидно, у своїх установах) по 25 крб., один – 25-30, троє – по 30, п'ятеро – по 35, двоє – по 35-40, четверо – по 40, ще п'ятеро – по 50, один – по 60 крб. Шестеро не захотіли вказати розмір плати (сюди увійшли ті, хто проживали у Кам'янці-Подільському у більш-менш забезпечених сім'ях батьків і на роботу не влаштувалися) [7].

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Напередодні Великодня чимало студентів відбули до своїх родин. Але цього не змогли зробити вихідці з Галичини і тих регіонів, які перебували під російсько-більшовицькою окупацією. Зазначена група молоді створили святкову комісію для відзначення великого християнського свята у стінах університету. Ректор і правління допомогли коштами (200 тис. крб.). Частину суми зібрали самі студенти. Закупили продукти, приготували святковий стіл, за який зібралися у верхньому, великому, залі 11 квітня. Запросили ректора, який прибув на короткий час і виголосив палке патріотичне слово, вітав усе українське студентство з Великоднем, можливістю здобувати національну вищу освіту в УНР. У відповідь пролунали не менш щирі і патріотичні привітання від студентського активу. Захід тривав більше 5 годин і забезпечив його учасникам велике духовне піднесення, відчуття щирої підтримки від побратимів і посестр, з якими навчалися і мріяли про краще майбутнє [20, с. 327-328].

Влітку 1920 р. з появою городньої продукції ситуація із харчуванням студентів трохи поліпшилася. У липні-вересні місто знову потрапило під більшовицьку диктатуру, зазнало великих негараздів із продовольчим забезпеченням через політику продрозкладки на селі. Не випадково, виступаючи на святі другої річниці відкриття К-ПДУУ, член Ради студентських представників Олійник наголосив, що «кращі молоді сили студентство розпорощує в боротьбі за шматок хліба. Матеріальна скрута його досягла апогею» [20]. Ця ситуація загострилася з другої половини листопада, коли місто на багато десятиліть перейшло під радянський контроль.

Значні труднощі з харчуванням у досліджуваний період переживала і професорсько-викладацька корпорація, яка представляла переважно прибулих з різних куточків України вчених, які мали сім'ї або проживали без них, маючи певні заощадження з попередньої роботи. Доходи кожного представника цієї групи у формі зарплати були різними, що впливало на їхню купівельну спроможність і можливість щоденно отримувати необхідну кількість кілокалорій. Викладачі, які прибули без сімей, знаходили можливість обідати у сім'ях знайомих (В. Біднов,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Л. Білецький, Д. Дорошенко та ін.) за певну плату [1, с. 145; 17, с. 410]. Ректор І. Огієнко та місцеві науковці (П. Бучинський, Ю. Сіцінський, О. Неселовський), а також низка лекторів і асистентів (М. Баєр, В. Бернацький, М. Вікул, В. Добровольський, Б. Іваницький, М. Любичанківський, С. Назаревич, І. Олійник, К. Поль та ін.), прийнятих на роботу в університеті, харчувалися вдома. Були й інші викладачі, які домовлялися про обіди у кухарок, що займалися цією справою упродовж років. Викладачі іноді послуговувалися й студентською їдальнею. Як згадував професор В. Біднов, «кілька разів я там обідав. Їжа була недорога й гарна; псувало вражіння тільки брудне помешкання» [1, с. 148].

За офіційними даними, станом на 1 травня 1920 р. в К-ПДУУ в штаті нараховувалося 60 професорів, приват-доцентів, лекторів, і асистентів [11]. Не усі вони були на роботі (декотрі з них перебувала у відрадженьнях або звільнилися за власним бажанням через різні обставини). Університетський заробіток і періодична матеріальна допомога професурі і доцентурі від самоврядування і держави були загалом скромними, хоча і дещо збільшувалися через посилення інфляції. Харчувалися вони по-різному. У вересні 1919 р. спеціальна фахова комісія при Міністерстві здоров'я і опікунства УНР розробила місячні норми харчування для медичного персоналу, який боровся з епідемією тифу (ці норми можна вважати раціональними і для інших категорій населення, зокрема й професорсько-викладацької корпорації та студентської молоді, 80% якої становили 20-29-річні хлопці і дівчата). Враховуючи, що кожній людині щодня необхідно 118 г білків, 50 г жирів і 500 г вуглеводів, лікар Савицький підрахував (ці результати затвердила згадана комісія), що одній дорослій людині щодня треба з'їдати 0,5 фунта м'яса, 0,25 фунта гороху, фунт житнього хліба, по 0,25 фунта ковбаси і гречаної крупи, по 1/8 фунта вершкового масла, картоплі, цукру і борошна. За ринковими цінами на початку 20-х чисел вересня 1919 р. кожній людині для споживання цих обсягів харчових продуктів треба було щодня витратити 85 крб., на місяць – 2550-2635 крб [24]. Для порівняння: у липні того ж року, після рішення уряду про одноразову допомогу, в К-ПДУУ отримували разом із зарплатою: професори – від 2 тис.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

до 2133 крб, приват-доценти – від 1170 до 1370 крб, асистенти – від 823 до 935 крб. [18, с. 310, 312]. З 1 серпня почав діяти закон про тимчасове підвищення оплатних норм професорсько-викладацькій корпорації К-ПДУУ: місячний оклад ординарного професора становив 1666 крб 66 коп., екстраординарного професора – 1458 крб. 33 коп., приват-доцент і астроном наглядач – 1250 крб. Незначні суми отримували за 5-річний і 10-річний науково-педагогічний стаж. Через два тижні держава запровадила відсоткові надбавки у зв'язку з дорожнечею, які втратили силу у квітні 1920 р. Тоді уряд збільшив платню за виконання штатних посад в університеті у 5 разів [10]. Однак зарплата не встигала за ростом цін, що негативно сприймалося викладачами різних вікових груп.

Ринкові ціни на продукти були досить «кусючими»: наприкінці серпня 1919 р. фунт випеченого хліба коштував 14-15 крб, фунт м'яса – 35-40, вершкового м'яса – 80, пляшка коров'ячого молока – 10-12, десяток курячих яєць – 20-25, мішок картоплі – 500, капусти – 600-800 крб. Відносно дешевими були огірки (40 коп. за сотню) і садовина (10-20 коп. за фунт груш і яблук) [31]. Словом, можна стверджувати про недостатність грошових коштів для нормального харчування як самих викладачів, так і членів їх родин. А ще треба було платити за найм квартир, комунальні послуги, засоби гігієни, білизну, одяг, взуття. З урахуванням цього усього прожитковий мінімум сягав астрономічної суми – 5950 крб [25].

Економити пробували саме на харчах. Не випадково, професор В. Біднов, який проживав із сином-гімназистом, бо дружина відбула до Катеринослава і там затрималася надовго, зізнавався, що наприкінці 1919 – на початку 1920 н. р. «білого хліба ми не бачили, мусіли задовольнятися тільки чорним, та й то з домішкою, кукурудзяна мука являлася розкішно... Замість чаю вживали якихсь сурогатів, з сушеного листя з яблуні або вишні. Цукру не було місяцями... Навіть картоплі було тяжко добувати та до того й коштувала дорого». Взимку вимушено харчувалися хлібом з часником і відваром, який називали чаєм, але без цукру [1, с. 157-158]. А ринок вимагав усе більше і більше грошей. Наприклад, у січні 1920 р. фунт чорного хліба продавали за 31-

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

32 крб, наступного місяця – за 35-40 крб, а у березні – 80 крб за фунт [32; 33; 34]. Щоб хоч трохи збільшити доходи, значна кількість викладачів влаштувалися сумісниками у гімназії для дорослих (В. Біднов, Л. Білецький, М. Чайковський, Ю. Сіцінський, М. Вікул, М. Любичанківський) та з 1 листопада 1919 р. у Кам'янець-Подільському народному українському університеті (В. Геринович, Н. Гаморак, С. Бачинський, С. Остапенко, Ю. Русов та ін.) [29]. Окремі викладачі займалися неофіційним продажем/перепродажем в колективі різних продуктів (борошно, сливи, мед тощо), які отримували за сприяння родичів [2, с. 237].

Навесні 1920 р., за підтримки адміністрації вишу, викладачі взялися за городництво, щоб мати свої сільгосппродукти. Обробляли частину землі, надану університетові міською владою для перспективного будівництва своїх приміщень. «Звичайно туди ходили дуже рано й перед вечором.... Професор з лопатою або з граблями – це була звичайна картина. Конечність примушувала до всього. Хто багато часу віддавав городові, той восени мав задовольняючу кількість продуктів на цілу зиму», - згадував В.Біднов [1, с. 158]. Згодом, один із викладачів, маючи значну кількість продуктів, навіть влаштував у своєму приміщенні невеличку їдальню, з чого додатково отримував дохід. У той самий час його колеги, як зазначав свідок, здебільшого «голодували, не маючи й куска хліба при собі» [2, с. 237].

У жовтні того ж року в колективі К-ПДУУ продали частину врожаю, вирощеного в університетському земельному господарстві. Хто не мав городу, той отримав знижку на продукти в розмірі 25% від рівня цін на міському базарі. На одного члена сім'ї відпускали: по 2 пуди капусти, по 1 пуду буряка, по 3 фунти помідорного пюре або 15 фунтів сирих помідорів, по 0,5 фунта тютюну (на одного курця) не більш як на 3 місяці [8]. Картоплю вирішили поки що не реалізовувати, доки не з'ясується питання про наявність обсягу надлишку, щоб згодом пропорційно поділити між усіма, хто мав потребу у цьому досить популярному продукті (виняток зробили тільки для 2-х працівників, які перебували у вкрай складному становищі) [4].

Як вже зазначалося, негативний вплив на продовольче забезпечення усіх кам'янчан справляв радянський режим, який до листопада 1920 р. функціонував у Кам'янці-Подільському двічі. На потреби місцевих мешканців увага нової влади зверталася не у першу чергу. Теж саме стосувалося і учасників освітнього процесу в К-ПДУУ. До професури і частини студентів новий режим ставився з підозрінням, про що засвідчила телеграма наркома освіти УСРР В.Затонського ще від 3 вересня 1920 р. Керівник освітньої галузі стверджував, що в українському університеті працює петлюрівська інтелігенція, яка поглядає на захід, тому її «треба розігнати», бо вона, як і студенти, що представляють «безробітних дівць і поповичів», «компрометують радвладу» [20, с. 772]. Але з ліквідацією юридичної особи не поспішали, адже цей, ще до кінця не радянізований заклад, був потрібний «диктатурі пролетаріату», щоб готувати фахівців для суспільства трудящих, за її ідеологічними лекалами. Щоправда, менша частина професорсько-викладацького складу та студентів, побоюючись за своє майбутнє, напередодні зміни владного режиму емігрували у Європу.

Для тих, хто залишився, однією із найбільш складних проблем, після безпекової, стало отримання заробітку і годування своїх сімей. Попри складну ситуацію, їм вдалося зібрати врожай з городів і звезти його до домівок, створивши певний продовольчий резерв на наступний період [2, с. 214]. Зарплату нова влада не виплачувала упродовж кількох місяців, обіцяні нею академічні пайки не видавалися. Доводилося продавати домашні речі на ринку, щоб вижити у тих нелюдських умовах. На початку грудня 1920 р. революційний студентський виконавчий комітет К-ПДУУ, за вказівкою зверху, утворив комісію із влаштування «їдальні для студентів, професорів та співробітників університету» [20, с. 776, 791]. Тим самим робилася спроба приступити до розв'язання гострої харчової проблеми. А 14 грудня Раднарком УСРР ухвалив декрет про навчально-трудова повинність студентів старших курсів. Як винагороду, вони мали отримувати підвищений натуральний пайок і місячне грошове забезпечення в розмірі 6,4 тис. рад. руб. Але так було тільки на папері. Навесні 1921 р., коли приватну торгівлю ліквідували (залишалась тільки

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

кооперативна), цей декрет почали запроваджувати в життя. Платою за важку трудову повинність, яка поширювалася і на викладачів (академпersonал мав відпрацювати 8 год. на тиждень, студенти, усі без винятку, – 9-18, залежно від триместру навчання), були харчі. Як наголошується в спогадах, усім примушеним до фізичної праці «давали із загальної їдальні обід і вечерю... Харч був жакливий: мамалига та фасоль, фасоль та мамалига, мікроскопічний кусочок м'яса раз на тиждень плавав у темній, брудній водяній юшці. А бруд, а сморід у тій їдальні! Проте мусіли брати й це» [26, с. 173].

Щоб отримати цю їду треба було добряче напрацюватись в земельному господарстві. «Замість викладати науку професори мусіли управляти тютюн, копати буряки і т. п., жінки їхні мусіли варити мармелад, квасити помідори і т. д. Хто не приходив на роботу, тому не давали обіду. Я сама бачила, - згадувала С. Русова, - як [професор] Федорів, старий, поважний чоловік, прийшов зі своїми горшечками в якесь свято до їдальні, а йому якийсь хлопчисько, що роздавав обіди, каже: «Товарищ Фьодоров, вы сегодня на работу не выхаділі, не магу вам выдать обед». І пішов наш ректор з порожнім посудом додому, а дома жінка, дві дочки, варити нема чого, бо ж усе реквізоване. Під високим доглядом [політкомісара] пана Чалого вся городина – картопля, буряки, тютюн і проч. – переважно погнила, а що залишилося, то нам і понюхати не дали» [26, с. 174-175]. Така важка ситуація склалася не лише з харчуванням, а й іншими складовими повсякденного життя членів університетської спільноти, зокрема й охороною здоров'я. Наприкінці травня 1921 р., коли завершився навчальний рік, К-ПДУУ де-факто припинив існування, усі попередні проблеми залишилися невирішеними. Влада приступила до поділу майна університету між двома новоутвореними на його базі інститутами – народної освіти та сільськогосподарським.

Отож, продовольча проблема для учасників освітнього процесу в Кам'янець-Подільському державному українському університеті упродовж усього періоду його існування мала підвищене значення і потребувала постійної уваги від влади та керівництва закладу. Якщо професорсько-викладацький склад та

його сім'ї в основному мали змогу харчуватися на більш-менш задовільному рівні, хоч і не досягали обґрунтованих фізіологічних норм споживання поживних речовин, то переважна більшість студентства вирішувала це питання украй складно - через заробітки у державному/громадському/приватному секторах, що, з одного боку, забезпечувало надходження певних коштів для життя, а з іншого, негативно впливало на навчальну працю, яку вимушено перенесли на другу половину дня. Українська влада надавала незначній частині студентів стипендії, сприяла у фінансуванні їхньої їдальні, покривала безкоштовні та дешеві обіди, допомогла кооперативу «Самопоміч» приміщенням для буфету, який обслуговував незаможників. Частина молоді не послуговувалася громадським харчуванням. Зі встановленням радянського режиму проблема з харчуванням у вищі загострилася - викладачі та студенти отримували мало якісну їжу за обов'язкову працю в земельному господарстві. Про гуманістичний бік справи ніхто мови не вів, адже науково-викладацьку українську інтелігенцію, яка до того забезпечувала культурне відродження і дбала про державність українців, т. зв. диктатура пролетаріату не вважала опорою нового суспільного ладу і бачила в ній рудимент, який потребував перевиховання.

Список використаних джерел і літератури:

1. Біднов В. О. Перші два академічні роки Українського Державного Університету Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів) // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади / Упоряд. і автор передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2015. С. 141-160.
2. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) (Уривок) // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади. С. 161-243.
3. В. Л. Рік існування Кам'янецького Університету. (Розмова з Ректором Університету п. І. Огієнком) // Україна. 1919. 22 (9) жовтня. Ч. 58. С. 2.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф.Р.582. Оп.1. Спр.3. Арк. 33 зв.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

5. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 1-2. (Підр. автора).
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 4.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 26-57.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 37-37зв.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 137. Арк. 72.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 84, 147.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 37.
12. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2-2 зв.
13. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 1-23. (Підр. автора).
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 242.
15. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 2. Спр. 39. Арк. 41.
16. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 144. Оп. 40. Спр. 639. Арк. 3.
17. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.): Наук.-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. 632 с.: іл.
18. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
19. Іван Отієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.). Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності / Укладачі і автори статті доктори іст. наук, професори С. А. Копилов і О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 384 с.
20. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / Укладачі й

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

автори статті д-ри іст. наук., професори С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.

21. Кооперативне життя // Наш шлях. 1920. 8 лютого. Ч.24. С.2.

22. К празднованію 2-х лет[него юбилея Каменецкого Украинского Державного Университета // Подольский край. 1920. 27 октября. № 598. С. 2.

23. Пащенко О. Матеріали до життєпису / упор., автор перед. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. 469 с.: іл.

24. Продовольча розруха // Життя Поділля. 1919. 29 квітня. С. 4.

25. Прожитковий мінімум // Україна. 1919. 1 жовтня (18 вересня). Ч. 41. С. 4.

26. Русова С. Мої спомини. Львів: Видав. кооп. «Хортиця», 1937; Україна: Віта, 1996. 208 с.

27. Склад Кам'янець-Подільського Державного Університету // Наше життя. 1920. Ч. 1. С. 4.

28. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції // Наш шлях. 1918. 11 грудня. Ч. 15. С. 2.

29. Український Народний Університет // Україна. 1919. 19 (6) жовтня. Ч. 56. С. 4.

30. Університет // Наш шлях. 1920. 18 березня. Ч. 54. С. 4.

31. Хроніка // Трудова громада. 1919. 30 серпня. № 49. С. 6.

32. Хроніка // Наш шлях. 1920. 24 січня. № 13. С. 2.

33. Хроніка // Наш шлях. 1920. 7 лютого. № 23. С. 2.

34. Хроника // Подольский край. 1920. 21 марта. № 508. С. 2.

УДК 378.4(477.43)137.064.2«1918/1920»(09)

*Олександр Войтович,
м. Хмельницький*

ВИКЛАДАЧІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ВЗАЄМОДІЯ ЗІ СТУДЕНТСЬКИМ КОНТИНГЕНТОМ (1918-1920 рр.)

На основі архівних джерел, матеріалів періодики, мемуаристики і праць українських істориків досліджується до кінця не з'ясований аспект про взаємодію професорсько-викладацького складу і студентського

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

контингенту Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1918-1920 рр. у організаційній, освітній, науковій, інформаційно-бібліотечній та громадській діяльності, яка мала на меті забезпечити у першу чергу академічну активність молоді, отримання нею україномовних знань для майбутньої роботи на благо батьківщини тощо. Звернено увагу на сприяння професури у вирішенні дошкільних питань матеріального характеру, що відволікали студентів від участі у навчальному процесі, не давали змоги повністю задіяти їхній потенціал.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, викладачі, студенти, навчальний процес, товариства, бібліотека, україномовні підручники, мобілізація.

Реформування сучасної вищої освіти України на європейських засадах передбачає запровадження в процесі підготовки кадрів нової моделі співпраці між науково-педагогічним колективом і студентським контингентом, які мають виступати як партнери. У цьому плані частково напрацьовано свіжий вітчизняний досвід, який, проте, має бути примножений і за рахунок історичного досвіду, набутого в 1918-1920 рр., коли сформувалася національна університетська система освіти. У наше поле зору потрапив Кам'янець-Подільський державний український університет, який залишив чимало цінних уроків.

Характеризуючи взаємовідносини усередині професорсько-викладацької корпорації, з одного боку, та між викладачами і студентством на початку 1919 р., з другого, колишній приват-доцент університету Д. І. Дорошенко відзначив досконалий морально-психологічний клімат у виші, шанобливе ставлення до університету та живий інтерес студентської молоді до лекцій викладачів і навчального процесу в цілому [1, с. 415].

На 22 жовтня 1918 р., коли відкривався університет, у його професорсько-викладацькому складі нараховувалось лише 13 осіб [2], а вже на 1 травня 1920 р. - 60 осіб, у тому числі 10 професорів [3, с. 521]. У першому семестрі 1919-1920 навчального року на п'яти факультетах університету навчалися 1270 студентів [4, с. 313]. Українське студентство, переважно українці, тягнулося до наставників, намагалось тісно співпрацювати з ними заради досягнення власної мети - здобути якісну національну вищу освіту.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Важливим аспектом взаємодії науково-педагогічного колективу вишу із студентством стало вирішення питання організації навчання, зокрема у частині укладення розкладу та визначення часу проведення лекційних і практичних занять.

Перебуваючи у скрутних матеріальних обставинах, відірваними від рідних домівок, основній масі студентів доводилось самостійно дбати про своє матеріальне становище, поєднуючи навчання із роботою, що давала заробіток. Частина студентів у різний час працювала в різних урядових (міністерствах внутрішніх справ, фінансів, народного господарства, Експедиції заготівлі державних паперів, Державному банку, губернському комісаріаті тощо), університетських [5, арк. 24], земських та громадських структурах [1, с. 415]. Зайнятість у робочий день була життєвою вимогою та не дозволяла студентству повноцінно відвідувати теоретичні та практичні заняття. Ідучи назустріч студентам, адміністрація вишу дозволила перенести навчальний процес на другу половину дня [1, с. 415], розглядалось також питання продовження роботи читального залу бібліотеки до 21:30 [6, арк. 138, 141]. Зокрема, визначений на початку 1919 р. розклад занять на весняний семестр для фізико-математичного факультету передбачав проведення більшості занять з 16:00 до 22:00 [7, с. 19].

Проте, дотримання розкладу занять професорсько-викладацьким складом було справою нелегкою, що викликало обґрунтоване невдоволення студентства. Скарга Ради студентів сільськогосподарського факультету від 27 лютого 1920 р. на ім'я декана факультету засвідчує, що часто викладачам не вдавалось вкластися у відведені розкладом години, студенти витрачали забагато дорогоцінного часу на переходи з одного корпусу до іншого, лекції у часі накладались одна на іншу, або ж взагалі їх приходилось скасовувати через неможливість викладачів прибути на них. У підсумку студенти просили «завести германську точність» у дотриманні розкладу занять [8, арк. 37-37 зв.].

Система заходів з оцінювання знань в університеті була побудована таким чином, що іспити і заліки студенти складали після завершення вивчення певної дисципліни, про дату і місце проведення яких викладачі оголошували спеціально на дошці

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

оголошень чи у пресі, яку науково-педагогічні працівники університету використовували як безальтернативний інформаційний канал. Так, оголошення для студентів про залік з проблем українознавства за осінній семестр знаходимо у газеті «Життя Поділля» початку січня 1919 р. [9], редактованій в.о. декана історико-філологічного факультету, приват-доцентом Л. Т. Білецьким [10, с. 5]. У погоджені зі студентами дні і години приймав упродовж січня-лютого 1920 р. іспит зі вступу до математичного аналізу професор М. О. Столярів [11, с. 278]. Інформацію про іспити з вищої математики у квітні 1920 р. професором М. М. Хведорівим опублікувала газета «Трудова громада» [12].

Підтримувана науково-педагогічним складом, університетська атмосфера спонукала органи студентського самоврядування до активних дій з національного розвою, тягу до служіння відродженню країни. Зокрема, діючи в структурі Ради студентських представників університету, члени просвітнього гуртка (керівники – студенти Широцький, П. Зазуляк [13] (завідувач студентською бурсою та їдальнею, студент фізико-математичного факультету [5, арк. 6, 24]) ставили за мету організацію місцевих «Просвіт» у Кам'янецькому та інших повітах Поділля [14, с. 344]. Матеріали реєстраційного столу Кам'янецького окружного суду дають змогу прослідкувати динаміку реєстрації таких громадських утворень у досліджуваний період в містечках та селах Кам'янецького, Проскурівського, Ушицького, Могилівського та Ямпільського повітів. За нашими підрахунками, у 1919 р. лише в Кам'янецькому повіті було зареєстровано не менше 14 місцевих нових осередків «Просвіти» [15].

З огляду на те, що фундаментальна бібліотека університету перебувала на етапі первинного формування, проблемним питанням залишалося регулювання доступу викладацького та студентського колективів до дефіцитних підручників та наукової літератури бібліотечного фонду, якому керівництвом вишу приділялась виключна увага.

Використовуючи різні джерела формування, адміністрації університету, працівникам бібліотеки та професорсько-

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

викладацькому складу вдалося на початок січня 1920 р. сконцентрувати в бібліотеці 28455 примірників книг (17286 подарованих і 11169 придбаних у книгарнях та видавництвах), 20045 із яких були занесені до каталогів, побудованих за «децимальною системою» [16, с. 217], а вже на 1 жовтня 1920 р. склала понад 33,2 тис. примірників [17].

За ініціативою бібліотекаря С. О. Сірополка, ректор університету І. І. Огієнко у 1919 р. значно збільшив чисельність її персоналу (якщо на 1 січня 1919 р. в бібліотеці працювало 6 осіб [18], то на початок 1920-го – 18: бібліотекар, 3 його помічники та 14 урядовців [19, с. 290]). У вересні-грудні 1919 р. послугами читальні бібліотеки скористався 231 студент, або 18,2% від загальної кількості університетської молоді [4, с. 313]. Проте, навіть за такого рівня користування наявна кількість примірників книг, їх дублікатів та періодики була об'єктивно недостатньою для організації освітнього процесу, що зумовлювало виникнення напруженості між викладачами і студентами взагалі та між студентами, які поєднували навчання із роботою в університеті, через постійні затримки з поверненням виданих у користування за межі бібліотеки книг. Так, у січні 1920 р. С. О. Сірополко доповідав ректорові, що студенти нарікають на поведінку професури, яка вчасно не повертає книги до фондів бібліотеки [11, с. 251].

У жовтні 1920 р. студент університету протоієрей М. Й. Гадзінський [20] за підтримки 27 товаришів студентів у заяві ректору скаржився на привілейоване становище працівників канцелярії студентських справ і бібліотеки, які затримували підручники у власному використанні понад встановлені терміни [6, арк. 116-116 зв.]. Реакція І. І. Огієнка була миттєвою та вилилась у заборону студентам-службовцям брати додому з бібліотеки навчальну літературу [11, с. 252].

Оскільки українська мова, яка була основою усього навчального процесу, діловодства і спілкування в університеті та вивчалась студентами в обов'язковому порядку [21, с. 30], проблемою, що прямо впливала на якість навчального процесу й викликала невдоволення студентського середовища, була мала кількість українськомовної літератури. У структурі нових надходжень,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

до прикладу, за липень-вересень 1920 р., частка російськомовної книги продовжувала бути значно вищою за україномовну, зокрема й через слабку пропозицію книжкового ринку [11, с. 248-249, 259].

Піклуючись про якісну підготовку студентів, професорсько-викладацький склад та адміністрація вишу, у скрутних матеріально-технічних та фінансових умовах проводили роботу із забезпечення навчального процесу україномовною літературою. За підрахунками О. М. Завальнюка, у 1918-1920 рр. вдалося підготувати й опублікувати для вжитку студентами понад 20 україномовних лекційних курсів, один термінологічний словник-довідник, понад 10 окремих видань, які можна було використовувати при вивченні різних розділів навчальних програм на кількох факультетах, перекласти з російської і німецької мов та видати 2 посібники [22, с. 87].

Невід'ємною складовою взаємодії викладачів та студентського контингенту університету була участь у громадських об'єднаннях. Викладачі та студенти вишу входили до низки громадських структур (товариств, рад, спілок тощо) наукового, просвітницького та гуманітарного спрямування, діяльність яких провадилась безпосередньо у стінах університету.

Провідну роль в організації студентства відіграла Рада студентських представників. Статут цієї Ради передбачав, зокрема, делегування власних представників до ради професорів та правління університету, участь у виборах ректора і проректора та загалом широкі права молоді [23]. У своїх спогадах колишній студент вишу Ю. Каменецький, який з осені 1919 р. очолював Раду, зазначав, що «...вона рішала про стипендії для студентів, під її зарядом була університетська харчівня та літографічна друкарня, в якій друкувались лекції професорів, вона організувала різні імпрези національного характеру, а її голова брав участь в нарадах Ради Професорів з рішальним голосом» [24, с. 166]. У структурі Ради діяв гуманітарний відділ, що мав свій фонд, який формувався збором пожертв через підписні листи, поширювані серед студентів і викладачів. Загалом вдалося зібрати 115000 крб. 70 коп., які були витрачені на допомогу незаможній молоді [25, с. 141].

Прикладом результативної взаємодії викладацького колективу зі студентством у науковій сфері є утворення спільними зусиллями та активна діяльність низки наукових гуртків. У лютому 1919 р., серед інших, запрацювали фізико-математичний гурток (ініціатори – викладач фізико-математичного факультету, фахівець з вищого аналізу, приват-доцент М. А. Чайковський, студенти А. Розенкранц, П. Терлецький та С. Квасницький [26]), гурток дослідників природи (ініціатор – асистент кафедри анатомії Ю. О. Русов, керівник – студент природничого відділу фізико-математичного факультету В. Сорокати [27, арк. 6]), астрономічний гурток (ініціатор – студент В. Білінський [28, арк. 1]). У збудованій на даху головного корпусу обсерваторії, разом із студентами наукового гуртка, вів астрономічні спостереження за допомогою власного телескопу викладач астрономії та алгебраїчного аналізу приват-доцент О. А. Аленич [11, с. 295; 28, арк. 2]. З кінця листопада 1919 р. на сільськогосподарському факультеті запрацював науковий гурток природознавців [8, арк. 3].

Активно діяв створений наприкінці 1919 р. та очолюваний приват-доцентом М. А. Плевако [29] науковий бібліографічний гурток студентів історико-філологічного факультету, метою якого стало формування наукової бібліографії творів українського письменства. У січні-квітні 1920 р. членами гуртка було складено бібліографію праць Бориса Грінченка і творів про нього [11, с. 254].

Видатний історик української церкви, професор богословського факультету В. О. Біднов організував та очолив студентський гурток з гомілетики, де під його керівництвом юнаки розглядали теоретичні і практичні питання церковної проповіді [30, с. 82]. Згодом гурток змінив свою назву на «Студію чистого християнства при богословському Факультеті Українського Державного Університету» [31], статутною метою якої було вивчення богословських наук, відносин між церквою і державою, визначення можливого світогляду сучасного інтелігент-християнина, студіювання і поширення словом і ділом християнських ідей [32, с. 203].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Необхідно зазначити, що як одна із центральних постатей в університеті, професор В. О. Біднов провадив активну та багатогранну громадську діяльність у справі українського національного відродження. Засноване В. О. Бідновим за підтримки приват-доцентів Й. Ф. Оксіюка, Л. Т. Білецького, І. А. Любарського, М. П. Драй-Хмари та ін. Українське Православне Братство імені святих Кирила та Мефодія, статут якого нами виявлено у фондах Державного архіву Хмельницької області [33], хоч і не мало офіційного відношення до університету, проте періодично проводило збори у приміщенні ВНЗ [4, с. 220], безумовно розповсюджуючи вплив на університетське студентство, у першу чергу богословського факультету, деканом якого був В. О. Біднов.

Враховуючи, що значну частину студентського контингенту університету складали вихідці із віддалених повітів Поділля та Волині, малозабезпечених прошарків населення (сільських низів, середняків), які були найбільш вразливими у скрутній економічній ситуації, адміністрація та педагогічне середовище університету намагались у можливий спосіб вирішувати питання матеріальної підтримки цієї категорії студентів.

Одним із способів організації такої допомоги розглядалось утворення громадських товариств за участю студентської молоді. Розуміючи всю складність їхнього матеріального становища, уже наприкінці 1918 р., за два місяці після відкриття університету, професура вишу спільно з керівниками губернських та місцевих органів влади, товариства «Просвіта» виступила фундатором «Товариства допомоги неможливим студентам Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету».

За поданням ректора І. І. Огієнка, декана фізико-математичного факультету П. М. Бучинського, голови Подільської губернської народної управи В. К. Приходько, голови Кам'янецької повітової земельної управи О. М. Пащенко, Кам'янець-Подільського міського голови О. П. Шульмінського, відомого лікаря-просвітянина К. Г. Солухи та голови Подільського товариства «Просвіта» Є. І. Шманкевича, наприкінці січня 1919 р. Кам'янецький окружний суд зареєстрував статут новоствореного

товариства [34, арк. 1-1 зв.], про що повідомила газета «Життя Поділля» [35]. Згідно виявленого нами у фонді 144 Кам'янецький окружний суд Державного архіву Хмельницької області повнотекстового примірника статуту, для членів товариства встановлювався віковий ценз (не молодше 21 року) та обов'язок сплати щорічного внеску 10 крб., джерелами надходжень коштів визначались членські внески, пожертви, прибутки від вистав, концертів тощо, до Ради товариства входив ректор та один із членів Правління університету. За поданням ректора, рад факультетів, студентських старост та громад, членів товариства або самих студентів, постановою Ради товариства допомога студентам (на поворотній основі) могла надаватись у вигляді внесення платні за навчання, надання коштів для придбання книг, підручників, необхідних для навчання речей, постачання їжі, одягу, забезпечення житлом тощо [34, арк. 3-4 зв.]. Проте, як зазначає О. М. Завальнюк, не зважаючи на організаційні зусилля, діяльність товариства не набрала масштабності, передусім через бідність студентства, як основного фінансового донора організації, та обов'язкову умову повернення позичкових коштів [11, с. 332-333].

Ще одним аспектом взаємодії учасників освітнього процесу було вирішення питань, пов'язаних з призовом на військову службу та численними мобілізаціями. Так, через місцеву пресу університет звертався до студентів про подання заяв щодо видачі їм посвідчень для одержання відстрочки від військової служби [36]. Студентам призовного віку університет видавав посвідчення про навчання у виші [27, арк. 16], що дозволяло хоч якось вберегти чоловічий студентський контингент від численних мобілізацій в армію. З іншого боку, документ про звільнення від мобілізації був необхідною умовою зарахування до університету. Таке посвідчення, наприклад, знаходимо в особовій справі відомого у майбутньому українського байкара, а в другій половині 1920 р. учителя руськофільварецької школи Кам'янця-Подільського [37] М. П. Годованця, як додаток до клопотання про зарахування вільним слухачем історико-філологічного факультету [38]. Проте, попри всі зусилля адміністрації, як зазначав у своїй промові на святі першої річниці відкриття університету 22 жовтня 1919 р. ректор

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

І.І.Огієнко, мобілізація значно знизила відвідуваність занять [39, с. 164].

Отже, у 1918-1920 рр. взаємодія викладачів та студентського контингенту університету у площині організації навчального процесу, наукової, творчої та просвітницької діяльності, доступу до університетських інформаційних ресурсів, соціального забезпечення незаможного студентства мала системний та різнобічний характер. Зокрема, застосування різних форм і методів співпраці дозволило вирішувати питання укладення розкладу занять, регулювання термінів користування навчальною літературою, сприяло розвитку студентської самоорганізації, факультетських гуртків наукового, просвітницького та гуманітарного спрямування, вирішення питань, пов'язаних з призовом на військову службу тощо. Накладала свій відбиток на організацію взаємодії викладачів та студентів і перманентна фінансово-матеріальна скрута, в умовах якої у 1919-1920 рр. функціонував університет.

Список використаних джерел і літератури:

1. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє-минуле (1914-1920 роки): Наук.-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. 632 с.: іл.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 22.
3. Листування Івана Огієнка (1909-1921) / упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський : «Медобори-2006», 2014. 687 с.
4. Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917-1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 496 с.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 24.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 101.
7. Байдиш В. Г., Галатир В.В., Олійник Ю.В. Університетське життя в м. Кам'янці-Подільському у січні-березні 1919 р. на сторінках часопису «Життя Поділля» (до 100-річчя відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету)

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

[Електронний ресурс] // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. 2018. - Вип. 11. - С. 15-23. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkrnu_i_2018_11_5. Дата звернення: 21.03.2024.

8. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 72.

9. З університетського життя // Життя Поділля. 1919. 19 січня. Ч. 26. С. 4.

10. Періодичні видання доби Української революції 1917-1920 рр. у науковій бібліотеці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : бібліографічний покажчик / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, наукова бібліотека; [уклад.: В. С. Прокопчук, Н. Д. Крючкова, В. Ф. Биковська]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 34 с.

11. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) [Текст]: [монографія] / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І Огієнка. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 643 с.

12. З університетського життя // Трудова громада. 1920. 13 січня. Ч. 7 (151). С. 2.

13. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 2. Спр. 550. Арк. 1-2.

14. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад., авт. статті: С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.

15. Держархів Хмельницької обл. Ф. 144. Оп. 40. Спр. 571. Арк. 1-7; Спр. 592. Арк. 1-11; Спр. 611. Арк. 1-22; Спр. 615. Арк. 1-2; Спр. 631. Арк. 12; Спр. 645. Арк. 1-10; Спр. 665. Арк. 1-11; Спр. 686. Арк. 1-12; Спр. 687. Арк. 1-10; Спр. 692. Арк. 1-12; Спр. 696. Арк. 1-21; Спр. 697. Арк. 1-10; Спр. 726. Арк. 1-9; Спр. 747. Арк. 1-9.

16. Прокопчук В. С. Кам'янець-Подільський період в житті й діяльності видатних українських бібліотекознавців і бібліографів С. О. Сірополка, Л. Ю. Биковського, М. І. Ясинського // Матеріали

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

науково-практичної конференції «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства», Львів, 12 листопада 2009 р. [Текст] / Національний ун-т «Львівська політехніка», Науково-технічна бібліотека ; ред. кол. О. В. Шишка [та ін.]. Львів : Вив-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2009. - С. 214-225.

17. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 2.

18. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 3. Спр. 89а. Арк. 43.

19. Завальнюк О. М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 10. С. 289-299.

20. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 2. Спр. 379. Арк. 1-16.

21. Копилов С. А., Завальнюк О. М. Підготовка педагогів-істориків у Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті: незавершений цикл (1918-1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2017. Т. 24. С. 28-44.

22. Завальнюк О. М. Проблема забезпечення учбовою літературою українських університетів у 1918-1920 роках // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. 2010. Вип. 18. С. 82-88.

23. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 46-49.

24. Трембіцький А. А. З історії життя студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1920) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 17. С. 160-170.

25. Завальнюк О. М. Студентська молодь українських державних університетів: проблема виживання (1918-1920 рр.) // Краєзнавство: науковий журнал. 2010. 4. С. 137-149. - Електронний

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

ресурс. - Режим доступу:
http://resource.history.org.ua/publ/kraj_2010_4_137. - Дата
звернення: 17.03.2024.

26. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 2. Спр. 614.
Арк. 1-3.

27. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 2. Спр. 1002.
Арк. 6.

28. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 2. Спр. 263.

29. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 184.
Арк. 1-12.

30. Завальнюк О. М. Василь Біднов - професор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету (1918-1920 роки) // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Випуск № 13. 2002. - Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2002/13/articles/18.pdf>. - Дата звернення: 17.03.2024.

31. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 81.
Арк. 1.

32. Завальнюк О. М. Статути організацій Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету (1918-1920 р.) як джерело з історії національної вищої школи // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». 2018. № 3 (3). С. 186-204.

33. Держархів Хмельницької обл. Ф. 144. Оп. 40. Спр. 584.
Арк. 4-7.

34. Держархів Хмельницької обл. Ф. 144. Оп. 40. Спр. 639.

35. З університетського життя // Життя Поділля. 1919.
18 січня. Ч.25. С. 4.

36. З університетського життя // Життя Поділля. 1919. 4 січня.
Ч. 16. С. 4.

37. Спогади Микити Годованця // Подолянин. 12 жовтня
2018 р. Електронна версія газети. - Режим доступу:
<https://podolyanin.com.ua/history/8118/>. Дата
звернення 22.03.2024.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

38. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп. 2. Спр. 421. Арк. 3-4.

39. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917–1926 рр.) / Леонід Тимофійович Білецький; підготовка тексту, вступна стаття та іменний покажчик В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський: «Медобори – 2006», 2013. 239 с.

УДК 378.4(477.43-21)«1918/1920» :37.091.59

*Анатолій Добровольський,
м. Кам'янець-Подільський*

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918-1920 рр.)

У статті висвітлюються аспекти становлення та функціонування різних органів студентського самоврядування у Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Основну увагу приділено найбільш масовій молодіжній організації – Раді студентських представників, яка нагромадила чималий досвід захисту інтересів здобувачів вищої освіти і залишила чималий слід у житті вишу. Відзначено суперечності у мемуарних джерелах, які не дають чіткого розуміння датування окремих структур та імен їхніх керівників.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, Рада студентських представників, Рада факультетських старост, Рада студентських старост, Українська студентська громада, вибори, діяльність.

Залучення сучасної студентської молоді до активної участі в громадському житті країни має важливе значення, адже йдеться про формування нового покоління майбутніх українських управлінців місцевого і державного рівнів. Важливим кроком до отримання відповідних умінь і навичок громадської діяльності є студентське самоврядування, основні права і завдання якого закріплені в законі України «Про вищу освіту».

Сучасне самоврядування студентів формується, зокрема, на досвіді минулих поколінь. З-поміж практики студентського самоврядування привертає увагу та, яку було напрацьовано в 1918-1920 рр. в одній із найбільш авторитетних національних вищих шкіл - Кам'янець-Подільському державному українському університеті (К-ПДУУ). Це питання привернуло увагу вітчизняних вчених - О. Завальнюка, О. Комарніцкого, Н. Макогончук, В. Адамського та ін. Однак окремі її аспекти все ще до кінця не з'ясовані, що актуалізує зусилля дослідників.

Достеменно відомо, що навчальний заклад функціонував на основі консервативного «Загального статуту імператорських російських університетів» 1884 р., затвердженого Олександром III, але з внесенням істотних змін, адже після падіння Романівської імперії більшість статей проєкту втратили свою актуальність не відповідаючи демократичному розвою суспільства [17, с. 138; 3, с. 248]. Проаналізувавши статут та внесені до нього поправки міністерською комісією, вимальовується тенденція, яка свідчить про відсутність положень, що визначали та регулювали функції й структуру органів студентського самоврядування новоствореного закладу [28]. Даний факт нашої думки, що зародження самоврядних інституцій в Кам'янець-Подільському державному українському університеті відбувалося фактично з нуля, завдяки сприянню науково-педагогічних кадрів в контексті революційних ідей та визначалося ростом активності студентів внаслідок бурхливого політичного життя в країні.

Для розуміння процесу становлення студентського самоврядування в зазначеному виші, передусім з'ясуємо якість студентського середовища, яке було його соціальною базою. Цей аспект дозволить висвітлити певні еволюційні зрушення та сутнісні риси молодіжної спільноти, її організаційних структур.

На навчання зарахували юнаків та дівчат з різних куточків поглинутої революцією Української держави, незалежно від їх національності, соціального походження, віку, за наявності атестата про завершення середньої освіти. Основу студентського контингенту формували вихідці переважно із малозабезпечених соціальних прошарків. Здебільшого із селянських низів та

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

середняків, котрі найбільше відчували соціально-економічні негаразди, були вимушені боротися зі злиденністю життя [15, с. 137]. Такий стан речей породив суперечність, яка впливала не тільки на академічне життя молоді, а й на його громадсько-політичну активність, змушувала балансувати між прагненням здобути вищу освіту з метою забезпечення більш якісного життя та неможливістю себе матеріально забезпечити під час навчання. Попри це, студентське співтовариство вдалося до створення ряду органів самоврядування, покликаних не лише представляти, а й захищати його інтереси.

Одними з перших організаційно оформилися Рада студентських старост (РСС) та Рада факультетських старост (РФС), власне з них в грудні 1918 р. розпочинається структуризація університетської системи молодіжних організацій. Їхніми завданнями було розв'язання питань академічного, освітнього, політичного та гуманітарного характеру. РФС та РСС репрезентували та декларували інтереси молоді в стосунках з офіційними органами вищу – правлінням (колегіальний орган – займався майновими, фінансовими, студентськими та іншими питаннями), професорською та факультетськими радами [17, с. 141]. Вони налагоджували контакти і зв'язки з різними структурами міста, були моральною силою, з якою рахувалися. Вибори до органів мали демократичний характер й проходили на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування «чотирихвости» [30]. Зазначимо, що парадоксальна ситуація трапилася на виборах 16 грудня 1918 р., під час яких голосували лише студенти-українці, нацменшини самоусунулись від них, пояснюючи це тим, що на загальних зборах студентства не зрозуміли тлумачення вищезазначеного вислову [5]. Зазвичай, подавались три списки кандидатів: український, єврейський та російський, які підписувалися, як мінімум самим подавцями. Голосування відбувалося за 5-членною формулою (голосували не всі студенти – кожних п'ять направляли для голосування одного представника) із передвиборчою агітацією на зібраннях молоді, в місцевій пресі, при цьому суворо заборонялась агітація в залі, де відбувалося голосування [19, с. 319; 14, с. 530; 13].

Після оголошення результатів виборів, проводилися збори новообраного органу, на яких обирали президію ради, голову, заступника, писаря та скарбника [7]. Відомо про двох очільників Ради студентських старост у різний період існування інституції – В. Зав'ялова та С. Козицького (за хронологією) [19, с. 319; 7]. Про голів РФС інформацію віднайти не вдалося.

Якщо про діяльність РФС з доступних нам архівних документів та матеріалів періодики фактично нічого невідомо, то окремі кроки РСС набули чималого резонансу в молодіжному колективі. Так, 31 грудня 1918 р. Рада студентських старост прийняла резолюцію про видання лекцій в українському університеті виключно рідною мовою, про принциповий бік справи було поінформовано факультетські ради [4]. Таке рішення було не спонтанне, а викликане зухвалою поведінкою студента-росіянина В. Таранухіна, який наприкінці грудня побував на прийомі у ректора. Зайшовши в шапці й знявши її лише згодом в кабінеті, він подав своє прохання й заявив: «Я ухожу от вас в настоящий університет». На здивоване запитання Івана Огієнка, чому студент ображає українську інституцію, той відповів: «Потому что в Харьковском Университете, куда я ухожу, лекции читают по-русски а не по-украински...» [2, с. 331; 6]. Про цей демарш довели до всіх вищих шкіл в Україні. Після цього рада професорів К-ПДУУ на своєму засіданні ухвалила рішення друкувати лекції для студентів лише українською мовою [4]. Президія РСС захистила добре ім'я професорсько-викладацького складу університету, який був для молоді взірцем гуманності та благонадійності, вчасно звертаючи увагу громадськості на російські часописи, які розміщували неправдиві відомості про студентське життя [2, с. 330].

З плином часу самоврядні інституції молоді зростали чисельно, мали свої підрозділи на всіх факультетах. Попри виразне українофільство, вони не відігравали провідної ролі у гуртуванні молоді, по суті, були переважно зв'язуючою ланкою у виробничих питаннях між студентством, з одного боку, і керівництвом університету, з іншого [22, с. 20].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

За М. Карачківським та Б. Сивенком (Ю. Кошельником), у початковий період існування університету студенти-українці, як переважаюча національна група в стінах навчального закладу, репрезентували «не так здецидованих свідомих національно-політично українців, як радше «стихійних» українців, що ідентифікували себе українцями з моменту революції 1917 року» [1, с. 9; 21, с. 34]. Незважаючи на дещо перебільшену оцінку, висловлену студентами вишу, яка частково відображала дійсність, ідентифікація українства відбувалася доволі швидко, що призвело до утворення Української студентської громади (УСГ). Її членами були усі українці, які навчалися у виші. Орган самоврядування відразу набув характеру загальностудентської репрезентації, а відсутність аналогічних об'єднань серед нацменшин свідчила про безпрецедентність події. Попри те, що організаційні можливості «меншостей» (росіяни, євреї, поляки) оцінювалися студентом історико-філологічного факультету доволі високо в інших університетах (йдеться про російські виші в Україні) [21, с. 34].

УСГ виступала головним осередком гуртування українських національних сил, визначаючи форми та зміст діяльності практично у всіх галузях життя студентства: освітнянській, культурницькій, суспільно-політичній, громадсько-організаційній та ідеологічній. На її численних засіданнях висвітлювалися питання, пов'язані з місцем та роллю студентів-українців у державотворенні, робилися заклики до активних дій, щоб якнайбільше прислужитися народу України [11]. Безперечним здобутком УСГ є організація наприкінці грудня 1918 р., за сприянням С. Петлюри, з студентської сотні, члени якої восени 1920 р. воювали у складі Запорізької дивізії Армії УНР і добре усвідомлювали, що на фронті вони не лише боронять інтереси української держави, а й забезпечують умови для роботи рідного університету [20, с. 25; 26]. Не залишались громадяни осторонь людських поневірянь та бідувань, організувавши 21 лютого 1919 р. вечірній бал з метою збору коштів на потреби біженців з Бессарабії. На ньому виступав театральний колектив М. Садовського з комедією І. Карпенка-Карого «Суета», а після вистави з дозволу Головного коменданта тилу армії УНР отамана О. Жуковського до

1-ої години ночі тривали танці. Весь чистий прибуток з цього вечора пішов на користь біженців [23, с. 75; 9].

Незважаючи на певні досягнення УСГ, сучасник тих подій М. Карачківський наголошував на невирішених проблемах цієї організації: «...Українська студентська громада мала досить невиразний і хаотичний характер...». Однак він не кокретизував своє твердження [21]. На відміну від нього, здобувач освіти вишу Ю. Кошельник оцінював УСС прихильніше: «...З виникненням громади в університеті помітно поживало громадсько-політичне життя» [1, с. 10].

Більше інформації про УСГ можна почерпнути з критичної замітки, розміщеної 30 березня 1919 р. у студентській пресі, яка акцентувала увагу на бездіяльності правління громади і закликала національно свідоме студентство до праці на користь української справи [11]. Повідомлення викликало резонанс серед молодіжної спільноти, що призвело до термінового скликання загальних зборів громади 3 квітня, на яких оголошено про перевибори Ради студентської громади, що й відбулося 6 квітня [10].

З переобранням правління робота інституції значно поживалася, було ініційовано відкриття бюро праці та прийнято рішення працювати за сумісництвом з Радою студентських старост. Закладалися підвалини для організації різноманітних гуртків та секцій, але здійснити амбітні плани не вдалося. Помішало цьому встановлення у Кам'янці-Подільському в середині квітня 1919 р. більшовицької влади, яка на певний час паралізувала роботу громади [16, с. 68; 12]. З поверненням міста під українську юрисдикцію УСГ так і не змогла повноцінно налагодити свою працю. 17 жовтня 1919 р. відбулися загальні збори студентів-українців К-ПДУУ, скликані радою громади, які засвідчили розвал національного фронту та зміну політичної орієнтації здобувачів освіти. Якщо ще зовсім недавно студентство вітало виникнення на теренах Поділля національної вищої школи, то на зібрані ставилося питання про невідповідність напису «український» на фасаді університету. Не досягнувши консенсусу щодо подальшої доцільності існування громади у стінах навчального закладу, вона у жовтні 1919 р. самоліквідувалася [27].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Перший прихід більшовицької влади (15 квітня – 2 червня 1919 р.) у місті позначився на зміні політичних настроїв студентства. Спогади приват-доцента університету Л. Т. Білецького свідчать, що зміни, принесені новим режимом, деструктивно позначилися на академічному житті, розпочався розкол всередині молодіжної спільноти [24, с. 189]. Його посилювало нав'язане зверху дотримання класового поділу в середовищі здобувачів освіти та працівників. Відповідна обробка масової свідомості агітаторами призвела до того, що частина студентства перейшла на радянську платформу, ознаменувавши цим зміну орієнтації органів самоврядування. Так постав новий склад Ради студентських представників, який намагався захищати різнопланові інтереси саме трудового студентства [14, с. 529].

Цінні спогади про утворення РСРП залишив Ю. Кошельник, зарахований слухачем історико-філологічного факультету, пов'язуючи його з іменем Аристарха Волянського, студента природничого відділу фізико-математичного факультету. З приходом більшовиків до Кам'янця-Подільського він узяв найдіяльнішу участь у новоствореній Раді робітничих і солдатських депутатів, репрезентуючи там студентство. Він також був членом створеної більшовицькою владою міської «трійки», що провадила вилучення для потреб Червоної армії харчів і одягу у квартирах «буржуїв» і «петлюрівців». Наперекір цьому в студентським середовищі А. Волянський був, як тоді висловлювались, «своїм хлопцем», і йому дехто зі студентів завдячував за своєчасне попередження й уникнення арешту (шляхом негайної втечі з Кам'янця). Загалом, на думку Б. Сивенка, А. Волянський «був дуже здібною людиною і добрим організатором, але непогамований амбітник і кар'єрист. Отримавши широкі повноваження від нової влади, він любіював реконструювання РСР у Раду студентських представників, яку й сам очолив [1, с. 11]. Але з цими твердженнями не варто погоджуватися. Можна вважати, що автор припустився деяких фактографічних помилок.

Іншу інформацію знаходимо у статті, присвяченій виникненню та діяльності РСРП, розміщеній у студентській пресі за

авторства студента історико-філологічного факультету М. Карачківського. У ній виникнення інституції датуються першим семестром 1918/1919 н. р., а її головою названо студента-філолога Володимира Зав'ялова [21, с. 34]. Даний факт частково підтверджує слова, висловленні Ю. Кошельником з приводу реорганізації інституції, адже достеменно відомо, що В. Зав'ялов упродовж короткого проміжку часу очолював Раду студентських старост. Але чомусь згодом М. Карачківський стверджував, що факт розпаду ради на чолі з Володимиром Зав'яловим, констатувала міжфакультетська студентська нарада, ініційована у квітні 1919 р. представниками національних меншин. І це при тому, що О. М. Завальнюк встановив таке: наприкінці грудня 1918 р. В. Зав'ялов за власним бажанням подав заяву на ім'я ректора про відрахування його з числа студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету, що спричинило великий скандал [17, с. 208]. В той самий час керівництво у РСС перейняв тимчасовий студентський комітет, який виконував її функції до переобрання нової ради, яке відбулося 31 березня 1919 р. [8].

Тези Ю. Кошельника з приводу одноосібної реконструкції РСС у РСП здібним студентом-комуністом Аристархом Волянським контрастують з висловлюваннями М. Карачківського, який, описуючи хід загальних зборів студентства, стверджував, що нову Раду студентських представників обрано демократичним шляхом, а її головою більшістю голосів призначено А. Волянського [21, с. 35].

На жаль, на основі доступних нам архівних документів та матеріалів преси неможливо підтвердити/спростувати обидві версії. Але те, що РСП утворилася в інтервалі з 15 квітня (Кам'янець-Подільський перейшов під контроль більшовиків) по 27 квітня 1919 р. (сааме тоді збори РСП звернулися до юнаків і дівчат відсвяткувати 1 травня свято міжнародної солідарності пролетарів усього світу), а її першим очільником став студент-природничник Аристарх Волянський, не викликає сумніву [18, с. 352].

З матеріалів періодичної преси відомо, що новоутворена молодіжна інституція послуговувалася статутом, який визначав її правовий статус, мету і завдання, організаційну структуру,

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

порядок прийняття рішень, права та обов'язки учасників, а також механізми взаємодії з іншими університетськими утвореннями. Зокрема, у ньому йшлося, що виконавчим органом усього студентства К-ПДУУ є РСП, завдання якої полягає у тому, щоб «стояти на чолі студентського устрою, надавати йому напрям і займатися питаннями академічного, політичного, науково-культурного, економічного та гуманітарного характеру» [22, с. 22].

Статут органу самоврядування визначав, що кожен дійсний студент і вільний слухач мав активне й пасивне право виборів до РСП; право апеляції перед загальними зборами на рішення ради; право скликання загальних зборів, коли цього вимагає одна третина студентів, присутніх в університеті; брати участь в її засіданнях, в інших студентських молодіжних організаціях, загальних зборах, вічах тощо. Найвищим органом РСП були його загальні збори. Відповідно до правил проведення виборів до РСП, делегати обирали технічну комісію, яка проводила відповідну виборчу роботу [22, с. 23].

На основі загальних, прямих, рівних, таємних виборів, з пропорціональним представництвом окремих національних груп обиралися члени РСП на один академічний рік. Вибори проводилися упродовж трьох днів. З 1 по 5 листопада виборці мали право подавати до технічної комісії списки кандидатів у члени ради, причому кожен список мав бути підписаний не менш як 20-ма виборцями. Після закінчення виборів технічна комісія складала список членів РСП відповідно до кількості одержаних голосів кожним кандидатським списком. До складу РСП входило 17 осіб, але їх число могло змінюватися, якщо загальні збори ухвалювали додаткову кандидатуру. З їх числа обирали голову, двох заступників, двох секретарів, скарбника, господаря, референтів та голів відділів. Щотижнево проводилося засідання Ради, з обов'язковим протоколюванням, яке затверджували підписом голова й секретар РСП [22, с. 22-23].

Для ефективної діяльності Рада структурувалася через такі відділи: економічний, видавничий та культурно-освітній, який складався із гуртків - просвітнього, суспільних наук, драматично-концертного, бібліотечно-архівного, протиалкогольного і

гуманітарного. Відділи, відповідно до свого статуту, обирали президію. При економічному відділі функціонувало бюро праці. Інституціям, що потребували урядовців, відділ рекомендував досвідчених працівників та репетиторів [22, с. 23].

Крім того, РСП займалася пошуком коштів для забезпечення роботи студентської їдальні, розподілом безплатних і дешевих обідів серед незаможної молоді, облаштуванням студентського дому (гуртожитку), ставила перед правлінням університету питання про призначення стипендій, разової допомоги, звільнення від плати за право навчання, забезпечувала роботу студентської літографії, де друкувалися курси лекцій викладачів. Члени президії збирали гроші для хворих і одужуючих студентів, розподіляли серед них одяг, продукти харчування, турбувалися про їх побутові умови, влаштовували літературно-музичні вечірки, в яких, крім студентів, брали участь викладачі і гості міста, займалися антиалкогольною пропагандою, збором матеріалів для університетського архіву тощо. Для здійснення своїх завдань РСП мала фінансові засоби, які склалися з державних асигнувань, надходжень від вистав, вечірок, видавництв, концертів, а також університетських, громадських та інших інституцій. З погіршення економічної ситуації для забезпечення функціонування різних напрямків своєї діяльності, Рада ухвалила рішення, за яким усі студенти університету повинні були сплачувати щомісяця членські внески в розмірі 10 крб. [20, с. 24].

РСП дбала про виховання національної і соціальної свідомості, розвиток творчої активності молоді. Останньому добре прислужилося заснування нею у 1920 р. літературно-наукового журналу «Нова думка» (побачили світ три числа того видання – одне спарене (Ч. I-II), інше окреме (Ч. III) [20, с. 24]. Його творили самі студенти за підтримки окремих викладачів-філологів, а кошти на друк давали державні і партійні органи, зацікавлені у молодіжній підтримці національно-революційних процесів. Загалом у «Новій думці» було опубліковано понад 50 матеріалів, більшість яких становлять літературні твори і переклади зарубіжних авторів, статті на суспільно-політичні теми. Серед них критична щодо адміністрації, професури і порядків у вищій стаття

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Футурбільша «Про Кам'янецький Університет»; М. Карачківського «Боротьба за раду студентських представників», у якій докладно розповідається про різних керівників цієї організації (Волянський, Бойко, Попович), періодичне проведення виборів керівного органу, внутрішні суперечності та багато інших матеріалів, які містять інформацію про університетське життя [14, с. 529; 18, с. 355].

Особливої уваги заслуговує участь РСРП через своїх двох представників в роботі ради професорів. Спогади приват-доцента Л. Т. Білецького проливають світло на витоки домагань студентства мати своїх делегатів в органах управління університету, які спочатку підносилися як приватна думка поодиноких осіб, а потім знайшли офіційне оформлення студентською делегацією на прийомі у ректора університету. Члени правління і ради професорів, обмірковуючи винесене студентами окремим меморандумом питання, розділилися на два табори: одні були за допущення студентських представників до роботи у раді, а інші – проти [24, с. 193-195]. Незважаючи на розходження у поглядах професури у травні 1919 р., студентські делегати все ж таки були допущені до професорської та факультетських рад, а вже з 27 травня брали участь у їх засіданнях, що давало змогу молодіжному товариству певною мірою впливати на обговорення і вирішення певних справ та відстоювати інтереси студентства на найвищому рівні [16, с. 69].

Попри це, окремим особам таких повноважень виявилось замало, відголоском цього стала стаття «Про Кам'янецький Університет» Футурбільша (футуриста-більшовика) вміщена у студентському журналі «Нова думка», яка безпідставно критикувала університетські порядки і окремих професорів [29, с. 36]. Як пізніше з'ясувалося, за цим псевдонімом ховався студент Валер'ян Поліщук, який на початку зими 1919-1920 рр. прибув до міста і був зарахований умовно дійсним студентом історико-філологічного факультету К-ПДУУ [18, с. 355]. На цьому революціонер не зупинився, ініціювавши підготовчу роботу для скликання всеукраїнського студентського конгресу 1 жовтня 1920 р. у місті Києві, який мав переглянути всі сторони студентської

діяльності, а також академічного устрою національних вищих шкіл [25, с. 41]. Однак реалізувати задумане не вдалося через несприятливі воєнно-політичні обставини.

14 листопада 1920 р. державні установи УНР назавжди покинули Кам'янець-Подільський, а вже 16 листопада у місті остаточно утвердилися більшовики. За умов диктатури і репресій, які виключали політичний плюралізм і демократичні молодіжні організації, студентство змушене було прийняти нові «правила гри», хоча, як свідчить наступний досвід спілкування з органами радянської влади, воно не раз дозволяло собі критику нових порядків, які їх не влаштували [18, с. 356].

Таким чином, органи студентського самоврядування у Кам'янець-Подільському державному українському університеті з'явилися як результат, з одного боку, бурхливого політичного життя всередині країни, а з іншого, як усвідомлення потреби організаційно і матеріально підтримувати незаможне студентство, надавати йому посильну допомогу. Попри окремі політичні впливи, самоврядні органи діяли самостійно, по-можливості реалізовували свої статутні завдання, намагалися довести думку молоді до керівництва вишу, дотримувалися звітності перед молодіжним загалом, періодично переобиралися. Враховуючи суперечливі свідчення в джерельній базі, варто продовжувати дослідження піднятої теми, яка може зацікавити молодіжних. Українська студентська громада, попри певні політичні цілі, була важливим чинником згуртування молоді, організації її на вирішення низки актуальних проблем, утім проіснувала короткий час, залишивши чимало запитань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський державний український університет у спогадах його студентів. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Наук. збірник. Серія історична*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, Т. 2017. Т. 13. 268 с.
2. Галатир В. В., Коцюк В. Д. Університетське життя у м. Кам'янці-Подільському в 1918 р. на сторінках часопису «Життя

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Поділля» (до 100-річчя відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету). *Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наук. праць*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, Т. 24. 751 с.

3. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917–1923: документально-наукове видання. В 2-х т. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Упорядн. К. Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. 352 с.

4. Життя Поділля. 1918, 31 грудня, с. 4.

5. Життя Поділля. 1918, 19 грудня. с. 4.

6. Життя Поділля. 1918, 26 грудня. с. 4.

7. Життя Поділля. 1918, 27 грудня, с. 3.

8. Життя Поділля. 1919, 1 квітня, с. 4.

9. Життя Поділля. 1919, 21 лютого, с.3.

10. Життя Поділля. 1919, 3 квітня, с. 4.

11. Життя Поділля. 1919, 30 березня, с. 3.

12. Життя Поділля. 1919, 9 квітня, с. 4.

13. Життя Поділля. 1919, 29 березня, с. 4.

14. Завальнюк О. М Журнал «Нова думка» як джерело до вивчення діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету (1920 р.). *Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наук. праць*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18. С. 525-535.

15. Завальнюк О. М Студентська молодь українських державних університетів: проблема виживання (1918–1920 рр.) *Краєзнавство: наук. журнал*. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2010. № 4. С. 137-149.

16. Завальнюк О. М. З історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Етнічна історія народів Європи: збірник наук. праць /Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. Київ: Унісерв, 2000. № 6. С. 68-73.

17. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1920 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 652 с.

18. Завальнюк О. М. Студенти Кам'янець-Подільського державного українського університету в політичних процесах

революційної доби (1918-1920 рр.). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2016. Вип. 9. С. 345-360.

19. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад.: С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.

20. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / ред. О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 408 с.

21. Карачківський М. Ф. Боротьба за раду студентських представників. *Нова думка: літературно-науковий журнал*. Кам'янець-Подільський, 1920. Ч. III. С. 33-36.

22. Комарніцький О. Б., Макогончук Н. В. До питання про самоорганізацію студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наук. праць*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11. С. 20-31.

23. Кудлай О. Б. Олександр Жуковський: сторінки біографії військового міністра УНР. *Український історичний журнал*. 2014. № 5. С. 75-88.

24. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917-1926 рр.); підг. тексту, вст, ст, та імен. покаж. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-206, 2013, С. 189-195.

25. *Нова думка: наук.-літературний журнал*. 1920. Ч. III. С. 41.

26. Слово. Кам'янець-Подільський, 1920, 3 листопада, с. 2.

27. Трудова громада. 1919, 25 жовтня, с. 2.

28. Університетський Устав (18 августа 1884 г.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://letopis.msu.ru/documents/2761> (дата звернення: 26. 12. 2023)

29. Футурбільш (Поліщук В.) Про Кам'янецький Університет // *Нова думка: літературно-науковий журнал*. 1920. Ч. III. С. 33-36.

30. Четырѣххвостка [Електронний ресурс]: Матеріал из Викисловаря. Дата оновлення: 17.09.2019. URL: <https://ru.wiktionary.org/w/index.php?title=%D1%87%D0%B5%D1>

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

82%D1%8B%D1%80%D1%91%D1%85%D1%85%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0&oldid=10910363 (дата звернення: 27.12.2023).

УДК 94(477.43/.44)«1918»

*Вероніка Король,
м. Кам'янець-Подільський*

АГРАРНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНСЬКОГО РЕЖИМУ ТА ОПІР ЇЇ ПРОВЕДЕННЮ СЕЛЯНСТВОМ ПОДІЛЛЯ У 1918 Р.

У статті на основі опублікованих джерел і праць українських істориків політику гетьмана П. Скоропадського в аграрній сфері та її наслідки. Звернено увагу на такі аспекти, як прихід гетьмана до влади, його зобов'язання в продовольчій сфері перед союзниками, соціальну опору його режиму, питання землекористування й землеводіння, опір подільських селян політиці влади.

Ключові слова: *гетьман П.Скоропадський, аграрна політика, приватна власність, Поділля, селяни, антипоміщицькі і антивладні виступи.*

Зростання інтересу суспільства до вивчення історичних подій часто відбувається в момент появи зовнішньої загрози для держави та народу. Зараз саме такий час, а тому вивчення проблеми боротьби за вирішення земельного питання в Українській державі відображає потребу суспільства зрозуміти корінні фактори в умовах завершення Великої війни і вирішення суперечностей назрілої аграрної реформи та ставлення до неї в суспільстві, що актуально і для сучасного українського державотворення.

В ніч з 29 на 30 квітня 1918 року генерал Павло Скоропадський, обраний та помазаний того ж дня гетьманом, за бездіяльності сил УНР та сприяння німецьких військ захопив владу в Україні, усунувши Українську Центральну Раду. Гетьман П. Скоропадський визнав Брест-Литовський мирний договір, наказ німецького фельдмаршала Айхгорна про початок посівної, усунув «всіх недобросовісних осіб» з «державного управління», скасував всі

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

розпорядження, які обмежують торгівлю з Центральними державами, погодив розв'язання «аграрного питання шляхом відновлення права власності» (тобто повернення експропрійованих земель їхнім власникам, виплату відшкодувань за націоналізовану або роздану землю), визнання фінансових і валютних регулювань у дусі дотеперішніх домовленостей [5, с. 245].

Після перевороту 29 квітня гетьман розпочав політику, яка докорінно відрізнялася від попередньої. Він зробив ставку на колишніх російських урядовців і чиновників, геть не дбаючи навіть про формальний національний характер своєї держави. Він цілковито не сприймав українських політичних концепцій, які, на його думку, були «галицьким» породженням. Попередню політику Центральної Ради він вважав «прогалицькою», тобто крайньо соціалістичною, яка загрожує перерости у більшовизм [13, с. 301]. Українські есери відстоювали автономію України у складі буржуазної Росії, а після жовтневого перевороту в Петрограді виступили за відрив України від Радянської Росії. Українські есери були найчисленнішою фракцією Центральної ради, захисниками її позиції щодо укладання договору з німцями про окупацію України.

Скоропадський вважав, що для того, аби побороти в країні хаос і анархію, треба відновити сильну владу, принаймні таку, яка існувала в Російській імперії до революції. Тому одним із основоположних принципів нової гетьманської держави стала недоторканність приватної власності [13, с. 301-302].

Його програма спрямовувалася на врахування інтересів всіх верств населення. За О. Субтельним, соціальну базу гетьманату складали переважно поміщики, заможні селяни, підприємці, фабриканти, вищі прошарки чиновництва [16, с. 438]. Загалом вони становили 20% усього населення України. Зокрема, на Поділлі, владу гетьмана могли підтримати поміщики, що володіли 3664 маєтками, заможні селяни (8-10% всіх селян). Від проведення аграрної реформи залежало ставлення до нової влади 27% середняків, 20,5% безземельних і 42,5% малоземельних селян, від здійснення соціального захисту залежала підтримка влади

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

робітниками, що становили 10,1% населення краю (426,1 тисяч осіб) [6, с. 244].

У губернії встановлення нової влади сприйняли неоднозначно. 3 травня Могилів-Подільський повітовий комендант повідомляв, що зміна політики в центрі хвилює широкі верстви населення. Користуючись цим, «невідповідальні» особи підбурюють народ до збройних виступів [6, с. 244].

В червні було підготовлено земельний закон, який забороняв купувати землю понад 35 дес. Більше міг купити лише Державний земельний банк для продажу дрібнішими ділянками. Голова земельного банку Роман Будберг згадував, що закон потрібен був для того, аби обмежити велике землеволодіння [11, с. 61].

Щоб зібрати врожай на поміщицьких землях, 8 липня уряд прийняв закон «Про засоби боротьби з розрухою сільського господарства», одна із норм якого надавало новостворюваним губернським земельно-ліквідаційним комісіям право примусово залучати до сільськогосподарських робіт в поміщицьких господарствах місцеве населення [2, с. 5].

15 липня 1918 р. було видано закони «Про утворення земельних комісій, відновлення чинності «Положення про землеустрій» і постанов про селянську землевласність та землекористування», «Статут губернських та повітових земельних комісій», які були затвердженні гетьманом і мали за мету вирішити питання відновлення землеволодіння та землекористування на місцях [18, с. 157-167].

Комісії мали «допомогти» власникам у підрахунку втраченого майна, а також «спонукати» населення до «добровільного повернення» привласнених матеріальних цінностей та відшкодування збитків. Природно, такий підхід не влаштував жодну зі сторін. Селяни, що брали участь у розподілі поміщицького майна, не збирались повертати його добровільно, чинили тому найрешучіший опір, аж до збройного. Потерпілі ж власники ображались на уряд і гетьмана за брак твердості, м'якотілість і дедалі більше покладались на власну ініціативу та апеляції до окупаційних властей [15, с. 533]. Пізніше ж законодавство про комісії було доповнено Статутом про тимчасові

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

земельно-ліквідаційні комісії, які мали право примушувати селян до праці в господарствах великих власників [11, с. 60-61].

15 липня набув чинності новий закон, за яким велика частина врожаю мала бути націоналізована. Виробникові залишалася лише невелика частка для власних потреб і годівлі худоби. В разі невиконання вимог закону держава залишала за собою право позбавляти власника майна й речовини. У серпні Скоропадський під тиском великих землевласників затвердив новий закон, за яким орендарі мали віддавати прибутки великим землевласникам. Тож земельне питання й далі було гальмом, яблуком розбрату й вогнищем конфліктів усередині країни [4, с. 284].

Коли німецькі війська залишали Україну, гетьман волів продовжувати свою аграрну політику, яка базувалася на приватній власності на земельні ресурси України. Зокрема, німецьке видання «Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland» 23 жовтня повідомило, що гетьман і Національний Союз дотримуються думки, що аграрну реформу за будь-яких умов необхідно провести без зволікання, оскільки вирішення цього питання може мати далекосяжні політичні наслідки [1].

Законодавча складова політики гетьманського режиму щодо мешканців сіл дає підстави стверджувати, що вона сприяла розпалюванню «війни з селянством», яка перетворювалася на «війну селянства з гетьманщиною». Це підтверджується не тільки пропоміщицькими, антиселянськими законами й розпорядженнями гетьмана, його уряду, а й численними фактами терору, що його чинили карні експедиції (контрибуції, шмагання, страти, «покріпачення»), й такими ж численними фактами різноманітних форм спротиву – аж до збройних виступів [14, с. 312]. Така політика стала результатом дій селян із експропріації поміщицької власності в часи УНР. Зокрема, у Подільському регіоні ще до перевороту, станом на березень 1918 р., з 3664 приватновласницьких (поміщицьких) господарств близько 50-60% було розгромлено, а їх земля перейшла до селян [6, с.244]. Зокрема, 31 січня 1918 р. селяни села Великий Митник Літинського повіту розгромили економію Ф. Мазаракі, а хлібороби с. Клітищ масток – А. Орловського [17, с. 95-96].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

З приходом гетьмана до влади було здійснено кроки, які мали на меті приведення селян до покори і повернення поміщикам їх майна. Так, 8-10 травня в Києві відбувся Другий Всеукраїнський селянський з'їзд. Німці й гетьманці силою зброї розігнали селян, що прибули на перше засідання, а частину заарештували. Тоді делегати провели свої засідання в Голосіївському лісі, де засудили втручання у внутрішні справи України австро-німецьких військ, розгін ними Центральної Ради й запровадження гетьманщини, «яка підтримується лише невеличкою купкою землевласників і капіталістів, ворожих до Української Народньої Республіки і до всіх здобутків революції» [15, с. 483-484].

Також у той час на селі розпочалася «аграрна реакція» – поміщики й великі земельні власники, які поверталися до своїх маєтків після приходу австро-німецьких військ, примушували селян повернути захоплену раніше землю. Це відбувалося зазвичай за активної участі окупаційних військ та спеціально створених місцевими поміщиками для цієї мети каральних загонів [7, с. 203]. Зокрема, згідно наказу коменданта 3-го батальйону австрійського контингенту селянам та міщанам м. Рибниці було наказано добровільно повернути Рибницькому цукровому заводу і всім поміщикам самочинно захоплені землі, маєтки зі спорудами, різне майно [8, с. 14].

Поміщик визначав у «круглих цифрах» розмір понесеного ним від захоплення маєтку збитку, стягнення якого доручалося австрійському загону. Зазвичай, відомий відсоток, часом досить значний, обіцяний був поміщиком на користь загону та його командира, причому ці «витрати на стягнення» заздалегідь включалися до розміру суми, що стягується». Суми стягнень у селах часто були дуже великі. Так, у с. Бортниках Брацлавського повіту у серпні контрибуція становила 300 тис. руб.; у селі Михайлівці того ж повіту – 100 тис. руб. Міста платили ще більше. Влітку та восени величезні штрафи мали виплачувати мешканці Жмеринки (250 тис. руб.), Могилева-Подільського (500 тис. руб.) та інших міст. Населенню подільського містечка Станіславчика, на яке австро-угорська влада поклала відповідальність за аварію

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

пасажирського поїзда біля станції Ярошенка, було наказано зібрати 250 тис. руб. [12, с. 257].

Нова влада активно проводила політику повернення майна колишнім власникам і в селі. Типовим у цьому плані є наказ від 16 травня Ушицького повітового старости. Він наполягав, щоб у тижневий строк селяни повернули землю, садиби, інвентар та інше майно [10, с. 16].

Здебільшого селяни ігнорували розпорядження влади зносити майно, розібране в поміщицьких економіях. Вони витоптували худобою засіяні поля, які мали повернути власникам разом з врожаєм. Спостерігались численні випадки залякування службовців економії та навіть їх вбивства. За донесеннями з місць селяни були вороже налаштовані до гетьманської влади та до австрійців і чекали на приход більшовиків [10, с. 16].

Австрійські підрозділи активно допомагали поміщикам у їх акціях щодо повернення розібраного селянами майна під час революції. Вони затримували та ув'язнювали учасників пограбувань панських економії. Так, в с. Шляхова Балтського повіту 14 липня 1918 р прибув австрійський загін. Його офіцер висунув вимогу до селян повернути все привласнене селянами майно з маєтку поміщика Бржозовського. Лише після того, як по селу було зроблено декілька пострілів з гармат і кулеметної стрілянини, селяни повернули більшість речей [10, с. 13].

24 червня 1918 р. окупанти розстріляли селянина с. Жванця Кам'янець-Подільського повіту Й. Попеля за випас худоби на хлібному полі. Повсюдно запроваджувалася і діяла система солідарної відповідальності мешканців найближчого населеного пункту. За будь який «злочин», з точки зору окупаційної влади, на села накладалась контрибуція або брались заручники для подальшого розстрілу [10, с. 13].

Часто під час такого «наведення ладу» карателі, зазвичай, вдавалися до жорстоких покарань селян – учасників аграрних заворушень 1917 – початку 1918 рр. Зрозуміло, що подібні заходи викликали не «заспокоєння» селянства, а, навпаки, роздмухували соціальне протистояння й украй загострювали становище на селі [7, с. 203].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Для прикладу. У селі Демівці Проскурівського повіту відбулись збори селян, на яких ухвалено резолюції проти гетьманської влади і ставилось питання про переслідування селян-хліборобів, які брали участь у виборах гетьмана. 6 травня 1918 р. по-більшовицьки налаштовані селяни побили кілками голову Браїлівської волосної управи Д. Ліскова за те, що він відстоював права дрібних землевласників [9, с. 50].

Селяни виступали проти сплати податків, агітатори закликали вирізати поміщиків, вигнати австрійців, повернути землю і досягти сподіваної свободи. Хоча свобода в їх розумінні мала антидержавний, анархічний, локальний зміст. Наприклад, на сільському сході с. Янчинець Кам'янецького повіту селянин Ф. Гваницький закликав нікому не підкорятись, крім Янчинецької республіки, головою якої його було обрано [10, с. 17].

В окремих селах Брацлавського, Гайсинського, Літинського, Ямпільського повітів у травні 1918 р. у відповідь на такі дії влади відбулися селянські повстання. Тоді ж з особливою жорстокістю було вбито поміщика Ф. Вишневецького в с. Вербка-Волоська Ольгопільського повіту, у с. Берестівці Гайсинського повіту було «розбито економію власника Закржевського...», а в с. Печера Брацлавського повіту селяни пограбували маєток графа Потоцького. Значного поширення набули самовільні вирубки лісів та потрави посівів. Ще більше ускладнило ситуацію те, що гетьман не реалізував принцип свободи торгівлі, підтвердивши 27 травня дію хлібної монополії держави, яка відібрала у селян право вільно розпоряджатися продукцією власного господарства. Причину таких їх дій пояснив Летичівський повітовий староста 7 червня. Він писав, що «настрій населення в повіті за останні 3-4 дні значно змінився і більш-менш визначився. До цього часу здавалось, що людність до чогось нібито придивлялась, розбиралась, а за останні дні, за деякими відомостями виразніше проявляє незадоволення новими порядками існуючої влади. Де-не-де ширяться чутки про повстання в округах та про агітацію» [6, с. 245].

Досить часто між гетьманськими правоохоронцями та селянами виникали конфлікти, які переростали в сутички і навіть, в збройні протистояння. Так, в с. Совинському Майдані

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Летичівського повіту виникла сутичка загону козаків па чолі з хорунжим Гавлюком та місцевими селянами. Загін було відряджено для повернення розграбованого панського майна. «Як тільки козаки вивели близько двісті штук різної худоби, то з села повибігало селян з кількістю 150 осіб з криком: давай бомби і рушниці. Козаки дали залпи в повітря, а потім по натовпу, після чого людність повернула навітікача» [9, с. 56].

А вже від середини травня хвиля повстанського руху охоплює майже всю Подільську губернію. Перші повстання були спровоковані ще в березні намаганнями польських землевласників, скориставшись допомогою австро-угорського війська, повернути собі землю, помістя та розграбований реманент. В середині травня надійшли австро-угорські війська й придушили повстання [13, с. 304]. Повітові старости Подільської губернії інформували своє керівництво про непоодинокі випадки збройних сутичок між озброєними селянами й австро-угорськими військовими загонами і в наступні місяці в різних частинах регіону [13, с. 305].

З часом характер конфліктів між селянами та військовою владою починає змінюватися: селяни не тільки відповідають спротивом на намагання відібрати у них власність або роззброїти їх, а й самі, об'єднавшись в окремі загоны, першими здійснювали напади на австро-угорські й німецькі загоны. Ініціаторами таких нападів переважно ставали колишні, тепер демобілізовані солдати царської армії або ж більшовицькі агітатори. Так, в селі Качківка Ямпільського повіту колишній комендант Зимового палацу в Петрограді Микола Криворучко в травні зібрав близько 300 селян і, озброївши їх, підняв повстання [17, с. 129].

До найпоширеніших форм протестів належали: відмова здавати зброю, платити податки, незаконне вирубування лісів, засівання полів, призначених під цукровий буряк, зерновими культурами, напади на поміщиків, чиновників, австро-угорські війська, знищення продовольства, переховування його тощо. Проте, водночас ці ж селяни виступали і проти більшовицької агітації. Подекуди, перед загрозою знищення села, самі селяни розправлялися з повстанськими активістами [13, с. 306].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Одна з найтяжчих сутичок протягом усього періоду австро-угорської окупації сталася 18 травня: за 14 кілометрів на північ від Ямпіля продовольчий вантаж і його супровід у складі 18 осіб узяли в полон озброєні селяни. На каральну операцію було відіслано 25-й корпус, який потрапив під обстріл із села. Австро-угорські війська відповіли на вогонь і зрівняли село із землею: «приблизно 100 селян було вбито, 9 страчено. Власні втрати: 1 убитий, 3 поранених, 1 зник безвісти». Водночас трохи північніше на австро-угорські війська напало 300 «селян верхи на конях/вільних козаків»; після безуспішних перемовин австро-угорські війська почали наступ на Писарівку. Наступного дня селяни здалися, було вилучено 18 польових гармат із боєприпасами та велику кількість кулеметів [3, с. 223].

У серпні у Брацлавському, Вінницькому, Літинському, Ольгопільському, Кам'янецькому, Проскурівському, Ямпільському, Могилів-Подільському повітах спалахнули повстання селян, які були придушені за допомогою австро-угорських військ. Значну кількість повстанців заарештували [6, с. 250].

Загалом можемо констатувати, що земельна політика, зокрема аграрне законодавство і практика гетьманського уряду із відновлення приватного землеволодіння й утворення численного прошарку середніх селян-хліборобів, зазнали провалу. Селянство оголосило справжню війну австро-німецьким окупантам і гетьманському режиму, яка невдовзі охопила всю Україну. Незважаючи на стихійність, неорганізованість, роз'єднаність і локальність селянських виступів, відсутність єдиного керівного центру, міцної дисципліни, раціонально визначених соціально-політичних гасел і завдань, вони перешкодили гетьманському уряду та його зарубіжним покровителям сконцентруватися на вирішенні своїх планів і сприяли політичному краху гетьманату [19, с. 13-14]. А він наступив після 13 листопада, коли було вирішено утворити Директорію УНР. До анти гетьманського повстання почали приєднуватись селяни, які критично оцінювали аграрну реформу гетьмана. Вони обирали собі отаманів та «батьків», вступали до республіканської армії Директорії, але все ж в своїй основі, як свідчать чимало документальних джерел,

притримувалися відверто більшовицьких поглядів. Недовіра до Скоропадського з боку селян підбурювалась соціал-демократичною та соціал-революційною партіями, які були в опозиції.

Отож, аграрна політика гетьманської влади, яка здійснювалась за допомогою австро-угорських й німецьких військ в Україні, перешкоджала розвитку господарства подільського малоземельного селянства, яке становило більшість сільського населення. Гетьман та окупаційні війська не лише не намагалися сприяти побудові ринкової економіки та підтримувати сільське населення, а й навпаки піддавали масовим репресіям українське селянство і цим самим сприяли його переходу на бік більшовиків та Директорії. Саме тому населення краю активно озброювалось, здійснювало напади на австро-угорські загони, відмовлялося виконувати вказівки поміщиків, чиновників, військових та очікувало падіння гетьманської влади в найближчому майбутньому. Повні результати селянської війни на Поділлі ще належить встановити.

Список використаних джерел та літератури:

1. Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland. Hergestellt vom Kriegspressequartier (Inlandstelle). Wien, 1918.
2. Антонішин А.П. Аграрні перетворення на Поділлі в добу гетьманату П.Скоропадського (квітень – листопад 1918 року). *Інтелегенція і влада*. Серія : Історія. 2008. Вип. 11. С. 134-143.
3. Вольфрам Дорнік, Петер Ліб *Воєнні операції. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.195-235
4. Дорнік В., Ліб П. *Економічне використання. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 263–297.
5. Дорнік В., Ліб П. *Окупаційна адміністрація. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 235–261.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

6. Калитко, С., Кравчук, О. (2008). Поділля у період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньо політичної стабілізації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. №13. 244-251.

7. Ковальчук М. Дипломатія Української держави у контексті завершення Першої світової війни. *Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск 9-й*. Київ : 2008. С.197-231.

8. Гражданская война на Украине 1918-1920. Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. В 3 т. Сборник документов и материалов. Киев: Наукова думка, 1967. Т.1. Кн.1. 922 с.

9. Лозовий В. Правосвідомість селянства в період. Української революції 1917-1920 рр.: історичний аспект.. Кам'янець-Подільський, 2011. 112 с.

10. Лозовий В.С. Поділля в період Гетьманату (1918). Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : 2003. 35 с.

11. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 рр. Київ : Темпора, 2003. 608 с.

12. Малиновский Б. В. Австро-Венгерские войска в Украине, 1918 г.: проблема корыстного использования полномочий *Питання німецької історії [Текст] : зб. наук. пр. / відп. ред. С. Й. Бобилева*. Дніпропетровськ. : Ліра, 2014. С.251-267.

13. Расевич В. Погляд зсередини – життя за окупації. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.299-317.

14. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II. Рік 1918. Київ: Світогляд, 2010. 526 с.

15. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ : Либідь, 1999. 976 с.

16. Субтельний Орест Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. 2-е вид. Київ : Либідь, 1992. 512 с.: іл.

17. Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського (березень 1917-грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упоряд. К. Завальнюк, Т. Стецюк. Вінниця: О. Власюк, 2008. 208 с.

18. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 2 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XX, 412 с.

19. Штик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук /07.00.01. Київ, 2008. 22 с.

УДК 94:929-051 А.Волинець(477.43)«1918»(09)

*Надія Марценюк,
м. Вінниця*

АНАНІЙ ВОЛИНЕЦЬ – ОДИН ІЗ ОРГАНІЗАТОРІВ ПРОТИГЕТЬМАНСЬКОГО ПОВСТАННЯ НА ПОДІЛЛІ

У статті висвітлено роль А. Волинця у протигетьманському повстанні на Вінниччині наприкінці листопада – на початку грудня 1918 р. З'ясовано його конкретні заходи у поваленні гетьманської влади та утвердженні влади Директорії УНР на теренах Гайсинського повіту.

***Ключові слова:** Директорія УНР, гетьманат, А. Волинець, протигетьманське повстання, Вінниччина, Гайсинський повіт.*

Однією із відомих постатей повстанського руху на Поділлі був Ананій Гаврилович Волинець (1894-1941). Його життя і діяльність досліджувалася низкою істориків (К. Завальнюк і Т. Стецюк, Р. Коваль, В. Рекрут та ін.). Разом з тим, в їх працях недостатньо висвітлена роль А. Волинця у протигетьманському повстанні на Вінниччині наприкінці листопада – на початку грудня 1918 р. З'ясуванню цього питання присвячена зазначена публікація.

Ананій Волинець родився в багатодітній селянській сім'ї в с. Карбівка на Гайсинщині. У родині було ще 3 синів і 4 дочок. Ананій навчався у місцевій церковно-парафіяльній школі,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

однокласній міністерській народній школі в Кисляку, а також у двокласній в Гайсині, яку закінчив навесні 1908 р. Близько трьох років заробляв на життя важкою працею в домашньому господарстві, деякий час був помічником діловода Гайсинського лісництва. Восени 1913 р. вступив до Верхньодніпровського середнього сільськогосподарського училища. Зарекомендував себе здібним учнем та свідомим українцем, будучи співредактором нелегального шкільного журналу «Наше життя». Після падіння самодержавства на початку 1917 р. А. Волинець повернувся додому і одразу поринув у тогочасне бурхливе суспільно-політичне життя, вступив до Української партії соціалістів-революціонерів, входив до складу Гайсинського революційного комітету, де був секретарем. У серпні 1917 р. влада у Гайсинському повіті фактично переходить до рук есерів і Волинець став заступником повітового комісара Тимчасового уряду, очолив повітову міліцію. Усі сили він віддавав забезпеченню законності та порядку на території краю. Так, коли у жовтні 1917 р. в Гайсині збунтувались хворі солдати-венерики і почали чинити єврейські погроми, то лише енергійне втручання Волинця допомогло зупинити грабежі та насильства. Як свідомий патріот Волинець відгукнувся на заклик Центральної Ради про організацію законів «вільного козацтва». Завдяки його зусиллям до його лав записалось близько 5 тис. осіб, які боролися з численними грабіжниками та мародерами. У березні 1918 р. Волинець опинився у Києві, куди він прибув для лікування гострого запалення легенів. Після одужання, за мандатом Центральної Ради здійснював інспекцію органів місцевої влади у Київській та Подільській губерніях. На Черкащині його застав гетьманський переворот, через який він був змушений повернутись додому [2, с. 52-53]. Гетьманат А. Волинець, як і інші українські есери, не сприймав як легітимну владу. Він не довіряв гетьману. Влітку 1918 р. А. Волинець у розмові з іншим мешканцем Гайсинського повіту І. Юрченку зауважив: «Я не вірю генералу Скоропадському, він не буде підтримувати наше гасло про незалежність Української Держави, а потайки вестиме до «єдиної, неділімої Росії». А. Волинець вважав, що гетьман «м'яко стелить, а твердо спати буде – скоро почувете». Волинець зазначив: «Ми маємо відомості, що

гетьман Скоропадський уже веде позакулісові переговори з представниками білої армії... » [1, с. 245].

Противгетьманські погляди А. Волинця були відомі владі. Його спробували звинуватити у розкраданні державного майна. 28 червня 1918 р. судовий слідчий Літинського полкового суду Н. Гладіш розпорядився начальнику Гайсинської повітової міліції розшукати та затримати Волинця та низку інших осіб за звинуваченням у розкраданні казенного майна, що знаходилося у віданні вільного козацтва у Гайсина [5, с. 43]. Але виконати цього наказу гетьманські власті не змогли.

За дорученням Українського Національного Союзу, переданим інженером Т. Мушенко, який прибув з Києва, А. Волинець розпочав противгетьманське повстання у Гайсинському повіті. У селі Рахнівка із місцевих селян А. Волинець сформував загін, з яким 20 листопада 1918 р. захопив Гайсин. Солдати місцевого Липовецького полку не чинили опору. Напередодні, 19 листопада 1918 р. командир полку М. Хлистов отримав наказ командира 2 Подільського корпусу П. Єрошевича про визнання влади Директорії УНР, котрий оголосив полку [3, с. 20]. Після цього, повітовий староста І. Сенокосов і окремі начальники місцевої Державної варти виїхали з міста. 24 листопада 1918 р. М. Хлистов отримав депешу представника російської білогвардійської Південної армії полковника П. Пущіна з вимогою підпорядкуватися генералу А. Денікіну, формувати загопи, вірні Антанті та заарештувати повітового комісара О. Павловського. Втім, спроба це здійснити з боку окремих старшин полку у ніч на 25 листопада 1918 р., була невдалою. Урядовці УНР залишили місто. А вже 27 листопада 1918 р. А. Волинець відновив владу УНР у Гайсині [4, с. 350-351]. Також підрозділи Волинця брали участь в обеззброєнні на теренах Гайсинщини загону Сквирського повітового старости П. Ланського у складі 400 осіб, арсенал якого було використано для потреб місцевих повстанців [5, с. 52].

На виконання наказ Директорії УНР про мобілізацію від 25 листопада, отаман А. Волинець відрядив під Київ до республіканського війська два батальйони вояків [3, 20-21, 134].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Загалом, А. Волинець відіграв значну роль в організації протигетьманського повстання у Гайсинському повіті, брав участь в боротьбі з прогетьманськими загонами та в організації мобілізації до армії УНР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бо Ти любив, в душі беріг, як скарб коштовний, Україну: життєпис українського патріота Івана Демидовича Юрченка / Упорядник та автор передмови О. Мельничук. – Вінниця : «Ніланд-ЛТД», 2015.

2. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям. Вінниця, 2008.

3. Коваль Р. М., Завальнюк К. В. Трагедія отамана Волинця. К.: Діокор, 2002.

4. Кравчук О. М., Калитко С. Л., Марценюк Н. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Поділлі // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXV всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 11-12 жовтня 2013 р. Вінниця, 2013. С. 341-365.

5. Рекрут В. Нариси життя Гайсинщини. Книга III. Видатні постаті Гайсинщини у боротьбі за державність України. Т. I: Ананій Волинець, Іван Миколайчук. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2022.

УДК 821.161.2.09 М.Левицький

*Олександр Кравчук,
м. Вінниця*

ЕПІЗОД ПРОТИГЕТЬМАНСЬКОГО ПОВСТАННЯ НА ВІННИЧЧИНІ У ТВОРІ МОДЕСТА ЛЕВИЦЬКОГО «GLORIA VICTIS» (1925 РІК)

Письменник і громадсько-політичний діяч Модест Левицький (1866–1932) народився у сім'ї поміщика в с. Вихилівці Проскурівського повіту Подільської губернії. Випускник Університету Св. Володимира. Працював лікарем. У 1917 р. обіймав посаду директора культурно-освітнього відділу Міністерства

шляхів. У 1918-1919 рр. – головний санітарний лікар залізниць України. У 1921 р. – працював в Українському Червоному Хресті. У 1923-1927 рр. лікар і лектор української мови в Українській господарській академії (далі – УГА) в Подебрадах в Чехословацькій республіці. Почесний член «Спільки українських лікарів». У 1927 р. переїхав до Луцька (в той час – у складі Польщі). У 1932 р. в Подебрадах вийшла його праця «Теорія письменства» [4, с. 215].

В еміграції М. Левицький підготував, поряд з іншими, твір «Gloria victis». Назва з латини перекладається «Слава переможеним». Із підзаголовком «З недавньої минувшини» він був в 1925 р. опублікований у львівському «Літературно-науковому віснику» [6].

О. Яблонська твір «Gloria victis» означила як мемуари М. Левицького [9, с. 16]. Г. Бондаренко відносить «Gloria victis» до меморіальних творів автора [1, с. 153].

Історія появи «Gloria victis» пов'язана із викладацькою діяльністю Левицького в УГА. За спогадами його сина, в академії у Подебрадах, М. Левицький викладаючи мову, «вжив для вправ цікаву методу: загадав слухачам кожному описати найдраматичніший момент свого життя, а що кожний зі студентів був ще, сказати б, вчора активним учасником військових подій, то й кожний мав не один сильний момент у своїх свіжих спогадах. Ця ідея була дуже влучна, бо їй припала до смаку слухачам і, крім того, давала подвійну користь і як вправа в писанню рідною мовою, і як мемуарний матеріал з наших визвольних змагань. Батько мав на увазі, згодом, відібравши найвартісніше, видати як збірку спогадів про боротьбу з большевиками за рідну землю» [7, с. 24]. Зазначені спогади, зокрема, слугували автору матеріалом для підготовки твору «Gloria victis». Він складається із чотирьох частин: «Паніка», «На ст. Коростень», «Жмеринські залізничники», «Психологічний момент». Три перших його частини стосуються різних епізодів розгортання протигетьманського повстання наприкінці 1918 р. Нашу увагу привернула частина «Жмеринські залізничники», в якій розповідається про початок протигетьманського виступу у Жмеринці та подальші дії повстанців поблизу станції Вапнярка щодо недопущення прориву до Києва прибічників гетьмана з

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Одеси. Одним із учасників цих подій був С. Качур, спогади якого власне і стали одним із основних джерел написання твору, як пише наприкінці цієї частини М. Левицький. Окремі дії тогочасних повстанців у Жмеринці згадуються у спогадах А. Чекурди [5]. Основні віхи біографії С. Качура подано у праці Р. Ковалія і В. Моренця [2, с. 306-307]. Але самі події, викладені у творі М. Левицького, належать до маловідомих епізодів протигетьманського повстання на Вінниччині та не знайшли відображення в сучасних історичних публікаціях, присвячених цим подіям [2; 8]. З метою привернення уваги до цих подій, публікуємо уривок з твору М. Левицького в редакції автора.

Модест Левицький. *Gloria victis*. (З недавньої минувшини) [6, с. 312-317].

... 3. Жмеринські залізничники.

Велика вузлова станція правобережних залізниць Жмеринка переживала тривожні дні. Скрізь почалося повстання проти Гетьмана. Повстанці вийшли з Білої Церкви, заняли Хвастів, теж узлову станцію, і таким чином перетяли сполучення Жмеринки з Києвом. З Одесою сполучення ще було, але не досить певне, бо залізничники в переважній більшості були на боці повстанців і готові були робити скрізь перешкодити гетьманцям і добровольцям. Для безпечности поїздів доводилося ставити на паротяг озброєного вартового, щоб машиніст не зробив чого з поїздом; на телеграфі теж стояла варта. Проте залізничники саботували, а телеграфісти перехоплювали депеші або «своїм» передавали звістки незрозумілими, невловимими способами на очах у вартового добровольця, який не розумів деталей телеграфної техніки.

Державна варта особливо не довіряла залізничникам і боялась їх. І коли почалося повстання і перервалося сполучення з Києвом, начальник варти на станції Жмеринка арештував Комітет залізничників у числі 8 членів і голову Комітету, телеграфічного техніка Качуру.

Залізничники захвилювались, але виступити проти державної варти, численної й добре озброєної, не наважувались, особливо втративши головних своїх проводирів.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

А з Хвастова «через голову» гетьманців передавали по апарату що раз нові звістки.

«Повстання йде по всій Київщині».

«Наші взяли Мотовилівку й Васильків. Наближаються до Києва»

«Чого ви спите? З Одеси йде підмога гетьманцям, а ви спите».

І ото над вечір зібралася купка залізничної молоді: телеграфісти, конторщики, старші ученики технічної школи і почали радитися, що робити. Телеграфісти підтвердили звістку, що з Одеси вийшло два ешелони «добровольців» визволити Київ од повстанців і вже наближаються до Бірзули. Там їх на довго не спинять; засаботують на скільки годин, але спинити не зможуть, бо станція в руках Державної варти.

- Що-ж робити? Як пропустимо добровольців – пропаде вся справа повстання.

- Як би хоч вільний був наш Комітет, то щось би придумали, сказав один.

- Хоч би один Качура був із нами, то дав би добру раду.

- Треба визволити Комітет.

А визволити було не легко: арештовані сиділи в матеріальному складі, де вікна були закратовані і дверідебелі, ковани залізом; та в конторі, що перед складом, стерегли арештантів озброєні стражники і поблизу була касарня Державної варти.

- Силою взяти не можна, то треба пуститись на хитрощі, – сказав один конторщик, на ім'я Тодось.

- Та якже?

- А хіба я знаю? Ходім на розвідку, то може щось і придумаємо. Тільки юрбою йти не слід, бо звернуть увагу. Ідім по два, по три.

Пішло їх коло десять хлопців нарізно. Попереду йшов Тодось і з ним два найзавзятійші. У вікнах контори і складу світилося. Заглянувши вікном у контору, побачили п'ятох вартових, що сиділи коло стола.

По короткій нараді два хлопці лишилися коло дверей, а Тодось увійшов у кімнату до вартових.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

– Добрий вечір вам, – промовив він і озирнувшись швидко поглядом по кімнаті, побачив, що п'ять вінтовок стоїть у кутку коло грубки.

– Добрий вечір, – одповів один із вартових. – А чого вам треба?

– Вас треба, – сказав спокійно Тодось. – Всю стацію вже зайняли повстанці; всі здалися без вистрілу, бо ми не хочемо кров проливати. Ваш начальник уже арештований і вся варта обезброєна. Не будьте дурнями й ви, то й вам лиха не буде; а будете змагатися, то ні один із вас живий не вийде.

Вартові повставали.

– Та ти ... Яким правом? – сказав один із них.

– А ось яким правом, – сказав Тодось і відчинивши двері на двір гукнув: – Хлопці! Десять чоловіка сюди, по два під вікнами стати!

За дверима почувалася команда:

– Десять вперед! Без команди не стріляти!

Метальовий брязкіт почувся на дворі і затупотіли ноги.

– Виходьте добром, – рішуче наказав Тодось вартовим, – то нічого вам не буде. Ми вас убивати не хочемо.

Збентежені вартові покірно вийшли на двір. Із світлої кімнати на темному дворі вони побачили тільки кілька людських постатей. У кімнату вскочили два товариші Тодосьові.

– Сюди, до вінтовок, хлопці! – скомандував Тодось, а сам метнувся відсувати двері від другої кімнати.

Оговтавшись вартові на дворі, зрозуміли, що зачепилися на дурницю.

– Що-ж се таке? – сказав один.

– Біжи в касарню, поклич людей. Треба тих жуликів арештувати!

– Еге, біжи! Щоб старший морду набив за те, що нас п'ять трьом хлопчикам здалися!

– Вертаймо ... Вони-ж і так у наших руках. Ех, ворони!

Стражники вернулися назад у контору, але там уже були не три хлопці, а дванадцять, бо Тодось уже випустив арештований Комітет і Качуру. П'ять стояли з вінтовками вартових у руках.

Стражники остовпіли.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

– Добре, хлопці, що ви вернулися, – сказав їм з усмішкою Тодось. – Переходьте в отсю кімнату й сидіть тихо, то не буде вам лиха.

Стражників посадили на місце арештованих і засунули за ними двері.

Почалась коротка нарада. Провід поки що взяв Тодось.

– Гнатку! Гони в депо, клич робітників, скільки є ... Живо!

Тим часом по два, по три збігалася залізнична молодь.

Не минуло й чверть години, як до касарні Державної варти рушило трицять чоловіка; з них п'ять з вінтовками, а в декого ще був свій револьвер.

Десять чоловіка озброєних, з Тодосьом на чолі, ввійшли в касарню.

Стражники, – а було їх зо два десятки, – лежали, сиділи, дехто пив чай, інші так собі балакали.

– Руки в гору! – скомандував Тодось і на стражників націлилося п'ять вінтовок.

Всі стражники слухняно повставали й підняли руки в гору.

Залізничники позабирали всю зброю Державної варти і було вже їх з трицять чоловіка озброєних. Стражників одвели всіх у матеріальний склад і зачинили, а варту до них приставили вже добру, що на дурницю не піддастсь.

Качура взяв провід у свої руки.

За пів години стація Жмеринка вся була в руках залізничного Комітету. Решту Державної варти по одинці швидко зняли з постів, розброїли й арештували. Начальник Державної варти десь ізник: мабуть сховався у Німців.

Німецька залога, після переговорів із Комітетом залізничним, згодилася зберегти неутральність.

У Хвастів дали знати телеграфічно, що Жмеринка вже на боці повстанців.

Справа була зроблена швидко, добре і на сей раз дійсно без пролиття крові. Початок був добрий, але далі стояло складніше й трудніше завдання.

Треба було вдержати в руках сю велику вузлову стацію, забезпечити в ній владу Директорії від якоїсь несподіваної акції з

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

боку німецької залoги, яка хоч і не втручалась у боротьбу, але завжди могла під яким-небудь приводом скинути залізничний Комітет і реставрувати гетьманську владу. Не виключена була можливість провокації, що могла скористати з помилок повстанців.

А помилки в таких бурхливих обставинах могли бути на кожному кроці. І треба було великого такту й розуму, щоб усе передбачити і все використати для справи, зробити іноді неможливе. І залізничний Комітет зробив се.

Треба було запобігти анархії та грабункам – і залізничний Комітет досяг цього власними силами, силою свого авторитету: за порядком дбав кожний і всі.

Потрібна була збройна й дисциплінована сила, щоб імпонувати Німцям і не допустити московських добровольців до Києва, – і сю силу зібрано й організовано. А ті добровольці сунули не тільки з Одеси, але і з інших місць: з Могилева-Подільського, з Проскурова, хоч, правда, меншими відділами. З Одеси йшло два поїзди з ешелонами по 800-1000 люда з гарматами і кулеметами.

Зараз після захоплення стації залізничний Комітет послав своїх людей у сусідні села кликати селян на допомогу. Серед залізничників багато було робітників і менших агентів родом із тих сел. А тим часом озброєно біля двохсот залізничників, між якими знайшлися старшини і гарматчики. Охоче йшли й робітники з майстерень і гімназисти і ученики технічної школи. На ранок другого дня збіглося біля тисячі селян-повстанців, які всі мали свою зброю, бо по селах її переховувалося багато.

Треба було на спіх зорганізувати сю масу, щоб вона уявляла з себе дійсну військову силу, а не озброєну юрбу.

Се зроблено у скільки годин. Що правда, з погляду військового ті повстанчі відділи не могли рівнятися ні з Німцями, ні з тими добровольчими ешелонами, що склалися переважно з старшин. Але перевагу залізничникам давало знання місцевости, дотеп їх проводирів і патріотичний запал, що робив героєм і селянина-гречкосія і підлітка-школяра.

Треба було поспішати, бо залізничники інших стацій в напрямку Одеси сповіщали телеграфічно, що добровольчі ешелони вже вийшли з Бірзули і підходили до Крижополя, – а спинити їх

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

нема сили. Де-кого з залізничників добровольці по дорозі розстріляли за саботаж. Коло ст. Крижопіль «невідомі злочинці» зірвали невеличкий міст на залізниці і ешелони мусіли спинитися на скільки годин, поки ту шкоду полагодять.

Треба було використати сей час.

В ранці з Жмеринки на зустріч ешелонам вислано теж ешелон повстанців у 300 людей з двома кулеметами. У Вапнярці сей відділ спинився і ждав ворога.

В куцах за посадками перед стацією з боку Одеси засіли вони по обидва боки залізниці і поставили свої кулемети. На стації заготовлено старий маневровий паротяг тендером уперед.

Телеграфом дали знати з Крижополя, що добровольці вже направили міст і рушили вперед.

Минуло з пів години доживання. Геть далеко на обрію забілів дим паротяга і поїзд із першим ешелonom добровольців помалу наближався.

На залізниці повстанці поставили червоний знак із таким обрахунком, щоби поїзд спинився саме коло місця засади.

Поїзд дійсно спинився. З вагонів виглянуло скільки добровольців.

– Піддавайтесь! – гукнув сильний голос із кущів.

У відповідь із вагонів почувлася тяжка московська лайка і кілька вистрілів.

Тоді із кущів сипнули вистріли і «застрочили» кулемети.

Кілька добровольців упало, але стріли з вагонів стали рясніші.

Почався бій.

Числова перевага була на боці добровольців: їх було у троє більше; але вигодою позицій й завзяттям переважали повстанці.

Перестрілка тяглася з чверть години.

В тім од стації Вапнярки показався маневровий паротяг тендером уперед і з великого розгону вдарився в паротяг добровольного поїзду. Розлягся страшний гуркіт; поїзд трошки подався назад. У вагонах знялися крики, гармідер і з декотрих замахали білими хустками.

Добровольці піддалися. Стріляння затихло. З кущів залунала команда:

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

– «Виходь із вагонів без зброї!»

Добровольці покірливо виходили і їх партіями відводили на шлях, що був за кущами.

Вся зброя й амуніція дісталася повстанцям. Виникла непередбачена труднація: у повстанців не вистачало людей для конвою полонених; позицію покинути не можна було, бо незабаром мав надійти другий ешелон добровольців. Повстанці 1918 р. ще не навчились од Денікінців і большевиків убивати полонених.

На щастя за Жмеринки Качура прислав ще дві сотні людей на підмогу.

З Вапнярки дали у Рудницю і Крижопіль урядову телеграму: «Ешелон благополучно прибило».

Знявши дві гармати і всі кулемети з добровольчого поїзду, повстанці зробили другу засідку на другий ешелон. Взяти його було значно легше. Досить було двох гарматних вистрілів «прямою наводкою» в перший вагон (залізничники пожаліли псувати паротяг) – і другий ешелон піддався, як і перший.

Все се сталося протягом одної доби від того часу, як Тодось і два його товариші пішли визволяти зпід арешту свій залізничий комітет.

Тодось тепер студіює хемію в одному з закордонних університетів. Качура, голова Жмеринського залізничного комітету, працює на центральній телеграфній стації одного з великих міст за кордоном.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондаренко Г. Модест Левицький у публікаціях про його життя і діяльність. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти. Наук. зб. Вип. 60. Луцьк, 2016. С. 151-155.

2. Директорія УНР у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця, 2020. 268 с.

3. Коваль Р., Моренець В. «Подєбрадський полк» Армії УНР. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2015. 376 с.

4. Кравчук О. М. Подоляни-емігранти в Чехословаччині у 1920-х-1930-х рр. // Матеріали I-Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький, 2016. –С. 213-222.

5. Кравчук О. М., Завальнюк К. В. Спогади А. Чекурди про події Української революції у Жмеринці (1918 р.) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXV всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 11-12 жовтня 2013 р. Вінниця, 2013. С. 65-69.

6. Левицький М. Gloria victis. (З недавньої минувшини). // ЛНВ. 1925. Т. LXXXVI. С. 306-317; Т. LXXXVII. С. 2-11.

7. Спогади про Модеста Левицького. В. Левицький – Син про батька, Д. Дорошенко – Лікар – гуманіст. Вінніпер, 1967. 41 с.

8. Kravchuk Liudmyla V., Kravchuk Oleksandr M. Eastern Podillya in the Second Half of November – Beginning of December 1918: the Regional Dimension of the Anti-Hetman Uprising. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць. Вінниця, 2022. Вип. 40. С. 84-95. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-84-95>

9. Яблонська О. Модест Левицький: «примусити читача оглянутись...» // Левицький М. Вибране. Луцьк: «Терези», 2016. С. 7-18.

УДК 929-051 Л.Миронюк(477.43)

*Валерій Рекрут,
м. Київ*

**ЛАВРО МИРОНЮК – СПВЕЦЬ КРАСИ ПОДІЛЬСЬКОГО
ПОБОЖЖЯ. (МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ
ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ)**

Висвітлюються основні віхи життєдіяльності подолянина Лавра Зіновійовича Миронюка (1887-1931) – педагога, учасника Української революції 1917–1921 рр., поета, журналіста, редактора громадського діяча. Розглядається його маловідомі творчі спадщина, опублікована на шпальтах часопису «Народня думка», та звернено увагу на спроби

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Л. Миронюка отримати освіту в роки вимушеної еміграції в країнах Західної Європи.

Ключові слова: Лавро Миронюк, Рахнівка, Степаська второкласна школа, часопис «Народня думка», еміграція, творча спадщина.

*«Предківський дух, старий, слов'янський,
Тобі я пісню посилаю!..
Я н'ю тебе з грудей Вкраїни,
Преславний душе, Сонця сину!
Я н'ю тебе, і не впиваюсь,
І співом щастя розливають...»*
[1, с. 2].

Від прадавніх часів повелося, що Українська земля завжди була здатна час від часу виносити на поверхню суспільного життя когорту особистостей, які яскраво виокремлювали український етнос з-поміж величезного гуманітарного простору цивілізованого світу. Варто згадати геніальних майстрів писемності та віршованого слова Г. Сковороду, Є. Гребінку, І. Котляревського, Т. Шевченка,

Л. Українку, І. Франка, О. Олеся, Є. Маланюка, В. Симоненка, сучасних митців І. Драча, В. Стуса, Л. Костенко, Б. Олійника та ін.

Пристаючи до висвітлення матеріалу зазначеної статті, ми свідомі того, що ця публікація покликана повернути із забуття постать малознаного патріота України, талановитого поета, який за досить короткий період творчого життя зумів силою віршованого слова описати неймовірну красу Подільського краю та його прадавніх поселян. Мова йтиме про Лавра Зіновійовича Миронюка – уродженця с. Рахнівки колишнього Гайсинського повіту Подільської губернії (нині: Гайсинського р-ну Вінницької обл.).

Ймовірно, незвіданий енергетичний світ і потаємні сили природи тамтешнього краю, вільнодумство в поєднанні з людським розумом обрали стародавню Рахнівку за Alma mater, наділивши її здатністю «матері-годувальниці» випестити неймовірних талантів: Лавра Миронюка та, з часом, Василя Стуса – одного з найдостойніших поетів сучасної України.

Відомо, що за роки життя поет не видав жодної авторської збірки. Лише окремі вірші, поеми та літературно-публіцистичні твори побачили світ на шпальтах редагованого ним регіонального часопису «Народня думка», який протягом серпня-вересня 1919 р. виходив в Гайсині. За нашими підрахунками, на шпальтах часопису було опубліковано 20 віршів та 32 інші розвідки за його авторством [2]. У 20-х рр. ХХ ст. декілька віршів Л. Миронюка були опубліковані в літературному журналі «Веселка» та в газеті «Студентський вісник» [3].

У 30-х рр. ХХ ст. одним із перших на оригінальність творчості поета та причетність його творів до течії сюрреалізму звернув увагу Б. Федорак [4]. Вже тоді критики-емігранти визнавали, що стильовою домінантою в творах поета був присутній «психічний автоматизм», який віддзеркалював потік підсвідомості, вимальовував асоціації, сни, уяви, речі в русі та відтворював психічний стан, віддалений від реального.

Саме тому Л. Миронюк згадувався серед перших українських літераторів, зокрема поряд з М. Кулішом, Б.-І. Антоничем, Г. Косинкою, Ф. Потушняком, М. Хвильовим, В. Хмелюком, А. Павлюком та іншими майстрами цього жанру.

Про життєвий шлях і творчість поета у 1936 р. відгукнувся відомий письменник, учасник визвольних змагань Ф. Мелешко [3].

Певні спроби щодо оприлюднення творчості Л. Миронюка відбулися в повоєнні роки, коли в часописі «Сучасність» у 1968 р. за ініціативою Б. Бойчука була опублікована низка його творів [5, с. 8-10].

Аналізу творчості Л. Миронюка присвячені декілька сторінок у книзі «Імператив» літературного критика Т. Салиги [6, с. 60-62].

Серед сучасних дослідників історіографії літераторів-подольян вагомий внесок здійснив професор А. Подолинний, якому вдалося

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

звернути увагу сучасників на постать поета Л. МIRONЮКА. Саме він вперше помістив світлину цього майстра поетичного слова з Рахнівки Гайсинського р-ну [7, с. 224-225].

Не забули про земляка в його рідній Рахнівці на Гайсинщині, де гідно вшановували пам'ять про видатного поета сучасності Василя Стуса. Саме він нагадав усім, що рахнівський край багатий на поетів-самородків, котрі незаслужено випали з історіографії української літератури. В листі до письменниці Віри Вовк від 14 квітня 1971 р. В. Стус писав: *«Ще одна в мене новина: недавно довідався, що з мого рідного села вийшов цікавий поет трагічної долі Лавро МIRONЮК. Від тієї хати, де жили мої батьки і де я народився, зовсім недалеко. ...Вірші його мені запали в душу, навіть здалося, що являє якусь субстанцію нашого села», ...що десь поснувалася зелено-голуба тіль мого земляка, поета Лавра, дух його святий»* [8, с. 104]. Не важко розпізнати у словах В. Стуса глибоку повагу до побратима на поетичній ниві та той незабутній слід, який залишили в його душі поетичні рядки трагічної долі земляка.

Отже, аналіз архівних документів щодо родоводу рахнівських МIRONЮКІВ виявив, що батьки поета – вчитель МIRONЮК ЗІНОВІЙ ЯКИМОВИЧ в подружжі з Лукерією Гаврилівною (нар. 1859 р.) мали 5-х дітей: Діонісія (1884 р.), Лавра (1887 р.), Овсія (1890 р.), Іллю (1893 р.), Опанаса (1896 р.) та доньку Параску (1898 р.) [9, арк. 80-80 зв.]. Знаковою подією в житті подружжя стало літо 1887 р., коли 18 серпня (за ст. ст.) на світ Божий з'явився син. Через 12 днів (30 серпня) в Іоанно-Богословській церкві Рахнівки пан-отець Михайло (Белінський) охрестив народженого й, за канонами православної церкви, поіменував його Лаврентієм [10].

Зазначимо, що дитячі роки життя Лавра традиційно простягалися через сільське босоніжжя в рідній Рахнівці. Навесні 1900 р. він здобув свідоцтво про закінчення Рахнівської церковнопарафіяльної школи (далі: ЦПШ). За відмінні результати екзаменів отримав пільги щодо служби в царській армії та мав можливість безперешкодно вступати на навчання до закладів вищого рівня освіти. Однак, за певних причин Лаврові не вдалося відразу здійснити свою мрію й здобути звання народного вчителя. З цього приводу в серпні 1903 р. в листі до завідувача Степаської другокласної школи він писав таке: *«Закінчивши в 1900 році*

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

церковнопарафіяльну школу в селі Рахнівці, я від того часу всією душою намагався вступити до підпорядкованої Вам другокласної школи, але деякі родинні обставини мого батька... стали перешкодою моєму бажанню; з часом невідворотне бажання все більше спонукало мене продовжити подальшу свою освіту і виховання. З огляду на все це... прохаю зарахувати мене до числа учнів першого відділення підпорядкованої Вам другокласної школи...» [11, арк. 10].

У Степашках протягом 1903-1906 рр. Л. Миронюк здобув звання учителя з правом навчати дітей початкової освіти. Саме там на берегах Південного Бугу (Богу) відбулося формування його світоглядну та з'явилися перші поетичні рядки парнаської школи. У своїх віршованих думках автор, оспівуючи красу рідного Побожжя, відкрився як поет непересічного таланту з незвичайними особливостями власного духовного світу. Краса краєвидів Степашок, навколишні ліси і запахи травоцвітів на берегах Богу надихали юного поета на бажання у віршованій формі викласти власні почуття й душевні емоції. Особливе враження на нього складала улюблені прогулянки в долині річки, де зачаровувала тиша та перегук пташиного співу. Чого тільки варті його рядки (уривок) [12, с. 2]:

*«Один одним соловейко
В лузі завалвся –
Невеличкий, голоненький
Піснею заллявся.
«Чик-чик, тьох-тьох!»
Пішли звуки
По миру обшару –
Задзвонили гаї, луки, –
свято серед яру».*

Поціновуючи віршовані рядки Л. Миронюка, ми переконалися, що він володів неабияким поетичним талантом. Автору вдалося віршованим словом детально описати гідроніміку головних водних артерій Правобережної України: Дніпра, Південного Бугу і Дністра, висловлюючи при цьому глибоку любов до рідного краю та природних ресурсів України.

Нам не вдалося точно встановити всі події в життєдіяльності Л. Миронюка протягом наступних 1906-1915 рр. Звісно, звання

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

вчителя ЦПШ не дозволяло йому обіймати посади, крім початкових навчальних закладів. Тому, спадає на думку, що, вчителюючи на Гайсинщині в якійсь сільській школі грамоти, він вирішив підвищити рівень професійної освіти. Ймовірно, Лавро разом із братом Іллею навчався у Вінницькій учительській семінарії, або, як інший брат Опанас, закінчив Уманські педагогічні курси. До такого припущення нас спонукають дані, що в 1915 р. Л. Миронюк обіймав посаду 2-го вчителя (заступника завідувача) Вороновицького двокласного народного училища Міністерства народної освіти (МНО) [13, арк. 15-15 зв.]. Не викликає сумніву, що бюрократична система освіти державного відомства Росії не могла допустити, щоб учитель рівня ЦПШ викладав у двокласних закладах МНО. Тому наші припущення можуть бути близькими до істини.

Слід зазначити, що в життєдіяльності Лавра Миронюка певним рубіконом став початок Першої світової війни, котра, починаючи з 1 серпня 1914 р., зруйнувала мирне життя громадян. В архівних документах ми виявити, що така участь не обминула Л. Миронюка. Він разом із завідувачем Вороновицького училища А. Бартковим потрапив до лав діючої російської армії. Зокрема, за чинним законодавством їм зберігалось місце роботи і зарплата, яку Лавро доручив отримувати своєму колезі-земляку Лук'яну Ксендзюку (ймовірно, братові його товарища Петра Ксендзюка). Про це свідчать дані з платіжної відомості вчителям училища за вересень-грудень 1915 року [13].

Не викликає сумніву, що протягом буремних років світової бойни він пізнав усю трагедію українського народу, який опинився по різні сторони воюючих держав. Без сумніву, його глибоко вразили підсумки Великої війни, коли жодна з двох протиборчих держав, до складу яких перед початком змагань входили українські землі, не опинилася серед країн-переможниць. Але для Л. Миронюка відкрився неосяжний простір для участі в національно-державному будівництві та здобутті найдорожчого – волі українського народу. З таким почуттям він поринув у вир національно-визвольної боротьби за відродження самостійної України та панування на її одвічній землі предківського духу і

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

козацької слави. Передбачаючи, що шлях звитяжної боротьби з лютими ворогами може закінчитися трагічно, поет писав таке [14, с. 2]:

*«Ми згинем у борні нерівній,
Але на бойнім полію
Не віддамо найкращої царівни
Життя і духа – волю»*

Аналіз творчої спадщини Л. МIRONЮКА свідчить, що зречення імператора Миколи II в лютому 1917 р. поет зустрів, перебуваючи в Петрограді. Він позитивно ставився до демократичних змін у країні, але був переконаний, що такі новації не для росіян, які в більшості не були готові сприймати кардинальну реконструкцію системи управління імперії. *«Росія, здається мені, зараз подібною до воза, котрий везли чи гарні чи погані, але все ж пара хазяйських коней.., – зазначав згодом Л. МIRONЮК, – Революція випрягла коней, пустила їх на волю, стоїть біля воза і чекає, поки віз рушить. Обридне чекати! Скоріше коні до воза вернуться, ніж віз автомобілем зробиться»* [15, с. 2].

Як відомо, большевицький заколот призвів до повної втрати боєздатності колишньої царської армії. Для фронтовиків-українців знаковою подією стало утворення Української Центральної Ради та згодом ухвалення Універсалів і проголошення Української Народної Республіки (УНР). Ці історичні події спонукали колишніх вояків покидати окопи й різними шляхами мандрувати додому. З цього приводу Л. МIRONЮК згодом зазначав, що багато страху натерпівся, доки добився до рідного краю. Але й тут очікуваного затишку не застав – політична ситуація була на кшталт петроградської [15].

Повернувшись до рідного села, Л. МIRONЮК зустрівся з колишніми однокашниками-вчителями. Не викликає сумніву, що внаслідок тривалих спілкувань з П. КЗЕНДЗЮКОМ та іншими активістами Лавро став прихильником популярної ідеології партії українських соціалістів-революціонерів, зокрема їхньої земельної реформи. Про це свідчать матеріали протоколу селянських зборів Рахнівки, котрі відбувся 16. 02. 1918 р. Там значилося, що *«...під керуванням голови добродія Лавра МIRONЮКА і писаря Андрія Крижанівського, згідно постанов Подільського губерньського селянського*

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

з'їзду 11-12 лютого с/р, обміркували справу про заснування сільської земельної комісії і постановили заснувати таку комісію...» [16, арк. 11].

Однак наступний державний переворот і встановлення влади Гетьманату вплинуло на діяльність Л. Миронюка. Враховуючи досить поважний вік батьків, Лавро вирішив опікуватися родинним господарством: вирощував хліб і городину та постачав сировину для Верхняцької цукроварні. Так, згідно угоди, він засіяв цукровим буряком 1 морг (0,6 га) батьківської та пів моргу (30 соток) власної плантації [17, арк. 121]. Не виключено, що у вільний час Лавро заробляв приватним репетиторством.

Чергова зміна влади під проводом Директорії УНР стала гарною звісткою для Л. Миронюка Відновлення започаткованої УЦР реформи шкільної освіти створювало йому реальну перспективу для повернення на педагогічну ниву. Найбільш вірогідно, що він знайшов місце роботи в школі с. Кивачівки, яка розміщувалася на відстані близько 15 км від Рахнівки. Таке припущення ми обґрунтовуємо повідомленням, що в тамтешній школі на початку 1919 р. розгорнув діяльність осередок товариства «Просвіта» під керівництвом учителів і сільської молоді. Просвітяни започаткували хор і драматичний гурток та проводили активну культурно-освітню роботу. Популярний на той час часопис «Село» про діяльність Кивачівської «Просвіти» повідомляв таке: *«19 січня 1919 р. в помешкані народної школи гуртком молоді влаштована була вистава. Ставили «Бувальщину» та «В суді». Гарно виконували ролі: Уманець, Мартинюк та Миронюк...»* [18, с. 24]. Враховуючи, що навчаючись у Степаській учительській школі Л. Миронюк мав чималий досвід хорового співу та участі в драматичних гуртках, ми можемо стверджувати про його причетність до діяльності кивачівських просвітян.

Після ухвалення «Закону про управління освітою», затвердженого Директорією УНР 28 січня 1919 р., на Гайсинщині розпочалася активні заходи щодо реорганізації освітянської галузі. Враховуючи, що до повітової шкільної ради обирали найбільш достойних представників різних шкіл, Л. Миронюк став членом цього органу [19, арк. 287-288].

Однак розвиток військових подій у боротьбі проти большевицьких агресорів вніс певні корективи в діяльність Л. Миронюка на педагогічній ниві. Як виявилось, перед від'їздом в евакуацію керівництво повітової шкільної управи на прохання Опанаса і Лавра Миронюків задовільнило їхні заяви щодо працевлаштування. Зокрема, управа ухвалила постанову про призначення Лавра вчителем початкової школи в с. Могильна. Але вирішила на час відсутності голови повітової управи тимчасово передати Л. Миронюку його повноваження [20, арк. 375].

Звертаючись до участі Л. Миронюка у зазначених вище подіях, зазначимо, що в червні 1919 р., згідно наказу отамана А. Волинця, він повернувся до роботи (вже в статусі відділу освіти народної управи). Власні переконання з цього приводу він виклав так: *«...учительству народньому на Україні приходится бути тою єдиною народною інтелігенцією, інтереси котрої цілком збігаються з інтересами народу і котра хоч би через це саме служить і справді єсть дійсним провідником його як узагалі, так і сучасному визвольному русі»* [21, с. 2].

Управа відрядила в Кам'янець-Подільський групу вчителів для підбору на тамтешніх складах відповідної літератури і підручників для потреб навчальних закладів повіту. Зважаючи на вимоги громад низки населених пунктів, відділ освіти повітової народної управи 31 серпня звернувся до губернського органів освіти з листом, де виклав нагальні проблеми повіту в частині відкриття вищих початкових шкіл (ВПШ) [22, арк. 77]. Враховуючи, що за відсутності зв'язку з українським урядом, ці школи відкриті у незвичайному порядку, гайсинські освітяни клопоталися про включення їх до мережі навчальних закладів, які фінансувалися з державного бюджету [22, арк. 77 зв.].

За висновками професора С. Гальчака, події бурхливої доби Української національно-визвольної революції найбільш повно знайшли своє відображення на шпальтах тодішніх часописів. Саме друковані засоби масової інформації стали реальним дзеркалом подій, рупором революційної доби, відігравали особливу роль у суспільстві [23, с. 3]. Якісно відмінною від них була започаткована повітовою народною радою селянських і робітничих депутатів газета «Народня думка», перше число якої вийшло українською

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

мовою 25 серпня 1919 року під гаслом «Нехай живе не-залежна Українська Народна Республіка». Часопис став своєрідним громадсько-політичним та культурно-освітнім центром повітової народної влади [24, с. 513-514], а також дзеркалом тогочасних революційних подій на теренах Гайсинщини. Автор передових статей, інших згаданих та переважної більшості публікацій, у тому числі без підпису та під псевдонімами «Л. з Побожжя», «Л.», «Знайомий», «Оса», був Лавро Миронюк – учитель за фахом, поет, журналіст та громадсько-політичний діяч. Опубліковані на шпальтах часопису матеріали відзначалися оперативністю, об'єктивністю, спонукали читачів до роздумів, сприяли становленню їхньої громадянської позиції.

Так, автор передової статті, вміщеної у першому номері часопису, чітко охарактеризував стан Гайсинщини у період короткого перебування тут влади окупантів. Під час большевицького панування народ *«бачив тільки кров, пожежі, розграбунок і руїну, а чув тільки брехню, брехню, брехню [...] З большевиками прийшло підвищення цін у десятки, то й у сотні раз, та ще й те, що в нашій хліборобській краї, котрий годував завше ледве не третину світу, дійшло до справжнього голоду»* [25, с. 122].

Неабиякий інтерес у читачів «Народньої думки» викликала публіцистична стаття «До національного питання з бувшої Росії», зміст якої актуальний й нині. Ось невеликий уривок із неї: *«Як видно з історії трьох останніх століть, Україна з'являла не другорядний вінт у європейській політиці російських володарів. І се цілком зрозуміло, бо тільки володіння Україною відчиняло їм вільний вихід на південь, ближній схід і розв'язувало руки в політиці дальнішого хижацтва і розбою... Тому-то красугольним каменем внутрішньої політики Росії завжди було обрусіння України, землі багатой, з численним густим населенням і займаючої зазначене географічне положення. Не тільки офіційна Росія на чолі з шовіністами, але й т. зв. ліберальна інтелігенція, навіть московські «соціалісти», словом, уся псковська і поволзька Русь, ніколи не розуміли українського питання, завжди відмахувались від нього руками й ногами... /.../ Правда, вільнодумствуюча московська інтелігенція ніколи не боронила нам розмовляти по-українськи за обідом, а саме, називати борщ борщем, вареники варениками і т. інш., співати свої пісні розповідати небилиці, виставляти лялечні комедії, безумовно,*

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

цензуровані і т. інш. Як бачите, духовне життя українця, його культуру обертали в жарт. Українець повинен був обернутись у блазня, аби розважати дебелу – урядову й купецьку – Русь на легкому парі після «обильных чаёв»... [26, с. 1].

На шпальтах «Народньої думки» знайшли відображення чи не всі важливі тогочасні події. Часопис також повідомляв, що відновлення чинності попередніх владних інституцій, запроваджених Директорією УНР.

Оглядаючи творчий доробок Л. Миронюка як публіциста, привертає увагу його неабиякий талант у жанрах гумору та сатири. Не викликає сумніву, що редактор часопису усвідомлював, що там, де зникають критика і самокритика, де аналіз реальної обстановки підмінюється розмовами про успіхи, там запановує безкарність та вседозволеність. Тому на шпальтах часопису часто з'являлись його сатиричні замітки, дотепні фейлетони, репліки, памфлети, усмішки, сатиричні афоризми (фрази) тощо. Привертають увагу ще декілька його сатиричних публікацій під назвою «Словник російсько-український», в яких автор в саркастично-іронічній формі викладав власне трактування деяких російських слів. На його думку, російське слово «Адвокат» у тогочасних реаліях тлумачилося українською мовою, як «людина, котра має цілі черевики». Або слово «Мандат (партійний) – дає право на даремний вхід у царство небесне» [27, с. 1].

Зазначимо, що Л. Миронюк виявив неабиякий талант журналіста у висвітленні важливої державної події УНР. Зокрема, він опублікував розлогий репортаж про відвідини Гайсина делегації на чолі Голови Директорії С. Петлори 18 вересня спільно з представником уряду Румунії при штабі Головного Отамана полковником Радулеско та паном Альзбергом – уповноваженим американської місії США, співробітником американської преси «Nev-Jork World». Там вони зустрілися з військовим гарнізоном і делегаціями від селянства та громадськості повіту [28, с. 1].

Отже, після ознайомлення з творчим доробком Л. Миронюка, виявленим нами на сторінках часопису «Народня думка», ми вважаємо за потрібне поділитися власними враженнями. Так, написані ним поетичні рядки просякнуті щирою синівською любов'ю до рідного краю, найдорожчої в світі батьківської землі. У

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

них зримо постають мальовничі береги тихоплинних річок, розкіш лісів, закарбовано духм'яний аромат польових квітів, лагідний пташиний щебіт. Все це – рідне Поділля. Автор бачить Подільський край красивим, ваблячим, загадковим, переймається усім серцем до нього глибокою повагою, прославляючи його чарівну красу магічною силою поетичного слова. Романтична казковість, краса, чарівність, мальовничість природи постають у віршах «Вітер з вітром стрічався...», «Над Богом», «Ліси мої густолисті...», «Тихий ранок...», «Лелія», «Билина» та інш.

На наше переконання, основною «візитівкою» поетичних творів Лавра Миронюка було їх просвітництво. У віршах поет оспівував історичне минуле України з її укладом, козацькою вольницею; звитязну боротьбу проти зовнішніх ворогів; відображав світ сильних почуттів героїв, показував їх винятковість, духовне благородство, здатність до подвигу. Так, історичне минуле України зримо відображене в опублікованому на шпальтах «Народньої думки» віршах «Предківський дух...», «Кармелюк у тюрмі», «Чумаки, «Козак», «Стурбувався Дніпр могучий...», «До тіни друга», «Сава Чалий» та інш.

Продовжуючи висвітлення життєдіяльності Л. Миронюка, зазначимо, що з початком війни УНР із так званими білогвардійськими Збройними силами Півдня Росії під командуванням генерала А. Денікіна наближенням їх до території Гайсинщини газета «Народня думка» виходила до 7 жовтня 1919 р. і вимушена була згорнути свою діяльність [29, с. 139].

Так сталося, що вже 15 жовтня 1919 р. денікінці захопили Гайсин, а керівництво повіту, в т. ч. Л. Миронюк, змушене було перебратися до Кам'янця-Подільського. Звідти значна частина діячів державних структур і місцевого самоврядування перебралася на територію сусідньої Польщі [7, с. 224-225].

Розглядаючи діяльність Л. Миронюка з прибуттям до Польщі, на жаль, ми вимушені обмежитись вкрай незначною кількістю виявлених архівних документів та декількома публікаціями в періодичних виданнях, які лише частково відображають його життєві поневіряння. Відомо, що в 1920 р. він тимчасово перебував у таборі для інтернованих вояків у м. Волимин (20 км від Варшави).

Ймовірно, там йому вдалося певний час відвідувати курси чи інші освітні заходи, які влаштовувалися при Варшавському університеті (до літа 1921 р.). Однак, умови й становище для української еміграційної молоді були мало сприятливі. Мовний бар'єр, а головне, невизначений статус біженця, який позбавляв його права бути студентом вишу, примусив Л. Миронюка перебратися до Чехословаччини, де перебувала значна кількість українських емігрантів, котрі за територіальним походженням були з Наддніпрянщини [30, с. 8-10].

На наше переконання, важливим фактором для переїзду Л. Миронюка до Праги стала звістка про можливість стати студентом Карлового університету й паралельно студіювати на філософському факультеті Українського вільного університету (УВУ), який на початку 1921 р. перебрався з Відня до Праги.

Дійсно, восени 1921 р. Л. Миронюк, перебуваючи в статусі студента Карлового університету (індекс ч. 9116), написав заяву до деканату філософського ф-ту УВУ, в якій вказав про свій намір у зимовий семестр прослухати курс лекцій із 13 предметів [31, арк. 2.].

Слід зазначити, що життєдіяльність Л. Миронюка в Празі стала відома завдяки спогадам Ф. М. Мелешка – прозаїка, драматурга, мемуариста, учасника визвольних змагань, громадського і кооперативного діяча, з яким поет підтримував дружні стосунки. За його даними, *«в 1921 році Миронюк поїхав до психіатричній лікарні «Катержінка». Через кілька місяців йому покращало, він повернувся до нормального життя і поселився в чеському селі Солописках»* [3].

Сучасному українському письменнику Ю. Винничуку вдалося більш детально вивчити роки життя Л. Миронюка в Празі. В публікації *«Наші геніальні божевільні і божевільні генії»* автор зазначав, що Ф. Мелешко згадував про нього: *«...Перед різдвяними феріями того ж 1922 р. Миронюк почав проявляти дивацтва. Вже раніше я помітив, що він страждає на манію недовір'я до людей. Здається, я був останнім із тих, кому він перестав вірити і почав утікати, як і від інших»*. Дивна поведінка товариша занепокоїла Ф. Мелешка й коли він не з'явився на виклади, він став його шукати. *«Пішов на головну поліцію, – згадував Фотій Минович. «Там зразу ж мені сказали, що студента Лавра Миронюка було забрано з поїзду, як психічнохвору*

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

людину, і відправлено до «Катержінки» (божевільня в Празі)». За враженнями Ф. Мелешка, Лавро нічого не усвідомлював – де він перебуває, ким він є [32].

Через певний час Л. Миронюк підлікувався і на клопотання Ф. Мелешка поета випустили на його поруку. Але, як правило, такі хвороби не зникають із організму людини та час від часу нагадують про себе. Дійсно, манія переслідування нікуди не поділася. Вийшовши з лікарні, Л. Миронюк зіткнувся з новими випробуваннями психологічного характеру, які виникли на тлі певних ускладнень у житті празького українського студентства. Так, подолання мовного бар'єру та пристосування до звичаїв і правил поведінки серед тамтешнього населення на першому етапі адаптації створювали морально-психологічний дисбаланс у повсякденному житті виключено, що «*масла у вогнище*» підливало спілкування з братом Опанасом та ще з декотрими земляками, котрі кликали його назад додому. Лавро знав, що вони вирішили за всяку ціну повернутися на рідну Гайсинщину й скористатися оголошеною більшовиками амністією.

Можна припустити, що Л. Миронюк ще тоді, на початку 20-х років ХХ ст., всіма фібрами своєї душі відчув дух пекельної пастки, яку вготувала більшовицька влада для колишніх ворогів, запросивши їх із покайням повернутися до рідних домівок. Ймовірно, його внутрішній голос застеріг від необачного кроку стати активним будівничим «*світлого майбутнього*» в демократичній та українізованій спільноті рідної України. Як виявилось, він вчинив правильно, відкинувши ідею повернення на рідне Поділля. Історія свідчить, що життя лєвової частини усіх «*зміновіхівців*» у 1930–1940 рр. закінчувалося або на Соловках, або десь у численних таборах Сибіру, Казахстану чи Далекого Сходу.

Продовжуючи життєпис Л. Миронюка, зазначимо, що після виходу з лікарні й повернення у 1922 р. до нормального життя, він поселився в чеському селі Солописках [33, с. 24]. На наше переконання, в Празі крім емоційних навантажень, викликаних суперечками щодо виїзду на Україну, поет безпосередньо зіткнувся з комплексом проблем, пов'язаних з його творчою діяльністю. Як відомо, в Чехословаччині на той час заснувалася своєрідна

літературно-мистецька *«празька школа»*, основу якої склали колишні учасники визвольних змагань 1917 – 1921 рр. У Празі діяли Український вільний університет при Карловому університеті, Український педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, у Подєбрадах – Українська господарська академія та інші культурно-освітні й мистецькі заклади. Зокрема, в цих високих школах навчалися Є. Маланюк, Н. Лівницька-Холодна, Ю. Дараган, О. Теліга, О. Ольжич, О. Лятуринська, Ю. Липа, Л. Мосендз, О. Стефанович та інші. Ймовірно, маловідомий поет Л. Миронюк не бажав залишатись у тіні цих талановитих земляків й тому вирішив покинути країну. За даними Б. Бойчука, перед від'їздом з Праги в знак дружби Л. Миронюк *«...300 віршів і поем подарував Олексі Стефановичу, а 500 краєвих творів забрав з собою до Відня»* [32].

Загалом, ми не претендуємо на беззаперечність вищевикладених нами причин і мотивів, які спонукали Л. Миронюка покинути Прагу. Відомо, що восени 1923 р. він отримав австрійську візу й переїхав до Відня. На думку дослідників, *«поїхав він до Відня, можливо, тому, що в уяві того то був містом духовного оздоровлення часних людей Відень був містом музики, світла, краси, тоб-то був містом духовного оздоровлення»* [32].

Ймовірно, довідавшись про широку діяльність тамтешнього «Українського Товариства Прихильників Освіти» (УТПО), Л. Миронюк вирішив перебратися до Відня. Там він сподівався брати участь у роботі самодіяльних секцій, зокрема драматичного гуртка та хорового співу, які були його улюбленою справою. Але доля вготувала йому інший сценарій подальшого життя. На жаль, Лавру Миронюку не вдалося скористатися віденським культурно-освітнім життям. За даними дослідників, прибувши у місто, *«натрапив він там на темну ніч»*. Стан здоров'я Лавра знову погіршився і його віддали до австрійської психіатричної лікарні [32].

Подальша доля Лавра Миронюка так і залишається темним місцем у його біографії, адже існують декілька версій її історії для людини з незворотніми процесами психічної хвороби. За однією з версій Л. Миронюк навіть писав листи з віденської лікарні, в яких прохав родичів забрати його додому, до рідного села. У спогадах

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Ф. Мелешка значилося таке: «Миронюків небіж, учитель, намагався забрати свого дядька додому, на Поділля. У тій справі завів зі мною переписку. Дозволу не дістав. Очевидно, большевикам готові божевільні не потребувалися, бо вони вміють «фабрикувати» з нормальних людей божевільних... Я ще в 1939 році мав відомості, що Миронюк проживав на тому ж «курорті». Дуже можливо, що пізніше гітлерівський режимі Миронюка зліквідував у порядку відомого «оздоровлення німецької раси» [32].

За даними сучасних дослідників, зокрема професора А. Подолинного, життя Лавра Миронюка закінчилося навесні 1931 р. в тій же віденській лікарні для психічно хворих людей.

Отже, незважаючи на короткий термін свідомої праці на громадсько-політичній та літературній ниві, творчий шлях подолянина Лавра Миронюка має більше запитань ніж відповідей, адже основний його доробок до нині залишається поза межами досяжності й унеможливує повне вивчення його спадщини. Ми маємо всі підстави вважати, що лєвова частина його творчого здобутку втрачена назавжди.

Отже, підбиваючи підсумки життєдіяльності подолянина Лавра Миронюка, ми стверджуємо, що самотній поет високо підніс прапор вільного народу, поетичним словом майстерно змальовував красу природи рідного Поділля й уславлював чистоту душі українського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Л. з Побожжа. «Предківський дух...» // Народня думка. 1919. № 2.
2. Підраховано автором із 19 номерів газети «Народня думка».
3. Мелешко Фотій. Українські поети // «Гомін волі». Прага, 1936. 22 серпня.
4. Борис Федорак. Повстання проти традиції // Рідне слово. 1930. № 18.
5. Шляхами сюрреалізму: від Миронюка до Коломійця // Сучасність. 1968. Ч. 7 (91), липень.
6. Салига Т. Ю. Імператив (Літературознавчі статті, критика, публіцистика). Львів: Світ, 1997.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

7. З-над Божої ріки: Літературний біобібліографічний словник Вінниччини / Ред. і упоряд. А. М. Подолинний. Вінниця: Континент-ПРИМ, 1998.

8. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / Упоряд. Орач (Комар) О. Київ: Укр. письменник, 1993.

9. Державний архів Вінницької обл. (ДАВіО), ф. Д-184, оп. 1, спр. 76.

10. ДАВіО, ф. Р-904, оп. 13, спр. 22.

11. ДАВіО, ф. Д-189, оп. 1, спр. 13.

12. *Л. з Побожжа* // Народня думка. 1919. Ч. 7.

13. ДАВіО, ф. Р-187, оп. 1, спр. 2.

14. *Л. з Побожжа* // Народня думка. 1919. № 18.

15. *Знайомий*. Уривки з денника // Народня думка. 1919. № 14.

16. ЦДАВО України, ф. 1390, оп. 1, спр. 111.

17. ЦДАВО України, ф. 1390, оп. 1, спр. 63.

18. *Костик П. С.* Кивачівка Гайсин. пов. // Село. 1919. № 8.

19. ДАВіО, ф. Д-286, оп. 1, спр. 97.

20. ДАВіО, ф. Р-187, оп. 1 спр. 3.

21. *Л.* На передодні Учительського З'їзду // Народня думка. 1919. № 13.

22. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 58.

23. *Гальчак Сергій*. Вінницькі сторінки вітчизняної журналістики доби Української революції (1917–1920 рр.), Розстріляного Відродження. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2020.

24. *Валерій Рекрут*. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917–1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Книга II: Боротьба за державність України в роки гетьманату та становлення Директорії УНР. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020.

25. *Валерій Рекрут*. Нариси життя Гайсинщини. Книга III: Видатні постаті Гайсинщини у боротьбі за державність України. Том I: Ананій Волинець, Іван Миколайчук. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2022.

26. Гайсин, 25 серпня // Народня думка. 1919. № 1.

27. *Знайомий*. Словник російсько-український // Народня думка. 1919. № 8.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

28. Головний Отаман в м. Гайсині // Народня думка. 1919. № 13.

29. Валерій Рекрут, Сергій Гальчак, Костянтин Завальнюк. Непрочитані сторінки життєпису і поезики Лавра Миронюка. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2023.

30. Регістраційно-статистична секція // Рік праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. Прага: Б. в., 1922.

31. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 338.

32. Винничук Юрій. Наші геніальні божевільні і божевільні генії // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/104421>.

33. Богдан Бойчук. Поет, пропавший в житті й літературі // Світо-Вид, 1993. Ч. IV.

УДК 355.01:929-0510 Козловський(477)

*Анатолій Трембіцький,
м. Хмельницький*

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ, НАУКОВИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ОЛЕКСІЙ КОЗЛОВСЬКИЙ

*У статті характеризуються життєві шляхи і діяльність українського військового, наукового і громадського діяча, уродженця с. Ісаківці (Кам'янецьчина), Олексія Козловського (*1892 – †1971), автора споминів про перебіг подій у Кам'янці-Подільському в 1918 р., отамана «Кінно-гайдамацького курія ім. Кармелюка» Юрія Ківерчука, губернського комісара Григорія Степуру, інженера-економіста Олександра Євтухова та ін.*

Ключові слова: *Ісаківці, Кам'янець-Подільський, Олексій Козловський, Олександр Євтухів.*

Україна, зокрема й Поділля, неймовірно багата своїми талантами, які, на жаль, розпорошені вони по усьому світу. Повертати забуті імена знаних особистостей подільської землі – свята справа української історико-культурної спільноти. Вітчизняні історики і краєзнавці, збираючи докупи по крихтах відомості про

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

славетних співвітчизників-подолян, сприяють відродженню національної пам'яті та утвердження національної гідності.

До таких постатей відноситься подолянин Олексій Козловський, учасник Української революції 1917–1921 рр., громадсько-освітній діяч української діаспори в Чехословаччині (1920–1945), Німеччині (1945–1951) і США (1951–1971) [6], автор споминів про Кам'янець-Подільський у 1918 р. [8], отамана Юрія Ківерчука, Подільського губернського комісара Григорія Степуру, інженера-економіста Олександра Євтухова [9] та залишив машинопис спогадів «З минулого» [13], життєві шляхи і професійна діяльність у незалежній Україні й досі майже не висвітлювалися. Короткі статті-газети про його нелегке життя та діяльність у добу Української революції 1917–1921 рр. і на еміграції (*Польща, Чехословаччина, Німеччина, США*) подано у виданнях: «Енциклопедія українознавства-II» (1959) [7]; «Енциклопедія української діаспори. Т. 1: Сполучені Штати Америки» (2009) [1]; «Енциклопедія сучасної України» (2013) [10], «Вікіпедія» [5], фрагментарно згадали М. Галів (*Нью-Йорк*, 1971) [2] та Р. Коваль (*Київ*, 2005) [6]. Часопис української діаспори в США «Свобода» (*Нью-Йорк*, 1971) опублікував некролог [11]. У ЦДАВО України (ф. 3795, спр. 1240) зберігається особиста справа співробітника канцелярії О. Козловського [12].

Олексій Олександрович Козловський (*17 (30). 03. 1892 – †31. 10. 1971) народився у с. Ісаківці на Кам'янецьчині, поблизу Галичини, у сім'ї Олександра Григоровича та Галини Миколаївни Козловських, що дало йому можливість «запізнатись з Галичиною, що мало вплив на його національну свідомість», оскільки в «ті часи «мати національну свідомість» багато чого значило». Закінчив трьох класну народну школу, чотири роки навчався у Кам'янецькому духовному училищі, шість років – у Подільській духовній семінарії, яку закінчив у 1912 р. Записався на юридичний факультет Томського університету (1912), проте не закінчив його і до 1914 р. працював на різних канцелярських посадах, кореспондентом і навіть один рік учителював на Ольгопільщині [1; 2; 5; 6; 7; 10].

У 1914 р. вступив на юридичний факультет Київського університету Святого Володимира, де прослухав чотири семестри.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Дальші студії перервала мобілізація і направлення до військової школи прапорщиків у Ташкенті. Після її закінчення у 1916 р. призначений командиром 10-ї сотні 9-го стрілецького полку 3-ї Стрілецької дивізії, яка перебувала на південно-західному (румунському) фронті. Серед своїх знайомих у війську поширював національну свідомість, а згодом, займаючись українізацією цієї дивізії, обраний головою її Української полкової ради [1; 2; 5; 6; 10].

На початку 1918 р. Олексій Козловський повернувся до навчання в університеті, але вже у листопаді 1918 р. добровільно вступив до українського війська, де виконував різні функції: старшина 1-ї пішої сотні партизанського загону ім. Кармелюка на Кам'янецьчині (початок 1918 р.), ад'ютант губернського комісара Поділля Г. Степури, прокурор Надзвичайного суду 2-ї кулеметної бригади, згодом сотник – помічник начальника оперативного відділу штабу Кулеметної дивізії Армії УНР. У листопаді 1920 р. у складі Херсонської дивізії Армії УНР вийшов в екзил і був інтернований у табір у Тарнові, а згодом у Пйотркув (*Польща*) [1; 2; 5; 6].

У 1921 р. йому вдалося дістатись до Чехословаччини і він «змінив рушницю на перо – знання, і далі продовжував почату боротьбу, присвячуючи для тієї великої ідеї свої сили, знання і працю». Олексій Козловський вписався на правничий факультет Карлового університету (*Прага*), де прослухав 8 семестрів і в 1925 р. склав державні іспити. Одночасно (від 25. 05. 1922 р.), був вільним слухачем економічно-кооперативного відділу, діловодом канцелярії – секретарем студентських справ, заступником управителя канцелярії, завідувачем господарством (від 20. 08. 1930) Української господарської академії (*Подєбради*) і секретарем Українського технічно-господарського інституту (*Подєбради*, 1932–1945; *Perenbург*, 1945–1951) [2; 5; 6; 10]. Роки праці в УГА-УТГІ, який у 1927–1932 рр. закінчили сотня подолян із титулом інженера, були виповнені великою працею, адже Олексій Олександрович не був звичайним функціонером, а «з серцем і душею підходив до своєї праці». Це відчували студенти, бо він як лектор права «визначався великою скромністю та відданістю й працьовитістю» й завжди

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

«старався допомогти, порадити, заохотити, чи навіть піднести на дусі» [2].

У Подебрадах став членом закордонної організації УСДРП та редактором-видавцем її центрального органу «Соціал-Демократ» [5; 6; 7; 10]. У листопаді 1943 р., під час гітлерівської окупації Чехословаччини, гестапо заарештувало українського громадського діяча Олексія Козловського начебто за приналежність до Української військової організації (УВО) та співпрацю з Українським національним об'єднанням (УНО). Його, як і Володимира Січинського, з особливим садизмом допитував відомий кат – гауптштурмфюрер СС Вірзінг Вільгельм. Тільки розгром гітлерівців у 1945 р. врятував від подальшого ув'язнення [2].

Вирвавшись із в'язниці О. Козловський повернувся в Подебради і, в останні хвилини перед захопленням міста червоною армією, роздобув «два вантажні вагони» чим допоміг основній групі професорів, лекторів і доцентів УТП виїхати до Плятлінгу (*Баварія*), де й «постало ядро УТП з секретарем О. Козловським. Звідти вони організовано переїхали до Регенсбургу, і після підготовчої праці УТП розпочав аудиторне навчання» [2].

У 1951 р. Олексій Козловський виїхав до США, спочатку до Нью-Йорка, а потім до Нью-Гейвена [1; 5; 6; 10], де став активним учасником української громади. Зокрема, виділявся у житті комбатантської організації, обраний членом управи відділу УККА (*Українського конгресового комітету Америки*), головою станиці ОБВУА (*Об'єднання бувших вояків-українців Америки*). Організував українську православну парафію і був її дяком. Став одним з ініціаторів заснування Товариство абсолювентів УГА-УТП і був його незмінним секретарем. За «віддану, довголітню і скромно гоноровану працю Професорська рада УТП надала йому титул почесного доктора «гоноріс кавза економічних наук», а студенти й абсолювенти УТП влаштували йому 70-річний ювілей [1; 2; 5; 6; 10].

Окреме місце займає видавничо-публіцистична діяльність Олексія Козловського. Він, як секретар Товариства і редактор «Бюлетеня Товариства абсолювентів УГА-УТП» з додатком «Спогади про УГА-УТП», зумів спільними зусиллями членів

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Товариства і при їх допомозі «виконати обіцянку, яку зробив покійному ректорові проф. Борисові Іваницькому». Був ініціатором і головним редактором трьох томної історії УГА-УТГІ: «Українська господарська академія в ЧСР. 1922-1935» (1959), «Український технічно-господарський інститут. 1932-1952» (1962) і «Українська господарська академія - Український технічно-господарський інститут. 1922-1972» (1972) [1; 2].

У додатку «Спогади про УГА-УТГІ» до «Бюлетеню Т-ва абсолюентів УГА-УТГІ» (*Нью-Йорк*, 1966) [5] опублікував спомин про подолянина, випускника Кам'янець-Подільської класичної гімназії, студента правничого факультету Київського університету Св. Володимира, випускника Павлівської військової школи (*Петербург*), організатора і осавула 1-го робітничого полку Вільного козацтва м. Києва (значковий від 2. 01. 1918, начальник штабу від 14. 01. 1918 р.), учасника придушення більшовицького повстання у Києві в січні 1918 р. та оборони Києва від військ Муравйова, організатора Вінницького куреня імені полковника Івана Богуна та отамана залоги м. Вінниці (16. 02. 1918), студента юридичного факультету Полтавської філії Харківського університету (1918), помічника - заступника Подільського губернського комісара (весна 1918), військового коменданта Подільської губернії (весна 1918), старшого осавула - ад'ютанта командира 6-го Полтавського корпусу генерала Слюсаренка, старшого осавула штабу цього ж корпусу, старшину 22-го кінного полку 6-го корпусу Армії УНР (1918), старшину для доручень Окремого ударного корпусу Армії УНР (грудень 1918-1919) Надзвичайної слідчої комісії для боротьби з контрреволюцією під проводом отамана О. Палієнка, отамана організованого ним же у Кам'янці-Подільському 1-го партизанського загону в складі 3 піших сотень, 2 кінних сотень та кінно-гарматної батареї (10. 02. 1919 - березень 1919), штабного офіцера Кулеметної дивізії Армії УНР, співробітника Української дипломатичної місії на Кавказі (*Тифліс*, 1919), співробітника відділу преси та пропаганди українського посольства в Туреччині (1920), студента Шарлотенбурзької політехніки (1921-1923), Торговельної академії (*Берлін*, 1923-1924) та економічно-кооперативного факультету Української господарської академії (*Подєбради*, 1924-

1929), випускника курсів політологічних наук для Ліги Націй при Женевському університеті (1927), технічного секретаря Подебрадської філії комітету перекладу Святого Письма на літературну українську мову (*голова, подолянин Модест Левицький*), генерального секретаря Українського університетського товариства Ліги Націй (*голова проф. С. Бородаєвський*), співробітника подебрадського «Нашого життя» та багатьох українських часописів за кордоном, консультанта однієї з найбільших фабрик Чехії «Кольбен-Данек», інженера-економіста Олександра Євтухова (*15. 02. 1898, Кам'янець-Подільський – †07. 06. 1966, Каракас, Венесуела) [3; 4; 9], виконавши таким чином останню волю побратима, який у листі до нього з гумором писав: «Якщо б я врізав дуба, маєш вшкварити добрий некролог...» [9, с. 7].

Олексій Козловський, співпрацюючи з головним редактором збірника Українського воєнно-історичного товариства «За Державність» полковником Армії УНР Михайлом Садовським, корінням зв'язаним з Поділлям (*його дружина уродженка с. Немиринці, Городоччина*), опублікував фрагмент спогадів, присвячених подіям Української революції 1918 р. на Кам'янецьчині «Кармелюківці» (*Торонто, 1964*) [8], де висвітлив діяльність партизанського загону «Кінно-гайдамацького куріня імени Кармелюка» який підпорядковувався владі УНР і займав бойову лінію на схилах с. Ісаковець, а правим флангом опирався на Дністер, та проводив боротьбу з побільшевиченими частинами колишньої російської армії. Охарактеризував його учасників, зокрема, своїх товаришів по Подільській духовній семінарії сотника Муню Сорокатога і виконувача обов'язків начальника штабу партизанського загону Федя С.; «свого сусіда з близького Жванця, колишнього адвоката, з-за часів Центральної Ради губернського комісари Поділля Григорія Калістратовича Степуру» [8, с. 211], який «зі своїм оточенням (О. Красовським, кам'янецьким повітовим комісаром, Жеребним, начальником кам'янецької міліції та ін.) репрезентував цивільну владу Поділля»; отамана куреня – полковника Юрка Ківерчука, який за дорученням Головного штабу збройних сил у Києві організував боротьбу з більшевицькими напасниками на Поділлі [8, с. 212]; поручника Миколаєнка,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

ад'ютанта командира 12 пішої дивізії генерала Ярошевича [8, с. 213]; сотника Троцького (пізніше комбрига Запорізької дивізії армії УНР) [8, с. 214]; декана католицького кафедрального костельу в Кам'янці-Подільському прелата Шумана [8, с. 218] та ін. Детально розкрив діяльність місцевого більшовицького ревкому з захоплення влади в Кам'янці-Подільському [8, с. 213]; підлі наміри більшовицької влади з накладання на «міське населення контрибуції – один мільйон рублів» з погрозами, у випадку її не сплати впродовж трьох днів, «висадити у повітря сотні пудів вибухових речовин, складених для воєнних потреб в льохах міста» [8, с. 216–217]; дії бійців партизанського загону та вояків кам'янецької залози, які звільнили місто і запобігли вибухам, не дали більшовикам «майже нічого вивезти чи організувати спротив» [8, с. 218].

Український військовий, науковий і громадський діяч, редактор, мемуарист Олексій Олександрович Козловський відійшов у вічність 31 жовтня 1971 р. у Нью-Гейвені (*Коннектикут*). Похований на українському православному цвинтарі св. Андрія у Савт-Баунд-Бруку [1; 2; 5; 6; 11].

Треба ствердити, що «сильветка унікальної людини» і громадська праця Олексія Козловського, як і цілого гурту визначних подолян, що були творцями УГА–УТГІ та зробили значний внесок у розвиток української політехнічної науки на чужині, ще не знайшла належної оцінки українських істориків та краєзнавців. Майбутні дослідники історії української еміграції мають присвятити йому належне місце, оскільки він є одним із тих, що були не тільки учасником історичних подій, але й «двигали їх на своїх плечах». Людина з таким дорібком праці, яку виконав і залишив подолянин Олексій Козловський заслуговує на пошану й визнання українців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Галів Микола. Козловський Олексій. *Енциклопедія української діаспори. Т. 1: Сполучені Штати Америки. Кн. 1 (А–К)* / Ред. Василь Маркусь і Дарія Маркусь. Нью-Йорк: НТШ в Америці, 2009. С. 380.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

2. Галів Микола. Сл. п. Олексій Козловський. *Свобода* (Нью-Йорк). 1971. Ч. 239. 28 грудня. С. 4.

3. Євтухів Олександр Юрійович. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Євтухів_Олександр_Юрійович (дата звернення: 18. 03. 2024). Назва з екрану.

4. Євтухів Олександр Юрійович. *Коваль Роман. Багрянні жнива Української революції. 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань...*, ч. 1. URL: <http://www.ukrlife.org/main/evshan/zhnyvadj1.htm> (дата звернення: 18.03.2024). Назва з екрану.

5. Козловський Олексій Олександрович. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Козловський_Олексій_Олександрович (дата звернення: 18. 03. 2024). Назва з екрану.

6. Козловський Олексій Олександрович. *Коваль Роман. Багрянні жнива Української революції. 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань...*, ч. 2. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/zhnyvadj2.htm> (дата звернення: 18. 03. 2024). Назва з екрану.

7. Козловський Олексій. *Енциклопедія українознавства–II*. Львів: НТШ, 1994. Т. 3. С. 1072.

8. Козловський Олексій. Кармелюківці (*фрагмент спогадів*). *За державність: матеріали до історії українського війська* (Торонто), 1964. Зб. 10. С. 210–219.

9. Козловський Олексій. Олександр Євтухів (*світлій пам'яті побратима*). Додаток «Спогади про УГА–УТГП» Ч. 21 до Бюлетеню Т-ва абсолювентів УГА–УТГП (Нью-Йорк). 1966. Ч. 35. Грудень. С. 7–8.

10. Мацько Віталій. Козловський Олексій Олександрович. *Енциклопедія сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. URL: <https://esu.com.ua/article-7963> (дата звернення: 18.03.2024). Назва з екрану.

11. Помер Олексій Козловський, учасник визвольних змагань [некролог]. *Свобода* (Нью-Йорк). 1971. Ч. 203. 3 листопада. С. 1.

12. ЦДАВО України, ф. 3795 Українська господарська академія в м. Подєбрадах (Чехо-Словаччина), 1922–1944, оп. 1 ... Особисті

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

справи професорсько-лекторського складу, 1922–1938, спр. 1240
Особиста справа співробітника канцелярії Козловського Олексія,
60 арк.

13. Там само, оп. 5 ... Редакція «Наукових записок» ..., 1922–
1935, спр. 78 Козловський О. З минулого [спогади], машинопис,
арк. 167–173.

УДК 631.11:3.073.52(477.43/44)«1921/1928»(09)

*Оксана Гринчишин,
м. Хмельницький*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТУ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ НЕПУ (1921-1928 рр.)

*У статті розглядаються проблеми формування та використання
бюджету селянських господарств Поділля в добу непу (1921-1929 рр.).*

***Ключові слова:** неп, селянське господарство, селянський бюджет.*

У контексті поточних реформ у сільському господарстві України важливим є використання попереднього досвіду, зокрема досвіду відродження селянського господарства, особливо в період нової економічної політики (НЕП). Значні успіхи сільськогосподарського сектора в року непу підтвердили переваги економічної моделі, що ґрунтується на принципах ринкового саморегулювання. Це дозволило селянам самостійно формувати свій сімейний бюджет у відповідності до прибутків та витрат.

Доведено, що економічні умови розвитку сільського господарства в регіоні були малосприятливі через низьку питому частку міського населення, та супроводжувалося низьким рівнем попиту на сільськогосподарську продукцію у регіоні та несприятливу кон'юнктуру цін на продукцію землеробства і тваринництва.

Звертаючись до історіографії цієї теми, варто зауважити, що у 20-ті роки вона отримала значний розгляд. Радянські дослідники, економісти та фахівці сільського господарства активно досліджували це питання. Основним підходом до вивчення

селянських бюджетів було їх розгляд як важливої складової соціального розвитку радянського сільськогосподарського сектору доколгоспного періоду. Праці О. Чаянова [25], присвячені нагальним проблемам сільськогосподарського виробництва та шляхам їх розв'язання, оптимізації та модернізації. Досить важливою для розуміння співвідношення оподаткування і прибутковості сільського господарства у 20-ті роки є праця П. Денисовця [6]. Він обґрунтував тезу про необхідність помірної податкової політики щодо сільськогосподарського виробництва, вбачаючи в цьому фактор його інтенсифікації. М. Гуревич висвітлює економіку села, динаміку землекористування, забезпеченість селян худобою, реманентом і будівлями, стан землеробства і тваринництва. Його праця побудована на матеріалах сільськогосподарських переписів 1916, 1917, 1920 рр., вибіркового весняного, гніздового і бюджетного обстежень селянських господарств 20-х років і її модернізації [3].

З утвердженням колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства вивчення даної проблеми було повністю згорнуто. Лише у сучасній українській історіографії у зв'язку з появою ґрунтовних наукових праць В. В. Калініченка [10], Ю. А. Святця [22], І. В. Рибачка [20], О. М. Свідерської [21] приділено увагу даній проблемі.

Початок 1920-х років був дуже важким для українського селянства. Перша світова війна та громадянські конфлікти, спричинили виснаження виробничих ресурсів сільських районів та завдали значних збитків для сільськогосподарського сектору економіки. Це майже повністю перервало зв'язки між сільським господарством та промисловістю, а також між внутрішнім та зовнішнім ринками. Кризовий стан економіки ще більше поглиблювався через політику «воєнного комунізму», що призвела до того, що напруженість у соціально-політичній сфері українського села досягла свого піку на зламі 1920-1921 років. Загострення відносин радянської влади та селянства, негативно позначилося на стані сільськогосподарського виробництва.

Поділля традиційно є селянським краєм, основну частину його населення складали землероби. Основою і суб'єктом

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

сільськогосподарського виробництва був селянин та його праця. Сільське населення регіону характеризувалося досить високою щільністю. Найбільш заселеними були: Могилівський (181,5 осіб на кв. версту), Проскурівський (189,0 осіб), Кам'янецький (215,3 осіб) [8, с. 82]. В регіоні спостерігався і високий природний приріст селянського населення. Середньорічний приріст на Поділлі на 10000 осіб населення складав 149 осіб. [23, с. 236]. Кожне селянське господарство велося задля отримання доходу, і кожен господар прагнув отримати якомога більший дохід із найменшими видатками. Селянське господарство мало за мету забезпечення родини засобами до існування шляхом вигідного використання робочої сили сім'ї та наявних у її розпорядженні землі, реманенту, тяглової худоби тощо.

Селянські родини з достатньою кількістю землі, засобів виробництва та робочих рук були продуктивнішими, ніж ті, які мали таку ж саму площу землі і відповідну кількість худоби та реманенту, але менше робочих рук. У 1927 р. на 100 господарств Вінницького округу припадало 157,7 працездатних чоловіків і жінок; Кам'янецького – 224,7; Могилівського – 213,3; Проскурівського – 225,6; Тульчинського – 207,7; Шепетівського – 218,0 [23, с. 236]. Отже, половину населення мала продуктивний вік, що вказує на забезпеченість сільського господарства робочою силою. Зауважимо, що переважна більшість селянських дітей змалку долучалася до сільськогосподарських робіт, а з 10 років вже працювала [10, с. 81]. Проте, за тодішніми статистичними обрахунками, упродовж 20-х років помітно зменшилася кількість працездатних членів селянської сім'ї. Якщо у 1917 р. на Поділлі у пересічній селянській сім'ї з 4,76 осіб працездатними були – 2,51 осіб; то у 1922 р. відповідно – 4,19; 2,06 осіб; у 1923 – 4,20; 2,05 осіб; 1925 р. – 4,21; 2,07 осіб; 1926 р. – 4,20; 2,08 осіб [20, с. 63]. До того ж обстеження селянських сімей на Поділлі виявили порівняно з 1917 р., що у сім'ях, які володіли земельним наділом 4 д. і більше, чисельність членів збільшувалася, помітно зменшувалася натомість у селянських родинах у малопосівних групах із земельним наділом до 3-х десятин.

Один із ключових факторів у формуванні бюджетів

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

селянських господарств під час періоду нової економічної політики були грошові доходи. Завдяки ним селянські родини задовольняли свої основні потреби у їжі, одязі, житлі, закупували необхідні предмети, сплачували податки та виконували інші фінансові зобов'язання.

Селянський бюджет формувався за рахунок прибутків та видатків [10, с. 30]. Важливу роль тут відігравав валовий дохід селянського господарства. Його аналіз свідчить, що гуртовий дохід середнього селянського господарства на Поділлі складав 238 крб. 98 коп., коливаючись від 2 крб. 62 коп. в безпосівній групі до 645 крб. 66 коп. у групі, що засівала 6 дес. і більше посіву [2, с. 24]. Отже, найзаможніша частина подільського села мала дохід у 215 разів більший, ніж найбідніша верства.

Оснoву бюджетoутворюючoгo пoтенціалу селянських господарств становило використання земельних наділів, а також утримання значної кількості худоби, участь у сільськогосподарській кооперації та контрактації. Зростання дохідності селянського господарства Поділля прямо залежало від його землезабезпеченості. Найбільший дохід в селянському господарстві Поділля приносило рільництво – 62,1%, дохід від тваринництва посідав друге місце – 21,1%. Доходи від городу складали 9,4% і займали третє місце. Дохідність галузі інших господарств – баштанництва, садівництва, бджолярства, сінокосу, птахівництва, у селянському господарстві мали незначну величину – 3,5% [2, с. 24].

На третьому місці у прибутках селянського бюджету знаходився дохід від лісу. Селянам Поділля у 20-ті роки було передано 10 тисяч десятин лісу місцевого значення. Використання деревини як дров, будівельного матеріалу приносило селянам деякий прибуток. Варто зазначити, що у малопосівних господарствах левову частку прибутків складали надходження від заробітків, промислів, рибальства і полювання, здавання землі в оренду, лісу, у той час як у багатопосівних дворах вищезазначені прибутки не відігравали помітної ролі [20, с. 94].

Важливе значення у бюджеті селянського господарства посідав хлібо-фуражний баланс [3, с. 45]. Пересічне селянське господарство

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Поділля виробляло 147,76 пудів продовольчого, 30,06 пудів фуражного, 68,23 пудів борошна і висівок, 4,07 пудів круп, 101,76 пудів картоплі. За рік селянська сім'я відчужувала на ринку, здавала як податок, споживала, згодовувала худобі і птиці 139 пуд. продовольчого хліба, 29,67 пуд. фуражного зерна, 66,83 пуд. печеного хліба і висівок, 3,85 пуд. круп і 101,47 пуд. картоплі. Залишалося як перехідний запас на наступний рік 8,22 пуд. продовольчого, 0,39 пуд. фуражного зерна, 1,38 пуд. борошна і висівок, 0,21 пуд круп та 0,32 пуд картоплі. Такого запасу вистачало лише до нового врожаю. Але за умови неврожаю селянські сім'ї були приречені на голодування.

Торкаючись споживання хлібних та інших продуктів, варто зазначити, що селянська їжа була бідна на жири. Рівень споживання м'яса, сала, масла селянами був значно менший норми, що змушувало їх вживати більше хліба, картоплі тощо [4, с. 48]. Очевидець так описує харчування пересічної селянської родини із села Іванківці на Поділлі в 20-х роках: «їдять пересічно 4 рази на день. Хліб житній. Пшеничний буває по святах, інколи печуть пироги. Взимку інколи буває борщ з м'ясом, оскільки заколота власна свиня. Окрім хліба, головним продуктом харчування є картопля, споживають капусту, опію, на час жнив - сало. Купують для приправ страви біле борошно. Але пиріжки з петльованого борошна печуть на великі свята. Зрідка вживають рибу і цукор» [12]. Варто зазначити, що структура харчування селянина відрізнялася від міщанина. Якщо селянин за рік споживав хліба, 16 пуд., бобових 0,61 пуд., картоплі - 13,5 пуд., інших овочів - 0,49 пуд., сала - 0,38 пуд., масла рослинного - 0,12 пуд., інших жирів - 0,31 пуд., м'яса - 0,85 пуд., цукру - 0,08 пуд., солі - 0,54 пуд., то житель міста на Поділлі відповідно 13,90 пуд., 0,22 пуд., 8,79 пуд., 2,67 пуд., 0,30 пуд., 0,53 пуд [11]. На відміну від селянина, міський житель більше споживав цукру, масла, м'яса, але значно менше хліба, картоплі, овочів.

Важливе місце у селянському бюджеті посідало особисте споживання селянської родини. Уявлення про нього дають бюджетні обстеження селянських господарств Кам'янецького округу у 1925-1926 рр. Пересічна селянська сім'я витратила на

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

харчування 194,49 крб., на одну душу – 51,31 крб. Опалення – відповідно 23,55; 6,10 крб., ремонт помешкання – 12,61; 3,26, взуття – 14,90; 3,85 крб., одяг і білизну – 37,70; 9,76 крб., алкоголь і тютюн – 12,15; 3,14 крб., освітлення – 2,61; 0,67 крб., мило і парфумерію – 3,11 крб.; 0,80 крб., меблі – 0,53; 0,13 крб., посуд – 1,38; 0,36 крб., предмети комфорту – 1,72; 0,44 крб., навчання – 0,33; 0,09 крб., лікування – 0,77; 0,20 крб., релігійні потреби – 0,52; 0,13 коп [19].

Аналізуючи грошові прибутки і видатки селянського господарства Кам'янецького округу за результатами бюджетного обстеження 1926 р. [11, с. 116-117], знаходимо, що його прибуткова частина склала пересічно 189,37 крб, а витратна – 183,76 крб. З цього можна зробити висновок про бездефіцитність бюджету селянських господарств.

Що стосується видатків господарств, то вони виявилися майже однаковими у всіх посівних групах. Деяке збільшення споживання спостерігаємо у багатопосівних господарствах, зокрема, дешевої мануфактури. Це незаперечне свідчення низького рівня матеріального добробуту подільського села. Для того, щоб придбати худобу, реманент, селянська родина відмовляла собі у найнеобхіднішому.

Навесні 1925 р. із 127503 (100%) господарств Кам'янецького округу власною тягловою худобою обробили свої посіви 12984 або 10,34 %, найманою – 71740 (57,12%), методом супряги – 36634 (29,17%), мішаним способом – 634 (0,54 %), невизначеним способом – 3557 (2,83%) [16, с. 21]. У Проскурівському окрузі відповідно – 118110 (100%), 19695 (16,67 %), 81687 (43,46%), 10829 (34,57%), 1696 (1,44%), 4203 (3,56%) [17, с. 21]. У Вінницькому окрузі – 149415 (100%); 26754 (17,91%); 80912 (54,15%); 37573 (25,15%); 4176 (2,79%); 0 [15, с. 33]; у Шепетівському окрузі – 123359 (100%), 49613 (44,16%), 36505 (32,49%), 23240 (20,68%), 3001 (2,67%) [15, с. 21]. Отже, понад половини селянських господарств Кам'янецького, Вінницького округу весною 1925 р., обробляли свої поля найманою тягловою худобою, майже половина господарств Проскурівського округу таким способом зорали власні польові і садібні наділи, і лише одна третина господарств Шепетівського округу використовувала найману робочу худобу. Надзвичайно високу питому вагу

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

обробітку землі найманою тягловою худобою підтверджують підсумки весняного вибіркового обстеження сільського господарства України в 1925 р. Так, у Вінницькому окрузі із 12839 господарств, які увійшли до вибіркового перепису, найманою робочою худобою обробляли свої поля 6767, із них – 400 безпосівні, 2239 – з посівом до 1 д., 2862 – з посівом від 1 до 2 д., 1016 – від 2,1 до 3,0 д., 196 – з посівом від 3,01 до 4,00 д., 51 – від 4,1 до 6,0 д., 2 – від 6,01 до 9,00 д. і 1 – понад 9 д. [18, с. 37]. Найману робочу худобу найбільше використовували у малопосівних селянських господарствах. За умов концентрації робочої худоби у заможних верствах селянства та відсутності її у бідноті і через гостру потребу тягла для проведення польових робіт на селі виникли найважчі форми економічної залежності безтяглових господарств. Так, на Кам'янецьчині за оранку десятини землі потрібно було сплатити 8 карб. 02 к. За оранку засівів, боронування десятини землі – 10 карб. 16 к. [11, с. 122–123]. У той же час валова дохідність однієї десятини засіяної житом складала 63 карб., вівса – 44 карб., ячменем – 42 карб., гречкою – 45 карб. Отже, вартість оранки, боронування і посіву найманою худобою складала четверту частину валової дохідності десятини посіву [2, с. 21]. Питома вага селянських індивідуальних господарств Поділля та Південно-Східній Волині без робочої худоби наприкінці 20-х років залишалася досить високою.

Майже аналогічною була ситуація з використанням сільськогосподарського реманенту, відсутність якого змушувала безреманентні або малореманентні господарства вдаватися до його найму. Так, з 149405 господарств Вінницького округу весною 1925 р. власним реманентом обробляли поля і присадибні наділи 30250 дворів (20,25 %), найманим – 83521 (55,90 %), супрягою – 29521 (19,75%), мішаним способом – 6113 (4,10%) [15, с. 21], у Кам'янецькому окрузі відповідно – 127603 (100%), 24425 (19,14%), 71673 (56,17%), 26151 (20,49%), 1785 (1,41%), невизначеним способом – 3569 (2,79%) [16, с. 21], у Проскурівському окрузі – 118060 (100%), 19685 (16,67%), 55118 (46,69%), 35112 (29,74%), 3688 (3,12%), 4457 (3,78%) [17, с. 21], у Шепетівському окрузі – 111913 (100%), 45865 (40,98%), 39444 (35,24%), 20803 (18,59%), 5801 (5,18%) [15, с. 91]. Відтак,

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

упродовж 20-х років розподіл та використання знарядь праці в селянському господарстві не відповідав потребам сільськогосподарського виробництва. Вихід можна було знайти шляхом громадського використання реманенту, але у 20-ті роки цього не відбулося. Багато проблем, пов'язаних з використанням реманенту, тяглової худоби та малоземеллям, можна було вирішити за допомогою кооперування селянських господарств.

Картину селянських бюджетів господарств Поділля у період непу доповнює аналіз внутрішнього сільського кредитування. Основну масу членів кооперації становила біднота, на долю незаможників припадало 55% всього сільського населення. Щодо незаможних селян, то вони становили незначну частину населення, яка також прагнула скористатись вигодами кооперації [8, с. 13]. Наприклад, селянки Медух Марія та Процькова Явдоха з с. Шидловець пишуть до товариства СОЗ «Спільна праця»: «Просимо вас приєднати нас до вашого товариства, тому що ми переконались, що вийти з тяжкого становища можна тільки через об'єднання, причому додаємо, що будемо коритися та виконувати всі постанови загальних зборів та всі вимоги статуту [5, арк. 16].

На 1925 р. на Поділлі нараховувалось 1028 різноманітних кооперативних господарства [4, арк. 164]. До кінця 20-х років у кооперацію було залучено більшу половину селянських господарств країни. У шести районах, як зазначалося у звіті «Про стан роботи серед сільського населення Проскурівського округу» за перший квартал 1927 р., було кооперовано 1388 людей, серед них – 1277 чоловічої статі, 111 – жіночої, 17 членів партії, 699 бідняків, 657 середняків. Створено 5 сільськогосподарських кооперацій у селах Гречани, Зелена, Бубнівка, Мацьківці, Олешківці [4, арк. 89]. Кооперацією були охоплені, по суті, всі села. За допомогою кооперації селяни серйозно поліпшували своє реманентне забезпечення. У 20-х роках сільськогосподарська кооперація організувала мережу машинопрокатних і зерноочисних пунктів. У 1927-1928 рр. в Україні діяло 1336 машинно-прокатних і 2122 зерноочисних пунктів [4, арк. 46]. На території Подільської губернії на початку 20-х років діяло близько 90 прокатних пунктів [12, с. 2].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Бюджет селянського господарства у значній мірі залежав від працьовитості селянської родини, продуманого раціонального господарювання. Саме це давало можливість збільшити прибутковість і ощадливо, розумно витрачати зароблені кошти не лише на споживання, але й на розширення господарства.

Економічна стійкість селянських господарств в значній мірі залежала від розміру їх земельних площ. Розвивався процес «осереднячення», що означав зростання ролі господарств із середніми площами засіву, а одночасно зменшення числа малих і великих господарств. Важливу роль у цьому відіграла кількість худоби, яка слугувала еквівалентом для зернової продукції і мала велике значення для виробничих і харчових потреб селянських родин. Наявність орного інвентаря з машинами також впливала на вартість основних засобів виробництва в господарствах. Основним джерелом формування бюджетів селян у період нової економічної політики були грошові доходи, які використовувалися для задоволення потреб у харчуванні, одязі, житлі, закупівлі необхідних речей, сплати податків та послуг.

В цілому, аналізуючи селянські бюджети господарств Поділля, приходимо до висновку, що селяни залишалися бідними, тогочасні стандарти життя селян – достатньо низькими і примітивними, майнова нерівність, хоча і мала місце, все ж залишалася досить незначною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бюджетное обследование крестьянских хозяйств Подолии. Бюллетень губернского статистического бюро. Год VI (ЦСУУ). Винница, 1925. № 3 (30). С. 3–95.
2. Бюджетное обследование крестьянских хозяйств Подолии. Бюллетень губернского статистического бюро. Год VI (ЦСУУ). Винница, 1925. № 2 (29). С. 3–103.
3. Гуревич М. Б. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины X. : ЦСУ УССР, 1925. Очерк II. 57 с.
4. Державний архів Вінницької області Ф.П. 1. Оп. 1. Спр. 196. 143 арк.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

5. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р. 606. Оп. 1. Спр. 1. 226 арк.
6. Денисовець П. М. Диференціація селянства України в умовах непу та її вплив на виробниче кооперування села (1921–1929 рр.). Український історичний журнал. 1968. № 1. С. 57–67.
7. Дудник Я. М. Що зробила радянська влада для сільського господарства протягом 1924–1925 рр. Харків: Радянський селянин, 1926 р. 134 с.
8. Дудолькевич Б. К. Статистична характеристика сучасного птахівництва України і Поділля // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі : друкарня ім. Леніна, 1928. Т. 5. С. 226–237.
9. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР. Х.: Вид-во Нар. ком. юстиції, 1920–1924.– 215 с.
10. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу. Харків, 1997. 400 с.
11. Кам'янецьчина в цифрах. Кам'янець-Подільський, 1927. 137 с.
12. Касьян А. Из быта сельского коммуниста. Коммунист, 1926. 18 февраля.
13. Кооперація на Україні в 1926–27 році: Статистика України. Харків: ЦСУ УСРР, 1929. XXII. 126 с.
14. Колективні господарства України: підсумки перепису колгоспів у 1927 р. // Статистика України. Х. : ЦСУ УРСР, 1929. Серія 4. Вип. 1. Т. 8, № 151. 48 с.
15. Матеріали до опису округ УСРР. Вінницька округа. Х. : ЦСУ УСРР, 1926. 48 с.
16. Матеріали до опису округ УСРР. Кам'янець-Подільська округа. Х. : ЦСУ УСРР, 1926. – 48 с.
17. Матеріали до опису округ УСРР. Проскурівська округа. Х. : ЦСУ УСРР, 1926. – 48 с.
18. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1925 р (вибірковий перепис селянських господарств) // Статистика України. Х.: ЦСУ УСРР, 1926. Т. 3. Вип. 9. С. 38–54. (Серія 2 : «Сільськогосподарська статистика»).

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

19. Потребление население Подолии. Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. Винница: Центральное статистическое управление УССР, 1924. №1 (24). С. 49.

20. Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. Кам'янець-Подільський, 2008. 244 с.

21. Свідерська О.М. Забезпеченість господарств Поділля і Південно-Східної Волині сільськогосподарським реманентом у добу непівського агропереходу (1921–1929 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. . Вип. 2. Ч. 2. С. 158-162.

22. Святець Ю. А. Українське селянське господарство та нова економічна політика Дніпропетровськ : вид-во Дніпропетровського національного ун-ту, 2007. 216 с.

23. Статистика України 1927. X. : ЦСУ УСРР, 1928. Вип. 13.Т. 3. 283 с. (Серія 2. «Сільськогосподарська статистика»).

24. Холодов М. Краткий обзор сельского хозяйства, условий сева, озимых, и состояния сходов // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. Год V. Винница : Гостипография им. Ленина, 1925. – Июль–сен-тябрь. № 4 (27). С. 91-104.

25. Чайнов А. История бюджетных исследований, изд. 2-е, доп. М.: Центральное статистическое управление, 1922. IX. 133 с.

УДК: 94(477.43).084

*Микола Олійник,
м. Хмельницький*

«ГІБРИДНА ВІЙНА» БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В РОКИ НЕПУ (НА ДОСВІДІ ПОДІЛЛЯ)

В статті аналізується колоніальна політика совіцької влади щодо української культури в роки непу (1921-1928). З'ясовано, що позірно влада піклувалася про її розвиток. На практиці – вона проводила «гібридну війну» проти неї нищачи будь-які прояви національної самобутності, забороняючи діяльність україноцентричної «Просвіти», переслідуючи

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

активістів українського культурного поступу. Доведено, що впродовж 1920-х років більшовикам вдалося насадити нові, «інтернаціональні» комуністичні свята та традиції, змусити митців мімікрувати під російсько-більшовицькі колоніальні стандарти в культурі.

Ключові слова: культура, «гібридна війна», театр, «Просвіта».

Повномасштабна агресія росії проти України докорінно змінила життя українців. Не оминула вона й процеси наукового переосмислення різних етапів нашої історії, зокрема, її совіцького (радянського) періоду. Після тривалих дискусій, історики та політологи визнали колоніальний статус України в російській більшовицькій імперії. Таке визнання потребує нових підходів до вже усталених поглядів на різні сфери життя тогочасного суспільства.

Вповні це стосується політики совіцької влади щодо української культури взагалі та період непу зокрема. Зазначимо, що наукові дослідження в зазначеній царині, проведені в роки відновленої української державності заклали певні підвалини для такого переосмислення, як в загальнодержавному масштабі так і особливостей «культурного будівництва» в різних регіонах України. Так, серед робіт, присвячених даній проблемі виділяються праці В. Нестеренка [1], О. Стадник [2], В. Савчука [3], О. Посвістак [4] та інших.

Проте з об'єктивних причин, ще відсутні узагальнюючі праці з проблеми «гібридної війни» проти української культури в роки непу. Цим зумовлена мета даної статті – проаналізувати зазначену проблему на досвіді Поділля.

Наголосимо, що одним з головних завдань більшовицький режим вважав встановлення тотального контролю над сферою культури, яка, разом з освітянською галуззю, через вплив на почуття й свідомість людини формує її світогляд і поведінку. Саме тому в документах того часу діяльність влади в зазначеній царині називали культурно-освітньою роботою. Її очолив, створений 14 грудня 1920 р. Раднарком УСРР головний політико-освітній комітет (Головполітосвіту) в складі Наркомату освіти, поклавши на нього, як звернув увагу Ю. Богуцький, завдання «направляти всі

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

засоби, а особливо художні (кіно, фото і т. п.), на поширення комуністичної агітації» [5, с. 9].

Особливістю діяльності його регіональних структур на Поділлі зумовлювалися як пізнішим, ніж в наддніпрянській Україні органів більшовицької влади, так і підтримкою подолянцями масового повстанського руху, спрямованого на відновлення державної незалежності України. Тому, як наприклад, Кам'янецькому повіті, повітвиконкоми впродовж червня 1921 р. ухвалили рішення централізувати всю культурно-освітню роботу в руках політосвіти. Відповідно до постанови РНК УСРР від 19 квітня 1921 р. «Про селянські будинки» вони мали зосередити всю зазначену роботу в сельбуддах. Тому на час реорганізації всі клуби, театри тощо закрили [5, с. 9; 6, арк. 20-20 зв.]. Наголосимо, що головним завданням сельбуддів була заміна «ідейно ворожих, буржуазно-націоналістичних» 398 осередків «Просвіти», які діяли в губернії. Однак на той час власне сельбуддів на Поділлі ще не було. Місцева влада встигла організувати лише 743 хати-читальні [7, с. 289]. Але, як зазначалося в звіті губполітосвіти за вересень 1921 р., бібліотеки, клуби, хати-читальні тощо існували лише на папері. Ситуацію рятувало лише те, що «окремі ініціативні працівники заснують по селах театральні гуртки, клуби і навіть музичні та художні студії» [5, арк. 2].

Однак найчастіше цю «самодіяльність знизу» організовували просвітяни. Тому влада спершу спробувала використати авторитет «Просвіти» для організації її двійника – народних будинків, покликаних пропагувати комуністичні погляди під прикриттям розвитку народної творчості. Однак подоляни швидко розібралися в їхній суті. Тому до кінця 1922 р. в губернії було створено лише 21 такий будинок. Побачивши марність цієї спроби, в грудні цього ж року влада реорганізувала їх у селянські будинки [8, арк. 14; 7, с. 289]. Одночасно було розгорнуто тотальну боротьбу з впливом «Просвіти», як «організуючими центрами контрреволюції». На практиці це означало ліквідацію або примусове перетворення осередків «Просвіти» в сельбудди. Так, із 662 «Просвіт», які діяли в краї станом на 1 жовтня 1922 р., до 1 січня 1923 р. їх залишилося 499, на кінець березня – 216, а до 1 січня 1924 р. не залишилося жодної

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

[7, с. 289, 329; 9, арк. 59, 104;]. Однак їхня ліквідація не супроводжувалася автоматичним збільшенням кількості сельбудів, хат-читалень, народних будинків, бібліотек і клубів, які мали замінити «Просвіти». Якщо впродовж 1922 р. поряд з «Просвітами» кількість хат-читалень збільшилася до 1200 проти 743 в 1921 р., бібліотек – до 346 проти 153, клубів – до 161 проти 78, то впродовж 1923 р., не маючи конкуренції, їхня кількість зменшилася й станом на 1 січня 1924 р. нараховувала відповідно 240, 219 і 99 [10, арк. 15; 7, с. 289, 329; 11, с. 546]. Причому 21 клуб із зазначених 99 по губернії діяв у Вінниці [12, с. 92].

Звернімо увагу, що важливою причиною зменшення числа сельбудів стало їхнє переведення в лютому 1922 р. розпорядженням № 145 губуправління сельбудами на самоокупність, за винятком шести осіб організаційно-інструкторського апарату самого повітуправління і повітового сельбуду [13, арк. 14-19]. Зауважимо, що, крім браку коштів, суттєвою перешкодою для організації нових селянських будинків була нестача кваліфікованих кадрів. Зокрема, через цю причину Зіньківський райвиконком у червні 1923 р. відклав створення сельбуду до того часу, поки потрібні фахівці не пройдуть навчання в Кам'янецькій райпартшколі [14, арк. 43 зв.].

Підсумок етапу становлення сельбудів у грудні 1924 р. підбила президія губвиконкому. Заслухавши звіт голови губсельбуду, вона констатувала недостатнє охоплення подолян селянськими будинками (один сельбуд припадав у середньому на п'ять сіл). Було поставлено завдання впродовж зими на третину збільшити кількість членів сельбудів, довівши її до 100 тисяч. Як негативне явище члени президії сприйняли «культурологічний ухил» у роботі сельбудів, що негативно впливало на «політичну, виробничу та сільськогосподарську» роботу. Відтак було поставлено завдання негайно виправити ситуацію. Доленосне значення для подальшої долі сельбудів мало рішення взяти на бюджетне фінансування губсельбудинку, 5 окружних, 93-х районних і 93-х сільських сельбудів і понад сто хат-читалень. Крім того, було визнано недоцільним існування при сельбудах підприємств. В місячний термін їх потрібно було передати на баланс місцевих сільрад.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Сельбудам залишалися лише землі культурно-показового значення [15, арк. 318 зв.].

Звільнення від непрофільної діяльності дозволило сельбудам зосередитися на культурно-освітній роботі. Була реанімовано діяльність драматичних, співочих, сільськогосподарських і наукових гуртків, бібліотек, курсів ліквідації неписьменності тощо. Це сприяло зростанню привабливості сельбудів і розширенню мережі та чисельності. В середньому з 1925 р. до 1928 р. мережа сельбудів і хат-читалень у кожній з округ Поділля збільшилася на 30 %, а кількість членів – на 20 % [16, арк. 45; 17, с. 63; 18, с. 79].

Важливими центрами культурно-освітньої роботи в містах і робітничих селищах були клуби. Зазвичай вони організовувалися при підприємствах, військових частинах, навчальних закладах тощо. Взірцем для них були створені в 1921-1923 рр. центральний показовий робітничий клуб у Вінниці та центральні робітничі клуби в повітових, а згодом окружних центрах. Вони мали бюджетне фінансування, досить кваліфікованих співробітників, які забезпечували роботу антирелігійних, літературних, сільськогосподарських, шахових, театральних, хорових і інших гуртків. Тут влаштовувалися живі газети, різноманітні вечори, лекції, спектаклі та інші масові заходи покликані формувати «нову людину» [19, арк. 540; 20, с. 93].

Ті клуби, які не мали достатньої кількості працівників, залучали викладачів вищої школи і вчителів. Вони не лише керували гуртками, але й читали лекції. Особливо активізувалася така робота в період антирелігійних пасхальних кампаній. Так, лектори клубу Кам'янець-Подільського ІНО навесні 1923 р. виступили з доповідями «Походження світу, землі і людини» в усіх районах Кам'янецької округи [21, арк. 22; 22, арк. 2].

Через низький рівень місцевих керівних кадрів траплялися прикрі інциденти, пов'язані з роботою клубів. Наприклад, у ніч з 4 на 5 червня 1922 р. п'яний голова Баговицької волості на Кам'янецьчині Сидоренко прийшов у клуб, зірвав проведення вистави на користь голодуючих і заборонив танці, поки кожен присутній не заплатить йому по 100 тисяч крб. Лише втручання

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

командирів-прикордонників дозволило загасити інцидент [23, с. 121-122].

Важливе значення в культурно-освітній роботі відігравали бібліотеки. Провідну роль серед них відіграла книгозбірня Кам'янець-Подільського державного українського університету. На кінець 1920 р. її фонди нараховували 35951 книгу. [24, с. 64-65]. «Маяками» в бібліотечній справі в своїх регіонах виступали Вінницька центральна міська бібліотека; книгозбірні ІНО та хіміко-бактеріологічного інституту; бібліотеки повітових (окружних) міст [25, с. 58]. Найбільшу мережу бібліотек складали книгозбірні та хати-читальні, організовані «Просвітою» та місцевими органами влади. Якщо бібліотеки «Просвіт» збирали насамперед художню, історичну, наукову (переважно сільськогосподарську) літературу, то хати-читальні віддавали перевагу книгам з сільського господарства, права, політграмоти, економіки, географії та історії. Крім того, вони передплачували газети та журнали. Загалом книжковий фонд був небагатим, але поступово поповнювався. Наголосимо, що партійні органи ретельно стежили за ідейним змістом книг, висловлювали стурбованість тим, що «бібліотеки Поділля переповнені монархічною та антирадянською літературою» та вимагали вживати заходи для вилучення такої літератури з обігу та про виконання доповідати губкому телеграфом [26, арк. 19]. Особливу роль при цьому покладалася на політичну поліцію – державне політичне управління (ДПУ). Так, у квітні 1921 р. співробітники Кам'янецького ДПУ шукаючи заборонену літературу зірвали дерев'яну підлогу в бібліотеці ІНО, а в 1922 р. «вичистили» з посади завідувача бібліотеки М. Ясинського за те, що «було виявлено кілька випадків видачі студентам клерикальних книг» [27]. Чистки бібліотек від «петлюрівської, клерикальної, монархічної» та іншої ідейно ворожої літератури продовжувалися впродовж усього досліджуваного періоду. Так, у звіті Вінницької окрполітосвіти «Про підсумки політосвітньої роботи до 10-річчя Жовтня» зазначалося, що станом на 1927 р. фонди бібліотек вичищені на 95%. [28, арк. 19]. Вилучені книги частково знищувалися, частково передавалися до окружних архівів [25, с. 49-50].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

При організації сельбудів у їхніх приміщеннях також створювалися бібліотеки. В середньому кожний сельбуд мав книгозбірню, яка, за підрахунками О. Стадник, нараховувала від 40 до 60 книжок. Вони проводили різні заходи для залучення широкого кола читачів: вечори книги, виставки, читацькі конференції, свята рідного слова, пісні, вечори пам'яті видатних українських письменників тощо [18, с. 68-69].

Одним із напрямків діяльності сельбудів та інших культурно-освітніх закладів було впровадження нових радянських свят. Зокрема, замість відзначення Різдва органи народ освіти 1-6 січня 1923 р. влаштували в дитячих установах Поділля святкування червоної ялинки [29, арк. 6]. Активно пропагувалися такі обряди, як червоне весілля, червоні хрестини та похорони. [30, с. 6]. Проте пріоритетним завданням була допомога партійним і радянським органам у підготовці та проведенні революційних свят: днів лютневої революції та Паризької комуни, 1 травня, річниць жовтневої революції. Культосвітяни читали лекції та проводилися бесіди, присвячені відповідному святу, проводили зустрічі з учасниками тих чи інших подій, влаштовували маніфестації, святкові концерти, привітання учасників різноманітних форумів тощо [22, арк. 25-26]. Зауважимо, що впродовж 20-х років в Україні, як зазначалося в листі ВУЦВК від 9 вересня 1924 р. до ЦВК Татарської Автономної СРР, були відсутні національні свята – лише революційні. Крім загальних по СРСР, в Україні відзначався лише «день смерті видатного поета і революціонера Т. Г. Шевченка» – 11 березня [29, арк. 1]. Чому для святкування було визначено саме 11 березня, а не день народження поета 9 березня чи власне день смерті 10 березня, пояснити важко. Хіба лише панічним страхом більшовицької влади, що Шевченкові дні використають «буржуазно-націоналістичні кола». Зазначимо, що губернська газета «Вісті» вже 11 березня 1921 р. в редакційній статті «Робітничо-селянське свято України» писала про Т. Шевченка не стільки як про поета, скільки як про видатного революціонера, борця проти царату за права простого люду. Повідомлялося, що святкування передбачає проведення мітингів і урочистостей [31,

арк. 2]. Урочистості цього дня відбувалися впродовж усього досліджуваного періоду.

Як важливий елемент нової революційної культури розглядалося впровадження революційного побуту на селі. З цією метою в кінці серпня 1923 р. циркулярним листом № 58 секретар ЦК КП(б)У Л. Лебідь і завідувач агітаційно-пропагандистським відділом ЦК Л. Вайнер рекомендували провести «свято врожаю», яке, базуючись на традиційних «дожинках і обжинках», повинне замінити їх. Особливістю його святкування мала стати пропаганда нових способів обробки землі, організація зустрічей з учасниками всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві, агітація за своєчасне виконання завдань з єдиного сільськогосподарського податку тощо [32, арк. 297].

Особливу роль комуністична влада відводила театру. В 1921 р. в краї працювали 463 театри й театральні гуртки. Серед них виділялися драматичний театр ім. І. Франка, українська та російська трупи Вінницького театру ім. В. Леніна, театри ім. К. Маркса в Проскуріві та ім. Т. Шевченка в Кам'янці-Подільському [7, с. 289]. Подоляни могли насолоджуватися грою корифеїв А. Бучми, Г. Юри, М. Крушельницького, О. Ватуля, співом М. Литвиненко-Вольгемут [12, с. 92]. Проте більшість театрів на Поділлі, як і в інших губерніях, становили аматорські колективи, репертуар яких не відповідав критеріям. Тому Раднарком УСРР постановою № 657 від 8 серпня 1921 р. «Про порядок експлуатації та користування театральних видовищ» наказав скоротити «театральні видовища в клубах різних установ і організацій, залишивши лише там, де є така необхідність і доцільність, відповідно до інструкцій Головополітосвіти». Тобто забезпечити постановку «ідейно та класово зрілих» п'єс. Одночасно було встановлено, що певна кількість місць на вистави повинна залишатися «для безкоштовного або за зниженою платою розподілу серед робітників і червоноармійців» [33, арк. 17].

Оскільки забезпечити окупність і належний ідейно-художній рівень всіх театральних колективів влада не могла, то в 1922 р. провела чистку. Як наслідок, упродовж 1922 р. їхня кількість скоротилася майже наполовину – до 246 [7, с. 289].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Проте такі дії влади не змогли вбити інтересу подолян до театрального мистецтва. Поступово пильність колонізаторів зменшувалася, а кількість аматорських театральних колективів зростала. За підрахунками Н. Кузьмінець, станом на 1 січня 1925 р. на Поділлі працювало 269 драматичних гуртків та 71 театральна група [34, с. 370]. Проте органи влади в зростанні кількості таких колективів вбачали потенційну загрозу поширення «буржуазно-націоналістичних» та «міщанських» ідей. Тому Кам'янецький окрвиконком в обов'язковій постанові «Про порядок видачі дозволу на публічні видовища й розваги» 8 січня 1926 р., спираючись на аналогічну постанову НКВС від 21 січня 1925 р., запровадив жорсткі правила отримання такого дозволу. Для цього організатор «публічних видовищ» чи розваг мав не пізніше ніж за тиждень до відкриття постійного та за 24 години до відкриття тимчасового видовища чи розваги зареєструвати заяву встановленої форми в окрадмінвідділі. До заяви необхідно було надати «належне посвідчення» від окрнаросвіти про затвердження ним репертуару постійних театрів або програми «епізодичних вистав». Крім того, в заяві необхідно було вказати відповідальних керівників або власника «видовищного підприємства», список і анкети персонального складу трупи і співробітників та адресу проведення заходу із зазначенням кількості місць і вартості квитків [35, арк. 4].

Але навіть такий жорсткий контроль не завжди давав бажані наслідки. Так, за повідомленням «Щотижневого зведення секретного відділу ДПУ УСРР» № 15 (25) за 10-16 квітня 1927 р., в березні цього року в Проскуріві гастролювала українська трупа Л. Сабініна, до складу якої входили переважно колишні вояки армії УНР (Галевич, Волинець, Дунайський та ін.). Були поставлені п'єси «Гетьман Мазепа» та «Гетьман Дорошенко». На українські кола, доповідали чекісти, вони справили велике враження. Під час постановки «Мазепа» при проголошенні слів: «Будуть мене проклинати, а може будуть благословляти» серед публіки було чути плач, а вчитель Пукалюк розповідав згодом в своєму колі, що тоді «пережив у душі трагедію України». Особливо обурило сексотів те, що коли у тій же виставі хор заспівав «На Україні», в

ложах, де сиділи співробітники наросвіти ти вчителі, чулися крики «слава». Підкреслювалося, що особливе задоволення цих елементів викликала постановка обох п'єс «у яскраво-шовіністичному дусі й на кожному кроці висловлювалася ненависть до «москалів». Не залишилося поза увагою чекістів і те, що в той час на прем'єри місцевого театру глядачі збиралися погано, а на ці вистави з'їхалася маса української інтелігенції «з самих глухих кутків округи» [36, арк. 18-18 зв.].

Одним з провідних напрямків розвитку культури в зазначений період було музичне мистецтво. Значними його пропагандистами були народні консерваторії, які в 1921–1922 рр. діяли в Кам'янці-Подільському та Вінниці. Слухачів для них готували музичні школи, яких у 1921 р. нараховувалося 8, а в 1922 р. – 5. Проте вони змушені були припинити роботу через відсутність фінансування. Натомість клуби та сельбуди, продовжуючи практику «Просвіт», які організовували хори та мистецькі гуртки, почали створювати музичні студії для дітей, фінансовані їхніми батьками. Наприклад, таку студію при клубі Ялтупшківського цукрозаводу в 1922 р. відвідувало 13 дітей цукроварів [12, с. 128]. Для дорослих любителів музики зазначені установи організовували музичні гуртки на засадах самоокупності. Лише в Кам'янецькій окрузі на кінець 1923 р. їх було 15 [15, арк. 269]. Широкого поширення набули хорові гуртки, яких у 1925 р. працювало 198. Досить часто сельбуди створювали музично-хорові гуртки. Наприклад, у Тульчинській окрузі станом на 6 лютого працювало 115 об'єднаних колективів [7, с. 451].

Велике значення для підготовки професійних музикантів і викладачів мала діяльність Вінницького та Кам'янецького музичних технікумів [37, с. 105]. Наявність критичної маси музично освічених людей сприяла формуванню на Поділлі значної кількості великих хорових колективів. Флагманом серед хорових колективів Поділля була створена в квітні-червні 1922 р. у Вінниці хорова капела ім. М. Леонтовича. Диригентом капели та її художнім керівником став композитор, хормейстер і музикознавець С. Папа-Афанасопуло. Капела, маючи в репертуарі понад 120 творів українських і світових композиторів, активно виступала.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Впродовж 1922–1924 рр., за підтримки місцевих органів влади, вона дала 85 концертів у містах і селах Поділля [37, с. 105; 38, с. 131–133].

Значну роль у розвитку музичного мистецтва загалом і хорового зокрема відіграла створена 29 травня 1922 р. Вінницька (Подільська) філія музичного товариства ім. М. Леонтовича, осередки якої працювали в Кам'янці-Подільському, Проскуріві та Тульчині [37; с. 104–105; 38, с. 131–134]. Активна пропаганда української музики на чолі музичного товариства та корової капели ім. М. Лисенка зробили С. Папу-Афанасопула надзвичайно авторитетною фігурою серед української інтелігенції. Це викликало занепокоєння в агентів ДПУ, які почали звинувачувати його в поширенні «петлюрівсько-шовіністичних настроїв». Наслідком стало звільнення в листопаді 1923 р. із займаних посад і виїзд до Харкова [38, с. 135]. Ці переслідування були ланкою розпочатої в республіці скоординованої кампанії проти членів музичного товариства, яку частина композиторів невдовзі звинуватила в «проведенні української націоналістичної лінії і відхиленні від завдань революційного пролетарського мистецтва» та створила на початку 1926 р. альтернативну Асоціацію революційних композиторів України (АРКУ). В лютому 1928 р. музичне товариство ім. М. Леонтовича на урядовому рівні піддали нищівній критиці й ліквідували, натомість створили Всеукраїнське товариство революційних музикантів (ВУТОРМ), «оскільки ім'я Леонтовича було визнане неактуальним для радянської доби» [38, с. 131; 39, с. 122–123].

Отже, культурне життя Поділля в роки непу мало подвійний характер. З одного боку, совіцька влада докладала максимум зусиль для розвитку мережі сельбудів, хат-читалень, клубів та інших культурно-освітніх закладів, підтримувала розвиток театру, хорового мистецтва, а з іншого – вела «гібридну війну» проти української культури, звинувачуючи її носіїв, як-от осередки «Просвіт» та чільних діячів українського поступу в «українському буржуазному націоналізмі» й ліквідували запідозрені організації та арештовували підозрюваних. Така двоїста політика негативно впливала на розвиток культури та мистецтва в регіоні, змушуючи відмовлятися від народних традицій,

прилаштовуватися до вимог більшовицького колоніального режиму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Нестеренко В. А. Діяльність товариства «Просвіта» на початку 20-х років на Поділлі (За матеріалами Кам'янецького повіту). *Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження*: наук. зб. Хмельницький, 1995. С. 158-163.

2. Стадник О. О. Формування освітнього і культурного середовища на Поділлі в 1920-30-х рр. *Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського*. Серія: Історія: зб. наук. пр. Вінниця, 2005. Вип. ІХ. С. 255-259.

3. Савчук В. О. Політичні репресії проти науково-краєзнавчої інтелігенції Кам'янець-Подільського у 20-х-30-х рр. ХХ ст. *Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка*: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 18. С. 354-366.

4. Посвістак О. Репресії проти культурно-освітньої і наукової інтелігенції Поділля на початку 20-х років ХХ ст. *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. (Зб. ст.). / Голов. ред. П. Т. Тронько. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007. Вип. 34. 2007. С 23-34.

5. Богуцький Ю. Українське суспільство першої половини ХХ століття в аспекті організації та самоорганізації культурно-мистецької діяльності. *Культурологічна думка: Щорічник наук. праць*. Київ: Ін-т культурології Національної академії мистецтв України, 2012. № 5. С. 7-12.

6. Держархів Хмельницької області. Фр. 336. Оп. 1. Спр. 2.

7. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): Збірник документів і матеріалів / [Ред. кол.: І. О. Пшук (відпов. ред.), А. Г. Бабенко, С. Я. Вініковецький та інш.]. Вінниця, 1957. 560 с.

8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф.1. Оп. 20. Спр. 1046.

9. Держархів Вінницької області. Фп. 1. Оп. 1. Спр. 3.

10. Держархів Хмельницької області. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 15.

11. Мручко Є. Є. Культурне будівництво в Кам'янець-Подільській і Проскурівській округах Подільської губернії в 1921–

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

1925 рр. V Всеукр. конфер. «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України». Жовт. 1991 – Київ-Кам'янець-Подільський, 1991. С. 545-546.

12. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Вінницька область / П. Т. Тронько (гол. гол. редкол.) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. Т. 2. 777 с.

13. Держархів Хмельницької області. Фп. 336. Оп. 1. Спр. 124.

14. Держархів Хмельницької області. Фп. 337. Оп. 1. Спр. 100.

15. Держархів Хмельницької області. Фп. 337. Оп. 1. Спр. 4.

16. Держархів Хмельницької області. Фп. 301. Оп. 1. Спр. 61.

17. Держархів Хмельницької області. Фр. 926. Оп. 1. Спр. 10.

18. Социалистическое строительство на Винничгине: Документы и материалы: (1921–1941) / [Сост. В. Ф. Воловик и др.; редкол.: Г. Я. Буртяк (руководитель) и др.]. Одесса: Маяк, 1987. 272 с.

19. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1839.

20. Лойко О. О. Культурно-освітня робота серед сільського населення Вінниччини в 1921–1928 рр. *Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського*. Серія: Історія: зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2001. Вип. III. С. 90-95.

21. Держархів Хмельницької області. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 7.

22. Держархів Хмельницької області. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 10.

23. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах) / [Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник]. Хмельницький: ХНУ, 2008. 268 с.

24. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область / [ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол. вид.: О. М. Завальнюк та ін.] Київ: Знання України, 2010. 447 с.

25. Прокопчук В. С., Філінюк Л. Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення та розквіту Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет, інформаційно-редакційний відділ, 2008. 258 с.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

26. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 82.
27. Історія бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. URL: http://library.kpnu.edu.ua/view_cat.php?id=41
28. Держархів Вінницької області. Фп. 29. Оп. 1. Спр. 290.
29. Держархів Вінницької області. Фп. 925. Оп. 5. Спр. 21.
30. Абраменко Розвіємо релігійний чад. *Червоний кордон*. Орган окружних комітетів КП(б)У, окружних виконавчих комітетів та окружних рад профспілок Кам'янецьчини, Проскурівщини та Могилівщини. 1928. № 144 (520). 18 груд. С. 6.
31. Робітничо-селянське свято України. *Вісти*. Орган губревкому Поділля та губпарткому КП(б)У. 1921. № 52 (127). 11 бер. С. 2.
32. Держархів Хмельницької області. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 4.
33. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 13.
34. Кузьмінець Н. П. Сільські Ради Поділля на початку 20-х рр. ХХ ст. *Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського*. Серія: Історія: зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2008. Вип. 13. С. 275-277.
35. Держархів Хмельницької області. Фр. 337. Оп. 1. Спр. 444.
36. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 370.
37. Найда В. Періодизація та тенденції розвитку музичної освіти подільського краю наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. *Молодь і ринок*. Щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич, 2015. № 7 (126). С. 101-106.
38. Черкашина О. Становлення хорового виконавства на Поділлі у міжвоєнний період (1919 – 1937). *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*: збірник наукових праць [редкол. В. Г. Чернець [та ін.]]. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 26. С. 129-136.
39. Енциклопедія історії України: / [Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін.]. Київ: Вид-во «Наук. Думка», 2010. Т. 7: Мл.-О. 728 с.: іл.

УДК 37.018.5(477.43)=162«19»(09)

*Людмила Левандовська,
м. Хмельницький*

**ПОЛЬСЬКІ ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ
В 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті висвітлено специфіку процесу створення мережі польських освітніх закладів на Хмельниччині у міжвоєнний період. Охарактеризовано політику коренізації і її вплив на організацію освіти серед польського населення Кам'янець-Подільської, Проскурівської і Шепетівської округ. Проаналізовано наступ радянської влади на польську національну меншину і ліквідацію польського шкільництва.

Ключові слова: *коренізація, польські школи, семирічка, поляки, ліквідація, округа, Проскурів.*

Політика коренізації в УСРР, започаткована XII з'їздом РКП(б) у квітні 1923 р., дала змогу зберегти культурне надбання польського населення України.

За переписом 1926 р., в УСРР було 476,4 тисяч поляків з яких 80,3% проживали у сільській місцевості, а 19,7% – у містах. За постановою РНК УСРР 1925 р. в районах, де переважало польське населення, почали утворюватися польські національні сільради, більшість польських сільрад існувала в південних і західних областях УСРР. Польські школи діяли у 18 округах, де проживало польське населення [4, с. 67].

З початку 1923 до 1930 року в УСРР існувала територіально-адміністративна система округ, яка була перехідною системою від губерній до областей. В межі сучасної Хмельницької області, за адміністративною реформою 1923 року, входили три округи: Кам'янецька, Проскурівська, Шепетівська. В 1924–1925 навчальному році в Кам'янецькій окрузі було 32 польських школи і 384 учні, в Проскурівській – 7 і 3030 дітей, в Шепетівській – 46 і 2555 учнів. Система польських шкіл включала чотири- та семирічки, тобто школи першого та другого ступеня [1, с. 23-24].

В 1929 році Польбюро ЦК КП(б)У провело обстеження польських шкіл та – технікумів. Матеріали йшли під грифом

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

«цілком таємно». Ось що, наприклад, повідомлялося про польську семирічну школу № 5 в місті Проскуріві. Там навчалося 223 учні, з них 116 – з робітничих родин, 18 – службовців, 34 – кустарів, 22 – селян і 33 – різних. Комсомольського осередку і комсомольців у школі не існувало, але було 37 піонерів і 3 жовтенят. У шкільній бібліотеці налічувалося 400 книжок. Учням було запропоновано відповісти на анонімну анкету, з якої стало відомо, що 15 з них відвідують нелегальну релігійну школу «Ружа», захоплюються читанням «шовіністичної літератури Сенкевича», багато хто з них написав, що «в Польщі жити краще». У звіті про обстеження цієї школи якийсь Вальчак відмічав, що серед учнів «є прояви антисемітських настроїв», і як приклад навів запитання учня 3 класу: «чи був Ленін євреєм?» У польській чотирирічній школі у селі Тарноруда навчалося 120 учнів. На дітей дуже великий вплив справляло те, що село знаходилося біля самого кордону з Польщею, в ньому діяли костьол (ксьондз Новатовський) і терціярські гуртки. Як великий недолік виховної роботи у трирічній польській школі в с. Маньковці відзначався вплив релігії на учнів, незважаючи на те, що там діяв гурток атеїстів. Кількість польських шкіл з року в рік зростала, і, відповідно, збільшувалася кількість учнів, які їх відвідували. За даними ЦСУ України, на початку 1927 року 42811 дітей польської національності ходили до школи, 17821 з них – до польських національних шкіл, тобто 41,6 %. У Проскурівській окрузі польські школи відвідували від 50 до 100%, у Шепетівській окрузі – 56%, Кам'янецькій – від 54 % до 100 %.

На 1 січня 1930 р. в УСРР налічувалося 3564 школи з іншими (окрім української) мовами навчання, серед них: з російською – 1539, єврейською – 786, німецькою – 628, польською – 381 [7, с. 754].

27 лютого 1932 року Кам'янець-Подільська, Проскурівська і Шепетівська округи увійшли до новоствореної Вінницької області. Тоді вона займала території нинішніх Вінницької, Хмельницької, частини Житомирської області. Але в 1937 році відбулася нова адміністративна реформа в результаті якої була створена Кам'янець-Подільська область у межах сучасної Хмельницької.

В кінці 1932 р. у м. Проскурів було засновано Польський педтехнікум, який підпорядковувався наркомосвіті. В технікумі

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

було організовано три відділи: шкільний, дошкільний та позашкільний. На денному відділенні навчалися три роки, а на заочному два роки. Перший набір студентів був проведений у 1933 році, який становив 138 осіб. У 1934 р. до педтехнікуму вступили 128 студентів, у 1935 р. – 120. Але у цьому ж році його було ліквідовано, а студентів і все майно перевезено до польського педтехнікуму у м. Київ. Викладачі та студенти Проскурівського педтехнікуму зазнавали переслідування з боку влади, арештів та депортацій [2, с. 350].

Було вирішено провести у цих регіонах всебічну перевірку всіх польських шкіл, а «на випадок виявлення фактів засміченості шкіл антирадянськими елементами – одразу ж вживати конкретних заходів». А також Вінницькому і Київському обкомам було доручено підготувати з осені 1934 р. перехід шкіл, де навчаються діти, рідною мовою яких є українська мова, з польської мови на українську. У 1934 р. по Вінницькій області з 291 польської школи 135 були реорганізовані в українські та злито з українськими. В області залишилось 118 польських шкіл і 9 змішаних польсько-українських.

Аналіз навчального плану польської школи с. Михайлівки Подільського регіону за 1933/34 н. р. показав, що велике значення надавалося рідній мові, вивчалися також російська та українська мови як обов'язкові предмети. Але більша увага приділялася вивченню польської азбуки, письму, літературі, а також математиці, де діти ознайомлювалися з елементами математичних завдань, із чітко прописаними елементами культурно-національної та трудової діяльності польської нації. Також значна увага приділялася краєзнавству. Навчальний план польської школи передбачав вивчення таких предметів: рідної, російської та української мови, арифметики, суспільствознавства, природознавства, географії, фізики, хімії, астрономії, фізіології, анатомії, малювання і ліплення, ручної праці, а також ігри і фізичні вправи, співи. Особливістю роботи польських шкіл було те, що в основу польського навчання було покладено національний принцип, тісно пов'язаний із історією народу. Наприклад, паралельно з польською літературою вивчалися російська й

українська. Особлива увага приділялася взаємодії різних культур, розкривалися міжлітературні зв'язки, виявлялася роль українських письменників і перекладачів у творчості майстрів інших народів і відводилася значна увага з основ сільськогосподарського виробництва. Успішній реалізації завдань вивчення рідної мови в молодших і старших класах сприяло врахування індивідуальних особливостей, здібностей, нахилів кожного учня [8, с. 263].

Підсумки перевірки польських шкіл Вінницької області об'єднано підбило 14 серпня 1934 р. Всього було перевірено 280 польських шкіл. З них 129 реорганізовано в українські або «зліквідовано за браком контингенту». Найбільше польських закладів було закрито в Городоцькому (17) і Сатанівському (8) районах [5, с. 38].

На Дунаєвеччині Кам'янець-Подільської округи, де за даними перепису 1926 р. проживали 3501 поляків діяло 2 польські сільради в Дем'янківцях і Остої та 5 польських шкіл: початкові у Вихривці, Голозубинцях, Нестерівцях, Остої і семирічка у Дунаївцях, у ній навчалася 104 учні. У с. Нестерівці директор польської початкової школи Вишенський за виступ у сільській раді з критикою насильницького усупільнення селянської худоби та інвентаря був звинувачений у захисті куркулів та зв'язках із ними. 1933 р. з цих причин у Дунаєвечському районі було звільнено із роботи та виключено із спілки Робос 37 учителів.

Учительку польської школи із с. Шаровечка, яка заявила, що ніяких куркулів фактично немає, а влада розправляється із «неугодними», було вислано. Учитель Савинецької польської школи член ВКП(б) Михайло Раєнко 1930 р. був направлений уповноваженим у с. Тернаву для проведення колективізації і хлібозаготівлі. Однак звітти, як зазначено у кримінальній справі, «дизертирував», за що був виключений із партії, а 1937 р. засуджений на 10 років у виправний трудовий табір [3, с. 21].

1936 р. в справі «Польської організації військової» (ПОВ) на Поділлі, за підрахунками О.Войналович, зазнали репресій близько 600 чоловік, 70% від них – педагоги. На Дунаєвеччині у справі ПОВ було заарештовано 49 осіб, у їх числі – шестеро учителів польських шкіл, 40 із них було розстріляно [3, с. 21].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

У 1936 році розпочалася насильницька депортація поляків із прикордонних районів УСРР. В результаті цього кількість учнів у польських школах значно зменшилася. У Кам'янець-Подільській школі 40 учнів протягом 1935-1936 рр. вибуло через «пересилення ворожого елементу». Часто учні переходили до українських шкіл, побоюючись репресій.

У Кам'янецькій окрузі комісія в складі членів РВК, райвно та НКВС прийняла рішення про звільнення багатьох вчителів польських шкіл з роботи. В жовтні-листопаді 1935 р. з 14 польських шкіл округу залишилося лише 2 (в Кам'янці-Подільському та Дунаївцях). Вони працювали у надзвичайно важких умовах. В липні 1936 р. Кам'янецький райвно оголосив місцеву польську школу закритою і її учні перейшли до інших шкіл. З 1 вересня 1936 року Кам'янецька польська школа відновила роботу, але кількість її учнів становила лише 27,6 % від норми.

У 1937 р. у Вінницькій області польські школи продовжували працювати лише в окремих містах і містечках. Зокрема, на теренах Хмельниччини лише у Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Городку [6, с. 346].

20 вересня 1935 р. ЦК КП(б)У прийняв рішення «Про польські школи», в якому визнавалася необхідність переведення польських шкіл як штучно створених на українську мову навчання та заміни учителів-націоналістів. Саме ця постанова стала підставою для масового закриття польських шкіл⁹¹⁴. 20 грудня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У схвалило постанову, якою констатувалась наявність у республіці «штучно створених польськими націоналістами національних шкіл» [8, с. 267].

Так, 4 квітня 1935 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про реорганізацію німецьких і польських шкіл в прикордонних районах», а Політбюро ЦК КП(б)У 20 вересня цього ж року (протокол № 48, пункт 14) постановило: «В зв'язку з тим, що польські націоналісти штучно створили ряд польських шкіл в районах з переважною більшістю українського населення чи населення, яке розмовляє переважно українською мовою, особливо у районах Проскурівському, Волочиському, Городокському, Сатанівському – Вінницької області, – пропонувати комісії у складі

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Попова, Затонського, Ільїна, Чернявського, Дитюка і Карпова розробити конкретні заходи».

І заходи були розроблені, Київський та Вінницький обкоми поспішили подати в ЦК КП(б)У списки шкіл, які з польських перетворювались на українські. Після ще однієї постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 27 жовтня 1935 р. про реорганізацію польських шкіл у Вінницькій області 117 польських шкіл перетворювались на українські. З них 17 – Кам'янецької округи, 18 – Проскурівської, 28 – Шепетівської. Із загальної кількості польських шкіл у Вінницькій області залишалось 35 початкових, неповних середніх та середніх шкіл. У містах – Кам'янець-Подільський, Проскурів, Шепетівка, Старо-Костянтинів, Городок, Славута та селах – Шаровечка, Маньківці, Гречани (Проскурівський район), Тарноруда, Війтівці, Гайдаки, Зелена (Волочиський район), Олешківці, Мархлівка (Городокський район), Старонічі, Мала Радогоща, Старе Гутисько, Кам'янка, Хотін (Плужанський район), Загуба, Тадеушпіль, Хутір Лабанський (Полонський район) та ін.

Протягом 1935–1938 рр. було видано низку постанов, які поставили крапку в існуванні польських навчальних закладів в Україні, постановивши здійснювати навчання спочатку українською, а пізніше й російською мовою. Окреме доручення отримали М. Попов і В. Балицький, які зобов'язувалися «замінити всіх учителів-націоналістів у польських школах і польських комплектах українських шкіл радянськими вчителями» [8, с. 271].

Наприкінці 30-х років процес ліквідації польських шкіл в Україні був завершений. 10 квітня 1938 р. Політбюро ЦК КП(б)У в присутності Петровського, Хрущова, Бурмістренка та Євтушенка прийняло постанову «Про реорганізацію національних шкіл на Україні», в якій говорилось, що «вороги народу – троцькісти, бухаринці й буржуазні націоналісти насаджували спеціальні польські й ін. школи, перетворюючи їх на вогнища буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей. Практика насадження національних шкіл завдала величезної шкоди справі правильного навчання і виховання, відгороджувала дітей від радянського життя, позбавляючи їх можливості прилучатися до

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

радянської культури і науки». І за вказівкою ЦК ВКП(б) українське партійне керівництво постановило «реорганізувати спеціальні національні школи, в тому числі й польські, в радянські школи звичайного типу, а також ліквідувати спеціальні національні відділи й класи при звичайних школах, технікумах й вищих навчальних закладах».

Остаточна політика коренізації в Україні була згорнута в 1938 р., коли ЦК КП(б)У прийняв постанову РНК УРСР «Про реорганізацію національних шкіл в Україні», у якій створення навчальних закладів національних меншин трактувалося як заснування вогнищ «буржуазно-націоналістичного впливу на дітей». Згідно з цією постановою відбулася реорганізація 766 національних початкових, неповних середніх і середніх шкіл у школи з російською та українською мовами викладання, а також об'єднання 122 шкіл зі школами російськими й українськими (за територіальним принципом). На час реорганізації і, фактично, ліквідації мережі закладів шкільної освіти національних меншин на території України функціонували 63 школи з польською мовою викладання [8, с. 272].

Серед поляків України велася активна пропаганда, що змальовувала Польщу «буржуазною» державою, режим Ю. Пілсудського – «фашистським». Політична агітація, колективізація сільського господарства, індустріалізація та антирелігійна боротьба викликали обурення поляків України. Із кінця 1920-х рр. посилювався еміграційний рух польського населення УСРР до Польщі, що через заборони влади набував нелегальних форм. У 1930-ті рр. поляки УСРР/УРСР постраждали від масових репресій радянської влади, метою яких було знищення тієї частини населення СРСР, яка не сприймала радянського ладу: втрати поляків від Голодомору 1932–1933 років в УСРР становили близько 21 тис. осіб, від «польської операції» НКВС 1937–38 – 150 тис. поляків СРСР. На 1939 р. число поляків в Україні зменшилося до 357,7 тис. осіб.

Список використаних джерел та літератури:

1. Авдієнко М. Народня освіта на Україні. Харків : Урядова друкарня ім. Фрунзе. 1927. 101 с.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

2. Алтухова О. І. Про польський педагогічний технікум в м. Проскуріві. *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки* : зб. наукових праць за матеріалами міжнар. наук. конф. (23–24 червня 1999 року). Хмельницький: Поділля, 1999. С. 347-350.

3. Енциклопедія освіти Хмельниччини / ред. рада: Берека (голова) та ін. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2017. 460 с.

4. Кубійович В. Національний склад населення Радянської України в світлі советських переписів з 17.12.1926 і 15.01.1959. «ЗНТШ» (Париж–Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто–Сідней). 1962. т. 169. С. 174.

5. Місінкевич Л. Репресії щодо польського учительства на Поділлі в 30-х роках ХХ століття. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 37-42.

6. Нестеренко В. Л. Освітні заклади поляків на Поділлі в 30-ті роки ХХ ст. *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки* : зб. наукових праць за матеріалами міжнар. наук. конф. (23–24 червня 1999 року). Хмельницький: Поділля, 1999. С. 343-347.

7. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наукова думка, 2001. 912 с.

8. Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Березівська Л. Д., Гупан Н. М., Пироженко Л. В. та ін. Нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець 30-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / посібник / за ред. Н. П. Дічек. – Київ : Педагогічна думка, 2017. 768 с.

9. Якубова Л. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денаціоналізація. *Український історичний журнал*. 1998. № 6. С. 22-36.

УДК 908(477.4)+929:796

*Василь Черняк,
с. Біляни, Вінницька обл.*

ПОДІЛЬСЬКІ КОРЕНІ МАРІАНА ВОДЗЯНСЬКОГО

У статті висвітлена біографія уродженця Поділля Маріана Водзянського – відомого польського спортсмена, призера чемпіонатів світу та Європи з веслування, учасника Олімпійських ігор 1928 року.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Ключові слова: Маріан Водзянський, веслування, Олімпійські ігри.

Історія Поділля зберігає чимало імен відомих людей, які практично не відомі широкому загалу. Викликано це тим, що в різні часи, за різних життєвих обставин багато наших земляків змушені були покинути батьківщину в пошуках кращої долі. Дехто з них так і не зумів повернутися на землю, де народився і зростав. Але там, за кордонами, завжди пам'ятав про неї.

Так, у роки встановлення більшовицької влади в Україні і, зокрема, на Поділлі, багато поляків, які становили значну частку населення, змушені були покидати свої домівки, рятуючись від більшовицького переслідування. Як правило, вони виїжджали до Польщі, яка відновила свою державну незалежність після Першої світової війни.

Одним з таких людей був Маріан Водзянський – відомий польський спортсмен, призер чемпіонатів Європи та світу з академічного веслування, знаний пілот, учасник Другої світової війни. У міжвоєнний період належав до найвідоміших діячів польського спортивного руху.

На жаль, ім'я Маріана Водзянського пам'ятають і шанують у Польщі, США, а на батьківщині тільки починають дізнаватися про нього. Публікації, присвячені М. Водзянському, належать Р. Врику [1, с. 423-425], В. Черняку [2], Л. Петрову [3]. Метою даної роботи є повернення із забуття та популяризація імені нашого видатного земляка.

Маріан Водзянський (Marian Wodzianński) народився 16 липня 1901 року в с. Борівка Ямпільського повіту Подільської губернії (нині – село Чернівецької територіальної громади Могилів-Подільського району Вінницької області), про що у «Метричній книзі Чернівецької Римо-католицької приходської церкви», яка зберігається у Державному архіві Вінницької області, є відповідний запис [4, арк. 5 зв.-6]. Батьки Маріана – Йосиф та Феофіла (у дівоцтві – Залеська) займалися сільським господарством. Але були освіченими людьми – початкову освіту син отримав вдома. Протягом 1910-1919 років хлопець навчався у Немирівській гімназії.

Про дитячі роки та роки навчання Маріана майже нічого не відомо.

З початком радянсько-польської війни (1920-1921) сім'я Водзянських переїхала до Польщі. Маріан зголосився до Війська Польського та брав участь у бойових діях. Після війни продовжив навчання в державній гімназії для колишніх військових у Варшаві, яку закінчив у 1921 році [1, s. 423]. У 1921-1932 рр. навчався на Механічному факультеті Варшавської Політехніки, здобувши диплом інженера. Після закінчення навчання і до початку Другої світової війни працював в Інституті авіаційних досліджень. Ще під час навчання почав активно займатися спортом (академічне веслування) у Варшавській Академічній Спортивній Спілці (WAZS) [1, s. 424].

Академічне веслування – один із небагатьох видів спорту, у якому спортсмен задіює близько 95% м'язів усього тіла. Це циклічний вид спорту. Спортсмени перебувають у човнах і гребуть спиною вперед, на відміну від веслування на байдарках і каное. У човнах може бути один, два, чотири або вісім веслувальників. Спорт надзвичайно популярний у світі. Міжнародна федерація веслувальних спільнот (FISA) була створена ще у 1892 році. Починаючи з II Олімпіади у Парижі (1900 р.), академічне веслування увійшло до олімпійської програми. Сьогодні на Олімпіадах розігрують 14 комплектів медалей з академічного веслування [5, с. 188-192].

Довгі роки тренувань, наполегливість, працелюбність зробили з Маріана відомого спортсмена. Він входив до національної збірної Польщі з академічного веслування (вісімка та четвірка зі стерновим). Був чемпіоном Польщі у четвірці (1930), срібним призером у четвірці (1930), триразовим бронзовим призером у вісімці (1928, 1930, 1931). У 1927 році на XXIX Чемпіонаті Європи з академічного веслування, що проходив у італійському місті Комо, у складі збірної Польщі здобув бронзову медаль (вісімка зі стерновим). Того ж року на чемпіонаті світу вісімка Водзянського лише на кілька секунд відстала від переможців, здобувши срібну медаль [1, s. 424].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Вершиною спортивного життя Маріана Водзянського стали ІХ Олімпійські ігри, які проходили з 28 липня по 12 серпня 1928 року у Амстердамі. До Нідерландів прибули представники 46 країн. Ігри ІХ Олімпіади вважають одними з самих мирних та дружелюбних в історії. На Марафонській башті амстердамського стадіону вперше в історії Ігор було запалено олімпійський вогонь – від вогню, що запалили в давній Олімпії за допомогою дзеркала від променів сонця [7, с. 47].

Радянський Союз, до складу якого входила Україна, не приймав участі в Олімпійських іграх. Хоча, як відзначає відомий український спортсмен та діяч сучасного олімпійського руху Сергій Бубка, «спортсмени, демонструючи свої можливості, як ніхто інший, сприяють зростанню авторитету країни, представниками якої вони є. Своім прикладом вони здійснюють величезний виховний вплив на підростаюче покоління, значна частина якого прагне стати схожими на своїх спортивних кумирів, тяжіє до фізичного вдосконалення й здорового способу життя» [6, с. 5]. Маріан Водзянський представляв на ІХ Олімпіаді Польщу. Але ми повинні пам'ятати – народився і свої дитячі та юнацькі роки він провів на Вінниччині.

Олімпійські ігри зібрали 245 веслярів з 19 країн. Розігрувалося 7 комплектів нагород. Водзянський виступав у складі вісімки і зайняв почесне четверте місце.

Для команди Маріана Водзянського Олімпійські ігри стали успішними. Вперше польські спортсмени здобули золоту медаль (Галіна Конопацька, метання диску). Четверте місце вісімки Водзянського (попереду були лише команди США, Великої Британії та Канади) принесло, на жаль, лише олімпійський диплом та очки до командного заліку (Польща посіла 21 місце серед 46 країн). Товариші Маріана Водзянського по команді стали успішними людьми. Так, Оттон Гордзялковський був відомим юристом, Єржі Сколімовський – відомим архітектором, який проектував палаци саудівського короля та іранського шаха, Генрік Незабитовський, окрім академічного веслування, професійно грав у хокей. Трагічна доля чекала Станіслава Урбана – він був розстріляний у Катині.

Окрім академічного веслування, Маріан Водзянський професійно займався авіаційним спортом. Був пілотом Варшавського аероклубу. У 30-х роках брав участь у національних та закордонних змаганнях в особистому заліку з авіаційного спорту. У вересні 1938 року він був командиром екіпажу літака RWD-13, що брав участь у змаганнях в Прибалтиці та Скандинавії. У міжвоєнний період Водзянський належав до найвідоміших діячів польського академічного спорту. Виконував обов'язки заступника голови та голови Академічної Спілки Спортивної Варшави та був членом Головного управління Польських Академічних Спілок Спортивних. Від 22 квітня 1939 року був заступником голови з організаційних питань Аероклубу Речі Посполитої [1, с. 424].

Як військовий пілот (лейтенант) Маріан Водзянський брав участь у німецько-польській війні 1939 року. Після поразки Польщі перебрався до Франції, звідти – у Англію, де формувалося Військо Польське. Після короткотривалої підготовки був відряджений до Дакару, де здійснював обльоти американських військових літаків, які там виготовлялися. Дослужився до капітана. Повернувшись до Англії, керував технічним персоналом 305-го бомбардувального дивізіону Землі Великопольської.

Після закінчення Другої світової війни був ліквідаційним інспектором військових аеродромів, як спостерігач був присутній на Нюрберзькому трибуналі. Демобілізувавшись, вирушив до Канади, звідки через короткий час – до США. Там поселився у Пітсбургу. Працював у металургійній промисловості і викладав у політехнічній школі. Завжди цікавився проблемами розвитку спорту у Польщі.

Помер Маріан Водзянський 21 лютого 1983 року [1, с. 425].

Спортивну славу Маріана Водзянського в академічному веслуванні на батьківщині продовжила його землячка, борівчанка Кушнір Ніна, яка стала майстром міжнародного класу, чемпіонкою України та призером першостей Радянського Союзу і Європи [8].

Наші славні земляки гідні наслідування і пошани.

Список використаних джерел та літератури:

1. Wryk Ryszard. Sport olimpijski w Polsce 1919-1939: Biogramy olimpijczyków. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006. – 463 s.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

2. Черняк В. Наш земляк виступав на Олімпіаді в Амстердамі // Чернівецька зоря. – 2011. – 16 грудня. – С. 5.
3. Петров Леонід. Мар'ян Водзянський – олімпієць з Немирова // Прибузькі новини. – 2017. – 28 липня. – С. 4.
4. Державний архів Вінницької області. – Ф. Д-904. – оп. 11. – Спр. 4.
5. Булатова М.М. Енциклопедія олімпійського спорту в запитаннях і відповідях. – К.: Олімпійська література, 2011. – 400 с.
6. Бубка С. Н., Булатова М. М. Ігри, що підкорили світ. – К., 2021. – 132 с.
7. Волошин А. П., Ксензенко Ф. М. У олимпийской черты. – К.: Изд-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1988.
8. Боднар Володимир. Майстер спорту міжнародного класу // Чернівецька зоря. – 2013. – 11 січня. – С. 4.

УДК 82.091

*Руслан Зелінський,
селище Літин*

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ – ШУКАЧ ПРАВДИ ЧИ СПІВЕЦЬ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ?

У статті поставлено питання щодо україноцентричності творчості Михайла Стельмаха. Зроблено спробу визначення громадянської позиції письменника. Проілюстровано на прикладах з художніх творів та подій життя М. Стельмаха його співчуття трагічній долі свого народу та прихильність до українських національних ідей.

Ключові слова: Михайло Стельмах, громадянська позиція, незручна тематика, радянський режим, ідеологічні рамки, дисиденти.

У час відстоювання наших національних цінностей, в час боротьби за нашу Українську державність у суспільстві відбувається перегляд діяльності відомих постатей, які супроводжували наш поступ в минулому. Така переоцінка справедливо торкнулася багатьох діячів радянського періоду. Під пильне око критика насамперед потрапили представники

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

письменства, які творили у радянську добу. До такої когорти належить постать видатного українського письменника, драматурга та фольклориста Михайла Панасовича Стельмаха.

Уродженець села Дяківці, що на Літинщині, Михайло Стельмах як особистість формувався в умовах радянської дійсності. Народжений 1912 року в селянській родині, він був свідком та учасником багатьох подій становлення радянського режиму та періоду «розвинутого соціалізму». Не викликає сумніву художня довершеність його творчої спадщини - він був справжнім майстром слова.

Михайло Стельмах посів високе місце в радянській письменницькій ієрархії, досяг значного статусу в суспільстві. Про це свідчать такі посади, звання і нагороди: депутат Верховної Ради СРСР VI-X скликань (1962-1983), заступник голови Ради національностей Верховної Ради СРСР, Герой Соціалістичної Праці (23.05.1972), лауреат Сталінської та Ленінської премій, Національної державної премії ім. Т. Г. Шевченка та багатьох інших державних премій та відзнак.

Очевидно, що на шляху до таких висот за радянського режиму письменникові необхідно було ідеологічно обслуговувати цей режим. Хто висловлював свій спротив - обирав шлях дисидента, з усіма репресивними наслідками.

Михайло Стельмах дисидентом не був, але чи був він фанатичним співцем радянського режиму чи все ж таки намагався висвітлити правду про сумне буття свого народу? Полеміка щодо цього триває, але не вдаючись в глибину літературознавчих дискусій спробуємо проілюструвати позицію письменника на прикладах його творів та фактах з його життя.

З автобіографічної повісті письменника «Гуси-лебеді летять...» дізнаємось про формування світогляду Михайлика під впливом подій його дитинства. Письменник описуючи перебіг його дитячого життя політкоректно висвітлює суспільно-політичні події того часу в рамках радянської ідеології. Так, голова комнезаму дядько Себастьян, позитивний герой, а борці проти радянської влади названі бандитами. Навіть згадується про «банду» Гальчевського. До ворогів віднесено також тих, хто виборює

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

незалежність України у 1917–1920-х роках. Зокрема Українській Державі гетьмана Скоропадського автор дає таку характеристику: «Коли в київському цирку об'явився новий правитель України гетьман Скоропадський а на майданах і зборнях по мужицьких шкурах засвистіли німецькі й австрійські шомполи, у нашому селі ніхто не захотів стати старостою. Недовго протрималось на чужій зброї оте сузір'я дрібних карликів, яке, дорвавшись до влади, забуло, що надворі стоїть двадцятий вік. Напхане злобою, затавроване братовбивством і торгом землі батьків, це сузір'я дрібних карликів подалось на смітники чужих богів не світити, а гавкати й гарчати на землю батьків, на якій уже в ясній задумі йшов новий ранок» [4, с. 101].

А ось радянських діячів через призму дитячого сприйняття автор називає «Револуцією». Причому ця революція у дитячому світогляді не завжди сприймається позитивно. Так, за сюжетом твору Михайлика дід Дем'ян відремонтував автомобіля, який відступаючи залишило військо Пілсудського у селі. А потім здав машину в повіт, дядькові Себастьяну. Михайлик це розповідає дівчинці Любі, а потім додає, що за це вони отримали подяку від «Револуції». Натомість його мала співрозмовниця відповідає: «А в нашого діда Револуція гарного коня забрала, а взамін поганого дала». [4, с. 81]. Очевидно, що автор згладжує гострі кути, адже «Револуція» взамін нічого не давала.

Разом з тим в уста титаря письменник вкладає безглуздя класової боротьби. «Де ж це, по-вашому, подівся народ? – Попитайте про це в більшовиків. То колись усі були люди, а тепер стали – куркулі, середняки і злидні» [4, с. 60].

Проте суперечливість в оцінках героями твору різних політичних сил часто схиляє в різні сторони шальки терезів. Так, маючи з малечку потяг до читання малий Михайлик читає «різні книжечки видані петлюрівцями, січовими стрільцями та червоною армією». При цьому письменник, не вдаючись до політичної оцінки «видавців» цих книг, замасковано заявляє, що «... вже тоді мені одні слова сяяли, мов зорі, а інші туманили голову» [4, с. 41]. Що мається на увазі, з'ясовується в наступному епізоді. На догоду радянській цензурі письменник мусить висловити симпатії до радянської

влади. Навіть малий Михайлик, ще ідейно не сформований заходив до бідкому, де зустрічалася біднога і «... слухала ленінську правду і не раз за неї брала до рук і російську трюхлініуку, і англійські, французькі, німецькі та австрійські рушниці» [4, с. 100].

Водночас письменник сміливо заявляє про безчинства борців за радянську владу. Так, у згаданому творі «бандит» Порфирій приходить здаватися до голови комнезаму Себастьяна і «сповідається» йому, що у 1920-му році до його хутора приїхали продагенти та почали з його засіків вимітати зерно. Та не витерпів господар глузування і здирства й взявшись за шаблю розігнав посіпак. Після цього пішов у «банду». Будучи серед повстанців Порфирій звертається до отамана, щоб відловити тих агентів. На це очільник відповідає, що цього робити не слід: нехай селянин сам відчує на собі наслідки продрозверстки, тоді й ворогів радянської влади побільшає.

Михайло Стельмах через ідеологічний перелаз перетягує прихильність до християнства. Його герой Михайлик читає незрозумілу йому космографію взяту у попа, а матір застережливо попереджує: «-Може, тобі в попа Біблію дали? То зараз же занеси її назад...». А далі як виправдання: «-Моя мама десь чула, що найрозумнішою і найтяжчою книгою в світі є Біблія: дочитаєш її – і, гляди, повилітають клепки з голови» [4, с. 99].

Стельмах вперше публічно порушує тему голодомору. В автобіографічній повісті «Гуси-лебеді летять...» про це згадується досить обережно та епізодично. «Навіть у страшний тисяча дев'ятсот тридцять третій рік, голодуючи, дядько Микола кепкував із своєї недолі. Зустрів його я весною вже обрезаючого, розбалакалися про людське горе, згадали сусідів, що передчасно перейшли на цвинтар, посумували ...» [4, с. 34].

Тематика голоду висвітлюється і на сторінках роману Стельмаха «Чотири броди». Письменник змушує читача згадати про жертв голодомору, викриває затятих активістів (Магазник), причетних до організації штучного голоду на селі. З роману «Дума про тебе», який вийшов у 1969 році, читач також дізнається про трагедію голодомору 1933 року.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Згаданий вище роман «Чотири бороди» спочатку не пропустила радянська цензура. Його забракував секретар ЦК КПУ з питань ідеології Валентин Маланчук. Блоститель комуністичних ідеалів вбачав у цьому творі занадто українськості. Проте письменникові вдалося добитися видавництва роману, і твір все ж таки надрукували. Щоправда текст був вже адаптований до вимог правлячої ідеології.

Будучи Героєм соціалістичної праці Михайло Стельмах ніколи не був членом комуністичної партії. На наполегливі переконання партсекретаря Спілки письменників Михайло Панасович вже погодився стати комуністом. Але ретельне вивчення його родоводу посягло в окремих «доброзичливців» сумніви щодо його пролетарського походження. Мовляв батько був куркулем. Як оповідає в інтерв'ю син письменника Дмитро Стельмах «... Панас Дем'янович (батько Михайло Стельмаха – прим. Р.З.), був такий “куркуль”, що коли між братами ділили спадок після смерті його батька, то йому дісталася клуня в селі Дяківцях... Привіз батько Панаса Дем'яновича просто на засідання парткому: - Знайомтеся: куркуль Панас Стельмах! Глитай! Власник старої клуні! Почали спілчанські партійці перепрошувати, мовляв, не перевірили фактів. Збанацький (секретар парткому спілки – прим. Р.З.) просив переписати заяву й подати вдруге» [2]. Але Михайло Стельмах вже не бажав вступати до партії комуністів.

У різних джерелах публікується версія про зв'язок Михайла Стельмаха з ОУН-УПА. Про це згадує кінорежисер Ігор Муратов, який стверджує, що у 1951 р. він, Муратов, був зв'язковим УПА і мав забрати пакет в людини за вказаною адресою в Києві. Зв'язковий зустрівся з агентом, обмінялись паролями і виконав завдання. Через роки Муратов впізнав того, хто йому передав пакет у Стельмаху.

Про обізнаність Михайла Стельмаха з діяльністю ОУН-УПА говорить доктор історичних наук Володимир Сергійчук, професор кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: "Михайло Стельмах написав би правдиво про ОУН-УПА. Він навіть пробував зробити це свого часу, бодай і в жорстких рамках ідеологічного завдання партії. Але йому не

дали можливості сказати хоч частинку правди про ОУН-УПА. В цьому може переконатися, коли ознайомиться з доповідною начальника Головліту УССР К. Полонника секретареві ЦК КП(б)У І. Назаренку від 2.10.1952 р.» У згаданому документі зазначено, що «Головліт УРСР не дозволив до видання й повернув видавництву «Радянський письменник» на переробку повість Михайла Стельмаха «Над Черемошем». Поставивши своєю метою показати процес колективізації в селах станіславської Верховини в 1948-1950 рр., який відбувався в умовах куркульського спротиву, Мих. Стельмах не зумів надати цьому спротиву яскраво вираженого класового характеру. Замість приречених куркулів, у Стельмаха діють озброєні найновішою автоматичною зброєю буржуазні націоналісти, т. зв. бандерівці, які мають свою розгалужену організацію, свій керівний центр, свою «Українську головну військову раду», яка навіть чеканиє нагороди і нагороджує своїх головорізів (...). Сам цього, можливо, не бажаючи, автор надав націоналістичному підпіллю характер великої і грізної сили, здатної тримати в страху населення і представників радянської влади на значній території, що політично нам не тільки не бажано, але й дуже шкідливо» [3].

Проте версія зв'язків Михайла Панасовича з націоналістичним підпіллям є малоімовірною. По-перше сам Муратов не до кінця впевнений, що зустрічався на явочній квартирі з Михайлом Стельмахом. А по-друге син письменника Дмитро не вважає цю версію правдоподібною. Дмитро Стельмах стверджує, що його батько мав зв'язки з українськими націоналістами лише в середовищі канадської діаспори, коли у 1976 р. відкривав пам'ятник Лесі Українці в Саскачеванському університеті [2].

У новітній українській історії маємо чимало прикладів, коли представники письменства й інтелігенції загалом виступали прямо проти комуністичного режиму. Здебільшого трагічно закінчувалась їх доля або в таборах, або у вимушеній еміграції. Стельмах таким шляхом не пішов. Він писав для свого народу правду між рядками так, щоб її не побачили вороги.

У 1964-1965 роках Стельмах ставить свій підпис разом з іншими представниками української інтелігенції у протестних листах щодо арештів українських дисидентів. А у 1973 році пише некролог у київській пресі пам'яті українського поета, в'язня ГУЛАГу Олеса

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Журби. Гарні відгуки про Стельмаха залишили у своїх мемуарах шістдесятники Ірина Жиленко, Світлана Кириченко, Юрій Бадзьо та ін.

Михайло Стельмах з радянською системою не боровся, але його творчість була під пильною увагою цензури у зв'язку з неблагонадійністю через прояви «націоналістичних настроїв».

Михайло Стельмах співіснував з радянською системою, в якій жив і творив. Одержував від неї високі премії і водночас звинувачення в українському націоналізмі та прихильності до куркульства. Намагався бути в радянських ідеологічних рамках і водночас порушував незручні антирадянські теми.

Відомий український літературознавець Володимир Панченко зауважив, що «М. Стельмах у дисидентах не ходив, хоча ... У повісті «Гуси-лебеді летять...» є й зізнання про «нечисту силу», яка «розбирала та не прощала мої книги і в кожному рядку вишукувала ворожі прояви, різну апологетику, збочення, селянську обмеженість, селянські дрібновласницькі тенденції і ще якусь погань» [1].

Попри дотримання у творчості ідеологічних догм Михайло Стельмах використовував силу політичного режиму проти самого режиму. Його громадянська позиція була спрямована на донесення правди силою художнього слова, долаючи ідеологічні перешкоди «під колючими вітрами часу» [1].

Список використаних джерел та літератури:

1. Панченко В. Є. Під колючими вітрами часу. Передмова. *Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять...; Щедрий вечір*. Київ: Веселка, 1993. 391 с.

2. Вдовиченко Г. Замкнуті твори у сейфі – цього достатньо для вбивства письменника. Електронний ресурс. <https://wz.lviv.ua/far-and-near/199903-zamknuty-tvir-u-seifi-tsoho-dostatno-dlia-vbyvstva-pysmennyka>.

3. Дідик Д. «Усі мої твори про Поділля». Що відомо про письменника Михайла Стельмаха. *20 хвилин*. 2021. 25 серпня.

4. Стельмах М. П. *Гуси-лебеді летять...; Щедрий вечір*. Київ: Веселка, 1993. 391 с.

УДК 27-722.51:929-051 Митрополит Володимир(477)

Олександр Дацюк,
м. Хмельницький

**СИН ЗЕМЛІ ПОДІЛЬСЬКОЇ – УКРАЇНИ СИН
(ПАМ'ЯТІ МИТРОПОЛИТА ВОЛОДИМИРА (САБОДАНА))**

Стаття присвячена аналізу життя та діяльності Митрополита Київського і всієї України Володимира (Сабодана), уродженця Подільського краю. У трьох тематичних розділах досліджено життя Митрополита у дитячі та студентські роки, проведено аналіз наукової та викладацької роботи, а також служіння на посаді Предстоятеля Української Православної Церкви.

Ключові слова: Митрополит Володимир, УПЦ, Володимир (Сабодан), Предстоятель, Блаженніший.

«Пастирство є служіння особливе і не для усіх синів Церкви доступне» [7; 7].

5 липня 2014 року відійшов у вічність Предстоятель Української Православної Церкви, Митрополит Київський і всієї України Володимир, уродженець нашого Подільського краю.

За словом самого Блаженнішого Митрополита Володимира: «Діяльність пастиря має універсальний характер. Він – співпрацівник Бога, проповідник вічної Христової істини, здійснювач Божих Таїн, наставник народу Божого, блюститель духовних основ життя і посланник Господній на землі, він вказує усім реальний шлях до досягнення мети людського буття, до вічної і досконалої радості ...» [4; 27]. У працях Блаженнішого Митрополита Володимира, в його гомілетичній спадщині пред'явлено цільне, глибоке наукове вчення про пастирство, яке він у повноті втілював у своє життя, давши взірєць для наслідування не лише багатьом пастирям, але й простим, віруючим людям – громадянам нашої Держави.

«Ще з дитинства Владика обрав свій життєвий шлях – служіння Богові і людям. Отримав ґрунтовну богословську освіту (духовна семінарія, духовна академія, аспірантура), захистив

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

кандидатську та магістерську дисертації, мав докторський науковий ступінь.

Владика – талановитий церковний діяч, педагог, дипломат, вчений. Він викладав в Одеській духовній семінарії, був ректором духовних шкіл у часи СРСР, коли існували тільки дві духовні академії. Авторитет Митрополита Володимира дуже великий і за кордоном – він працював у ЮНЕСКО, на Конференціях Європейських Церков, у Всесвітній Раді Церков; він – академік та почесний доктор престижних міжнародних інститутів, академік Академії інформації при ООН, Міжнародної кадрової академії Ради Європи ЮНЕСКО. Як видатного церковного лідера було обрано Почесним головою Оргкомітету ООН щодо святкування 2000-річчя Різдва Христового.

У 1992 році Блаженніший Володимир став Предстоятелем Української Православної Церкви. За роки його предстоятельства українське Православ'я досягло могутнього злету, стало провідною силою в суспільстві, набуло величезного морального авторитету. Завдяки старанням Владика в Україні, яка перебуває на шляху духовного відродження, збільшилась кількість церковних громад, відкрилися нові храми; Церква через свої благодійні програми та акції активно впливала на суспільство, сприяла гуманізації його пріоритетів, оптимізації соціального клімату; зростала робота з майбутнім нації – молоддо...» [2; 94-96].

Митрополит Володимир був людиною високої культури, багатогранних душевних обдарвань, євангельської простоти та смирення. Владика мав світську юридичну освіту, володів французькою мовою, писав вірші, був автором багатьох наукових богословських праць.

Дитинство, юність та початок духовного формування майбутнього Митрополита

Покійний Предстоятель Української Православної Церкви Митрополит Київський і всієї України Володимир є нашим славетним земляком – він народився 23 листопада 1935 року на Поділлі, у селі Марківці Летичівського району Хмельницької області в селянській родині. Батьки Феодосія Іванівна і Маркіян Арсенович були людьми глибоко віруючими, у вірі і благочесті

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

виховали своїх чотирьох синів, з яких Віктор (майбутній Митрополит) був наймолодшим.

Особливу роль у духовному формуванні майбутнього Предстоятеля Церкви відіграла мати. Як молодший, він допомагав виконувати матері хатню роботу: мив посуд, прибирав, підбілював піч, тощо. Мати була для нього найдорожчою людиною. Вона ніколи не підвищувала голос на дітей, завжди була ніжною, ласкавою, стриманою. Мати вчила не тільки словом, а й самою справою. Досить було материного погляду, щоб діти зрозуміли що від них вимагають. Слухняність до старших у родині була беззаперечною. Мати вклала у синів всю свою душу, віддала всі сили для їхнього гідного виховання. Владика, як і його брати, через усе життя поніс материнську любов у своєму серці. Таке відношення до батьків, яке мав майбутній Митрополит при їх житті та втілював у молитвах за упокій їх душ, є реальним виконанням Божої заповіді і прикладом для усіх, бо визначено говорить Слово Боже: «Проклятий той, хто злословить батька свого і матір свою!» (Втор.27,16). Послух, смирення, невибагливість, скромність та любов до праці були сформовані у Владики з дитинства, що дає нам приклад родинного виховання і сьогодні.

Вже з дев'яти років Віктор Сабодан почав виконувати послух при Свято-Михайлівському храмі рідного села. У 1944-му році він вступив до марковецької початкової школи. З 5-го по 7-й клас навчався у сусідньому селі Івонинці, де була семирічна школа, потім – у меджибізькій середній школі. У школі Віктор відзначався добрими здібностями й старанністю, був відмінником, а серед учнів відрізнявся внутрішньою силою і доброзичливістю. Діти відчували це і тягнулися до нього.

Після закінчення середньої школи, у 1954 році, попри відомі труднощі, характерні для радянської доби, вступив до Одеської духовної семінарії: рішення вступити до семінарії було його власним. Він завжди хотів бути священником. Дізнавшись про вступ Віктора в Одеську Духовну Семінарію, адміністрація середньої школи почала засуджувати його батьків, вимагаючи, щоб вони відмовили сина від духовної школи, тому що, мовляв, «духовна семінарія готує шпигунів». Вступ до семінарії радянські педагоги

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

розцінювали, як зраду Батьківщини. І тому чимало мужності було потрібно мати молодій людині, щоб обрати цей шлях.

Наука у семінарії Віктору давалася легко. «Вражало те, що ще в семінарії Віктор завжди був готовий вислухати іншого, а коли сам починав говорити, зразу опановував увагою слухачів. Його мова вже в семінарії відрізнялась художньою образністю, вмінням посилатися на Святе Письмо та вчення святих отців, а також висловлювання вчених, письменників, філософів» [3; 15-16].

У ті часи викладання в семінарії велося російською мовою, а у побуті студенти розмовляли рідною – українською, влаштували вечори відпочинку, на яких співали українські пісні, колядки і читали вірші. Такі кроки не могли не драгувати тодішніх працівників КДБ, які прискіпливо контролювали Духовні навчальні заклади та вбачали у збереженні українських традицій «негативні прояви націоналізму». Так, збереження мови та культури рідного народу в умовах тодішньої Духовної семінарії було вчинком мужнім, отже такий штрих студентського життя Владика є свідченням про його патріотизм та любов до рідної землі, які він мав з дитинства. Справжнім патріотом-українцем Владика залишився на все життя. Слід зазначити, що протягом усього життя Митрополит Володимир натхненно служив Богові і Україні. Свою першу проповідь як Предстоятель Української Православної Церкви у 1992-му році він розпочав словами: «Я прибув не у відрядження, я прибув на рідну землю служити людям і незалежній Україні». Так, протягом усього свого нелегкого служіння, у всіх ситуаціях він залишався патріотом України, людиною з великим, люблячим та вірним серцем, завжди близьким до кожного.

Продовжуючи далі про студентські роки Його Блажества, слід зазначити, що у той період йому пощастило почути мудре слово святителя Луки (Воїно-Ясенецького). Тричі зустрічався він з ним в Одесі. Святитель розповідав про гоніння, про перебування духовенства в концентраційних таборах. Віктора вражало те, що великий хірург, вчений, архіпастир, незважаючи на страждання, які випали на його долю, ніколи ні на кого не скаржився, нікого не звинувачував, не пам'ятав зла, і від усього серця прощав навіть

своїх ворогів. Такий настрій у відношенні до ближніх перейняв у великого святого тоді і майбутній Митрополит, спілкуючись із усіма, хто його оточував, з терплячістю, а прикрості долі та хвороби переносючи з великим смиренням [3; 34-35].

Далі, у 1958-му році Віктор Сабодан вступив до духовної академії (ЛДА), яку він закінчив у 1962-му році зі ступенем «кандидата богослов'я», присвоєного за наукову роботу «Христос Спаситель – Начальник світу», котра згодом склала окремих том у збірці творів Митрополита [5].

Роки навчання майбутнього Митрополита в Духовній Академії припали на нелегкий час «хрущовської відлиги», яка призвела до нової хвилі гонінь на Церкву: закривали монастирі, храми, Духовні навчальні заклади. У результаті, на величезній території колишнього Радянського Союзу залишилося тільки дві академії і три семінарії. Одеська Духовна Семінарія була тоді єдиною на території України.

Рукоположення у священство, прийняття чернецтва, викладацька діяльність, архієрейство

11 червня 1962 року Віктору Сабодану було вручено диплом про закінчення повного курсу Духовної Академії, після чого, за власним бажанням, він був направлений на служіння в Одеську єпархію. 14 червня 1962 року Високопреосвященнішим Борисом (Віком), митрополитом Херсонським і Одеським, Віктор Сабодан був висвячений у сан диякона, а 15 червня 1962 року – у сан ієрея; 26 серпня того ж року – пострижений у чернецтво з іменем на честь Святого Рівноапостольного Великого князя Володимира – Хрестителя Київської Руси. Цікавим фактом є те, що духовним отцем під час постригу майбутньому митрополитові став преподобний Кукша Одеський, який тоді був духівником Свято-Успенського чоловічого монастиря м. Одеси, а згодом прославлений Українською Православною Церквою у лику святих.

Слід зазначити, що батьки не радили Віктору приймати постриг: коли він попросив у матері благословення на чернецтво, вона заплакала. Батько також коливався: нарікав на важкі часи, говорив про переслідування духовенства, закриття святих обителів, навіть таких як Києво-Печерська Лавра. Але Віктор вже

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

твердо обрав свою долю... Тоді звістка про постриг молодого священика швидко поширилася серед віруючих, і ввечері, у Свято-Успенському храмі чоловічого монастиря міста Одеси, зібралось чимало людей. Під час постригу горіли тільки вогні лампад і свічки в руках прихожан. Прийнявши чернецтво, ієромонах Володимир був одразу призначений викладачем Одеської духовної семінарії, де виконував обов'язки старшого помічника інспектора, обіймаючи посаду секретаря Одеського єпархіального управління.

1965-го року майбутній Митрополит закінчив аспірантуру, того ж року був піднесений у сан ігумена та призначений на посаду ректора Одеської Духовної семінарії з возведенням у сан архімандрита. Завжди з любов'ю згадували одесити ректора семінарії – молодого, енергійного архімандрита Володимира як невтомного трудівника, глибокого богослова, блискучого проповідника, талановитого адміністратора.

Можна лише уявити, наскільки важко у ті роки було нести послух ректора єдиної в Україні духовної школи. Простота й мудрість молодого ректора, його доступність, чуйність і уважність до потреб викладачів і учнів на все життя привернули до нього серця підопічних, які і зараз, через багато років, молитовно згадують свого колишнього наставника.

Здібності і активна церковна діяльність архімандрита Володимира на посаді ректора ОДС привернули увагу церковних очільників і його почали залучати до заходів відділу зовнішніх церковних зв'язків. Так, у 1966-му році архімандрита Володимира було призначено заступником начальника Духовної Місії в Єрусалимі. Тоді, під час першої паломницької подорожі на Святу Землю, архімандрит Володимир був представлений Йорданському королю, а найбільшим щастям для нього у ті роки була можливість кожну ніч служити на Гробі Господнім, підносячи молитви за український народ та Святу Церкву.

23 червня 1966 року архімандритові Володимирі було визначено бути єпископом, з дорученням виконувати обов'язки представника Православної Церкви у Всесвітній Раді Церков. Таїнство архієрейської хіротонії здійснили 9 липня 1966 року.

28 листопада 1968 року єпископ Володимир був призначений на Переяслав-Хмельницьке вікаріатство Київської єпархії. З 20 березня 1969 року – був єпископом Чернігівським і Ніжинським, тимчасово керуючим Сумською єпархією. Протягом 1970-1973 років ніс послух відповідального редактора журналу «Православний вісник».

Перша єпархія, якою керував владика Володимир, оставила глибокий слід в його душі. Виступаючи у вересні 1992 року на святкуванні 1000-ліття заснування Чернігівської єпархії, митрополит Володимир відмітив, що вона стала його «першою любов'ю», яка залишається у серці на все життя.

У 1973-му році єпископ Володимир був призначений ректором Духовної Академії і Семінарії, які знаходилися у Загорську, з возведенням у сан архієпископа. На той час, коли офіційною ідеологією колишнього СРСР був атеїзм, архієпископа Володимира хвилювало всебічне виховання студентів духовних навчальних закладів. Він хотів, щоб по закінченню семінарії вони виходили у світ готовими не тільки до пастирського служіння, але й до спілкування із різними верствами: робітниками, колгоспниками, інтелігенцією та представниками науки і культури.

За десять років ректорської роботи владика виховав сотні священнослужителів. Він пам'ятав ім'я кожного з них, незалежно від того, як студент навчався, чи виконував послух, чи виявляв інтерес до богословських наук. Випускники семінарії та Академії завжди із вдячністю та повагою згадують свого вчителя. Слід особливо зазначити, що в єпархіях у той час було дуже важко здійснити хіротонію священнослужителя – не дозволяла радянська влада, отже Митрополит Володимир на посаді ректора духовних шкіл своїми силами активно компенсував цю прогалину, майже щотижня здійснюючи дияконські та священницькі хіротонії. Так, Церква у складні часи гонінь не припиняла свого існування на теренах СРСР, маючи молоде поповнення освічених кліриків.

З 18 квітня 1978 року архієпископу Володимирі було присвоєне вчене звання професора, а 5 червня 1979 року він захистив магістерську дисертацію на тему «Екклезиологія у вітчизняному богослов'ї» [6]. Вчені твори, а також високий

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

авторитет богослова і церковного діяча здобули тоді архієпископу Володимирі заслужену повагу й популярність не лише на батьківщині, але й за кордоном. З березня 1976-го року архієпископ Володимир був включений до складу Комісії з питань християнської єдності, а у 1981-1988 роках входив до складу Комісії з підготовки та проведення святкування тисячоліття Хрещення Руси.

16 липня 1982 року архієпископа Володимира призначено на Ростовську і Новочеркаську кафедру з возведенням у сан митрополита.

28 березня 1984 року він був призначений Екзархом Західної Європи.

У 1989-му році митрополит Володимир тимчасово керував Гаазькою єпархією у Голландії, активно займаючись суспільною діяльністю: 16 вересня 1988 року на установчій конференції Радянського фонду милосердя та здоров'я він був обраний членом президії і правління фонду, а з 10 квітня 1989 року очолював Комісію з питань вивчення матеріалів з реабілітації репресованого духовенства та мирян.

На Архієрейському Соборі 30-31 січня 1990 року було прийняте нове «Положення про екзархати». Цей документ надав Українському Екзархату більше прав у самоврядуванні, духовенство й віруючі на теренах України отримали можливість самостійно будувати церковне життя згідно зі своїми церковно-національними традиціями, а 25-27 жовтня 1990 року, на Архієрейському соборі, Українській Православній Церкві було надано статус широкої автономії, що відповідає статусу, який мала Київська митрополія в 17-му столітті.

Предстоятельське служіння

27 травня 1992 року Собор архієреїв УПЦ, який через неможливість проведення його в Києві, відбувся у Харкові, більшістю голосів (16 з 18) обрав Предстоятелем УПЦ, Митрополитом Київським і всієї України митрополита Володимира (Сабодана), який у цей час перебував на богословській конференції у Фінляндії. Згідно з цією постановою, Митрополитові Володимирі був наданий титул «Блаженніший».

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

20 червня 1992 року Блаженніший Митрополит Володимир прибув до Києва. Його зустрічали десятки тисяч православних кліриків і мирян. Як було зазначено, свою першу проповідь Владика Володимир розпочав словами: «Я прибув не у відрядження й не закордон, я прибув на рідну землю служити людям і незалежній Україні...».

Первосвятительське служіння Українській Православній Церкві Митрополита Володимира тривало з 1992-го по 2014-й роки, саме тоді, завдячуючи його духовній мудрості, українське Православ'я сягнуло могутнього злету, ставши провідною силою у суспільстві.

Не дивлячись на важке становище, в якому опинилася Українська Православна Церква в 1992 році, Митрополит Володимир зумів вивести її з ізоляції у відносинах з Державою та налагодити конструктивний діалог у справі пастирської опіки усіх верств населення та Державних інституцій, а також встановити партнерські стосунки з діячами освіти, науки, культури, громадськими організаціями, тощо.

Митрополит Володимир був людиною багатогранних духовних обдарвань і, разом з тим, євангельської простоти та смирення. Спочилий у Господі Митрополит Володимир явив своїм життям справжній приклад патріотизму і високої європейської культури.

Вболіваючи душею за Україну, Митрополит Володимир бачив майбутнє нашої Держави лише у Євросоюзі та наголошував, що в умовах політичної нестабільності євроінтеграція для нашої країни є очевидним благом.

Нам усім відомо, що Митрополит Володимир любив Україну та її стражденний народ та був справжнім патріотом. Так, 11 листопада 2008-го року під головуванням Блаженнішого Митрополита Володимира відбулося засідання Священного Синоду УПЦ на якому було прийняте Звернення з нагоди скорботної дати – 75-річниці Голодомору 1932-1933 років в Україні, у якому Голодомор був офіційно проголошений «геноцидом українського народу»: «На щедрому українському чорноземі, - йшлося у зверненні, - вмирали у страшних муках мільйони людей.

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Цей геноцид був намаганням знищити саму душу народу, привести її до повного духовного рабства...» [4; 173].

Блаженніший Митрополит Володимир був відомим проповідником, богословом, духовним письменником. У 1997-1998 роках побачило світ шеститомне видання його праць. Предстоятель УПЦ особисто редагував найважливіші матеріали журналу «Православний вісник» і щомісячного видання «Вісник прес-служби Української Православної Церкви». З архіпастирським словом він звертався до пастви у щотижневій телепрограмі «Православний світ» і щоденній «Православний календар». Писав вірші, які у повному обсязі побачили світ лише після його смерті (за заповітом Блаженнішого). Багато з них були покладені на музику і стали українськими народними піснями.

Митрополит Володимир вболівав за Українську Церкву: його гостро турбували «проблеми її канонічного статусу» і «єдності Православ'я в Україні» [4; 324]. Маючи турботу про єдність, Блаженніший Митрополит благословив роботу спеціальної Синодальної комісії УПЦ з питань діалогу з іншими церковними юрисдикціями з метою розробки канонічних моделей виходу з церковної кризи та об'єднання українських Православних юрисдикцій в єдину незалежну Помісну Церкву.

Отже, Митрополит Володимир був патріотом своєї землі: він завжди проводив автономну від Москви політику й за 22 роки, протягом яких він стояв біля керма Української Православної Церкви, ним була вирощена ціла генерація патріотично та проукраїнськи налаштованих ієрархів і духовенства.

Будучи чутливим до суспільних процесів, Митрополит Володимир робив усе можливе, щоб Церква була однаково прийнятною для людей з різними політичними поглядами та ідеологічними вподобаннями.

Так, ще у 2003 році на Архієрейському Соборі він виступив з декларацією про те, що УПЦ об'єднує людей різних переконань та історичного бекграунду. Таким чином, по слову Апостола, він був «усім для всіх» (1 Кор. 9:22). Це дозволило не лише відроджувати духовність, але й плекати український патріотизм серед духовенства України та студентів духовних навчальних закладів.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Покійний Митрополит Володимир, реагуючи на різні виклики сучасності, ні разу у своїх проповідях, словах та зверненнях не вжив термін «русский мір», який характеризує хибну та ганебну світоглядну модель, що сьогодні лягла в основу ідеології російської військової агресії.

29 березня 2013 року, у рамках IV Міжнародного проекту «Україна і українці – цвіт нації гордість країни», Митрополиту Володимиру вручили зірку «Патріот України», а найвищим визнанням Предстоятеля з боку Української Держави стало його нагородження орденом Держави та званням Героя України.

Не випадково у м. Хмельницькому один з інститутів – Хмельницький інститут МАУП, носить ім'я Блаженнішого Митрополита Володимира, адже він, маючи великий педагогічний стаж, завжди вболівав за молоде покоління. Так, у документах, прийнятих Священним Синодом УПЦ під головуванням Блаженнішого Митрополита Володимира, говориться: «Україна вибрала незалежний шлях свого буття і розвитку. Церква є невід'ємною частиною суспільства і бажає, щоб воно було цивілізованим, правовим, багатим і духовно здоровим. Важливу роль в становленні Української Держави відіграє молодь... Серед других своїх місій і обов'язків однієї із найбільш важливих для Церкви є необхідність турботи про духовно-моральний стан молодих людей. Сьогодні ми з радістю можемо констатувати цей факт, що за останнє двадцятиліття паства нашої Церкви значно помолодшала. Багато хлопців і дівчат знайшли шлях до Бога і до храму, активно трудяться на ниві відродження Церкви і Держави. Вони отримують богословську освіту, здійснюють справи благодійності, реалізують церковно-суспільні проекти і ініціативи. Однак, із жалем вимушені констатувати той факт, що в сучасному молодіжному середовищі існують серйозні проблеми, про які Церква не може мовчати, бо від ефективного їх рішення залежить наше майбутнє, здоров'я нашої нації...

Церкву сьогодні турбує і доля дітей, які в даний час опинилися на вулицях і не мають ні батьківської, ні державної опіки. Таке явище не може бути нормою для сучасного цивілізованого суспільства. Ми вважаємо, що необхідно всіма доступними

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

засобами стимулювати створення державно-суспільних і суспільно-церковних благодійних організацій, які займалися б профілактикою і лікуванням цієї небезпечної і прогресуючої соціальної хвороби.

Друга проблема – зайнятість молоді. Вважаємо необхідним прийняття закону про гарантоване право на перше робоче місце для молоді людини. На нашу думку, держава повинна ретельно слідкувати за виконанням своїх обов'язків перед суспільством і забезпечувати право молодих людей на безплатну високопрофесійну освіту.

Недосконале положення речей в сфері молодіжної політики викликає стурбованість Української Православної Церкви. Ми усвідомлюємо відповідальність, яку покладає Господь на Церкву і державу. Закликаємо всіх, хто небайдужий до майбутнього України, об'єднати зусилля до рішення проблем, які стоять перед нами тому, що тільки подолавши їх, ми зможемо успішно, з Божою допомогою, творити нашу державу» [8].

Для практичного втілення благих намірів Церкви у питанні роботи з молоддю, в 1997 році, з благословення Блаженнішого Митрополита Володимира, була прийнята «Концепція православного молодіжного служіння».

Золотим правилом Його Блаженства завжди були слова: «Нічого не просити і ні від чого не відмовлятися». Це справжня вершина християнського смирення і послуху: задовольнитися тим, що маєш. І тому сьогодні ці слова звучать як заповіт всім нам – вірним Української Православної Церкви.

Тож, споглядаючи життєвий шлях колишнього Блаженнішого Митрополита, будемо, за словами апостола Павла, і ми «наслідувати його віру» (Євр. 13:7) [1; 1338]. Ми віримо, що разом із представленням у вічність Митрополита Володимира боголюбивий український народ отримав того, хто невпинно молиться за Україну і за всіх нас, стоячи перед престолом Божим. Тож, молитвами спочилого Предстоятеля, нехай Господь допоможе нашій Українській Державі перемогти у війні, вийти із важкої внутрішньої політичної ситуації, і дає сили подолати усе гріховне й бути гідними дітьми Святої Православної Церкви, нашої Вітчизни

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

та спадкоємцями вічного життя! Звісно, у короткій статті передати усю велич особи нашого спочилого у Господі земляка та Предстоятеля Церкви неможливо. Метою представленої роботи була спроба коротко згадати у рамках науково-практичної конференції про особу одного з найвеличніших церковних діячів України та світу, який був уродженцем Подільського краю, та явив своїм життям приклад служіння на благо Церкви та українського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біблія. Святе Письмо Ветхого і Нового завіту. – К., УБО, 1988.
2. Івановська Т. Митрополит Володимир – пастир, вчитель, патріот // Церква і Держава у служінні народів. Матеріали науково-практичної конференції. Хмельницький, 2005.
3. Пастир. Митрополит Володимир (Сабодан) очима сучасників. – К., 2000.
4. Сабодан Володимир. Митрополит Київський і всієї України. Доповіді, промови, звернення. 2007-2011. – К.: Видавничий відділ УПЦ, 2011.
5. Сабодан Володимир, Митрополит. Христос Спаситель - Начальник мира. – К., 1998.
6. Сабодан Володимир, Митрополит. Екклезіологія у вітчизняному богослов'ї. – Київ, 1997.
7. Храповицький Антоній, Митрополит. Пастырское богословие. – К., 1994.
8. [http: /cerkva.info/](http://cerkva.info/).

УДК 93 (477): 271.2-84-322

*Олександр Кохановський,
м. Хмельницький*

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ЗАМОК У М. ДЕРАЖНІ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

У публікації розповідається про результати науково-пошукових експедицій та шурфування на території пізньосередньовічного земляного замку м. Деражні продовж 2013-2015 років. Здійснено короткий опис

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

щойновиявленого об'єкта культурної спадщини на підставі історіографічних матеріалів та польових досліджень науковців.

Ключові слова: замок, вал, м. Деражня, археологічна розвідка, шурфування.

Серед історичного ареалу м. Деражні добре локалізується на місцевості середньовічне замчище поч. XVII ст. Однак, продовж своєї історії воно зазнало кардинальних перебудов, що призвело до майже повного знищення первісних оборонних споруд пам'ятки. Сьогодні все, що нагадує нам про колишню фортецю, яка була складовою міста й захищала його жителів від численних татарських набігів це промовиста назва «Завалля» - район старого містечка, який знаходиться ліворуч у напрямку м. Хмельницького та с. Гатни й історична назва сучасної вулиці Замкової (попередня назва - вул. Пушкіна. Переіменована рішенням Деражнянської міської ради від 13 листопада 2023 р. № 9. – Авт.) , яка у 40-х рр. минулого століття була теж Заваллям, свідчать лише про одне - десь неподалік були давні фортифікаційні споруди...[6, с. 46; 9, с. 505].

Перші дослідження із визначення місця розташування замку розпочались улітку 2013 року, коли до Деражні завітали працівники Київського науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України - старший науковий співробітник, кандидат історичних наук Людмила Тамілович та вчений секретер цього ж закладу Ірина Єрзіна.

Метою приїзду науковців була підготовка історико-архітектурного опорного плану міста, який розроблявся на замовлення мерії. Впродовж п'яти днів Людмила та Ірина разом з працівниками районного історичного музею фотографували, наносили на карту пам'ятки історії та архітектури, визначали історичний ареал міста. Ось тоді й постало питання про місце розташування найдавнішої пам'ятки.

Опрацювання історіографічних та картографічних джерел, зокрема копії праць Є. Сіцинського «Археологическая карта Подольской губернии» (1901 г.), публікації І. Сварник «Україна XVII ст. очима іноземців» (1983 р.) та карти України французького інженера Гійома де Боплана 1640-х років, на якій чітко показані замкові та міські укріплення Деражні, дозволило Людмилі

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Тамілович в історичній довідці «Історико-архітектурного опорного плану м. Деражні» (2014 р.) зробити висновок, що замок розташовувався у північно-західній частині міста, а міські укріплення, принаймні з півночі, мали форму бастионів та куртин, тобто відповідали рівню фортифікаційного мистецтва XVII ст. Саме місто було укріплене валом та ровом, розташовувалось між узвишшям, на якому містився замок, та ставком, орієнтовно займало територію в межах сучасних вулиць Замкової, Шкільної та Ревуцького. Ставок, що існує донині, зазначає авторка, виник у результаті загачення р. Вовк. Він служив потужним захистом для міста з півдня. Тамілович припускає, що створення ставка відбувалося одночасно зі спорудженням замку – саме комплексність цих робіт і підвищила обороноздатність міста. Сполучення правого і лівого берегів р. Вовк здійснювалось через греблю ставка, тут же проходив і шлях, який контролювався деражнянським замком. Проте через «дрібний» масштаб карти простежити, де саме проходив цей шлях – через місто чи вздовж його західних укріплень – складно [8, с. 27].

Із записок офіцера на службі у Речі Посполитій Ульріха фон Вердума, який проїжджав цією місцевістю у 1670 р. відомо, що замок був дерев'яно-земляним, невеликий за розмірами, у ньому була дерев'яна церква [7].

Розбудова замку та міських укріплень, а також надання магдебурзького права (1614 р.), безумовно, зробили Деражно привабливим місцем для поселення. У середині XVII ст. тут, окрім міщан, проживав 41 селянин, у тому числі 31 осілий, 2 урочні, 8 вільних, а також 5 служок (у замку) і мельник [2, с. 170-171].

Однак, через довготривалу кількостолітню забудову, інтенсивну господарську діяльність жителів містечка, визначити межі середньовічного замку та міста Людмили Тамілович так і не вдалося, оскільки залишки укріплень замчища візуально простежувались лише у північно-західній його частині – між вулицями Замковою та Шкільною, а укріплення міста – майже не вгадувались [8, с. 27].

Естафету у дослідженні деражнянського замчища перейняли наукові співробітники відділу охорони пам'яток історії та культури

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

у Хмельницькій області Сергій Шпаковський та Володимир Захар'єв. У серпні 2014 року вони детально обстежили територію містечка і виявили залишки замку поблизу колишнього адміністративного приміщення волосного виконавчого комітету. Тобто, площа замку, на думку С. Шпаковського та В. Захар'єва, орієнтовно могла займати територію сучасних житлових садиб з прилеглими городами сім'ї Онуфрійчуків та Н.І. Штейдер [4, с. 94].

Результати археологічних обстежень дослідники висвітлили у збірнику матеріалів «Археологія & фортифікація України» IV-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника у публікації «Земляні замки Центрального Поділля – сенсація останніх сезонів» (2014 р.). У ній автори висловлюють припущення, що замок у Деражні був традиційно квадратним з вхідною брамою у південному валу. Посилаючись на статтю Олени Годованюк «Оборонні споруди Поділля за «Інвентарем 1615 р.», Шпаковський та Захар'єв наводять також цікаві деталі фортифікаційних споруд міста. Аби уникнути помилок у трактуванні давньої термінології, текст подаємо мовою оригіналу: «Деражнянський двір «парканом в слупи (стовп, колода або товстий брус. – Авт.) в коло огорожений, паркан гонтом побитий. Накриття паркану гонтом свідчить про те, що ця конструкція мала досить значну товщину». Термін «паркан» означає дерев'яно-земляну захисну конструкцію, яка складалася з городень (частини забору. – Авт), широко застосовувалася в Україні під час будівництва невеликих укріплень ще на початку XVIII ст. Брама була «з дерева тесаного, до котрої ворота подвійні... Нагору вхід заламаний, з балясами точеними (точеними стовпиками. – Авт.), гонтом побитий. Ганок на трьох сторонах також з балясами точеними». Стосовно міських укріплень, то «місто Деражня... «острогом дубовим в коло огорожене. Брам дві, з баштами новими, одна гонтом покрита, друга недобудована». В укріпленнях Деражнянського двору «башт наріжних чотири, гонтом побиті» [1; 4, с. 94-96].

Наступним етапом у дослідженні замку у Деражні була археологічна розвідка зі шурфуванням, проведена науковими співробітниками Хмельницького обласного краєзнавчого музею у

квітні 2015 року. Археологічна експедиція у складі завідувача відділу історії КЗК «ХОКМ» Сергія Демидка, наукового співробітника Віктора Ветрова, заступника з наукової роботи, вчителя історії Деражнянської НВК № 2, гімназії Сергія Рудика, працівників районного історичного музею зробила розвідкову траншею довжиною 5 м, шириною – 1 м, орієнтовно по осі – північ-південь у північно-західному куті майданчика [3].

На глибині 0,25 м від сучасної поверхні було виявлено темний мішаний суглинистий ґрунт з включенням окремих фрагментів димленого (кінця ХІХ – початку ХХ ст.) і сучасного посуду. Починаючи з 0,25 м – мішаний суглинистий ґрунт з включенням фрагментів кераміки ХVІІ-ХІХ ст., горілої деревини, обпаленої глини (обмазки або печини). На глибині 0,35 м у північній частині траншеї розчищено горизонтально закладений камінь 56×34 см. Майже за 1 м на південь від каменю, на тій же глибині виявлено пляму – темний мішаний ґрунт з включенням значної кількості горілої деревини, уламків цегли, обмазки, фрагментів гончарної кераміки ХVІІ-ХVІІІ ст. Подальше розкриття було припинено, а траншея закрита. С. Демидко припускає, що це міг бути перемішаний ґрунт із насипу валу. Серед інших предметів були знайдені також коробчасті кахлі ХVІІ ст. [3].

Отже, сам факт існування замку у Деражні, його місце розташування сьогодні не викликають жодних сумнівів. Про це стверджують як писемні джерела, так і археологічні знахідки. Проте залишаються невивченими питання щодо періоду датування замку, планографії споруд на його території, їх функціонального призначення – оборонного, виробничого, житлового тощо. Дізнатись більше про середньовічні фортифікаційні споруди міста буде можливо лише після проведення широкомасштабних стаціонарних археологічних досліджень.

З метою збереження пам'ятки наказом управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької облдержадміністрації від 30. 12. 2015 р. № 208 залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замчища взяті

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

на облік як щойновиявлений об'єкт культурної спадщини за видом археологія [5].

Сьогодні деражнянське замчище розташовується на приватних садибах, тому важливо аби у подальших археологічних розкопках, які неможливі без фінансової підтримки, була зацікавлена й місцева влада. Адже у майбутньому середньовічний замок у Деражні може стати місцем, яке відвідуватимуть науковці, краєзнавці, туристи.

Список використаних джерел та літератури:

1. «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науковопрактичної конференції / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. – 400 с.

2. Бойко І. Д. Селянство України в другій пол. XVI – першій половині XVII ст. – К., 1967. – С. 170-171.

3. Демидко С. Ю. Звіт про шурфування території замчища у м. Деражня. Рукопис, 2015 р. // Архів Деражнянського міського історичного музею.

4. Захар'єв В. А, Старенький І. О., Шпаковський С. М. Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. 216 с.

5. Облікова документація на об'єкт культурної спадщини. Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замчища у м. Деражні // Архів відділу охорони пам'яток ХОНМЦКіМ.

6. Прокопчук В. С., Мандибура Л. Г. Географічні об'єкти міста Деражні: перша спроба словника мікротопонімів / Деражнянщина: минуле і сучасне : Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова) Кохановський О. Б. (співголова) та ін. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. 656 с

7. Сварник І. І. Україна XVII ст. очима іноземців // Жовтень. – 1983.

8. Тамілович Л. Історико-архітектурний опорний план м. Деражня Хмельницької області з визначенням меж і режимів

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів. Рукопис, 2014 / Архів Деражнянського міського історичного музею.

9. Труды епархиального Подольского историко-статистического комитета. Приходы и церкви Подольской епархии. Вып. 9. / Под. ред. Е. Сецинского. – Кам'янець-Подольск., 1901. – 1064 с.

Додаток:

На фото (з ліва на право): С. Рудик, вчитель історії Деражнянської НВК № 2, гімназії, С. Демидко, завідувач відділу історії КЗК «ХОКМ», В. Ветров, науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Л. Долінська, молодший науковий співробітник Деражнянського районного історичного музею. 2015 р.

УДК 377.36:33-056.26(477.43-21)«2005/2011»(075.8)

*Анатолій Скрипник,
м. Кам'янець-Подільський*

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ПЛАНОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ
ТЕХНІКУМ-ІНТЕРНАТ У 2005-2011 РР.**

У статті, на основі наукового аналізу конкретного історичного матеріалу, досліджена одна зі сторінок історії НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут». У даному хронологічному відрізку, що припав на час комплексного реформування української освіти, показано період освітньої діяльності навчального закладу на початку ХХІ ст. у статусі планово-економічного технікуму-інтернату для навчання студентів з особливими потребами. Висвітлено методи і основні напрямки педагогічної роботи, методичні процеси та результати навчання, статистичні відомості та персоналії.

Ключові слова: *технікум-інтернат, навчальний і методичний процес, педагогічні працівники, студентство.*

2005-2006 навчальний рік став в історії Кам'янець-Подільського планово-економічного технікуму-інтернату черговим етапом розвитку та звершень. Важливого значення набуло медико-фізіологічне забезпечення навчального процесу, медична, фізична і соціальна реабілітація студентів-інвалідів. Перед педагогічним колективом постало завдання щодо вдосконалення системи соціального захисту студентів. На засіданнях Педагогічної ради належна увага приділялася соціальному супроводу студентів з числа дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів. Вжито комплексні заходи, щодо створенню умов для отримання вищої освіти людьми з обмеженими фізичними можливостями та впровадження валеологічних, модульних та особисто-орієнтованих технологій навчання.

Для цього було повністю забезпечено комп'ютерами читальні зали бібліотеки, придбано нові підручники, створено електронні посібники та підручники, введено у експлуатацію плавальний басейн. На той час у навчальному корпусі функціонувало 2 комп'ютерних класи обладнаних 21 машиною марки AMD Sempron

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

2500 та 10 Seleron 300. Технікум був підключений до мережі Інтернет та отримав електронну адресу закладу.

У лютому 2006 р. проведено атестаційну експертизу стану організації та рівня загальноосвітньої підготовки студентів навчального закладу I курсу навчання за наказом управління освіти і науки Хмельницької ОДА, яка засвідчила повну відповідність і склала 62 бали. Технікум посів 4 рейтингове місце серед усіх навчальних закладів I-II рівнів акредитації Хмельницької області. Загальний показник успішності студентів на кінець навчального року складав 88,7%, якісний – 33%, 22 студента навчалися на відмінно. Отримали дипломи 120 випускників.

Для розвитку творчого потенціалу студентів, які здатні самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, у технікумі-інтернаті працювало 6 предметних гуртків з загальноосвітньої підготовки: англійської мови; німецької мови; української мови; історії України; основ інформатики та математики. Крім того, 8 спортивних секцій та 6 гуртків за інтересами.

Кращі студенти ставали переможцями у олімпіадах. Так II місце на обласній олімпіаді з математики посів С. Ляска, III місце на обласній олімпіаді з англійської мови Л. Чоботан, I місце з німецької мови К. Галака, II місце на обласній олімпіаді з німецької мови І. Гарбарук, II місце з англійської мови Т. Миколенко [1, арк. 54-55].

В цей період важливого значення в навчальному закладі набуває діяльність студентського самоврядування. Виконавчим органом студентського самоврядування була Студентська Рада і Рада гуртожитку. До Студентської Ради входили голова ради, голова ради гуртожитку, старости академічних груп, голова студентського профкому, відповідальні за сектори. Впродовж навчального року проведено 8 засідань. У полі зору були питання успішності студентів, відвідування занять, організація дозвілля. Рада гуртожитку зосередила свою діяльність на дотриманні студентами санітарно-гігієнічних норм, організацію і забезпечення дозвілля, формуванню духовної і правової культури молоді.

Оновлювалася стендова наочність у приміщеннях та аудиторіях: «Випускники технікуму», «Навчання та дозвілля»,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

«Освітньо-кваліфікаційна характеристика Соціальний працівник». Проводилися заходи присвячені визначним датам та тематичні вечори: до Дня учителя «Вдячність і шана нині лише вам», до Дня працівників соціальної сфери «З добром до людей», до Дня людей з обмеженими можливостями «Повір у себе», Жіночого дня «Жінці, матері, коханій», до дня Пам'яті і примирення. Продовжували свою роботу гуртки за інтересами [2, арк. 29].

На методичному рівні педагогічний колектив шукав шляхи для оптимальної і конструктивної співпраці з студентським врядуванням. Робота велася у таких напрямках: студентське самоврядування як впливовий механізм визначення оптимальних умов здобуття якісної вищої освіти; розробка методичних рекомендацій щодо питання взаємодії педагогічного колективу з органами студентського самоврядування; організаційно-методичні засоби забезпечення самостійної роботи студентів; оптимальне використання електронних підручників та тестових завдань у навчальному процесі [3, арк. 13].

З 29 по 31 травня 2006 р. у технікумі-інтернаті працювала експертна комісія Міністерства освіти і науки України. За її висновками головними завданнями і змістом діяльності Кам'янець-Подільського планово-економічного технікуму-інтернату було здійснення освітньої діяльності відповідно до ліцензії по підготовці молодших спеціалістів, яка відповідає стандартам вищої освіти; забезпечення виконання державного замовлення та угод на підготовку фахівців; забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, виховання в душі українського патріотизму і поваги до Конституції України; виховання належного ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян, формування засад здорового способу життя. У звіті зазначено, що створені усі умови для соціальної, фізичної та медичної реабілітації студентів з особливими потребами [4, арк. 4; 17].

2006-2007 навчальний рік пройшов під знаком поліпшення якості освіти в технікумі. Адміністрація і педагогічний колектив працювали над розв'язанням комплексу завдань пов'язаних з кадровим і матеріально-технічним забезпеченням навчального закладу, що здійснювалися на компетенційних засадах,

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

впровадженням сучасних технологій навчання та вдосконалення управління. Також, почали широко використовувалися технічні засоби навчання та мультимедійна техніка під час проведення лекцій, а саме, застосування відеофільмів, ділових ігор у навчальному процесі. Розпочата робота над розробкою і створенням електронних підручників та навчальних посібників з основних предметів.

Запрацювала «Школа молодого викладача», на засіданнях якої більш досвідчені колеги ділилися досвідом набутим за роки викладацької діяльності, власними методичними напрацюваннями, стимулювали молодь до розробки і впровадження власних ідей і новацій [5, арк. 12].

Особлива увага приділялась навчанню та соціальній реабілітації найбільш уразливих та незахищених категорій студентів: студентів-сиріт та студентів позбавлених батьківського піклування. Тривала робота щодо підвищення рівня якості знань студентів. Показник успішності становив 93,8%, якісний показник 41,9%. 24 студенти навчалися на відмінно.

В технікумі активізувалася робота творчих груп студентів та робота щодо підготовки студентів до участі в олімпіадах з базових навчальних дисциплін. З 8 учасників міських олімпіад 3 переможці і 3 призери, з 5 учасників обласних – 2 переможці і 1 призер [6, арк. 31-33].

Відповідно до вимог часу та тодішніх стандартів освіти, на початку 2007-2008 навчального року, адміністрацією було придбано 6 нових сучасних комп'ютери, а впродовж року планувалося закупити ще 6 машин, 1 діапроектор та 1 графопроектор. Незабаром, 26 викладачів технікуму отримали у своє розпорядження ще 2 діапроектори та 2 графопроектори.

Відповідно збільшилася кількість занять з використанням мультимедійних засобів, створено банк мультимедійних матеріалів, відеотека та інформаційні комп'ютерні бази з навчальних дисциплін. Найбільше використовували сучасні методи навчання викладачі Андрейченко О. В., Фаїн А. В., Загалевиц В. Л., Свирида О. В., Боровисюк Т. В., Гльос І. Р [7, арк. 25].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Проведено ремонтні роботи в навчальних аудиторіях, двох спортивних залах, створено методичний кабінет та кабінет з іноземної мови, проведено реконструкцію бібліотеки. Створено сайт технікуму в мережі Інтернет [8, арк. 24; 28].

Протягом року написано і надіслано до друку 12 методичних статей Цибульською О. Й, Токар Н. Й, Фаїн А. В., Боровисюк Т. В., Гаращук І. В. та ін.

Виховна робота здійснювалася з урахуванням запитів і потреб студентів, їх індивідуальних і психологічних особливостей. За результатами опитування студентів формувалися програми: до Дня знань, Дня працівників соціальної сфери, Дня студента, Міжнародного дня людей з обмеженими можливостями, Жіночого дня, Дня Пам'яті та примирення.

У гуртожитку вихователями Ткачук Н. М., та Грешиловою І. В. тривала робота на прищеплення морально-етичних і санітарно-гігієнічних норм та правил, профілактику правопорушень у молодіжному середовищі, збереження матеріально-технічної бази.

Проведено студентську Спартакіаду з 7 видів спорту: футбол, шахи, настільний теніс, волейбол, плавання, баскетбол, шашки.

Студенти технікуму-інтернату досягли стабільних результатів участі у міських, обласних олімпіадах з базових навчальних дисциплін, а також на Всеукраїнському конкурсі знавців української мови імені Петра Яцика, всеукраїнських конкурсах бізнес-планів, бізнес-ідей тощо. Працювали творчі групи студентів.

За підсумками навчання загальний показник склав – 92,38%, а якісний – 39,8%. 17 студентів отримали дипломи з відзнакою [9, арк. 22].

У наступному навчальному році, відповідно до реалізації Державної національної програми «Освіта» (Україна – XXI ст.), пріоритетним завданням стала гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різних освітніх потреб. Згідно з цим принципом пріоритетним напрямом державної політики в розвитку вищої освіти стала її особистісна орієнтація, а саме, перехід до особистісно орієнтованого навчання, метою якого є – створення максимально сприятливих умов для

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

розвитку і саморозвитку особистості студента, виявлення та активне використання його індивідуальних особливостей у навчальній діяльності [10, арк. 37].

Перед колективом стояло завдання формування майбутнього спеціаліста як гуманістично зорієнтованої особистості, що має широкий світогляд, сучасне економічне мислення, здатність до самоосвіти, самовдосконалення, творчої активності та високого рівня професійної майстерності. Тому у методичному аспекті велика увага приділялася підвищенню педагогічної майстерності викладача з використанням сучасних педагогічних технологій; інтегрованим заняттям у технікумі: методиці, підготовці та їх проведенню; ознайомленням з останніми методичними новаціями та статтями у журналах [11, арк.14].

Використання сучасних принципів і завдань застосовували Шупарський В. С., Цопа О. В., Пещанюк Н. О., Марунчак О. В., Сидорук Л. М., Таралевич О. Г., Дужева О. Г. Методи які використовувалися у повсякденній роботі поділялися на декілька основних елементів: групова робота (фронтальне опитування) – 88%; робота в малих групах – 50%; дискусії – 35%; проблемні ситуації 25%; мозгова атака 18%, ділові (виробничі) ігри – 4% [12, арк. 41-42].

На 2008-2009 навчальний рік циклові комісії розробили програму підвищення рівня викладання предметів та якості знань студентів. Створили і обладнали кабінет мультимедійних технологій, переобладнали кабінет історії. За активної участі всього педагогічного колективу було поновлено і удосконалено стендову наочність на II поверсі навчального корпусу [13, с. 137].

У 2009-2010 навчальному році була проведена велика робота з покращення кваліфікаційного рівня педагогічного складу навчального закладу. З 25 працюючих викладачів, 36% мали кваліфікацію «Спеціаліст вищої категорії» [14, арк. 168-169]. Належна увага приділялася практичному навчанню студентів, вдосконалено програми практик та методичне забезпечення.

Зокрема, у методичному плані обрано основні напрямки роботи: лекція як одна з основних форм навчання у ВНЗ; шляхи підвищення ефективності лекцій; педагогічна майстерність

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

викладача у сучасних педагогічних технологіях; педагогічна майстерня викладача. Методична рада технікуму-інтернату рекомендувала вивчати передовий педагогічний досвід викладачів Олійник Н. О. та Цибульської О. Й [15, арк. 11].

Атестувалося 10 педагогів. Викладачці Нетребі Л. М. присвоєно звання «Викладач-методист», 5 колег Шупарський В. С. і Парагайло О. Б. Боровисюк Т. В., Андрейченко О. В., Гапоненко Н. П., підтвердили категорію «Спеціаліст вищої категорії», 2 – «Спеціаліст I категорії» Фаїн А. В., Цопа О. В., 2 – «Спеціаліст II категорії» Осіпова М. В., Пещанюк Н. О.

Тривала значна робота по комп'ютеризації навчального процесу. Вдалося вирішити проблему насичення технічними засобами навчання аудиторії, збільшилися питома частина занять що проводились з використанням комп'ютерних технологій навчання, значно поповнився банк лекційних матеріалів підготовлених викладачами в електронному і паперовому варіантах, запроваджувалися сучасні методики навчання, проводилися відкриті заняття.

Зокрема, викладачами циклової комісії суспільно-гуманітарних та природничо-математичних дисциплін (голова Фаїн А. В.) було розроблено більш ніж 30 мультимедійних презентацій, значно збільшилися кількість занять з використанням комп'ютерних програм.

Особлива увага приділялася навчанню та соціальної адаптації найбільш вразливих та незахищених категорій студентів: студентів-сиріт, студентів позбавлених батьківського піклування.

У галузі виховної роботи проведено заходи до Дня працівників освіти «Вклонімося учителю своєму» (Кожевнікова О. М.), Дня працівника соціальної сфери, Дня захисту людей з обмеженими можливостями (Осіпова М. В.), Міжнародного жіночого дня (Сидорук Л. М.), Дня Пам'яті та примирення (Пещанюк Н. О.).

Активно діяли хореографічний і драматичний гуртки під керівництвом Осіпової М. В. та Пещанюк Н. О. члени гуртків були активними учасниками усіх святкових і урочистих заходів. Функціонував гурток «Рукодільниця» (кер. Ткачук Н. М.), «Вишиванка» (Фаїн А. В.), «Господарочка» (Грешилова І. В.) [16,

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

арк. 21; 23]. В гуртожитку регулярно проводили виховні заходи, продовжувало діяти студентське самоврядування.

За підсумками навчального року якісний показник склав – 37%, а загальний – 95%. На відмінно навчалися 21 студент. 11 випускників отримали дипломи з відзнакою.

2011 рік був ювілейним для Кам'янець-Подільського технікуму-інтернату. Директор В. Цопа у своєму виступі на профспілкових зборах колективу зазначив: «2011 рік став для навчального закладу своєрідним етапом для оцінки зробленого та досягнутого за 40-річну історію. За останнє десятиліття технікум-інтернат перетворився з спеціалізованого закладу для інвалідів у один з найкращих вищих навчальних закладів регіону, завоював стабільний авторитет серед начальних закладів I-II рівня акредитації. Рівень підготовки його випускників задовольняє як випускників так й роботодавців» [17, арк. 75].

На 40-річчя свого існування технікум мав у своїй структурі навчальний корпус, гуртожиток з реабілітаційним центром та плавальним басейном для студентів-інвалідів, перехідну галерею між навчальним корпусом і гуртожитком. Напередодні було проведено реконструкцію навчального корпусу (реконструйовано вестибюль та центральний вхід), бібліотеки, харчоблоку, медпункту, навчальних кабінетів, створено методичний кабінет та охорони праці, забезпечена повна комп'ютеризація закладу [18, арк. 73-74]. Профспілковий комітет технікуму виділив кошти на виготовлення стендів: «Рада гуртожитку в дії», «Студентський меридіан», «Місто моєї юності», «Працюємо, Навчаємось, Відпочиваємо», «Колочка».

На урочисті збори та святкування завітали: Голова Хмельницької ОДА В. Ядуха, заступник управління кадрів Мінсоцполітики В. Франчук, заступник міського голови Кам'янця-Подільського В. Сукач, начальник обласного управління освіти і науки В. Очеретянко, начальник Головного управління соціального захисту населення С. Лукомська. Багато працівників і студентів до ювілею нагороджено відомчими нагородами, почесними грамотами, отримали подяки та цінні подарунки [19, с. 41].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

На 2010-2011 навчальний рік Кам'янець-Подільський технікум-інтернат користувався стабільним позитивним іміджем та авторитетом серед навчальних закладів I-II рівня акредитації в Україні, про що свідчила географія студентів. Тривала робота над формуванням і покращенням позитивної репутації шляхом проведення Днів відкритих дверей, організації зустрічей з представниками органів соціального захисту населення, публікацій статей про навчальний заклад у періодичній пресі та спеціалізованих журналах [20, с. 35-36].

У перші десятиріччя XXI ст. перед колективом технікуму-інтернату постали завдання модернізації навчання відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, переорієнтації освітнього процесу, вироблення в студентів якісно нових вмінь і навичок та практичної підготовки. Незважаючи на об'єктивні і суб'єктивні труднощі викладачі і студенти успішно виконували завдання навчального процесу, методичної та виховної роботи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кам'янець-Подільський міський архів (далі – КПМА), Ф 14. Оп 1. Спр 130 Протоколи засідань педагогічної ради з додатками до них за 2005-2006 н.р. Арк. 54-55.
2. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 144. Протоколи засідань педагогічної ради з додатками до них за 2006-2007 н.р. Арк. 29.
3. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 131. Протоколи засідань методичної ради з додатками до них за 2005-2006 навчальний рік. Арк. 13.
4. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 149. Атестаційна справа технікуму-інтернату за 2006 рік . Арк. 4; 17.
5. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 145. Протоколи засідань методичної ради з додатками до них за 2006-2007 навчальний рік. Арк. 12.
6. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 158. Протоколи засідань педагогічної ради з додатками до них за 2007-2008 н.р. Арк. 31-33.
7. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 171. Протоколи засідань педагогічної ради з додатками до них за 2008-2009 н.р. Арк. 25.
8. Там само. Арк. 24; 28.
9. Там само. Арк. 22.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

10. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр. 189. Протоколи засідань педагогічної ради з додатками до них за 2008-2009 н.р. Арк. 37.
11. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 172. Протоколи засідань методичної ради з додатками до них за 2008-2009 навчальний рік. Арк. 14.
12. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр. 189. Протоколи засідань педагогічної ради з додатками до них за 2008-2009 н.р. Арк. 41-42.
13. Гріпак М. М., Комарніцький О. Б., Скрипник А. Ю., Комарніцька Л. М., Боровисюк Т. В. Віхи зростання: технікум-інтернат, коледж, інститут (1971-2021 рр.): монографія / за заг. ред. О. Б. Комарніцького. Кам'янець-Подільський: ЗУНУ. 2021. 464 с.
14. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр. 201. Протоколи засідань педагогічної ради з додатками до них за 2010-2011 н.р. Арк. 168-169.
15. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 190. Протоколи засідань методичної ради з додатками до них за 2009-2010 навчальний рік. Арк. 11.
16. Там само. Арк. 21; 23.
17. КПМА, Ф 14. Оп 1. Спр 224. Протоколи засідань профспілкового комітету за 2011 р. Арк. 75.
18. Там само. Арк. 73-74.
19. Є планово-економічний на Поділлі: [кол. монограф.] / В. Г. Цопа, Т. В. Боровисюк, Л. М. Нетреба, С. О. Латишева, С. В. Кравцова та ін.; за заг. ред. В. Г. Цопи. Кам'янець-Подільський: Каліграф, 2011. 70 с.
20. Нетреба, Л. М. У нас дають знання, а до них - диплом // Соціальний захист. 2010. № 4. С. 35-36.

УДК 94(477.72)

*Світлана Коржик,
сmt Летичів*

СЕРГІЙ МАРТИНЮК – ОФІЦЕР-ПРИКОРДОННИК, ЗАХИСНИК МАРІУПОЛЯ ТА ЗАВОДУ «АЗОВСТАЛЬ»

Стаття є змістовним портретом та коротким описом життєвих здобутків та професійної діяльності Сергія Мартинюка, який був випускником Національної академії Державної прикордонної служби України, офіцером-прикордонником – патріотом України. Детально розкрито його участь у захисті державних кордонів під час загострення

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

конфлікту на Донбасі від 2014 року до масового вторгнення російських військ в Україну у 2022 році. Стаття зосереджена на відзначенні внеску офіцера Мартинюка у захист рідного міста Маріуполя під час вуличних боїв та на заводі «Азовсталь». Відзначено, що підполковник Сергій Мартинюк, виконавши наказ командування Збройних Сил України, потрапив в полон та вимушено став в'язнем російських колоній в Оленівці та Борисоглібську.

Ключові слова: підполковник Мартинюк Сергій Володимирович, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, село Ялинівка, Маріуполь, «Азовсталь», колонія в Оленівці.

Прикордонники - професія для сильних та впевнених людей. У своїй діяльності вони забезпечують захист національної безпеки, охороняючи державний кордон України. Навіть зважаючи на сучасне технічне обладнання та спеціальну техніку, людський фактор залишається кінцевим елементом у цій справі. Від прикордонників залежить моральне обличчя прикордонної служби, їх честь, гідність, непохитна воля та самовідданість.

Сьогодні прикордонники є елітою суспільства та «візитною карткою» держави, адже вони першими зустрічають та проводжають людей, які перетинають кордон. Авторитет підрозділу, відомства та держави залежить від моральних якостей, честі та гідності кожного прикордонника. Досягнення в оперативно-службовій діяльності є головним показником надійності охорони державного кордону. Таким чином, честь і гідність кожного прикордонника формує і підтримує авторитет підрозділу в якому він служить, авторитет відомства, авторитет держави, яку він представляє на кордоні.

Українські прикордонники відважно обороняють Україну із перших днів російського вторгнення – не лише з 24 лютого 2022 року, а й з 2014 року. Ці воїни першими зустріли ворога на державному кордоні та вступили в бій із силами противника. Російське вторгнення показало, що для них кордон України, - це не просто лінія на карті. Кордон — це символ нашого існування, символ мирного і щасливого життя наших дітей. І цей кордон потрібно захистити та повернути собі назад.

Саме такі якості, як чесність, непідкупність, дипломатичність у спілкуванні, запобігання конфліктам, чіткість, зрозумілість і однозначність у спілкуванні з людьми притаманні офіцеру, підполковнику Державної прикордонної служби України Сергію Володимировичу Мартинюку.

Сергій народився 24 вересня 1990 року у мальовничому селі Ялинівка на Летичівщині в родині колгоспників Володимира Миколайовича та Марії Григорівни Мартинюків. Ріс хлопчина допитливим та працьовитим, з дитячих років допомагав батькам по господарству, займався спортом та дуже любив читати книги. Коли народився молодший брат Олег, Сергій завжди про нього піклувався, проводив з ним багато часу, доглядав його, допомагаючи матері, навчав елементарним речам самообслуговування. Між братами склалися особливо теплі і трепетні стосунки, вони були майже нерозлучні. Батьки поміж роботою намагалися завжди бути згуртованими, разом з дітьми і друзями відзначати свята, ходити в ліс за грибами.

Коли Сергію виповнилося майже сім років, 1 вересня 1997 року він вступив до першого класу Ялинівської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів. Мені пощастило бути у нього класним керівником у п'ятому та шостому класах. Сергій навчався дуже добре, завжди виконував домашні завдання, багато читав, відвідував шкільну та сільську бібліотеку, займався у танцювальному гуртку. Хлопчик дуже відповідально ставився до своїх громадських доручень, адже за свої високі моральні та лідерські якості однокласники обрали його старостою класу. Клас у них був дружний, усі діти між собою товаришували, завдяки цьому у класному колективі панувала доброзичлива атмосфера. Сергій у класі був активний, ініціативний, завжди прагнув до добра. Коли у класі відбувалися традиційні шкільні свята, він допомагав мені, як класному керівнику, і спілкування від цього між однокласниками завжди було позитивне та відкрите. Особливо цікаво було з Сергієм бувати на природі під час шкільних екскурсій. Було видно, що він дуже любить природу. Разом ми саджали дерева, доглядали за рослинами на шкільній присадибній ділянці. Батьки приділяли

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

велику увагу вихованню сина, завжди були активними учасниками виховних заходів та шкільних свят.

Через освітні реформи і скорочення неповних класів, вже у сьомому класі Сергій змушений був продовжити навчання у Вербецькій загальноосвітній школі I-II ступенів, де навчався по 9-й клас включно. У 2006 році став учнем 10-го класу Летичівського НВК № 1 «ЗОШ I-III ступенів-ліцею». У цьому освітньому закладі Сергій Мартинюк зарекомендував себе як старанний, дисциплінований, працелюбний, уважний учень. Зі шкільної характеристики учня дізнаємося, що він володів учбовим матеріалом на високому рівні. Навчався в повну міру своїх сил. Було видно, що юнак мав довільну пам'ять, гарно запам'ятовував учбовий матеріал. Виявляв логічне і творче мислення. Мав здібності до вивчення історії, географії. Особливу увагу Сергій приділяв спорту, готуючи себе до майбутньої професії. На уроках завжди був уважний, активний, старанно виконував домашні завдання, допомагав товаришам. У цілому мав дуже добрий загальний розвиток. Продовжував багато читати. До виконання громадських доручень ставився сумлінно. Брав активну участь у громадському житті школи та класу, у роботі учнівського самоврядування, у культмасових заходах, у спортивному житті школи. Був учасником шкільних та районних спортивних змагань. Скромний, веселий, товариський, стриманий, врівноважений, розсудливий, дисциплінований, самостійний. Користувався повагою серед викладачів [1]. Сергій і досі має багато шкільних друзів, підтримує дружні стосунки з багатьма бувшими однокласниками.

У червні 2008 року, здавши успішно випускні іспити, закінчив повний курс загальноосвітньої школи Летичівського НВК № 1 – ліцею. Отримав атестат зрілості та Похвальну грамоту за відмінне вивчення навчальних предметів «Захист Вітчизни» та «Фізична культура».

Ціле літо після закінчення школи Сергій готувався до вступу в омріяний військовий вуз, повторював вивчене у школі, а особливо посилено займався спортивною підготовкою. Цей іспит був найпершим, і саме від його результату залежало, чи допустять

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

абітурієнта до складання наступних іспитів. Іспити юнак склав успішно і став студентом Національної академії Державної прикордонної служби України. Серпень 2008 року для новачка-курсанта видався досить насиченим: форма, зброя, нові знайомства та друзі, а на польовому навчальному центрі Національної академії Держприкордонслужби України розпочалась початкова практично-військова підготовка, яка тривала цілий місяць. Це перший екскурс у військове життя, так би мовити – «перша сходинка», на якій розпочинається шлях курсанта. Саме на Польовому навчальному центрі академії майбутніх офіцерів навчають відпрацьовувати алгоритм ведення тактичних дій під час умовного, наступального й оборонного бою. Вони отримують знання з питань вогневої, фізичної, інженерної, топографічної та гуманітарної підготовки. Попри нетривалий час перебування в новій для себе ролі, молоде поповнення Національної академії здобувало перші практичні навички в стройовій підготовці.

На вірність українському народові курсант Мартинюк Сергій присягнув 7 вересня 2008 року. На присягу до сина приїхала уся родина. Батьки розповідали, що їх переповнювали двоякі відчуття. Розповідали, що сином дуже пишаються, але водночас дуже хвилюються: «Вступити в прикордонну академію – це була мрія сина. І це при тому, що у нашій родині військових немає», - розповідала зі сльозами на очах мама Марія Григорівна. Завершилася посвята урочистим маршем. Першокурсники продемонстрували свої перші навички у стройовій підготовці. Мамині очі вищукували у рядах курсантів сина і одразу наповнювались слізьми.

Одягнувши форму прикордонника та зелений берет, Сергій Мартинюк став повноправним членом великої курсантської сім'ї Національної академії. У стінах Альма-матер у нього розпочалось зовсім нове життя, сповнене цікавими пригодами, новими досягненнями та новими друзями. Тут він здобував усі необхідні теоретичні знання та практичні уміння, які стали необхідними для справжнього фахівця своєї справи, захисника державних рубежів та тим, ким пишається український народ.

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Навчаючись уже на третьому та четвертому курсах, курсант Мартинюк разом зі своїми товаришами по навчанню проходив практичну підготовку у підрозділах охорони державного кордону. Курсанти брали участь у несенні служби в прикордонних нарядах та в організації служби змін, ознайомилися з проходженням державного кордону, характеристикою та станом інженерного облаштування ділянок відповідальності підрозділів, порядком використання у службі технічних засобів охорони кордону. Старшокурсники також вдосконалили знання та на практиці відпрацьовували питання планування служби прикордонних нарядів, підготовки службових документів та оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, а також щодо проведення занять з особовим складом. Наприкінці практичної підготовки курсант Мартинюк згідно вимог підготував письмовий звіт про результати проходження практичної підготовки, а також успішно захистив ці результати на засіданні комісії через 10 діб після повернення курсантів з практичної підготовки. Комісія високо оцінила практичну підготовку на підставі попереднього вивчення звітних документів курсанта Сергія Мартинюка і його керівників, усної доповіді курсанта та його відповідей на додаткові запитання в межах службових обов'язків, про що відображено у дипломі бакалавра про закінчення вузу – Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. Завершувався етап підготовки до посадового призначення (визначальний етап професійного становлення) проведенням державної атестації, що передбачав підсумковий комплексний іспит за фахом, підсумковий іспит з фізичної підготовки, захист дипломного проекту, які Сергій також успішно виконав та захистив.

Влітку 2012 року відбувся 20-й ювілейний випуск офіцерів-прикордонників. На завершення свята – випускники проголосили клятви на вірність українському народові та попрощалися з бойовим прапором прикордонного вишу, а далі – розкидали на щастя монети і співали Гімн України. Ще вчорашній курсант Сергій отримав такі довгоочікувані лейтенантські зірки на погони та диплом про закінчення прикордонного вишу. На випуск до

юнака прийшли привітати найрідніші люди – батьки і молодший брат Олег, який дуже пишався своїм старшим братом.

Молодий офіцер Сергій Мартинюк отримав направлення на подальшу службу – у Східне регіональне управління. Це – територіальний орган Державної прикордонної служби України, який охороняє ділянку державного кордону України з Російською Федерацією в межах Луганської, Донецької, Харківської та Сумської областей. Військову службу розпочав у місті Іловайську. Іловайськ – місто районного значення в Донецькій області України, підпорядковане Харцизькій міській раді міста Харцизька. У 2012 році місто мало значний залізничний вузол та станцію Іловайськ. На ній діяли два пункти контролю на кордоні з Росією: Іловайськ-Пасажирський парк, Іловайськ-Південний парк.

Майже через два роки у 2014 році з початком російсько-української війни події вихором закрутили Сергія Мартинюка. Як військовому, йому довелося побувати чи не у всіх вогневих точках Донецької області, взяти участь у багатьох військових операціях. Події, що розгорнулися на Донбасі з 14 квітня до кінця травня 2014 р. наочно продемонстрували, що в українських прикордонників з'явився принципово новий супротивник – незаконні проросійські збройні формування та диверсійно-розвідувальні групи збройних сил РФ, які діяли методами асиметричних бойових дій та повністю підтримувалися з території РФ. Головним завданням Держприкордонслужби було збереження контролю над ділянками українсько-російського державного кордону [2, с. 204–218].

Однак найстрашніше було ще попереду. У серпні 2014 року Україна напружено стежила за новинами з гарячої точки – Іловайська. Тоді, влітку розпочалися бойові зіткнення між українськими військовими та незаконними озброєними формуваннями за активної підтримки збройних сил Російської Федерації за один зі стратегічно важливих об'єктів Донбасу. Метою військової операції було знищення укріпрайонів і блок-постів бойовиків в Іловайську, встановлення повного контролю над важливим стратегічним плацдармом. Українські силовики увійшли в Іловайськ 18 серпня. Це вже був третій штурм міста. Перший

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

штурм відбувся 6-7 серпня, другий – 10 серпня. Українські військовослужбовці змогли взяти під свій контроль більшу частину міста, але після того, як 23-24 серпня Росія ввела свої регулярні війська, 28 серпня угруповання ЗСУ опинилося в оточенні. Офіцеру Мартинюка разом з побратимами вдалося вийти з оточення.

Згадую, як восени 2014 року Сергій приїхав у відпустку. Про цю важливу для нашого села новину писала районна «Летичівська газета». «Велелюдно було у суботу 6 вересня у дворі Володимира та Марії Мартинюк, що у селі Ялинівка. У відпустку із зони бойових дій, що на Сході України, прийшов їхній єдиний тепер син, Сергій. Єдиний, адже навесні минулого року неблаганна смерть забрала із сім'ї молодшого Олега.

Високого, статного, широкоплечого, загорілого на палочому сонці Донбасу, офіцера-прикордонника прийшли привітати із поверненням додому родичі, друзі, однокласники, знайомі, односельці. Раділи, що мають героя-рятівника, але Сергій заперечував, що він зовсім не герой. Не багатослівний, про події, які пережив, не розповідає. Лише мамі та батькові напередодні ввечері повідав, що болить його душа за побратимами, яких вже немає в живих, яких втратив при виході з оточення.

Першу справу, яку Сергій Володимирович зробив, ступивши на рідний двір, - вивісив Державний прапор України на причілку будинку. Сказав мамі: «Так має бути завжди.». І такий Сергій в усьому...» [3, с. 3].

Далі – служба у Харківському прикордонному загоні – військовій частині 9951, яка охороняла українсько-російську ділянку кордону в межах 4 районів (Богодухівського, Куп'янського, Харківського та Чугуївського) і здійснювала пропуск осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, в 18 пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України. За усі роки служби Мартинюк перебував на різних посадах та у різних підрозділах, щоразу підвищуючи своє військове звання.

У 2021 році капітана Мартинюка Сергія було переведено у Донецький прикордонний загін заступником начальника штабу – начальником відділу організації прикордонної служби штабу

(в/ч 99370). Керівником Донецького прикордонного загону був земляк Сергія з Хмельниччини, полковник Валерій Борисович Падитель. Розпочалася військова служба з новими обов'язками і на новому місті. Місто Маріуполь стало відтоді рідним для Сергія та його дружини Оксани, яка теж була прикордонником. Тут вони винаймали житло і мріяли, що незабаром припиняться бойові дії.

Дружина Сергія згадувала, що коли 24 лютого 2022 року розпочалася повномасштабна війна, офіцери їхнього загону на наступний день зібрали своїх дружин з дітьми, вивезли їх з Маріуполя. Супроводжували потік автомашин лише до Запоріжжя, а потім повернулися до виконання своїх військових обов'язків. Оксану з сином Нікітою, її подругою та прикордонницею Яною, рідною тіткою, яка жила поблизу міста у власному будинку, ще з кількома дружинами офіцерів з маленькими дітьми, прихистила родина Сергія Мартинюка в селі Ялинівці. Вони стали внутрішньо переміщеними особами. Дівчат Оксану та Яну одразу було переведено на службу у місто Могилів-Подільський Вінницької області.

Про перші дні повномасштабного вторгнення росіян у Маріуполі родина Сергія дізналася від його безпосереднього керівника, з яким вони разом воювали. Журналістам в інтерв'ю Валерій Падитель повідомив про багато подій, які з ним та з його бійцями відбулися після 24 лютого 2022 року.

«У виступі 16 лютого Путін прямо сказав, що війна буде. Відтоді я жив на робочому місці. Перевів загін на казармений режим. Наради проводив, просив хлопців: «Вивозьте сім'ї. Ситуація неконтрольована».

Жили в очікуванні. Аж поки 24 лютого не почули перший вибух від удару російського літака. Мої офіцери доповіли, що почався повномасштабний наступ, ми почали планувати свої дії і готуватися до оборони.

28 лютого Маріуполь вже був іншим. Околиці обстріляні. Всі в'їзди порізані гусеницями. Людей на вулицях практично не було. Враження страшне. Ми заїхали до 36-ї бригади, поговорили з комбригом. Він сказав, що луплять нещадно, не жаліють ні снарядів, ні бомб. У той день ми повним складом загону зайшли на

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

«Азовсталь». Зайняли свої позиції, рубежі, і вже з заводу хлопці групами ходили на бойові завдання. Завдання нам визначали старші керівники – полковник Денис Шлега та підполковник Денис Прокопенко («Редіс»). Оборonoю Маріуполя, документально, керував полковник Шлега, наш підрозділ з 24 лютого підпорядковувався йому. «Редіс» – професіонал та реально велика людина – взяв відповідальність і фактично керував бойовими діями. Наприклад, «Редіс» каже: потрібні 20 прикордонників для виконання завдань в такому-то районі міста. Ми цих людей збираємо, споряджаємо, я вивожу їх на позиції. (Мабуть такі дії здійснював і Сергій, зважаючи на його посаду). Так ми виконували завдання та вели оборону. Потягнулися місяці окупації міста.

На «Азовсталь» ми зайшли, коли ще не було боїв. Її вже бомбили, по ній працювала корабельна і сухопутна артилерія, авіація, але ми ще вільно ходили заводом, облаштовували позиції для кругової оборони. Коли у квітні ми забезпечували переправлення на «Азовсталь» побратимів з іншого нашого підрозділу, це вже було пекло. З порту наші війська серйозно «видушували». Їм організували переправу через Кальміус до заводу. Перехід був дуже важкий, під обстрілами, з боями. Людей, які їхали мостом, закидали мінами, розстрілювали. Були серйозні втрати. На «Азовсталі» різні моменти були. Оце я зараз говорю і подумки спускаюсь в бліндаж, їду тунелями. Якись спогади проживаєш знову і знову» (рис. 1.) [4].

З іншого відео сюжету стало відомо, що у кожного структурного підрозділу, який відповідав за охорону міста, був визначений певний сектор. Прикордонникам був визначений сектор, який прилягав безпосередньо до Азовського моря. Там був морський порт, там був завод «Азовсталь». На тому рубежі облаштовували свої позиції, на яких військовослужбовці першого прикордонного загону несли бойову вахту, щоб вороги не захопили їх зненацька зі сторони моря, і вели бойові дії. Це була дуже велика територія. Щоб добратися з одного кінця заводської території до іншої, потрібно здолати не менше 10 км.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

«Тримався на адреналіні. Перестав хворіти, не відчував болю, не помічав дрібних поранень. Каву пили відрами. Не знаю, чи давала вона ефект. Але з сигарет під каву розпочинався будь-який день, ними ж закінчувався. Мене тримали мої люди. Я мав контролювати де вони, що вони, постійно на радіостанції, на зв'язку, постійно в динаміці. Я мав підтримувати бойовий дух. Це було складно. Хтось тримається нормально і другого підтримує, хтось меркне, хтось в слюзи кидається, хтось панікує. Я своїм офіцерам і заступникам казав: «Постійно спілкуйтесь. Будете мовчати – люди будуть накручуватись». Особливо важко було, коли у нас пішли перші трьохсоті. А коли з'явилися загиблі, люди взагалі змінювалися».

Рис.1. Павловочук Марків на ринку званої "Ажиста". Травень 2022 року

«Як ковток свіжого повітря були «вертушки», які на Азовсталь прилітали. Мій підрозділ організував їхню зустріч, розгрузку боекомплекту, погрузку туди поранених. Хлопці все робили дуже швидко. У перше приземлення, вони сідали навіть під «Гради». Коли прилетіли, метрів за 150-200 лягла касета «Градів», хлопці навіть не глушили гвинти. Швидко розвантажили, бігом погрузили поранених і полетіли. Мали встигнути пролетіти всю відстань до світанку, а ночі вже були короткі.

Згодом ми зрозуміли, що більше ніякої допомоги не буде».

Спочатку ще було достатньо їжі, і води. Пізніше їстівні запаси зменшилися, вода залишилася лише технічна. Коли зрозуміли, що підвезення продуктів не буде і чекати його немає звідки, було прийнято рішення перейти на одноразове харчування. Тому десь на 15 годину щодня повар готував кашу з можливих круп, до якої додавали тушонку. Були воїни, які своїми порціями ділилися ще й з цивільними. Казали: «Підемо, у них там немає що їсти взагалі». Під кулями та обстрілами бігли назад у бункери» [5].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Однак, захисники Маріуполя не втрачали бойового духу. Адже, коли з'явився Старлінк, була можливість зателефонувати рідним та поспілкуватися. А день 29 квітня, своє професійне свято — день прикордонника, вони відмітили, виконавши Гімн України на «Азовсталі» (рис. 2) [6]. У той день Сергій отримав своє чергове військове звання — підполковник. Інші побратими теж були підвищені у званнях.

Рис.2. Захисники "Азовсталі" привітали українців з днем прикордонника. 29.04.2022р. Сергій Мартинюк — другий зліва.

Наступного разу, 9 травня 2022 року начальник Донецького прикордонного загону Валерій Падитель записав відеозвернення з оточеного росіянами заводу «Азовсталь», розповівши, що прикордонники разом із поліцейськими і нацгвардійцями продовжують давати відсіч окупантам. Відеозвернення Падителя оприлюднила у Facebook Держприкордонслужба. «Сили оборони Маріуполя продовжують захищати місто-герой. Прикордонники Донецького прикордонного загону, загону морської охорони, побратими Збройних Сил України, Нацполіції, Нацгвардії продовжують виконувати свій обов'язок. Так, ми знаходимося в дуже важких умовах, надлюдських, але разом із тим продовжуємо боронити свій край», - сказав Падитель. Начальник Донецького

прикордонного загону додав, що оборонці Маріуполя тримають зв'язок із керівництвом і заявив про впевненість у перемозі [7].

Умови на «Азовсталі» стали зовсім нестерпними: шпиталі переповнені, люди мучаться та вмирають, їм потрібна допомога, однак вже немає для цього умов. Закінчувалося паливо для генераторів. Майже не залишилось знеболювального. У тунелі почали закидати протибункерні ФАБи. Зверху постійно працювала авіація та артилерія, від важких бомб руйнувалось перекриття і плити падали людям на голови, придавлюючи їх там.

Валерій Падитель повідомив, що всі командири підрозділів, які обороняли «Азовсталь» уже на завершальному етапі провели переговори з окупантами. Росіяни пообіцяли, що «трюхсотим» одразу нададуть допомогу та поміняють. Обіцяли, що оборонців заводу залучать до розгрібання завалів і пошуку тіл. Після переговорів із росіянами керівники підрозділів, які забезпечували оборону Маріуполя, зібрались на нараду. Питання стояло так: або виходять всі, або ніхто. Усі розуміли, що військовим шляхом захисників вже ніхто не забере. «Розуміли, які можливості є у нас, які можливості є у військ у центральній Україні. Розуміли, що до нас дуже важко вийти», - згадував Валерій Падитель.

«На нараді проголосували: за вихід з «Азовсталі» - одноголосно. Це було важке рішення. Воно ніяк не відповідало задачам і бажанням захисників. Але ми, як офіцери, відповідали за своїх людей. Я своїм пояснював: «За день-два нас зітруть з лиця землі. Ми не здаємося. Ми виконуємо наказ Президента врятувати життя бійцям» — продовжував командир загону [4].

Увечері, 17 травня 2022 року Генеральний штаб повідомив, що гарнізон «Маріуполь» виконав поставлене бойове завдання. «Вищим військовим командуванням було віддано наказ командирам підрозділів, які перебувають на «Азовсталі», зберегти життя особового складу. Триває операція з порятунку заблокованих на території заводу захисників України... Заходи з порятунку оборонців, які залишаються на території «Азовсталі», тривають. Захисники Маріуполя - герої нашого часу. Вони назавжди в історії. Це окремий загін спеціального призначення «Азов», 12-та бригада Національної гвардії України, 36-та окрема

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

бригада морської піхоти, прикордонники, поліцейські, добровольці, тероборона Маріуполя, співробітники Служби безпеки України.

Утримуючи позиції на «Азовсталі», вони не дозволили противнику перекинути угруповання чисельністю до 17 батальйонних тактичних груп (близько 20000 особового складу) на інші напрямки. Тим самим завадили реалізувати план щодо швидкого захоплення Запоріжжя, здійснити вихід на адміністративний кордон Донецької та Запорізької областей і створити умови для оточення угруповання ООС.

Скочування основних сил противника навколо Маріуполя дало нам можливість підготувати та створити оборонні рубежі, на яких наші війська знаходяться і сьогодні та дають гідну відсіч агресору. Ми отримали критично необхідний час на формування резервів, перегрупування сил, отримання допомоги від партнерів. Найважливіше спільне завдання всієї України та всього світу - зберегти життя оборонців Маріуполя» [8].

Командири підрозділів, у тому числі Сергій Мартинюк, залишали Азовсталь останніми. 19 травня він ще зателефонував батькам, дружині та повідомив що разом з побратимами буде виконувати наказ командування. З 19.05.2022 року у родини відсутній будь-який зв'язок із сином.

Командир І Прикордонного загону Валерій Падитель разом з багатьма своїми бійцями потрапив у полон в колонію в Оленівку. Коли він 21 вересня 2022 року повернувся з полону у результаті чергового обміну, він повідомив родину Мартинюка Сергія про його місцезнаходження. Це була та ж сама колонія. Оленівська виправна колонія, або як її часто називають просто Оленівка – найвідоміше місце незаконного утримання людей з початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Вона розташована у населеному пункті Молодіжне поблизу селища Оленівка Кальміуського району (раніше Волноваського) Донецької області на трасі, що з'єднує Донецьк і Маріуполь. Саме Оленівка дала назву виправній колонії № 120.

Про вихід Мартинюка з Азовсталі та перебування в колонії дізнаємося теж зі слів Валерія Падителя: «Вихід тривав з 17 до

19 травня. Це були три дні страшної тиші - вони зробили режим припинення вогню. Реально спати було страшно. Звук, що постійно має гупати. У мене жоден військовий не вийшов зі зброєю. Всю знищили. Вихід був організований. Все було розподілено за родами військ. У мене загін був поділений на три частини, на три виходи. Ми надали списки, людей. Я своїх всіх сфотографував. Кожну фотографію підписав. Про всяк випадок закинув керівникам на Харків та Київ. Я виходив останнім, замикав колону. Перше - це обшук. Тут вже розумієш, що ти безправна людина під постійним прицілом.

Перед автобусом роздягнули повністю до трусів, особливо офіцерів, позабирали всі речі, як мародери. Що хороше - забрали, що таке собі - лишили в сумках. Потім це все забрали в Оленівці під час обшуків. Посадили нас в автобуси. Дали, правда, можливість зайти представникам Червоного хреста, ми заповнили їхні анкети. Потім ми в русі були практично дві доби. Нас одразу повезли в Оленівку. Дорогою під нашу колону перекинули пару військових танкових бригад. Підлаштували під нас переміщення своїх військ. Знали, що не буде обстрілу, і колона рухалась з довгими зупинками, пропускаючи ці танки. Ще добу ми простояли під воротами Оленівки. Без їжі, без води. Показали нам, що ви тут ніхто, хочете їсти, в туалет - це ваші особисті проблеми» [4].

Багато військовослужбовців, що перебували в полоні в Оленівській колонії, були повернуті на підконтрольну Україні територію і розповіли журналістам про умови перебування в колонії та про жахливе ставлення до полонених з боку працівників та керівництва колонії. «Завели в барак. Там був обшук. Розділи догола, забирали все: їжу, зубну пасту та щітки, медикаменти, чашки, ложки, тарілки. Навіть шкарпетки. У когось було дві пари трусів, то одні забрали. Спальники, каремати. Каремати для них були якоюсь новинкою, вони не знали, що то таке і для чого вони призначені, тому викидали», - говорить Євген, який служить у Національній гвардії України [9].

Валерій Падитель додатково повідомив: «Барак - двоповерхова будівля, в якій поселити можна максимум 100 з чимось осіб. Нас там у перші дні жило 600 і більше. Не було де

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

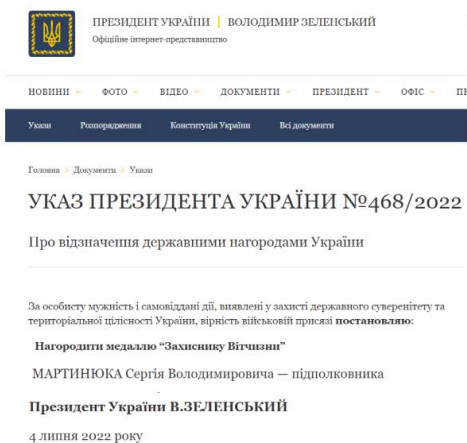
лягти, хлопці спали стоячи. Тулилися один до одного. Ні матраців, ні ліжок, нічого. Потім почали заносити по 10-20 ліжок. Коли йшли холоди, вже дали всім ліжка, далі якісь матраци з'явилися.

На території табору валютою були хліб і цигарки. Постійне відчуття голоду. Найбільше гнітило, що піднімали о шостій ранку слухати гімн Росії. І ти ж маєш слухати його, руки за спиною, опустивши голову вниз. Після гімну – 15 хвилин на їжу. Це на весь барак, 250 людей наприкінці. В динаміці – 30 секунд на приймання їжі кожному столу. Сіли за стіл, включається секундомір, за пів хвилини встали і пішли. З'їв, не з'їв, холодне, гаряче – твої проблеми. Люди обікали собі роти, хлібом рвали гортані. Але мусили якось виживати. Далі – шиккування і ранкова перевірка. Вона могла тривати від години до трьох. Ми сідали на корти, наглядачі заходили і нас по головах рахували. Перевертали всі ліжка, місця, де ми спали. Коли вони виходили, у нас було дві години вільного часу. Хтось вчив англійську, хто ще мав сили – спортом займався. Хтось читав книжки, або грав в карти, вирізані зі шпалер. Або – у доміно, його вирізали з лінолеуму. Я читав чи лежачи в карти грав, ходити не міг – дуже боліла спина. Опівдні – обід. Шикуються весь барак і чекає своєї черги. Дають команду: бігом до столової – біжимо. О 16:30 шиккування на вечерю. В проміжках між прийманням їжі могли забрати на допити» [4]. «Їжа – це рідина з п'ятьма-шістьма шматочками недовареної картоплі і кислої капусти. Готували такий «суп» на польовій кухні, інших умов для цього не було» [9].

«Ставили «на кортани» – це поза, коли руки потрібно поставити в замок за шию, сісти навприсядки, не піднімаючи п'ятки. Сидіти так потрібно було годинами. Багато людей не витримували, починали ворушитися чи вставати. Їх били дубинками або ногами. При цьому цивільних і військових приймали одночасно, не розбираючись, хто є хто», – говорить Ігор Талалай [9]. Звільнений з полону азовець повідомив, що весь час ув'язнених допитували. Когось довше і частіше, когось рідко і швидко. Допитували як представники «ДНР», так і російського головного розвідувального управління (ГРУ). Переважна більшість бувших в'язнів зазначають, що в Оленівці були присутні представники

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Головного розвідуправління й Федеральної служби виконання покарань РФ, приміром, якщо людину вирішували перевести з Оленівки на територію Росії [9]. «Коли допит проводили старші офіцери, вони розуміли, що я військовий і захищати країну – це моя робота. Вони розуміли, що я ніякий не неофашист, я свої території захищав. Вони нами захоплювались, хоч намагались цього не показувати. Тому що для них Азовсталь, Маріуполь – це як «червона ганчірка». Бо вони не могли взяти це місто» - додав Валерій Падителєв [4].

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ | ВОЛОДИМИР ЗЕЛЕНСЬКИЙ
Офіційне інтернет-представництво

НОВИНИ • ФОТО • ВІДЕО • ДОКУМЕНТИ • ПРЕЗИДЕНТ • ОФІС • ПІ

Указ Республіки України Конституція України Всі документи

Головна • Документи • Укази

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №468/2022

Про відзначення державними нагородами України

За особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі постановляю:

Нагородити медалью "Захиснику Вітчизни"

МАРТИНЮКА Сергія Володимировича – підполковника

Президент України В.ЗЕЛЕНСЬКИЙ

4 липня 2022 року

Так продовжувалося з дня на день. А четвертого липня 2022 року батькам Мартинюка Сергія зателефонували з Києва і повідомили важливу новину: Указом Президента України від 4 липня 2022 року № 468/2022 «Про відзначення державними нагородами України» «За особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та

територіальної цілісності України, вірність військовій присязі постановляю: нагородити медалью «Захиснику Вітчизни» Мартинюка Сергія Володимировича – підполковника» [10].

Через декілька днів батьків Сергія повідомили, що згідно витягу з Наказу Східного Регіонального Управління Державної Прикордонної Служби України від 09 липня 2022 року № 250-АГ «Про статус військовослужбовців», Мартинюк Сергій Володимирович (П-006687) визнаний таким, який захоплений у російський полон.

Родина Мартинюка Сергія неодноразово зверталася до керівництва державою з проханням - внести до списку полонених

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

військовослужбовців для проведення обміну з Російською Федерацією єдиного сина. За даним фактом органами Національної поліції України було порушено кримінальну справу.

Із власних джерел журналістів Медійної ініціативи (МІПЛ) відомо, що впродовж вересня – жовтня 2022 року з виправної колонії № 120 росіяни вивезли всіх військовослужбовців. Причому перемішували полонених щодня за алфавітними списками. Переважна більшість морпхів, нацгвардійців, прикордонників, ймовірно, опинилися у місцях позбавлення волі на території РФ, зокрема у Ростовській та Волгоградській областях [9]. Про те, що Сергія етапували в Борисоглібськ Воронежської області РФ повідомив військовополонений прикордонник, який повернувся в Україну в результаті чергового обміну. А 30 січня 2023 року дружина Оксана через Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими отримала від чоловіка листа. Сергій повідомляв, що у нього все гаразд, живий і здоровий, перебуває у місті Борисоглібськ Воронежської області РФ ще з жовтня 2022 року. Умови у нього добрі і ставлення до нього теж дуже добре. Кожного дня у них прогулянки на свіжому повітрі. Покинув курити. Скучає за рідними. Незабаром усе закінчиться і усі знову будуть разом. Передавав привіт рідним. Усіх любить. Про усіх думає щодня. Лист було датовано ще 2 листопада 2022 року. Зрозуміло, що у цих декількох рядках родина змогла дізнатися головне, що «живий і здоровий і що все незабаром закінчиться», хоча до описаних сином гарних умов перебування в російській колонії віднеслися скептично. Хоча розуміли, що так було потрібно, щоб листа передали. Скільки сліз зросила бідна мати, читаючи цього листа, що маленьку звісточку від єдиного сина. Адже пройшов майже рік, як підполковник Сергій Мартинюк перебуває у російському полоні.

Ми часто спілкуємось з Марією, мамою Сергія, та його дружиною Оксаною, кожного разу згадуємо про нього. Розуміємо, що бої за звільнення рідного міста Маріуполя, 82 дні перебування у пеклі на «Азовсталі», майже 700 днів полону його дуже змінили. Але ми пам'ятаємо, що Сергій – спокійна, врівноважена і в той же

час весела людина. Він уміє знайти спільну мову з усіма, ніколи не підвищить голос і не скаже різкого слова.

Його привітне відкрите обличчя завжди випромінює доброзичливість. З-під широких чорних брів, що розлітаються на переніссі, мов у польоті пташині крила, дивляться на мене великі круглі карі, ледь примружені очі. Погляд їх розумний, добродушний, прямий і відвертий, як у кожної чесної людини. Та досить якоїсь навіть найменшої несправедливості, як погляд різко змінюється. Очі стають гнівними і пронизливими. Високий лоб, зверху до якого легенько прилягає зачесане догори коротко підстрижене густе уже сиве волосся, вказує на його мудрість. Ніс прямий. Наш воїн - стрункий, широкоплечий, з грудьми богатиря, високими і прямими ногами. Рідко вдома ходив у офіцерській формі (вона йому дуже пасувала, і він любив її носити). Хода Сергія у військовому вбранні була особливо красивою. А ходить він швидко, енергійно, рівно, не сутулячись, і завжди дивиться трохи вгору. Дужий, спритний, витривалий, бо постійно займається спортом.

У Сергія багато друзів, знайомих. Коли приїздить на короткі відпустки до батьків у село, він завжди запрошує їх у гості. Однак не надто любить сидіти за столом. А полюбляє ходити біля столу, допомагати дружині Оксані накривати на стіл і пригощати гостей. Мені подобається його увага до мене, як до вчительки, класного керівника та сусідки.

Образ юнака, спокійний і мудрий, сам собою проситься на порівняння з кимось величним. Небагатослівний. Стриманий. Однак любить жартувати. Його посмішка ховається ніби всередину себе, потайна, безголоса. Здається, що він сміється лише одними очима. Ось і зараз, ніби бачу, як у темних очах Сергія з'являються веселі вогники, губи посміхаються, і від цього все його обличчя наче молодшає. Коли ми розмовляємо, його очі знов змінюються. Тепер я бачу в них увагу, доброту, мудрість, спокій і знову той самий вогник. Мені хочеться розпитати Сергія про його офіцерські будні. Однак, я не люблю його засмучувати, бо тоді в його очах згасає мій улюблений вогник. Вони тьмянішають. Тоді його очі видають у ньому військову людину, яка у свої тридцять

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

два роки побачила багато лиха. Він бачив смерть своїх побратимів. Згадки про них не дають йому повноцінно радіти життю. Він носить їх постійно біля серця. У Сергієвих очах я бачила різний настрій і різні почуття. Але ніколи не було в них неправди та фальші. Я впевнена, - такі очі ніколи не зрадять.

Таким чином, військовослужбовець І прикордонного загону, заступник начальника штабу – начальник відділу організації прикордонної служби штабу, підполковник Мартинюк Сергій Володимирович, з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, виконував військові завдання з відсічі та стримування збройної агресії РФ в місті Маріуполь на території ПрАТ МК «Азовсталь». Перебуває у полоні в РФ. Чекаємо на його повернення додому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Особова справа учня 11 класу Мартинюка Сергія Володимировича, червень 2008 року, (зберігається у шкільному архіві).

2. Кабачинський, М., Ананьїн, О. (2022). Участь Державної прикордонної служби України у відсічі збройної агресії російської федерації (2014-2018 рр.): проблема історичної періодизації Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки, (37).

3. Зустрічали земляка-офіцера з АТО / Коржик С.А. // Летичівська газета, 2014, № 71-72, 12 вересня 2014р.

4. Інтерв'ю | Сталевий кордон. Історія Героя України Валерія Падителя: «Це було пекло». *Головна/Донецька Обласна Державна адміністрація*. URL: <https://dn.gov.ua/news/intervyu-stalevij-kordon-istoriya-geroya-ukrayini-valeriya-paditelya-ce-bulo-peklo> (дата звернення: 04.05.2023).

5. BBC News Україна. «На прийом їжі давали 30 секунд». Прикордонник з Маріуполя про Оленівську колонію, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cMiHwopCwLw> (дата звернення: 04.05.2023).

6. Захисники «Азовсталі» привітали українців з днем прикордонника. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/ru/video/video->

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

novini/zaschitniki-azovstali-pozdravili-ukraincev-s-dnem-pogranichnika.html (дата звернення: 04.05.2023).

7. «В надлюдських умовах продовжуємо боронити свій край»: командир прикордонників Валерій Падитель записав звернення з Азовсталі | Новини Еспресо. *espreso.tv*. URL: <https://espreso.tv/v-nadlyudskikh-umovakh-prodovzhuemo-boroniti-sviy-kray-komandir-prikordonnikiv-valeriy-paditel-zapisav-zvernennya-z-azovstali> (дата звернення: 09.05.2022).

8. Генеральний штаб ЗСУ. Гарнізон «Маріуполь» виконав поставлене бойове завдання. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/100069092624537/posts/318566267123125/> (дата звернення: 17.05.2022).

9. Оленівські злочини: хронологія, свідчення та імена причетних. *МІПЛ*. URL: <https://mipl.org.ua/olenivski-zlochyny-hronologiya-svidchennya-ta-imena-prychetnyh/> (дата звернення: 04.05.2023).

10. Указ Президента України № 468/2022 Про відзначення державними нагородами України. *Президент України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4682022-43105>.

УДК 323.26(477.43)«451'10»(09)

*Юрій Блажевич,
Надія Ващук,
м. Хмельницький*

ВІДЗНАЧЕННЯ 10-ЛІТТЯ ПАМ'ЯТІ ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ, 10-ЛІТТЯ ПОЧАТКУ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ (ІНФОРМАЦІЙНА ХРОНІКА ПОДІЙ 20 ЛЮТОГО 2024 РОКУ)

В статті на основі документальних матеріалів, публікацій місцевих періодичних видань, інформації інтернет-ресурсів висвітлено питання відзначення пам'ятних дат в новітній історії України. Це – 10-ліття пам'яті Героїв Небесної Сотні, Героїв Майдану, 10-ліття початку збройної агресії путінської росії проти України, друга річниця російсько-української війни. На прикладах місцевих територіальних громад показали, як мешканці Хмельниччини вишановують пам'ять

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

загиблих Героїв в містах і селах, закладах культури і освіти, на мітингах – реквіємах на площах і майданах населених пунктів.

Ключові слова: Україна, Хмельниччина, Герої Небесної Сотні, російсько-українська війна, вшанування пам'яті Героїв на теренах краю.

Як відомо, список Небесної Сотні відкрився ще 22 січня 2014 року. Спочатку від вогнепальних поранень у центрі Києва загинули активісти Майдану Сергій Нігоян та Михайло Жизневський. Того ж дня в лісі під Києвом знайшли тіло із слідами тортур активіста Юрія Вербицького. До 18 лютого 2014 року налічувалося вже 9 загиблих, цього ж дня на Майдані почались масові розстріли. Із 18 по 20 лютого загинуло найбільше людей – 78 осіб, після 20 лютого – ще 20. Майже одразу усіх загиблих назвали «Небесна Сотня», хоча насправді, з врахуванням втрат у регіонах, їх було більше 100. Дату 20 лютого – День пам'яті Героїв Небесної Сотні – було встановлено указом Президента України 11 лютого 2015 року, № 69/2015 «Про вшанування подвигу учасників Революції Гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні», із метою увічнення великої людської, громадянської і національної відваги та самовідданості, сили духу і стійкості громадян, які змінили хід історії нашої держави.

20 лютого 2024 року – День пам'яті Героїв Небесної Сотні, які десять років тому, в ході Революції Гідності на Майдані Незалежності в Києві, виборювали власну свободу, європейський вибір на барикадах, з коктейлями молотова, прикриваючись дерев'яними щитами, чинячи героїчний опір озвірілим «беркутівцям» і втрачаючи кращих із кращих майданівців. До речі, 10 років назад свої «майдани» були в більшості міст України, зокрема й на Хмельниччині, там також відбувались збройні сутички, лилась кров, гинули герої і пересічні громадяни.

Ми також добре пам'ятаємо, що 10 років тому відбулась анексія рф Криму, розпочалась окупація Донбасу і протистояння на «блокпостах, АТО і ООС, а з 24 лютого 2022 року – повномасштабна збройна агресія путінських орків-рашистів, мета якої – повністю знищити Україну і українців, утвердити тут «руський мір» та відродити Російську імперію.

Але саме події Революції Гідності назавжди змінили хід

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

новітньої української історії, показали всьому світу нездоланну міць нашого народу, наше віковичне прагнення збудувати демократичну процвітаючу державу, яка прагне здобути своє гідне місце в світовій прогресивній спільності. Тому жертвність Небесної Сотні, героїчний опір всіх майданівців продовжили добровольці, котрі прямо з Майдану вирушили на Схід України – на Донбас, щоб допомогти українським воїнам захистити молоду державу і нашу свободу і незалежність від рашистської навали. Це Майдан навчив нас не боятися і перемагати, перемагати ціною величезних людських втрат, безжалісного нищення матеріальної і духовної спадщини, трагедій, які принесли нам «кремлівські сатрапи». І нині, коли вже більше двох років триває найжахливіша в Європі XXI століття повномасштабна російсько-українська війна, ми, українці, стійко тримаємо наш стрій, ми не говоримо «після війни». Ми кажемо «після перемоги» і в цьому переконуємо наших союзників і партнерів міжнародного масштабу, бо усвідомлюємо, що ми захищаємо не тільки себе, а й всю Європу і світову прогресивну частину світу, а також свою свободу, соборність, гідність, нашу землю і наших людей, що є головною запорукою виживання, розвитку і незнищенності нашої нації і держави.

Виклад основного матеріалу. На Хмельниччині в ці дні, як і в усіх регіонах України, а також у великих містах більшості держав світу на всіх континентах планети, навіть на полярній станції «Академік Вернадський» в Антарктиді, пройшли велелюдні мітинги і демонстрації на підтримку України, пришвидшення надання її гуманітарної, фінансової і військової допомоги для перемоги над російськими агресорами. Не були осторонь влада і мешканці нашого краю.

20 лютого десятиліття подвигу Героїв Небесної Сотні вшанували в Хмельницькому. Біля пам'ятника небесної Сотні зібрались містяни, учасники Революції Гідності, воїни, серед яких добровольці, які першими з Майдану рушили на схід, волонтери. Розпочався мітинг-реквієм о 9-й ранку, як і по всій Україні, загальнонаціональною хвилиною мовчання на трьох локаціях: на вулиці Проскурівській звучали мелодії сурмачів «Шана» та «Плине кача», біля пам'ятника Героям Небесної Сотні, біля стели пам'яті

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Героїв Небесної Сотні та учасників АТО (майдан Незалежності). Саме під останню мелодію на Майдані Незалежності в Києві 10 років тому прощалися з Героями, які протистояли «беркуту» та іншим силовикам Януковича.

Також о 9.00 на головних автошляхах міста Хмельницького призупинили рух транспорту. І вже традиційно в місті відбулася тиха акція «Янголи пам'яті», під час якої діти прикрашали дерева білими фігурками ангелів – символом вічності героїв, які стали ангелами України. Протягом дня люди приходили до меморіалу, залишали своїх паперових ангелів у пам'ять про загиблих героїв Майдану і російсько-української війни. Далі відбувся пам'ятний мітинг-реквієм, а на завершення учасники акції поклали квіти до пам'ятника Героям Небесної Сотні. Цього дня квіти лягли до меморіальної дошки на майдані Незалежності, до дзвіниці Героїв на вулиці Зарічанській. Після полудня, о 15.30 біля пам'ятника Героїв Небесної Сотні та Героям російсько-української війни священники різних релігійних конфесій та церков Хмельницької міської громади, члени Духовної ради обласного центру провели спільний молебень за загиблими Героями та за Україну і її волелюбний народ [1, с. 2].

Завершальним акордом вшанування став проєкт «Монологи війни», який відвідали всі охочі в театрі ім. Старицького. Особливо щемливо стало тоді, коли вимушені переселенці з різних регіонів України, які знайшли свій прихисток в обласному центрі і на теренах Хмельниччини, поділилися своїм болем, своїми трагедіями, яких завдала їм війна та запевненнями, що ми переможемо проклятих орків-рашистів [2, с. 1].

Окрім того, 20 і 24 лютого 2024 року, поряд з вшануванням пам'яті Героїв Небесної Сотні склали вічну пам'ять Героям нинішньої російсько-української війни, біля кожного банера з портретами загиблих героїв на вулиці Проскурівській та на Алеї Пам'яті на кладовищі в Раково лягли букети і вінки живих квітів, звучали мелодії-реквієми. До речі, з початку цього року у середмісті Хмельницького на цій Алеї Пам'яті розпочали заміну чотирьохгранних кубів на восьмигранні. Всі нові банери доповнюються QR – кодами, тому якщо їх відсканувати, то можна

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

перейти на сайт міської ради – на сторінку з інформацією про кожного Героя, більш розлогою та широкою. Інформація ця рухлива, може постійно поповнюватись, якщо родина загиблого може надати якісь нові дані та факти з його минулого життя.

Варто зазначити, що Алеї Пам'яті на вулиці Проскурівській з'явилася 20 лютого 2022 року в День Героїв Небесної Сотні, за чотири дні до початку повномасштабного вторгнення путінської орди рашистів-орків на Україну, однак вже тоді там постали кубибанери з портретами Героїв Майдану, а також загиблих військовослужбовців та добровольців АТО/ООС, як із 2014 року називалась неоголошена російсько-українська війна. Тоді, 20 лютого 2022 року, тисячі хмельничан вперше пошанували і позитивно оцінили таку патріотичну вуличну пам'ятну композицію і нині цей перший інстальований меморіал загиблим Героям став для мешканців обласного центру та її територіальної громади святим місцем, куди щодня приносять квіти, кладуть дитячі малюнки, приходять родичі та побратими, друзі і сусіди та віддають шану пам'яті тим, хто ввідав своє життя за свободу і соборність незалежної України [16, с. 2].

20 лютого 2024 року День Героїв Небесної Сотні відзначено в Кам'янці-Подільському Мітинг-реквієм відбувся на Майдані Відродження, 1 о 9:00. На заході були присутні представники влади міста, освіти, культури, студентства, громадськості. Звучать сумні, щемливі пісні, від яких і досі сльози навертаються на очі. Люди хрестяться, підходять до стели із фотографіями Героїв Небесної Сотні, постаменту із фотографіями загиблих в АТО та під час розстрілів на Майдані кам'янчан та кубів із портретами загиблих кам'янчан у російсько-українській війні. Мовчки стоять на одинці з власними спогадами-думками.

Учні міської дитячої художньої школи підготували тематичні малюнки, які виставили поруч з фотографіями Героїв. Цього року музика та картини залишилися на майдані Відродження і після офіційного покладання квітів. Тож кожен перехожий зміг у зручний для нього час зустрітись поглядом з нашими захисниками, які усміхаються відтепер лише на світлинах. Болить, що і через десять років після подій на Майдані ми продовжуємо з

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

острахом чекати новин із фронту. Але сьогодні лунали слова: «Спочивайте з миром! Слава нашим Героям!» [18].

День Героїв Небесної Сотні – це день вшанування людської, громадянської і національної відваги та самовідданості, сили духу і стійкості громадян, завдяки яким змінено хід історії нашої держави; це вшанування подвигу загиблих за ідеали демократії, права і свободи людини, європейське майбутнє України. Чітка громадянська позиція та готовність обстоювати її до кінця – це ті якості, які мали Герої Небесної Сотні та які гідні наслідування саме про це говорили на виховних заходах у Кам'янець-Подільському ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою Хмельницької області. Ліцеїсти також взяли участь у XV Всеукраїнському літературно-музичному фестивалі вшанування воїнів України «Розстріляна молодість», присвяченому Дню Героїв Небесної Сотні (заочний/дистанційний формат) і отримали три нагороди в різних номінаціях: «Авторська поезія» I місце, «Вокальне мистецтво» I місце, «Хореографічне мистецтво» III місце [19].

У Кам'янець-Подільському ліцеї №13 учні та вчителі долучились до відзначення цієї дати. З метою вшанування подвигу учасників Революції гідності в ліцеї були проведені класні години, уроки-реквієми, бібліотечні огляди, перегляд відеоматеріалів про трагічні сторінки того часу. Здобувачі та здобувачки освіти виготовили паперових ангелів- символ тих, хто загинув на Майдані у лютому 2014 року. Сотні білих ангелів розвісили учні біля школи, щоб нагадати всім: «Ми не маємо права забувати про розстріли мирних людей...». Старшокласники ліцею взяли участь у заході «Герої не вмирають», на якій вчителі історії розповіли про буремні дні лютого 2014 р., коли вирішувалась доля України. Школярі переглянули документальний фільм про події того часу. Зі сльозами на очах покидали діти залу. Такі патріотичні заходи формують справжніх громадян України, виховують почуття відповідальності, свободи та незалежності. Хвилиною мовчання учні та педагоги вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні [20].

У 2024 році День Героїв Небесної Сотні пройшов під гаслом «Залишаємось гідними своїх героїв!». На знак пам'яті про громадян, які загинули під час Революції Гідності у боротьбі за

ідеали демократії, права та свободи людини, європейське майбутнє України відділ краєзнавства Кам'янець-Подільської центральної міської бібліотеки імені Костя Солухи презентував патріотичний вернісаж «Злетіли в небо чисті душі». Виставка знайомила користувачів з героїчними подіями 10-річної давнини, подіями, які змінили перебіг історії нашої держави. Для користувачів підібрані різнопланові матеріали: документальні свідчення, спогади учасників, історичні дослідження, прозові та поетичні твори, хроніки, документи, фотоматеріали, журналістські розслідування, навіть унікальна книга з QR-кодами, за якими можна послухати записи розмов сепаратистів та російських найманців. Така підбірка дала можливість кожному бажаючому стати віртуальним учасником тих страшних подій, відчутти серцем трагедію сотень людей, які захищали наше майбутнє і долю України. Основна частина експозиції вшановує пам'ять про тих, хто віддав за незалежність України найцінніше – власне життя. Тут розміщено інформацію про наших земляків-учасників Революції Гідності, які загинули на Майдані під час Революції Гідності. Герої Небесної Сотні прийняли перший бій у війні, яка триває донині. Уже впродовж 10 років на фронтах російсько-української війни наші військовослужбовці дають відсіч підступному ворогові, продовжуючи справу Героїв Небесної Сотні. Зі зброєю в руках вони захищають територіальну цілісність держави, забезпечуючи нам мирне небо над головою [21].

Благодійну акцію до Дня пам'яті Героїв Небесної сотні проведено 20 лютого 2024 року на фізико-математичному факультеті К-ПНУ. Зібрані кошти передано на потреби ЗСУ [22].

У Кам'янець-Подільському медичному коледжі 20 лютого 2024 року у десяту річницю вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні згадували нашого земляка Анатолія Петровича Корнеєва. Він загинув рівно 10 років тому, 20 лютого 2014 року. Яким він був, розповів присутнім його однокласник- Славко Полятинчук, працівник Центральної міської бібліотеки імені Костя Солухи, регіональний координатор «Активна громада Кам'янця-Подільського» [23].

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Поетичний марафон «Герої Небесної сотні» (онлайн) 20 лютого 2024 року провели здобувачі освіти Кам'янець-Подільського ліцею №16. У цей день за участю кандидата історичних наук, учителя історії ліцею Д. П. Ващука проведено інтерактивний круглий стіл з педагогами та старшокласниками «Герої не вмирають - в нашій пам'яті назавжди». Учні початкових класів взяли участь у майстер-класі «Оберіг пам'яті». У шкільній медіатеці розгорнуто фотовиставку «Миті незламності українського народу». З метою вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні о 12.00 год. проведено шкільну хвилину мовчання «Пам'ять про Героїв священна». Учні закладу також взяли активну участь у десятій всевітній «тихій» акції «Ангели пам'яті» із вшанування Героїв Небесної Сотні і усього Небесного воїнства 20 лютого 2024 року. В ході акції було створено сотні вигинанок - ангелів із білого паперу, які символізують загиблих за Україну і нашу спільну болючу пам'ять та віру в перемогу світла над темрявою. Ангели розвішано на деревах біля ліцею, біля будинків та домашніх осель. [24].

20 лютого 2024 року на Чемеровеччині вшанували пам'ять Героя Небесної Сотні Дмитра Пагора із с. Хропотова. Якби не снайперська куля біля приміщення СБУ у Хмельницькому, де євромайданівці вимагали розуміння та єднання народу заради єдиної держави, 21-річний юнак, життя якого лише починалося, міг би прославити Батьківщину своєю працею, стати гордістю завдяки своїм досягненням. Герой України – посмертно. Орден «Золота зірка» – посмертно. Медаль «За жертвність і любов до України» – посмертно. Визнанням подвигу стало призначення стипендія для студентів та курсантів закладів вищої освіти державної форми власності імені Дмитра Пагора за спеціальністю «Агроінженерія». Віддати шану пам'яті Дмитру Пагору сьогодні, в 10-ту річницю розстрілів Небесної Сотні, вирушили в його рідне село Хропотова. Зустрілися з мамою Героя України, квіти і молитву залишили біля пам'ятного знака в школі, де навчався юнак, та на кладовищі біля пам'ятника [25].

20 лютого 2024 року у День вшанування Героїв Небесної Сотні в Чорнострівській громаді відбулося відкриття Меморіальної

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

дошки на честь захисника України Іллі Романовського, уродженця села Мар'янівки, який в 19 років назавжди пішов на небо, загинувши 25 вересня 2023 року під час виконання бойового завдання. На відкритті меморіальної дошки були присутні рідні загиблого воїна, друзі, сусіди, приїхали бойові побратими, були представники місцевої влади, освітяни і школярі. Почесне право відкрити Дошку було надано побратимам Героя, а представники духовенства провели обряд її освячення. Хвилиною мовчання присутні на заході вшанували пам'ять Героя, а до Меморіальної дошки і могили воїна лягли живі квіти [17, с. 4].

У День пам'яті Героїв Небесної Сотні меморіальний захід пройшов у Волочиську. Представники місцевих владних структур, громадськості, трудових колективів та учні і вчителі навчальних закладів разом із священнослужителями різних релігійних конфесій спільною молитвою та хвилиною мовчання вшанували пам'ять полеглих Героїв, які протягом віків боролися за свою землю, за свою свободу, за свою Батьківщину, які і нині в XXI столітті, не здаються і борються та втрачають життя за своїх рідних, коханих, дітей, друзів, родичів, за свою Україну. Незламність, сила духу та велика віра в Перемогу над путінськими орками-рашистами надихає наших воїнів і весь народ на нові подвиги, а букети живих квітів до Меморіального знаку Героям Небесної Сотні у Волочиську тільки засвідчили нашу величезну шану і повагу усім Героям [3, с. 1].

Цьогоріч городоччани вшанували пам'ять полеглих українців, зібравшись громадою та поклавши квіти до пам'ятників Героїв Небесної Сотні та Нескореним на центральній площі Героїв Майдану в Городку, а також героям російсько-української війни, імена яких увіковічені на Стелі пам'яті «Це моє небо. Це моя земля». І традиційно городоччани поклали червоні гвоздики до підніжжя пам'ятника Матері, яка тримає свого загиблого сина. Цей пам'ятник встановлений у мікрорайоні «Новий цукровий завод» на Алеї Слави [4, с. 3].

З нагоди 10-ої річниці пам'яті Героїв Небесної Сотні у м. Дунаївцях на площі Меморіалу Слави відбулась акція вшанування пам'яті Героїв Майдану та нинішніх захисників

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

незалежності України від путінських орків-рашистів на Сході і Півдні нашої держави. Участь у заході взяли міський голова Веліна Заєць, апарат управління міської ради, представники структурних підрозділів, громадських організацій, військовослужбовці, депутати та ветерани, священнослужителі. Відбулась спільна молитва за загиблими героями всіх поколінь, до підніжжя пам'ятних знаків лягли букети живих квітів [5, с. 4].

20 лютого 2024 року в Шепетівці на міському кладовищі відбувся мітинг-реквієм, на якому шепетівчани хвилиною мовчання вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні та українських воїнів, які загинули у ході війни росії проти України. Далі священники провели панахиду за загиблими Героями. Після цього відбулася церемонія покладання квітів до місця поховання Героя України Миколи Дзявувльського, чие життя обірвалось 20 лютого 2014 року на Майдані Незалежності в Києві, рівно 10 років тому, а також до могил військовослужбовців, які загинули у ході Антитерористичної операції, Операції об'єднаних сил та в російсько-українській війні. Заходи до Дня Героїв Небесної Сотні також відбулися у міському будинку культури [6, с. 1].

20 лютого 2024 року біля пам'ятного знаку «Героям України» у м. Красиліві, міський голова Ніла Островська разом із священниками Православної церкви України, Української греко-католицької церкви, римо-католицької церкви та працівників структурних підрозділів міської ради вшанували пам'ять загиблих Героїв Небесної Сотні. За душами спочилих Героїв Майдану та Воїнами російсько-української війни священнослужителі спільно звершили заупокійну панахиду. Учасники заходу хвилиною мовчання вшанували всіх, хто поклав життя за волю, за незалежність, соборність і свободу нашої України та поклали квіти до пам'ятника «Героям України» та Дошки Слави [7, с. 5].

20 лютого 2024 року у Полонному на площі біля пам'ятника Лесі Українці зібралися небайдужі люди, представники різних громадських організацій, молодь, ветерани, військовослужбовці, щоб вшанувати пам'ять Героїв Небесної Сотні, воїнів АТО/ООС, героїв нинішньої війни, хто віддав за свої переконання найвищу ціну – власне життя. Свідченням того, що полонська громада свято

шанує пам'ять про своїх загиблих героїв-земляків є Алея Слави, яка сьогодні поповнилася новими Героями. Учасники зібрання у своїх виступах наголошували, що Революція Гідності не завершилась, вона нині продовжується на Сході і Півдні України, де саме завдяки мужності українських воїнів відстоюється свобода, незалежність і соборність держави. До портретів загиблих Героїв-земляків лягли букети живих квітів [8, с. 1].

У Старокостянтиніві 20 лютого 2024 року представники міської влади, громадськість на чолі з міським головою Миколою Мельничуком вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні хвилиною мовчання і живими квітами, які лягли до пам'ятних стел на Меморіальному комплексі, а також спом'янули тих, хто в 2014 –му вийшов на Майдан і вже не повернувся живим додому, а серед них і вчителя із Старокостянтинова Сергія Бондарчука, а також всіх тих, хто в різні роки заплатили за свободу і незалежність України власними життями [9, с. 2].

Пам'ятну акцію до 10-ої річниці пам'яті Героїв Небесної Сотні провели вчителі та учні Пашковецького НВК Старокостянтинівської міської територіальної громади 20 лютого 2024 року вони взяли активну участь у Всесвітній тихій акції «Ангели пам'яті». З цією метою вони вирізали з паперу білі ангелочки і в тихій молитві прикріпили їх біля меморіалу Героїв Небесної Сотні. Учні 8 класу провели медіа-годину «Вони тримали за нас небо», поклали живі квіти до пам'ятних знаків Меморіалу [10, с. 3].

В часописі новоушицького краю «Наддніпряньська правда» редакція газети першу шпальту присвятила пам'яті Героїв Небесної Сотні і героям-землякам, які загинули за свободу і незалежність України у 2014-2018 роках і загиблих у 2022-2024 роках: поіменні списки, дата народження, місце проживання, де загинув. Дуже сумна арифметика: у 2014-2018 рр. загинуло 9 героїв-земляків, а у 2022-2024 рр. – 54. Стаття завершується словами: «Ми завжди пам'ятатимемо тих, хто повернувся в рідний край на щиті. Ми ніколи не забудемо про їхній подвиг і те, що заради нашого життя вони віддали свої. З гірким болем і безмежною вдячністю ми називали поіменно усіх наших Героїв, бо їхній

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

подвиг – безсмертний» [11, с. 1].

20 лютого у Нетішині біля пам'ятного знаку Героям Небесної Сотні та борцям за незалежність України зібралися представники місцевої влади, міської військової адміністрації, працівники ХАЕС, комунальних підприємств та установ, громадськість, молодь, волонтери, священнослужителі та усі небайдужі мешканці громади, щоб віддати шану загиблим на Майдані під час Революції Гідності, а також героям, які загинули, захищаючи нашу землю від збройної агресії росії. Пам'яті Героїв Небесної Сотні та героїв російсько-української війни була присвячена спільна молитва та зворушлива меморіальна акція від творчих колективів Будинку дитячої творчості. А до пам'ятних знаків загиблих Героїв після хвилини мовчання нетішинці поклали квіти та запалили поминальні лампадки [12, с. 2].

З метою вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні 20 лютого відбувся мітинг-реквієм «Молитва лине в Небеса», який був організований в Білогір'ї Центром культури та дозвілля. Перед учасниками заходу звернулись заступник міського голови Роман Муляр та представники духовенства отець Степан Маковський і отець Олександр Теравський, а також виступили творчі колективи Центру культури та дозвілля. По завершенню мітинга-реквієму та заупокійної літї відбулося покладання квітів до Пам'ятного знаку [13, с. 1].

У школах, бібліотеках, будинках культури Вовковинецької та Деражнянської громад 20 лютого відбулись заходи по вшануванню пам'яті Героїв Майдану. Так, учні 10 класу Деражнянського ліцею № 1 імені П. Стрілецького відвідали міський історичний музей, де відбулась виховна година на тему: «Небесна Сотня- в пам'яті назавжди», а учні Новоселицького ліцею провели тиху акцію з ангелочками пам'яті Героїв Небесної Сотні і героїв російсько-української війни. Мітинги-реквієм пройшли в закладах культури і бібліотеках краю [14, с. 1].

У Ярмолинецькому ЗЗСО I-III ступенів №2 вшанували пам'ять про Героїв Небесної Сотні та п'яти загиблих героїв – учнів навчального закладу, які віддали своє життя, захищаючи Україну в російсько-українській війні. Цей день 20 лютого 2024 року, надовго

запам'ятеється тим, хто взяв участь у відкритті меморіального стенду Героям – випускникам школи Ігорю Чорному, Євгенію Мартиненку, Віталію Гуменюку, Володимирі Сові-Лісовцю та Вльдиславу Зозулі.

На цьому пам'ятному заході ні учні, ні вчителі, ні батьки, ні запрошені представники місцевої влади, ні військовослужбовці і ветерани не могли втримати сліз, коли слухали хвилюючі виступи матерів Героїв, вчителів, представників влади і громадськості, а також учнів, які виконували патріотичні пісні і вірші, а повстанську пісню «Ой у лузі червона калина», яка стала своєрідним Гімном боротьби за Україну, співали усі разом, на фоні розгорнутого величезного жовто-блакитного прапора.

Потім – Скорботна хвилина мовчання...Стукіт метронома і стукіт сердець... Запальні вогники поминальних лампадок і живі квіти... Пам'ять, яка житиме вічно... а рідні, друзі, вчителі та учні ще довго по закінченні заходу не відходили від Дошки пам'яті, ще раз вдивляючись в знайомі обличчя і не стримуючи сліз, вкотре молочись за душі невинно убієнних Героїв [15, с. 3].

Висновок. Як бачимо, пам'ять людська незнищенна, ні війна, ні ракети, ні «Шахеда», ні КАБи, ні фосфорні бомби і касетні боеприпаси, ні тисячі смертей військовослужбовців, цивільного населення, особливо дітей, жінок і людей похилого віку, ні нищення інфраструктури міст і сіл України, ні мільярдні збитки екології країни не зламали сили і міці ЗСУ, добровольців, волонтерів, міжнародної спільноти, єдності фронту і тилу, а стали запорукою спільного прагнення розгромити путінських агресорів і перемогти проклятого ворога.

Список використаних джерел і літератури

1. Слободянюк Т. Майдан навчив нас перемагати // Проскурів, 22. 02. 2024 р., № 7.
2. Здибель Ю. Вони загинули за вільну Україну// Подільські вісті, 22. 02. 2024 р., № 8.
3. Відлацький в. Вшановано подвиг Героїв Небесної Сотні// Зоря, 22. 02. 2024 р., № 7.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

4. Гуменюк Д., Шкаврон М. Десять років тому. Городоччани вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні // Городоцький вісник, 23. 02. 2024 р., № 8.

5. «Небесна Сотня у вирій полетіла...» // Дунаєвецький вісник, 22. 02. 2024 р., № 8.

6. У шепетівці вшанували пам'ять Героїв Небесної отні // Шепетівський вісник, 21. 02. 2024 р., № 8.

7. Спільною молитвою вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні // Красиївський вісник, 22. 02. 2024 р., № 8.

8. Революція Гідності не завершилася, вона продовжується на Сході і Півдні нашої країни // Новий шлях, 22. 02. 2024 р., № 8.

9. У Старокостянтиніві вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні // Життя Старокостянтинівщини, 22. 02. 2024 р., № 15-16.

10. Колишуться на вітрі паперові ангелочки. Пам'ять про Героїв Небесної Сотні житиме вічно // Наше місто, 22. 02. 2024 р., № 7.

11. Пам'ятаймо кожного героя // Наддністрянська правда, 22. 02. 2024 р., № 8.

12. Жирновська Ю. Залишаємось гідними своїх Героїв: у Нетішині вдесьте вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні // Нетішинський вісник, 22. 02. 2024 р., № 8.

13. Мітинг-реквієм «Молитва лине в небеса» // Життя і слово, 23. 02. 2024 р., № 13-14 с.1.

14. Вшанували Героїв Небесної Сотні // Вісник Деражнянщини, 22. 02. 2024 р., № 8.

15. Гуменюк А. Вони загинули, щоб жила Україна // Вперед, 22. 02. 2024 р., № 8.

16. Слободянюк Т. На Проскурівській оновлюють банери з портретами Героїв // Проскурів, 15. 02. 2024 р., № 6.

17. Леонтовська Є. Назавжди в наших серцях // Подільські вісті, бурдуваліс 22. 02. 2024 р. № 8.

18. День Героїв Небесної Сотні в Кам'янці-Подільському: один на один з болем. Режим доступу https://ye.ua/news/news_23723.html.

19. Гідні наслідники Героїв Небесної Сотні. Режим доступу <https://kpml.com.ua/novyny/456- den-pamiati-heroiv-nebesnoi-sotni>.

20. 20 лютого – День пам'яті Героїв Небесної Сотні. Режим доступу <https://nvk13kr.co.ua/den-geroyiv-nebesnoyi-sotni/>.

21. День Героїв Небесної Сотні – 10 років незламності. Режим доступу <https://pdatu.edu.ua/news-10/10.html>.

22. Людмила Посітко. «Злетіло в небо чисті душі». Режим доступу. <http://kam-podcmb.zzz.com.ua/?fbclid=IwAR0KALU33dITy5EyfpZhI4S3HLqI5z6EyQB2DuzFOgZu58bEIUHGsqCuSYE>.

23. Благодійна акція фізмату. Режим доступу ! <https://fizmat.kpnu.edu.ua/>.

24. «Пам'ять про Героїв священна»/ Інтерв'ю із заступником директора з навчально-виховної роботи Кам'янець-Подільського ліцею №16 Ващук Надією вела Н. Щепанська// Кам'янець-Подільський – 2024. – 20 лютого.

25. На Чемеровеччині вшанували пам'ять Героя Небесної Сотні. Режим доступу <https://www.spravu.org.ua/news/view/3300-na-chemerovechchini-vshanuvali-pam-yat-geroya-nebesnoji-sotni>.

УДК 141.319.8:37.015

*Анна Гуменюк,
м. Хмельницький*

ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ІРИНИ ПРЕДБОРСЬКОЇ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті розкрито евристичний потенціал філософських ідей Ірини Предборської для становлення сучасної вищої освіти, що переживає лімінальний етап свого розвитку, який відзначається трансформаційними процесами, зростанням рівня соціальної ентропії, невизначеністю, невпорядкованістю, мінливістю, пошуком нових екзистенційних орієнтирів.

Ключові слова: *вища освіта, філософія освіти, постнекласична парадигма освіти, нелінійна методологія, критичне мислення.*

Сучасні суспільні трансформації охоплюють усі складові, зокрема, і систему освіти. Виникає потреба у становленні освітньої

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

системи, що здатна до безперервного самооновлення та розвитку відповідно до викликів сучасності. Як зазначає А. Євтодок: «..сучасний стан культурної свідомості протестує проти сцієнтичного, раціонально-знанневого, технократичного характеру освіти, загострюючи проблему її переходу на нову парадигму, а точніше – на нове смислове і структурно-змістове наповнення» [3, с. 65].

Співзвучною є думка Л. Горбунової, яка вважає, що в процесі трансформації освіти особливого значення набуває формування нових світоглядних, методологічних та аксіологічних засад освіти в контексті інтенцій культури людства як планетарної спільноти [2, с. 40].

Важливу роль в інформаціональному суспільстві (за М. Кастельсом) відіграє вища освіта як середовище інформаційного обміну, продукування знань, генерування нових ідей. Українське суспільство вибудовує освітню систему, яка здійснює перехід від знанневої до особистісної орієнтації цілей та змісту освіти; забезпечує середовище для безперервного розвитку.

Метою вищої освіти в Україні виступає інтелектуальний, культурний і професійний розвиток особистості, формування якісного людського капіталу та згуртування суспільства для утвердження України як рівноправного члена європейської спільноти, розбудова ефективної інноваційної конкурентоспроможної економіки та забезпечення високих стандартів якості життя [4].

Бачення вищої освіти України – конкурентоспроможна та соціально відповідальна вища освіта, яка має високу довіру у суспільстві; формує фаховий та науково-освітній потенціал країни шляхом реалізації якісних освітніх програм, досліджень і соціальних проєктів; інтегрована у європейський освітній та дослідницький простори; демонструє динамічний розвиток інституцій та академічних спільнот на принципах академічної свободи, університетської автономії, доброчесності та інклюзивності.

Евристичними для реконцептуалізації методологічних засад сучасної вищої освіти є ідеї І. Предборської. Основні праці

філософії вибудовуються на засадах постнекласичної нелінійної методології, що принципово змінює розуміння освіти, вбачаючи в ній відкрити, нелінійну, номадичну самоорганізовану систему, відкриває можливості постановки нових освітніх цілей, переосмислення змісту, методів, форм взаємодії учасників освітнього процесу [5; 6].

Методологічною основою трансформацій в системі вищої педагогічної освіти є нова освітня парадигма, що містить основні філософські ідеї, принципи та світоглядні орієнтири, які визначають напрямки її становлення. Постнекласична парадигма заснована на засадах світоглядного плюралізму і охоплює методологію постмодернізму, постструктуралізму, синергетики, гендерної філософії та ін. Евристичний потенціал зазначених напрямів полягає у реконцептуалізації змісту та цілей вищої освіти відповідно до викликів і потреб сучасного суспільства.

І.Предборська у своїх працях зазначає, що в умовах соціальної та екзистенційної кризи сьогодення перед людиною постає така важлива світоглядна проблема, як пошук себе та відповідальність за свій вибір та дії. Виникає необхідність «антропологізації» освіти. В контексті постнекласичної парадигми відбувається концептуалізація певного образу людини, особистості та визначення її місця в освітньому процесі. «Перевідкриття» людини характеризується відсутністю єдиного дискурсу. Якщо до недавнього часу поняття «людина» виступало метанарративом, то на сьогодні створення єдиного дискурсу людини стає неможливим [5; 6].

На сучасному етапі, як зазначає дослідниця, з'являється новий тип особистості — номадична особистість, що відкрита до взаємодії, знаходиться у процесі постійного творчого пошуку, самоструктурування та самовибудовування. Образ людини в новій освітній парадигмі концептуалізується як багатомірна, ризоматична сутність, що перебуває у стані іманентної рухомості та реалізації власного креативного потенціалу самоорганізації [5].

За таких умов основним завданням вищої освіти є створення умов для саморозвитку людини, творення себе в освітньому процесі. Людина постає як самодостатня істота, яка сама

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

перебудовує себе з метою гармонізації відносин з всесвітом. Такий світоглядний підхід передбачає не перетворення світу за задалегідь визначеною схемою, а творення себе.

Створення освітньої моделі, заснованої на засадах нової парадигми передбачає низку структурних і змістових перетворень у системі вищої освіти. Становлення сучасної системи вищої освіти передбачає трансформації у професійній підготовці педагога, зокрема її мети, змісту, форм і способів освітньої взаємодії.

Сучасна професійна підготовка спрямована на становлення особистості, здатної до діяльності в швидкозмінюваному світі, в інформаційному суспільстві. Відбувається переорієнтація на модель освітнього процесу, зорієнтовану на особистість, становлення якої відбувається через розширення можливостей кожної людини реалізувати свої потреби в нових знаннях, плюралізм напрямків, форм і рівнів навчання, що дозволяють здобувати освіту всім членам суспільства з урахуванням їх здібностей, потреб і інтересів.

Трансформація мети освітнього процесу зумовлює і відповідні зміни у змісті освіти. Ще донедавна зміст освіти передбачав озброєння здобувача певним задалегідь визначеним набором знань, умінь і навичок з метою всебічного розвитку особистості і готовності до суспільного життя. На сучасному етапі суспільного розвитку важливо не лише оволодіти певним набором знань, умінь і навичок, а й способами їхнього пошуку і здобуття [5; 6].

Такі зміни в системі вищої педагогічної освіти вимагають удосконалення навчального процесу: методів, форм, способів та засобів освітньої діяльності. Актуальними є методи та технології, що сприяють становленню критичного мислення здобувача, розширенню свідомості, формуванню самостійної дослідницької позиції, а саме: нелінійних методів, інтерактивних технологій, технологій становлення критичного мислення [6].

Змін зазнають і форми навчання. В закладах вищої освіти релевантними стають ті, в основі яких лежать принципи активності, діалогової взаємодії, нелінійності, багатоваріантності, наприклад: рольові ігри, моделювання, проекти, індивідуальні дослідження. В системі вищої педагогічної освіти відбувається

розробка багатоваріантних навчальних планів, з метою забезпечення можливостей вибору освітніх компонентів здобувачами відповідно до особистих здібностей та інтересів, що створює можливість побудови індивідуальної освітньої траєкторії.

Модернізація вищої педагогічної освіти за даними напрямками є важливою передумовою для створення сучасної освітньої моделі, яка дозволить узгодити процес професійної підготовки з тенденціями розвитку сучасного суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гайденок В., Предборська І. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. Філософія освіти. Вип 1. К, 2005.

2. Горбунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи. Філософія освіти. 2007. № 1(6). С. 42.

3. Євтодок А.В. Роль синергетичної парадигми у формуванні сучасної освітньої системи. Науковий вісник ВДУ. Журнал Волинського державного університету ім.Лесі Українки. Філософські науки, 1999. №11.

4. Стратегія розвитку освіти в Україні (2022-2023рр.) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>

5. Предборська І. Постнекласичні інтервенції в освітньому дискурсі. освіта України. 2003. № 2. С. 37-40.

6. Філософські абрисы сучасної освіти: Монографія/ Авт.кол.[Предборська І., Вишинська Г., Гайденок В., Гамрецька Г., та ін; за заг.ред. І.Предборської.]. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 226 с.

7. Гуменюк А. Становлення нелінійного мислення педагога в умовах модернізації вищої педагогічної освіти: автореф.дис.на здобуття наук. ступеня кандидата філос.наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»/ А.М. Гуменюк .- К. 2010. 18с.

УДК 37:929-0510 Стеценко(477.43/44)

*Олена Якубовська,
м. Хмельницький*

ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ СТЕПЕНКО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ПОДІЛЛЯ

У повідомленні аналізується біографічний та науково-педагогічний шлях кандидата історичних наук, доцента О. Д. Степенка, його освітянська діяльність на Поділлі.

Ключові слова: *О. Д. Степенко, Камянець-Подільський державний педагогічний університет, історія України.*

Він був педагогом – таким, якими б мали бути представники цієї професії. Інтелігентний, толерантний, мудрий. Був істориком та науковцем, досконало знав свою галузь. Сам пройшов кожен сходинок професійної діяльності.

О. Д. Степенко народився 11 липня 1928 року у селі Рибальському Груньського району Сумської області в родині селян. Батько, голова колгоспу, був під час голодомору 1932-33 років засуджений та засланий на 10 років. Олександра Дмитровича та його брата виховувала мати. До речі, варто відзначити, брат Олександра Дмитровича теж обрав професію вчителя, викладав географію та був директором школи в Охтирському районі. У 1941 році Олександр Дмитрович закінчив Рибальську семирічну школу та вступив до Охтирського педагогічного училища, де навчався з 1943 по 1946 рік.

У 1946 році був призначений вчителем початкових класів В'язівської семирічної школи Груньського району Сумської області, у 1947 році був звільнений в зв'язку із виїздом на навчання у Харків. Спочатку мріяв поєднати своє життя із юриспруденцією, стати адвокатом, проте, у прийомі документів в Харківський юридичний інститут (зараз Юридична академія ім. Я. Мудрого) йому було відмовлено, оскільки був сином репресованого та під час II світової війни перебував на окупованій території. Отже, з 1947 по 1951 рік навчався у Харківському державному педагогічному інституті ім. Г. Сковороди на історичному факультеті. Після закінчення з

відзнакою інституту був направлений на роботу в Самбірське педагогічне училище на посаду викладача історії. Там познайомився із своєю дружиною Черно Іриною Пилипівною, вчителькою російської мови та літератури, з якою прожив майже 52 роки. У 1953 році народилась донька, яка продовжила педагогічну династію батьків та отримала звання «Відмінник народної освіти України».

У 1954 році Степенко Олександр Дмитрович був звільнений з посади викладача історії в зв'язку із зарахуванням до аспірантури Київського державного педагогічного інституту, у 1956 році був переведений на кафедру історії СРСР Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Після закінчення аспірантури був призначений Міністерством освіти УРСР на посаду викладача історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. З 5 вересня 1957 року розпочав роботу на посаді асистента. У березні 1963 року на засіданні Ради Відділення суспільних наук Академії наук УРСР захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук на тему «Питання про походження слов'ян-Русі і боротьба з норманізмом в українській історіографії кінця XVIII – першої половини XIX ст.», у вересні 1963 р. переведений на посаду старшого викладача, у 1966 р. – на посаду доцента [1, с. 440].

Олександр Дмитрович проводив наукові дослідження з історіографії, історії України та історичного краєзнавства. Неодноразово публікувався у Наукових записках Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту серія «Історико-філологічна», написав монографію «Проблеми історіографії Древньої Русі». У томі «Хмельницька область» із серії «Історія міст і сіл УРСР» (1971 р.) Олександр Дмитрович опублікував нариси про смт. Сатанів і с. Новосілка Деражнянського району. Також їм була видана брошура «Устим Кармелюк» (Хмельницький, 1987 р.). Крім того, Олександр Дмитрович опублікував ряд статей та повідомлень у зв'язку з проведенням Подільських історико-краєзнавчих конференцій, а також інших краєзнавчих форумів. Значну увагу приділив науково-популярним статтям, вміщеним в обласній газеті

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

«Радянське Поділля», був співавтором монографії «Нариси історії Поділля» (Хмельницький, 1990).

Таким чином, доцент О. Д. Степенко вніс свою частку у розвиток історичної науки на Поділлі і в Україні.

Як член відділення товариства «Знання», педагогічного товариства часто виступав з лекціями перед населенням міста, району, області, перед студентами історичного факультету і педінституту в цілому, проводив виховну роботу серед студентів історичного факультету як наставник академічних груп, відповідав за роботу товариства «Знання» на історичному факультеті.

За час відповідальної роботи на усіх громадських посадах виявляв належний професоналізм, компетентність у вирішенні загальнодержавних питань у галузі освіти, високу порядність, культуру, ерудованість, гуманізм та повагу до людей.

В останні роки своєї професійної діяльності викладав курс «Основи конституційного права України».

Безпомилково можна стверджувати, що найвищою винагородою для будь-якого педагога є успішна реалізація його учнів. Кандидати і доктори наук, заслужені вчителі, керівники установ, викладачі, вчителі – на думку Льва Васильовича Баженова, Степенко навчив понад 4000 тисячі студентів. У цьому сенсі він заслужено є винагороджений.

Науково-педагогічну діяльність продовжують його онука та праонука.

Добре знаний на Поділлі і не тільки Олександр Дмитрович був і залишається для всіх, хто його знав шанованою людиною, науковцем і освітянином.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003, 470 с.

2. Післядипломна педагогічна освіта та методична служба на Хмельниччині: історія поступу: Збірник наукових праць [ред. кол.: В. Є. Берека (гол.) та ін.]. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2014. 251 с.

УДК 355.01:179.6:069(477)

Юрій Телячий,
м. Хмельницький

СТІЙКІСТЬ - СКЛАДОВА МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У матеріалі публіцистичного характеру в історичному контексті викладено патріотичну позицію української еліти шляхом наведення їхніх висловів, цитат, думок про стійкість, мужність, як складові ментальності українського народу в боротьбі за національну ідею. Важливе місце відводиться сучасним учасникам подій повномасштабного збройного вторгнення російських окупаційних військ в Україну.

Ключові слова: *стійкість, ментальність, українці, народ, боротьба, Україна.*

Упродовж усього загального контексту історії український народ потерпає від збройної агресії іноземних держав, які перешкоджали й перешкоджають в утвердженні державності нашої Батьківщини. Особливий формат історичного поступу склався з «братнім» російським сусідом, з його імперіалізм-шовінізмом-комунізмом-тоталітаризмом, який завжди носив людиноненависницький характер з боку кремля.

Багатовікові прагнення українців до волі, незалежності, свободи розкриває зміст гімну нашої держави, що бере початок з 1862 р.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*слова Павла Чубинського,
музика Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України ні слава, ні воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому;

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,
За Карпати відоб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Кожне покоління національної еліти залишило своє бачення щодо права українцям мати власну державу. Зміст їхніх висловів, цитат, думок про стійкість, мужність, патріотизм як складових ментальності українського народу, свідчить про тяглість історико-культурної традиції.

Ми переможемо лише тоді, коли усвідомимо, що за Україну треба не вмирати, а вбивати.

Григорій Сковорода

- # Борітеся – поборете!
- # Нема на світі України, немає другого Дніпра.
- # Свою Україну любіть. Любіть її... Во врем'я люте. В останню тяжкую минуту за неї Господа моліть.
- # Холоне серце, як згадаю, що не в Україні поховають, що не в Україні буду жити, людей і Господа любіть.

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна
культура краю

У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани і гори –
Все покину, і полину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.
1845 р., м. Переяслав

Тарас Шевченко

Сором мовчки гинути й страждати, Як маєм у руках хоч заржавілий меч.

Та хоч би і крила мені солов'їні, І воля своя, – Я б не лишила тебе в самотині, Країно моя!

Одвага наша – меч, политий кров'ю.

У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-українськи, щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями... Така легкість репутації приманює многих.

Леся Українка

Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів.

Іван Франко

Я вважаю українців найкращими воїнами. Український воїн вірний до смерті.

Василь Вишиваний

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Я знаю вас, нащадки запорожців, Я вірю вам і низько б'ю чолом. Дивлюсь на вас і вірою займаюсь, і б'ю поламаним крилом.

Олександр Олесь

Ми є. Були. І будем ми! Й Вітчизна наша з нами.

Ліпше вмерти біжучи, ніж жити гниючи.

Іван Багряний

Ми б'ємося за те, чому нема ціни в усьому світі. За Батьківщину.

Олександр Довженко

Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину.

Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ!

Я – Українець! Ось і вся моя автобіографія!

Василь Симоненко

Ніяка в світі сила нас не зламає, бо нас коріння наше в землі тримає

Григорій Дудка

Хліб і сіль для друга й брата, а для ката – грім.

Вадим Коломієць

Ми смертні. Та знайте: народ не вмира.

Борис Олійник

Україна починається з тебе!

Дай Боже нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося гірко любити її, втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Над Україною нависає зловісна двоголова тінь російського імперіалізму, який тільки й чекає остаточного колапсу нашого суспільства, щоб запустити хижі пазури в живе тіло нашого народу.

В'ячеслав Чорновіл

А ви думали, що Україна так просто. Україна – це супер. Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни.

У нас вже підриваються на мінах.
В полях по обрїй брухту і броні.
У нас стрічають люди на колінах
своїх убитих хлопців на війні.
Росли, росли – і вирости хлоп'ята.
Чийсь кохані і чийсь сини.
Щоб Україна не була розп'ята,
пішли боротись, – хто ж, як не вони?!
Господь їм сил подвоїв і потроїв.
Здолали все, подужали заброд.
Так виникає нація героїв.
Так постає з населення народ.
2022 р.

Бо хто за що, а ми за незалежність. Отож нам так і важко через те.

Ми унікальна нація. У нас хліборобів морили голодом. Режисери ставили спектаклі у концтаборах. Поетів закопували у вічну мерзлоту. У кого ще є атомний саркофаг? А у нас є.

Ліна Костенко

Українці показали готовність покласти душу і тіло за свою свободу.

А тепер ми повертаємо своє. Ніхто і ніщо не зупинить нас. Ми обрали шлях воїнів і йдемо вперед. Весь світ захоплено і з надією дивиться на нас.

Як би важко нам не було, але вже точно не буде соромно.

Ми не маємо права перекласти цю війну на наших дітей.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Битва за кожне місто і село нашої країни варта окремої книги. Кожен військовий і цивільний. Хто чинив спротив окупанту, хто підтримує визволителів, вартий окремої розповіді. Ми пам'ятаємо усіх – і полеглих, і живих.

Ціною життів кращих ми виборюємо право говорити рідною мовою, бути українцями, визначати своє майбутнє. Українська мова – це мова наших батьків і дітей. Мова нашої Перемоги.

Багато чого не вистачає, і я бачу, що потрібно для цього зробити. Але знаю точно, що до перемоги ще дуже великий шлях. Дуже великий і складний. І я сподіваюся, що Бог буде на нашій стороні і перемога буде обов'язково за нами. Але станом на сьогоднішній день, те, що відбувається, і те, що ми тримаємося – це українські люди. Український солдат, український сержант, український офіцер, які щодня гинуть, які щодня калічаються, але тримають свої позиції. Десь важче, десь легше. І сьогодні вони роблять цю перемогу. Це єдиний феномен, який дозволяє нам битися до сих пір. Це наш український народ, який був поставлений у такі умови, коли він чітко розумів, що люди з території рф чи білорусі прийшли вбивати його жінку, його дітей, прийшли знищити його будівлю. І от ці люди переповнені ідеєю захисту своїх рідних, своїх близьких, своєї сім'ї... саме вони зробили це. Ну, і, звісно, командири, яким вони вірили. Командири, які вірили своїм командувачам. Командувачі, які вірили мені, що ми приймаємо правильне рішення. Я дуже сподіваюся, що з часом не тільки складова людських життів і людського здоров'я будуть основою цієї перемоги, а буде використання передових технологій, більш ефективних снарядів, більш ефективної техніки. Ми прийдемо до цього обов'язково. І обов'язково переможемо. Але поки що все тримається на плечах простих людей.

Валерій Залужний – Головнокомандувач ЗСУ

Війна росії проти України – це ще одне життя в моєму житті.

*Ілля Лазарєв – заступник командувача
61-ї механізованої бригади ЗСУ*

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Що таке стійкість? Якщо взяти на прикладі мого підрозділу – це силами 60 бійців відбити наступ противника, який переважав у майже 50 разів. Це – не відступити ні кроку назад!

Маючи підстави для звільнення – не покинути своїх побратимів. Стійкість – це місяцями не бачити своїх близьких людей та продовжувати виконувати свої обов'язки. Стійкість – це коли ти після поранення, відійшовши від наркозу, запитуєш у лікаря, коли зможеш повернутися до своїх... Стійкість – це постійно виконувати завдання на грані життя та смерті. Стійкість – це, отримавши наказ, не вагаючись його виконати!

*Андрій Скакун – командир 36-го
Окремого стрілецького батальйону ЗСУ*

Стійкість – це спроможність людини в критичних ситуаціях, витримавши психологічний тиск, відмовитись від легкого, деколи навіть раціонального вирішення будь-якої ситуації та прийняти для себе і почати вирішувати складний варіант, не відступаючи від своєї мети, який за покликом серця є вірний для цієї людини.

*Андрій Сціборовський – підполковник,
15 мобільний прикордонний загін «Сталевий кордон»*

Ми не обирали цю війну, але ми прийняли бій.

Ми, українці, воюємо за наше виживання. Або ми переможемо, або нас не буде.

Війна з росією це не просто головна війна нашого покоління. Це головна й остання екзистенційна битва нашої нації за 300 років. Не за незалежність. За існування в принципі.

Ми всі втратили рідних, друзів, знайомих. У нас вкрали добробут, майно, зруйнували квартири, будинки, забрали роботу. Але ми заплаtimo ще більшу ціну, якщо погодимось на капітуляцію.

Найгірше – це дати собі померти всередині, лишаючись живим...

*Віталій Олуйко – доктор наук державного управління,
професор (Хмельницький кооперативний торговельно-
економічний інститут),
майор, 86-й окремий батальйон 106-ї ОБ ТРО ЗСУ*

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Великий народ великої України!

Рік тому в цей день із цього ж місця близько сьомої ранку я звернувся до вас із короткою заявою, тривалістю всього 67 секунд. У ній пролунали дві найголовніші й тоді, і зараз речі. Те, що Росія почала проти нас повномасштабну війну. І те, що ми сильні. Ми готові до всього. Ми всіх переможемо. Бо ми – це Україна!

Так розпочалося 24 лютого 2022 року. Найдовший день нашого життя. Найважчий день нашої новітньої історії. Ми прокинулися рано й відтоді не засинаємо.

У когось був страх, у когось – шок, хтось не знав, що сказати, але всі відчували, що робити. На дорогах з'явилися затори, але багато хто їхав по зброю. З'являлися черги. Хтось стояв на кордонах, але багато хто – до військкоматів і ТрО.

Ми не підняли білий прапор, а стали боронити синьо-жовтий. Не злякалися, не зламалися, не здалися. Символом цього стали прикордонники зі Зміїного й маршрут, за яким вони відправили «руській военний корабль».

Наша віра зміцніла. Зміцнів наш дух. Ми вистояли в перший день повномасштабної війни. Ми не знали, що буде завтра, але точно зрозуміли: за кожне завтра треба битися!

І ми бились. І вигризали кожну добу. І ми вистояли в другий день. А далі – в третій. Три доби, які нам відводили на життя. Погрожували, що за 72 години нас не існуватиме. Але ми вистояли в четвертий день. А потім у п'ятий. А сьогодні стоїмо рівно один рік. І досі знаємо: за кожне завтра треба битися!

Я дякую всім, завдяки кому триває наш опір. Це всі наші захисники та захисниці. Збройні Сили України. Сухопутні війська, наша піхота й танкісти. Повітряні та Військово-Морські сили. Артилерія, ППО, десантники, розвідники, прикордонники. ССО, СБУ, Нацгвардія, поліція, ТрО – усі наші сили безпеки й оборони. Завдяки вам стоїть Україна. І ми витримали лютий місяць і лютий початок війни.

А далі була весна. Нові атаки, нові рани, новий біль. Всі побачили справжнє нутро нашого ворога. Обстріли пологового будинку, драмтеатру в Маріуполі, Миколаївської ОДА, площі

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Свободи в Харкові, вокзалу в Краматорську. Побачили Бучу, Ірпінь, Бородянку. Весь світ чітко усвідомив, що насправді означає «руській мір». На що здатна Росія.

Водночас світ побачив, на що спроможна Україна. Це нові герої. Оборонці Києва, захисники «Азовсталі». Нові подвиги, які здійснювали цілі міста. Харків, Чернігів, Маріуполь, Херсон, Миколаїв, Гостомель, Волноваха, Буча, Ірпінь, Охтирка. Міста-герої. Столиці незламності. Нові символи. А разом із цим – нові оцінки та прогнози щодо України.

Перший місяць війни. І перший перелом у війні. Перші зміни у сприйнятті світом України. Вона не впала за три доби. Вона зупинила другу армію світу.

Ми зазнавали нових ударів щодня, дізнавалися про нові трагедії щодня, але витримали завдяки тим, хто викладався на повну щодня. Заради інших.

Це наші медики, які рятують поранених бійців на передовій, роблять операції під обстрілами, приймають пологи у бомбосховищах, лишаються на чергуванні днями й тижнями. Як наші рятувальники та пожежники, які витягують людей із-під завалів та з вогню в режимі 24/7. І наші залізничники, які без сну й зупину евакуювали сотні тисяч українців від початку війни.

А далі були перші наступи, перші здобутки, перші звільнені території. Перша й не остання Чернобаївка. Вигнання окупантів із Київщини, Сумщини та Чернігівщини. Наша «Стугна». «Вільха». Наш «Нептун» і крейсер «Москва», який іде на дно. Перший «Рамштайн». І другий за всю історію ленд-ліз.

Україна здивувала світ. Україна надихнула світ. Україна об'єднала світ. На доказ можна сказати тисячі слів, але достатньо кількох. HIMARS, Patriot, Abrams, IRIS-T, Challenger, NASAMS, Leopard.

Я дякую всім нашим партнерам, союзникам і друзям, які стоять пліч-о-пліч із нами весь рік. Я радий, що міжнародна антипутінська коаліція зросла настільки, що потребує окремого звернення. Я зроблю його незабаром. Обов'язково.

Я також дякую нашому зовнішньополітичному війську. Дивізії наших дипломатів, послів, представників у міжнародних

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

організаціях та інституціях. Усі, хто б'є окупантів вогнем і мечем міжнародного права, домагається нових санкцій, визнання держави-терориста державою-терористом.

Війна змінила долю багатьох сімей. Переписала історії наших родин. Змінила наші звичаї та традиції. Раніше дідусі розказували онукам, як били нацистів. Тепер онуки розповідають дідусям, як б'ють рашистів. Раніше мами й бабусі плели шарфики, тепер плетуть маскувальні сітки. Раніше діти просили в Санти смартфони, гаджети, тепер же віддають кишенькові й збирають кошти для наших бійців.

За рік фактично кожен українець когось втратив. Батька, сина, брата, маму, доньку, сестру. Кохану людину. Близького друга, колегу, сусіда, знайомого. Мої співчуття.

Майже в кожного в телефоні є хоча б один контакт, що більше ніколи не підніме слухавки. Не відповість на sms «Ти як?». Ці два простих слова набули за рік війни нового значення. Щодня мільйони українців мільйони разів писали чи промовляли до рідних і близьких це запитання. Щодня хтось не отримував відповіді. Щодня окупанти вбивали наших рідних і близьких.

Ми не зітремо їхні імена ні з телефонної, ні з власної пам'яті. Ми ніколи їх не забудемо. Ми ніколи цього не пробачимо. Ми ніколи не заспокоїмося, доки російські вбивці не понесуть заслужену кару. Кару міжнародного трибуналу. Суду Божого. Наших воїнів. Або всіх їх разом узятих.

Вирок очевидний. Дев'ять років тому сусід став агресором. Рік тому агресор став катом, мародером і терористом. Ми не маємо сумніву, що вони понесуть відповідальність. Ми не маємо сумніву в тому, що на нас чекає перемога.

Влітку ми відчули це. Ми пройшли 100 днів війни. Ми отримали статус кандидата до ЄС, повернули Зміїний, почули першу «бавовну» в Криму, побачили салюти на складах окупанта й Антонівський міст.

Серпень став першим місяцем, коли окупанти не взяли жодного українського міста. Погрози й ультиматуми про денацифікацію змінилися на жести доброї волі. І ми відчули тоді: наша перемога неминуча. Вона близько. Вона буде.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

І далі була осінь. І наш контрнаступ. Звільнення Ізюма, Балаклії, Куп'янська, Лимана, Херсонської області й міста Херсона. Ми бачили, як люди там зустрічали наших військових. Як берегли український прапор. Як дочекалися України.

Я хочу зараз звернутися до тих, хто все ще чекає. До наших громадян, які зараз перебувають у тимчасовій окупації. Україна не залишила вас, не забула про вас, не відмовилася від вас. Так чи інакше ми звільнимо всі наші землі. Ми зробимо все, щоб Україна повернулася. А всім, хто зараз вимушено перебуває за кордоном: ми зробимо все, щоб ви повернулися до України. Щоб це стало можливим.

Ми будемо боротись і повертати кожного нашого полоненого. І лише це все разом буде перемогою.

Ми бачимо її навіть у темряві. Попри постійні масовані ракетні удари й відключення електроенергії. Ми бачимо світло цієї перемоги.

У спогадах про перші відчуття 24 лютого 2022 року люди називають шок, біль, невизначеність. Через рік після повномасштабного вторгнення віра в перемогу становить 95%. Головна емоція, яку ми відчуваємо, думаючи про Україну, – це гордість.

За кожного українця, кожду українку. Гордість за нас. Ми стали одним великим військом. Ми стали командою, де хтось знаходить, хтось пакує, хтось привозить, але всі – донатять.

Я дякую нашим людям, дякую нашій багатомільйонній армії волонтерів і небайдужих громадян, які можуть зібрати й дістати все необхідне.

Ми стали одним цілим. Наші журналісти й медіа єдиним фронтом воюють проти брехні та паніки.

Ми стали однією родиною. Серед нас більше немає чужих чи незнайомих. Українці сьогодні – це всі свої. Українці прихистили українців, відкрили свої домівки й серця для тих, хто був змушений рятуватися від війни.

Ми витримуємо всі погрози, обстріли, касетні бомби, крилаті ракети, дрони-камікадзе, блекаут, холод. Ми сильніші за це.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Це був рік стійкості. Рік небайдужості. Рік мужності. Рік болю. Рік надії. Рік витримки. Рік єдності.

Рік незламності. Лютий рік незламності.

Його головний підсумок – ми вистояли. Ми не зазнали поразки. І зробимо все, щоб цього року здобути перемогу! Слава Україні!

24 лютого 2023 р.

Володимир Зеленський – Президент України

Слова Президента України Володимира Зеленського про те, що нам немає куди відступати, адже українці на своїй землі, сказані ним у зверненні до народу 24 лютого 2022 р., дали нам стійкість духу й силу для боротьби з ворогом.

У перші дні повномасштабного російського збройного вторгнення, 4 березня 2022 р. журналістка Віра Мальчук у своєму зверненні до українців зазначила: «У Біблії слова «Не бійся» повторюються 365 (!) разів. Певно, за кількістю днів у році [...]. Росія прагне окупувати нашу державу. Але не впадаймо у відчай [...]. Так, всі українці тепер стали націоналістами. Бо націоналіст – це не той, хто когось ненавидить, а той, хто своє любить трохи більше, ніж чуже. Тож, будьмо певні, деморалізованій армії Росії не вдасться «денацифікувати» Україну. Ми захищаємо свою землю! І віримо, що Бог прокладе нам шлях до свободи [...]. Слава Україні! Слава нашим захисникам! Не біймося!!!». (Інтернет ресурс. Режим доступу: <https://slavuta.city/blogs/196956/ne-bijsya-365-raziv-kazhe-bibliya> [дата доступу: 06.05.2023 р.]).

Отже, стійкість інститутів держави і народу – найвищий прояв єдності суспільства. Лише разом, проявивши надзвичайну стійкість у всьому, ми зможемо протистояти російському агресору, зберегти, відстояти державу і здобути перемогу.

УДК 37.014.3-057.875(477)

Наталя Мартинюк,
Леся Долінська,
м. Деражня

ХРОНІКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ТВОРАХ ХУДОЖНИКІВ. ІЗ ФОНДІВ ДЕРАЖНЯНСЬКОГО МІСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

У публікації розповідається про серію картин із фондів Деражнянського міського історичного музею, які висвітлюють тематику сучасної російсько-української війни, звертається увага на унікальність окремих робіт, котрі мають як мистецьку, так й історичну цінність. У публікації вперше популяризуються для широкого загалу ікони «Сім ліків святих» відомого українського художника Лева Скопа, привезені українськими воїнами з окопів Бахмута.

Ключові слова: Деражнянський міський історичний музей, Ольга Жолобович, Наталя Головатенко, Лев Скоп, картини, російсько-українська війна.

Сучасна російсько-українська війна, яка здавалася неможливою у ХХІ столітті, розділила наше життя на «до» та «після», неминуче позначилася на творчості багатьох українських діячів мистецтва. Рятуючи себе та близьких, пропускаючи через свідомість потоки жакливих новин, митці виливають почуття та відображають дійсність у своїх роботах. Не тільки, щоб без слів висловити невимовне, але й щоб боротися за свою країну там, де вони можуть бути найефективнішими. Сильні потрясіння в житті митці втілюють у своїх творах. Саме зараз, під час військових дій в Україні, виникає новий пласт культури і мистецтва, що породжує виникнення нових трендів. Набуває розвитку швидке мистецтво, швидкий живопис, арт-діджитал, постери та плакати, мурали на воєнну тематику [1, с. 99].

Хтось з художників через мистецтво документує події, їздить на передову до військових, у понівечені обстрілами міста; хтось заглиблюється у витоки нашої культури й знайомить з нею світ; хтось відкриває в собі нові таланти й

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

знаходить духовний прихисток у малюванні; хтось через мистецтво не дає забути собі та іншим про дрібні буденні радощі життя, які інколи виконують роль наших ментальних стовпів; хтось дає волю емоціям, які випалюють все всередині і які неможливо передати словами; хтось збирає донати, продаючи своє мистецтво і допомагає Збройним Силам України боротися з російською загарбницькою навалою. Саме так і формується мистецтво, народжене війною.

На прикладі унікальних експонатів групи «Живопису», які нещодавно поповнили фонди Деражнянського міського історичного музею, можна прослідкувати певні ознаки та особливості формування мистецтва під час війни.

Полотна Ольги Жолобович, уродженки Деражні, яка зараз мешкає у Львові – це шість картин, написаних олійними фарбами під назвами «Біль», «Бандерівське меню», «Біженка», «Батьківщина-мати», «Жах війни», «Українська душа». Кожна картина – це добре відома усім українцям історія, історія боротьби, розпачу і болю. Авторка картин розповідає, що спонукав її взяти пензлик у руки чотирирічний син. Одного разу він запитав: «Мамо, а чому вони вбивають таких маленьких дітей? Що поганого ми зробили?». Жінка пригадала, що в той момент вона, ніби зціпенівши, плакати не могла, сил кричати теж не було, тому й вирішила малювати. «Я не вмію стріляти зі зброї, але в мене є пензлик!» – зазначає Ольга Жолобович. Важливо зауважити, що жінка намалювала свої картини не маючи художньої освіти, що дійсно вражає.

Першою її роботою була картина «Жах війни» - це історія про маленького хлопчика, який у перші дні повномасштабного російського вторгнення опинився сам на пункті пропуску з Польщею [2].

Соціальні мережі облетіло фото і відео з ним, зроблене на польському пункті пропуску Медика. На відео маленький українець, котрий сам перетинав кордон. Хлопчик, якому від сили років чотири-п'ять, відчайдушно плакав, покидаючи рідну країну через війну з РФ. У нього в руках був тільки пакет з іграшкою та щось солодке.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Пізніше стало відомо, що це був п'ятирічний киянин Іван. Він втратив зв'язок із татом, тому й вирушив з Києва до польського Холма самостійно.

Упродовж двох днів дороги люди передавали хлопчика з рук в руки, аж поки він не дістався Польщі. Усю дорогу на зв'язку з попутниками юного українця перебувала волонтерка Ірина. Вона й зустріла його вночі на кордоні. І через кілька днів передала його матері.

Ольга Жолобович у картині «Жах війни», на прикладі маленького хлопчика, передає весь біль, відчай та страх, що спіткали мільйони українців, які змушені були втікати від війни за кордон. На цій картині пані Ольга змальовує й інші кадри жахливої війни – розбомблений міст в Ірпені та влучання ракети в київську багатоповерхівку в перші дні війни.

Картина «Українська душа» - це історія Анастасії Тихої, яка рятувала на початку березня 2022 року з окупованого Ірпеня 14 собак з інвалідністю [3].

Фото Анастасії на розбомбленому мосту в Романівці облетіло весь світ. Тендітна дівчина, яка ледь стримує на повідках 14 собак-інвалідів, сміливо під обстрілами виводить тварин з Ірпеня. Анастасія тоді насправді рятувала 18 собак, але на фото лише 14, тому що частина переляканих песиків загубилася по дорозі. Анастасія згадує, що в перші дні війни їй було страшно й тривожно, але передусім не за себе, а за тварин. Важкий шлях із Ірпеня під обстрілами пішки, суцільні нерви і страх, змучені собаки – на щастя, все це залишилося позаду. Випробування, які довелося пройти дівчині, не були марними. Все те, що сталося за тиждень після публікації фотографії, Анастасія називає справжнім дивом. Їхній із чоловіком притулок-перетримка став відомим на весь світ. А вона стала справжнім символом незламності українського духу й уособленням жіночого образу захисниці. Такою і змалювала її художниця Ольга Жолобович [4].

У колекції є патріотична та дещо гумористична картина «Бандерівське меню», яка висвітлює супротив українського народу рашистам. Полотно має червоно-чорний фон, на ньому зображені банка консервованих огірків, якою бабуся збивала ворожого дрона,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

«бандерівське смузі», так авторка назвала «коктейлі молотова», які масово виготовлялися українцями, на картині є квіти і насіння соняха, що символізує незламність простих українців, які закликали окупантів понаситати в кишені зернята, аби навесні вони проросли соняхами [5].

Картини «Біль» та «Біженка» - це обличчя зраненої України. На них зображені молоді дівчата. Одна у вишиванці, із закривавленим українським прапором, над її головою летять ракети. А інша сидить, замотана ковдрою, з двома валізами, в які вона спакувала все своє життя. Погляд дівчат промовистий і важкий. Обидві дуже стомилися, їм страшно і боляче, вони розгублені та зранені війною [6].

Остання картина з цієї колекції називається «Батьківщина-мати». Це картина надії та щасливого майбутнього. Тут дуже багато українських символів: вишивка, колоски пшениці, вінок, мальви, лелеки тощо. Центральне місце на полотні займає український захисник, який своїми янгольськими крильми захищає жінку з дитиною, а в його окулярах відбивається прапор України та монумент Батьківщини-матері у Києві [7].

Всі картини, за бажанням Ольги Жолобович, були продані на аукціоні, який відбувся у Деражнянському міському історичному музеї. Гроші від продажу картин Ольга перерахувала на потреби ЗСУ. А люди, які купили їх, одразу ж подарували музею. Сьогодні вони займають важливе місце у музейній експозиції [8].

Ще один яскравий приклад воєнного живопису, який є у музейній колекції, - це картина «Воїни світла» художниці, членкині Нікопольської спілки художників Наталії Головатенко. Наталя - переселенка з Нікополя, яка тимчасово знайшла прихисток у Деражні. Нещодавно музей отримав у дарунок картину пані Наталії, присвячену загиблим воїнам України. Її робота «Воїни світла» має великий формат, написана акриловими фарбами. На полотні зображено українську символіку: синьо-жовтий прапор, маки, пшеницю, лелек. Картина умовно поділена на дві частини: з одного боку - наші захисники, які на чорній, випаленій землі виборюють право на існування нашої держави, а з іншого, - страшна ціна цієї боротьби - над українськими воїнами, у

небі, художниця малює воїна - янгола, як символ усіх полеглих за свободу і незалежність України [9].

Але особливу увагу хочемо приділити іконам, автором яких є відомий український мистецтвознавець, художник-реставратор, іконописець, викладач Львівської академії мистецтв (до 2013 р.), учасник Євромайдану, поет, музикант Лев Скоп. Його унікальні роботи стали родзинкою музейної колекції.

Ікони художника особливі, вони не схожі на традиційні ікони. Написані вони на гонтинах (гонт – матеріал для даху чи покриття стін у вигляді клинчастих дерев'яних дощечок), знятих після реставрації Собору Святого Юра, що у Дрогобичі – дерев'яної пам'ятки кінця XV – початку XVI століть, яка внесена до світової спадщини ЮНЕСКО. Лев Скоп вважає, що ці дощечки мають велику силу, бо кожен шматочок з храму перебував у молитві роками. Для художника процес творення ікон є молитвою: «Я шалено люблю старе дерево. Кожна тріска у дерев'яній церкві для мене – дуже важлива. Коли почали замінювати у храмі в Дрогобичі гонт, це був клондайк для мене. Я мішками складав гонту!» [10].

Ще під час Революції гідності художник розмальовував щити «майданівців». Його називали «іконою Майдану». А коли у 2014 розпочався збройний конфлікт на Донбасі, він почав малювати ікони для фронту. У той час він перебував у лікарні, куди потрапив після подій на Майдані. Під майстерню йому виділили окрему палату [11].

Лев Скоп з 2014 року присвятив себе волонтерству: свої роботи виставляє на аукціони, а гроші перераховує на потреби важкохворих і бійців. Після початку повномасштабної агресії росії Лев Скоп почав малювати ще більше. Він постійно їздить на передову, дарує воїнам свої ікони, які є оберегами для них. Художник провів десятки аукціонів, намалював сотні ікон, величезна кількість з яких стали оберегами для наших захисників. Лев Скоп розповідає, що самі українські воїни підтверджують багато випадків, коли його ікони рятували: «Я багато від кого чув, що мої ікони ставали чудотворними. Не те, що я хвалюся, це факт. Багато своїх гонтів я передаю на фронт і мені розповідали, що коли в бліндажі тримають мою ікону, то під час бою міни минають це

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

укриття. Був такий випадок, що хлопці молилися в капличці, і один з них відчув, що потрібно втікати. Ніби Богородиця йому підказала. Вони швидко забралися, а через годину туди залетіла міна. Ікона, звісно, згоріла, але вони вважають, що це вона їм допомогла [12].

Саме такі ікони потрапили випадково до музею. Подарував їх Заслужений художник України, емальєр Іван Михайлович Юрков, онук якого Михайло загинув 9 березня 2023 року під Бахмутом. Ікони художнику привіз з-під Бахмута побратим Михайла. Це сім ликів святих, написаних на прямокутних дощечках (гонтинах), адресовані конкретним воїнам, адже на іконах написані імена: св. Андрій (2), св. Василь (2), св. Олексій, св. Орест, св. Руслан. Ікони Лев Скоп намалював для військових у Бахмуті, але вони так і не потрапили до своїх адресатів, очевидно, хлопці загинули. Художник прагне дізнатися, кому конкретно мали б належати ці обереги [13].

У майбутньому Лев Скоп планує створити пантеон загиблим українським воїнам у церкві села Новошичі Дрогобицького району, на стінах церкви будуть написані імена загиблих воїнів. Стіни церкви прикрашають ікони, намальовані художником, а вівтар у храмі зроблений з ящиків із снарядами та розмальований Левом [14].

Мистецтво не може в прямому сенсі стримати ворога, але воно безперечно має іншу силу. Історія демонструє, що навіть за таких обставин ніколи не зупинявся творчий процес. Через живопис, арт, мистецтво сучасні художники виплескують на полотна свої емоції, визначаючи при цьому власні живописні полотна як поле бою, на якому вони чинять свій супротив реаліям війни. Адже через мистецтво, а особливо живопис, можна візуально достукатися до найглибших емоцій людини.

Лев Скоп. Ікони

Список використаних джерел та літератури:

1. Прокопович Т. А., Галькун Т. Д. Живопис в умовах воєнного часу. Як змінилося мистецтво під час війни – колористика, тенденції, сюжет // Актуальні проблеми розвитку українського мистецтва: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2022. С. 99-102.
2. Фонди Деражнянського міського історичного музею.
3. Фонди Деражнянського міського історичного музею.
4. Історія війни: про дівчину, яка врятувала з окупованого Ірпеня 14 собак із інвалідністю // «ІСТОРИЇ ВІЙНИ»: ПРО ДІВЧИНУ, ЯКА ВРЯТУВАЛА З ОКУПОВАНОГО ІРПЕНЯ 14 СОБАК ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ | TV-ПАРК (tv-park.ua).
5. Фонди Деражнянського міського історичного музею.
6. Там само.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

7. Там само.
8. Здибель Ю.В. Нескорена весна // Подільські вісті. – 2022. – 26 травня.
9. Фонди Деражнянського міського історичного музею.
10. Терещук Г. Ікони для фронту: іконописець-волонтер Лев Скоп вірить, що вони бережуть життя воїнів // Ікони для фронту: іконописець-волонтер Лев Скоп вірить, що вони бережуть життя воїнів (radiosvoboda.org).
11. Там само.
12. Денис Д. Лев Скоп. Живі ікони // Лев Скоп. Живі ікони – Локальна історія (localhistory.org.ua).
13. Фонди Деражнянського міського історичного музею.
14. Терещук Г. Ікони для фронту: іконописець-волонтер Лев Скоп вірить, що вони бережуть життя воїнів // Ікони для фронту: іконописець-волонтер Лев Скоп вірить, що вони бережуть життя воїнів (radiosvoboda.org).

УДК 37.014.3-057.875(477)

*Роман Мазур,
м. Хмельницький*

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ РЕФОРМИ МОН УКРАЇНИ

У повідомленні аналізується законопроект № 10339 «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки її здобувачам» з економічної точки зору та створення прогнозу його впливу на систему освіти в цілому. Це допоможе незалежно оцінити користь і шкоду даної реформи, що в майбутньому може допомогти студентам сформулювати свою думку щодо нових змін, а також заздалегідь внести правки й пропозиції, якщо її наслідки можуть бути негативними.

Ключові слова: *студентство, реформа, законопроект, кошти, гранти, освіта, кредити.*

Освіта є важливою складовою економічного розвитку держави і, отже, вимагає особливої уваги до своєї якості. Тому, перегляд

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

системи отримання вищої освіти набирає актуальності для України, яка як ніколи потребує великої кількості висококваліфікованих кадрів у результаті повномасштабного вторгнення росії. Саме такою аргументацією керувалося Міністерство освіти і науки України при створенні та впровадженні нових освітніх реформ.

Найбільш впливовим для кожного студента став підготовлений урядом законопроект № 10399 «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки її здобувачам», основною ідеєю якого є новий підхід до фінансування освіти, переважно через видачу державних грантів. Дана реформа буде підвищувати конкуренцію за студентів серед ВНЗ і мотивувати студентів ретельніше підходити до вибору при вступі, що неминуче підвищить загальну якість системи, каже заступник міністра освіти і науки, Михайло Винницький.

Таким чином, метою даного повідомлення є детальний аналіз законопроекта № 10399 з економічної точки зору та створення прогнозу його впливу на систему освіти в цілому. Це допоможе незалежно оцінити користь і шкоду даної реформи, що в майбутньому може допомогти студентам сформувати свою думку щодо нових змін, а також заздалегідь внести правки й пропозиції, якщо її наслідки можуть бути негативними.

Ця робота активно набирає актуальності на тлі численних трансформацій системи освіти в Україні та з огляду на велику кількість студентів, яких ці зміни неминуче торкнуться. Також, результати даної роботи можуть бути цікавими економістам і соціологам, які аналізують вектор розвитку держави.

Завданнями даної статті є наступні пункти:

1) Провести детальний аналіз законопроекта № 10399 «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки її здобувачам»;

2) Спрогнозувати вплив законопроекта № 10399 на систему освіти та економіку України;

3) Запропонувати низку рекомендацій на основі проведеної роботи.

ОПИС ЗАКОНОПРОЄКТУ № 10399

Планується, що нова система фінансування набуде чинності з вересня 2024 року, надавши студентам та абітурієнтам нові можливості для отримання якісної вищої освіти в Україні. Для якісного аналізу пропонуємо спочатку ознайомитися з основними положеннями законопроекту [1].

1.1 Основні положення

Введення державних грантів і зміни в фінансуванні вищої освіти в Україні, згідно з законопроектом № 10399, представляють собою значну реформу, спрямовану на модернізацію системи освіти. Основні положення цього законопроекту детально описують нові механізми підтримки студентів і інститутів вищої освіти.

- **Державні гранти;**

Законопроект передбачає створення системи грантів, яка стане доповненням до існуючого державного замовлення на навчання. Ці гранти будуть спрямовані на фінансову підтримку студентів, дозволяючи їм покривати вартість навчання у вищих навчальних закладах. Розмір грантів буде визначатися на підставі результатів зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) та обраної студентом спеціальності. Це спрямовано на стимулювання студентів до кращого навчального успіху і більш усвідомленого вибору спеціалізації, з урахуванням перспектив працевлаштування та потреб економіки [3].

- **Цільове використання коштів;**

Кошти, виділені в рамках гранта, призначені виключно для оплати контракту з ВНЗ. Це забезпечує прозорість витрачання державних коштів і спрямовано на зниження фінансового навантаження на студентів та їхні сім'ї, підвищуючи доступність вищої освіти для широких верств населення.

- **Планове і прогнозоване фінансування;**

Законопроект вносить зміни у механізм формування державного замовлення на навчання спеціалістів, роблячи його

більш гнучким і адаптивним до поточних потреб ринку праці та економічного розвитку країни. Обсяг державного замовлення буде визначатися щорічно, що дозволить більш точно прогнозувати необхідність у кадрах різних спеціальностей.

- Підтримка студентів з вразливих категорій.

Важливою частиною законопроекту є увага до студентів з вразливих категорій населення. Для них передбачено збереження пільг і введення спеціальних механізмів пілотного кредитування через державні банки під мінімальні відсотки. Це дозволить студентам, які мають фінансові труднощі, отримати доступ до якісної вищої освіти [1].

1.3 Цілі та очікувані результати

Імплементация законопроекту № 10399 та введення нової системи грантів для фінансування вищої освіти в Україні передбачають ряд ключових змін, спрямованих на покращення доступності та якості освітніх послуг. Очікується, що реалізація цих заходів призведе до створення більш динамічної, справедливої та якісної системи вищої освіти в Україні. Підвищення доступності освіти для широких верств населення разом з фокусом на якості та актуальності освітніх програм має сприяти розвитку висококваліфікованих кадрів, які задовольнятимуть потреби сучасного ринку праці та сприятимуть економічному зростанню [1]. Таким чином, цілі та очікування від реформи можна поділити на наступні пункти:

- Перегляд системи фінансування;

Основною метою законопроекту є реформування механізму фінансування вищої освіти шляхом введення системи державних грантів, яка буде діяти паралельно існуючому державному замовленню. Це означає, що до традиційної моделі фінансування, за якою держава безпосередньо оплачує навчання певної кількості студентів за спеціальностями, вимогливими на ринку праці, додається новий інструмент – державні гранти. Ці гранти будуть надаватися студентам на основі їхніх успіхів у навчанні та результатів зовнішнього незалежного оцінювання, дозволяючи їм самостійно обирати вищу школу та спеціальність для навчання.

- Диверсифікація фінансування;

I всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Законопроект пропонує змінити механізм формування державного замовлення, роблячи його більш гнучким та адаптованим до поточних потреб ринку праці. Це включає перегляд критеріїв для визначення спеціальностей та кількості місць, фінансованих за рахунок держбюджету, залежно від економічних та соціальних пріоритетів країни. Крім того, введення грантової системи дозволяє диверсифікувати джерела фінансування, надаючи студентам більше можливостей для отримання якісної освіти.

- Ефективне використання бюджетних коштів;

Нововведення передбачають перехід від застарілої системи фінансування, заснованої виключно на державному замовленні, до більш гнучкого та прозорого механізму, що включає гранти. Це дозволить оптимізувати розподіл державних коштів, спрямовуючи їх туди, де вони найбільш потрібні – на підтримку талановитих студентів та спеціальностей, потрібних на ринку праці. Планування та прогнозування потреб у кадрах стане більш точним та осмисленим, що підвищить ефективність використання бюджетних інвестицій у освіту [1].

- Підвищення доступності вищої освіти;

Однією з ключових цілей законопроекту є розширення доступу до вищої освіти для всіх верств населення. Грантова система дозволить більшій кількості студентів отримати фінансову підтримку, зменшивши фінансове навантаження на сім'ї та надаючи можливість навчання у вищій школі без необхідності оплати всієї суми контракту. Особлива увага приділяється підтримці студентів із вразливих категорій та регіонів, що сприяє більш справедливому доступу до освітніх ресурсів.

- Стимулювання якості освітніх послуг;

Введення грантів стимулює вищі навчальні заклади до підвищення якості освітніх програм та умов навчання. Конкуренція за залучення студентів, які мають гранти, спонукає навчальні заклади до покращення навчального процесу, оновлення матеріально-технічної бази та розробки нових програм, що відповідають сучасним вимогам ринку праці. Таким чином, система грантів не тільки підтримує студентів, але й служить

потужним стимулом для підвищення загальної якості вищої освіти в країні [3].

ПРОГНОЗ ВПЛИВУ РЕФОРМИ НА СТУДЕНТІВ

Ознайомившись із запропонованими МОН України змінами системи фінансування отримання вищої освіти, можемо, використовуючи інформацію про економічне становище країни, спрогнозувати реальні наслідки цієї реформи. Важливо також розуміти, що окрім цього законопроекту, МОН України також активно просуває інші ідеї трансформації системи освіти, серед яких «об'єднання» кількох вищих навчальних закладів в один.

2.1 Монополізація

Об'єднання кількох вищих навчальних закладів в один зменшує кількість вищих навчальних закладів, знижуючи загальну конкуренцію та створюючи умови для формування великих освітніх центрів з підвищеними ресурсами. Це призводить до концентрації ринку освітніх послуг в руках обмеженої кількості гравців, що сприяє монополізації. Введення грантової системи фінансування, де студентам надається фінансова підтримка для покриття вартості навчання, також вносить свій вклад. Однак, оскільки розмір грантів залежить від успіхів на вступних іспитах та обраної спеціальності, а також з урахуванням введення механізму часткового покриття вартості навчання, студенти можуть зіткнутися з необхідністю вибирати освітні заклади, пропозиції яких відповідають розміру гранту. Це посилює позиції великих ВНЗ, здатних запропонувати більш доступні ціни на освітні послуги за рахунок економії на масштабі. Крім того, можлива й зворотна ситуація, коли монополісти можуть навмисно утримувати завищені ціни на деякі спеціальності, оскільки вони не мають конкурентів [2].

Для студентів ці зміни призводять до звуження вибору освітніх закладів через зменшення їх кількості та можливого зниження якості освітніх послуг у умовах зменшеної конкуренції. Крім того, монополізація ринку може сприяти зростанню вартості навчання, що робить вищу освіту менш доступною для студентів із менш забезпечених сімей. У довгостроковій перспективі, монополізація може негативно позначитися на інноваціях та якості освіти,

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

оскільки домінуючі на ринку навчальні заклади можуть не відчувати необхідності у вдосконаленні своїх освітніх програм та послуг. Таким чином, реформа про гранти, метою якої є підвищення конкуренції між закладами освіти та їхнього покращення, згладжується під дією об'єднання конкурентів між собою, коли конкуренція в результаті знижується. Але це далеко не єдина проблема даної реформи [4].

2.2 Зростання цін на освіту

По-перше, перехід від прямого державного фінансування вищої школи до системи грантів і пілотного кредитування створює нове економічне середовище. Система грантів, хоча і спрямована на підтримку студентів, змушує освітні інституції конкурувати за залучення студентів, що може стимулювати зростання якості освітніх послуг, але також і збільшення їх вартості через необхідність інвестицій у покращення умов навчання та маркетинг.

Реформа передбачає диверсифікацію фінансування через введення додаткових механізмів, таких як пілотне кредитування, яке може зробити доступ до вищої освіти більш гнучким, але також збільшить загальну вартість освіти для студента через відсотки за кредитами та потенційне збільшення плати за навчання у відповідь на новий попит [1].

Окрім цього, законопроект вводить зміни в механізм формування державного замовлення, орієнтуючи його на ключові професії. Це може скоротити кількість місць за деякими спеціальностями, що, в свою чергу, зменшить загальну пропозицію вищої освіти та може спровокувати зростання цін на контрактне навчання в більш популярних і затребуваних галузях.

2.3 Кредити серед студентів

Грантова система, надаючи фінансову підтримку у формі грантів, не завжди може повністю покривати вартість навчання, особливо в престижних або спеціалізованих навчальних закладах, де плата за навчання традиційно вища. Це створює необхідність для студентів шукати додаткові джерела фінансування, зокрема через кредитування.

Оскільки гранти розподіляються на конкурсній основі, значна частина студентів може опинитися в ситуації, коли для оплати навчання їм доведеться звернутися до кредитів. Кредити для навчання, будучи доступним інструментом, тим не менше накладають на студентів довгострокові фінансові зобов'язання. Навіть при низьких процентних ставках загальна сума повернення може виявитися значною через тривалий термін кредитування [3].

Вразливість студентів, як одержувачів кредиту, посилюється факторами нестабільності ринку праці та невизначеністю щодо майбутніх доходів. Це створює ризики невиконання кредитів, особливо якщо студенти не зможуть знайти роботу за спеціальністю або робота, яку вони знайдуть, не буде достатньо високооплачуваною для покриття кредитних зобов'язань.

Обов'язок працювати під час навчання для погашення кредитів або для забезпечення власного проживання значно зменшує час і ресурси, які студенти можуть присвятити своїй освіті. Це може негативно вплинути на їх академічні досягнення та загальну якість освітнього процесу.

Таким чином, введення грантової системи фінансування та перехід до ширшого використання кредитів для оплати навчання можуть зробити доступ до вищої освіти більш складним для небагатого населення та призвести до збільшення фінансового навантаження на студентів. Це, у свою чергу, може посилити соціальну нерівність у галузі освіти та створити передумови для виникнення кредитної кризи серед студентів, якщо механізми кредитування не будуть належним чином адаптовані до реалій ринку праці та здатності випускників виконувати свої кредитні зобов'язання.

2.4 Питання демократії

Законопроект № 10399, що розглядається в контексті розвитку системи вищої освіти в Україні, викликає значні дискусії щодо його відповідності основним конституційним правам громадян. Одним з ключових аспектів цієї дискусії є спроба законопроекту одночасно оптимізувати фінансування вищої освіти шляхом введення грантів та зміни механізмів фінансування, і введення певних вимог до студентів, що навчаються за рахунок державних або регіональних

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

бюджетів. Ці вимоги включають в себе обов'язок випускників працювати за спеціалізацією протягом трьох років після закінчення вищої школи, що може розглядатися як обмеження їх права на вільний вибір праці.

Таке зобов'язання не лише обмежує конституційне право на свободу вибору професії, але й може сприйматися як введення елементів примусової праці. Це суперечить не лише Конституції України, але й міжнародним нормам у сфері прав людини. Більше того, введення фінансування освіти через гранти у поєднанні з обов'язками щодо працевлаштування створює потенційну нерівність між студентами, які оплачують навчання самостійно, і тими, хто отримує освіту за рахунок держави. Така нерівність може підривати принцип рівного доступу до освіти, гарантований Конституцією, і ставити під питання можливість кожного громадянина реалізувати своє право на отримання якісної освіти в повній мірі.

Таким чином, незважаючи на прагнення законопроекту до оптимізації та підвищення ефективності системи вищої освіти, його поточна редакція викликає обґрунтовані занепокоєння щодо відповідності основним демократичним принципам та конституційним правам громадян України.

Таким чином, проведений аналіз законопроекту № 10399 «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки її здобувачам» дозволяє зробити наступні висновки про його ефективність та наслідки, з якими зіткнуться студенти. Серед головних цілей даної реформи нами були виділені:

- Перегляд системи фінансування;
- Диверсифікація фінансування;
- Ефективне використання бюджетних коштів;
- Підвищення доступності вищої освіти;
- Стимулювання якості освітніх послуг.

На жаль, при порівнянні з законами економіки та реальними фактами, ми бачимо, що виправдовуються лише перша та друга ціль – систему фінансування дійсно переглядають, і навіть частково диверсифікують саме фінансування. Але чи впливає це

позитивно на студентів та систему освіти? Різні способи фінансування мали надати людям ширші можливості для отримання освіти, але, на жаль, закони ринкової економіки лише погіршили становище багатьох вразливих груп населення серед студентів. Реальність виявилася такою, що студент, який оплачує самостійно свою освіту, не просто опиняється обмеженим у виборі, але також втрачає можливість повноцінно навчатися та змушений шукати роботу для оплати кредитів на освіту, частину вартості якої не покріє грант.

Виникнення таких проблем, як монополізація, зростання цін на освіту і кредити серед студентів неможливо заперечувати та тим більше ігнорувати, оскільки їхні наслідки є дуже жалогідними не тільки для студентів, але й для економіки всієї країни. По-перше, перехід до грантової системи та диверсифікація фінансування освіти, хоча й спрямовані на стимулювання конкуренції та підвищення якості навчання, в умовах ринкової економіки можуть призвести до збільшення нерівності серед студентів. Система грантів, яка ґрунтується на конкуренції за успіхи в навчанні та результати зовнішнього незалежного оцінювання, може обмежити доступ до вищої освіти для студентів з соціально вразливих верств населення, які менш підготовлені до складання іспитів на високому рівні через різниці в якості середньої освіти.

Крім того, введення системи кредитування для оплати освіти створює ризик виникнення боргового навантаження на випускників, що може виявитися непосильним для багатьох з них, особливо в умовах нестабільного ринку праці. Це також може призвести до погіршення загальної якості освіти, оскільки студенти можуть бути змушені поєднувати навчання з роботою для погашення кредитів, що знижує їхні можливості для повноцінного навчання та участі в академічному житті.

Монополізація ринку вищої освіти через злиття навчальних закладів та створення великих освітніх центрів також може призвести до скорочення конкуренції, збільшення вартості освітніх послуг та зниження їх якості. Обмежений вибір та високі ціни роблять вищу освіту менш доступною та посилюють соціальну нерівність.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Отже, незважаючи на заявлені наміри реформувати та модернізувати систему вищої освіти в Україні, законопроект № 10399 може мати ряд непередбачуваних наслідків, які не тільки не сприяють досягненню поставлених цілей, але й можуть посилити існуючі проблеми в освітній сфері та економіці країни. Важливо також підкреслити необхідність залучення студентів та викладацького складу до процесу прийняття рішень щодо реформування освіти для врахування їхніх потреб та інтересів, а також для забезпечення якості та доступності освітніх послуг для всіх верств населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Kitsoft. (n.d.). *Міністерство освіти і науки України - Зміни у фінансуванні здобуття вищої освіти: ВРУ ухвалила законопроект у першому читанні.* <https://mon.gov.ua/ua/news/zmini-u-finansuvanni-zdobuttya-vishoyi-osviti-vru-uhvalila-zakonoprojekt-u-pershomu-chitanni>.

2. Kitsoft. (n.d.). *Міністерство освіти і науки України - Сьогодні уряд ухвалив важливі рішення щодо модернізації мережі ЗВО та наукових установ.* <https://mon.gov.ua/ua/news/sogodni-uryad-uhvaliv-vazhlyvi-rishennya-shodo-modernizaciyi-merezhi-zvo-ta-naukovih-ustanov>.

3. Kitsoft. (n.d.). *Міністерство освіти і науки України - Фінансування здобуття вищої освіти: питання-відповіді про законопроект.* <https://mon.gov.ua/ua/news/finansuvannya-zdobuttya-vishoyi-osviti-pitannya-vidpovidi-pro-zakonoprojekt>.

4. Берестенко, І. І. (2013). Проблеми монополізації в сучасному світі. *Управління розвитком*, (19), 50-53.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Августінова Ангеліна – студентка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (о.-п. п. «Середня освіта. Історія та правознавство»).

Адамський Віктор – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, відповідальний секретар Хмельницької обласної організації НСКУ.

Берковський Владислав – кандидат історичних наук, виконавчий директор Українського Культурного Фонду.

Блажевич Юрій – кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації НСКУ.

Бурдуваліс Катерина – директор Державного архіву Хмельницької області.

Ващук Надія – кандидат педагогічних наук.

Войтович Олександр – магістрант державної служби, аспірант кафедри історії України історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заступник директора – начальник відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Хмельницької області.

Гевель Олена – студентка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (о.-п. п. «Середня освіта. Історія та правознавство»).

Гринчишин Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ.

Гуменюк Анна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Гурська Катерина – старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва, член НСКУ.

Дацюк Олександр – протоієрей, старший викладач кафедри українського Православ'я і теології Хмельницького інституту МАУП, PhD, кандидат богослов'я.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Добровольський Анатолій – магістрант 1 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Долінська Леся – директор Деражнянського міського історичного музею.

Завальнюк Олександр – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, керівник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, керівник регіонального осередку УАІН.

Зелінський Руслан – головний спеціаліст Літинської селищної ради Вінницької області, почесний краєзнавець України.

Коржик Світлана – голова Летичівської територіальної організації НСКУ.

Король Вероніка – магістрантка 1 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кохановський Олександр – старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток ХНМЦКіМ, член НСКУ.

Кравчук Олександр – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кундельський Валерій – кандидат історичних наук, викладач історії Хмельницького ліцею № 3 імені Артема Мазура.

Кушнір Артур – магістр історії, м. Хмельницький.

Левандовська Людмила – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ.

Лисий Анатолій – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж».

Мазур Роман – студент третього курсу гуманітарного факультету Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (о.-п. п. «Середня освіта. Історія»).

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Мартинюк Наталя – зберігач фондів Деражнянського міського історичного музею.

Марценюк Надія – викладачка Вінницького технічного фахового коледжу.

Олійник Микола – доктор історичних наук, доцент кафедри міжнародної комунікації та політології Хмельницького національного університету.

Олійник Юрій – кандидат історичних наук, начальник відділу публікаційної та науково-видавничої роботи Державного архіву Хмельницької області, член НСКУ.

Островий Володимир – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ.

Пентюк Борис – кандидат технічних наук, доцент, кандидат богослов'я, протоієрей.

Піменова Тетяна – студентка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (о.-п. п. «Середня освіта. Історія та правознавство»).

Прокопчук Віктор – доктор історичних наук, професор, Почесний краєзнавець України.

Ратушняк Ігор – старший викладач кафедри філософії та суспільних наук Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

Рекрут Валерій – кандидат історичних наук, Почесний краєзнавець України.

Семенчук Сергій – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ.

Скрипник Анатолій – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», член НСКУ.

Телячий Юрій – доктор історичних наук, професор, президент Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Трембіцький Анатолій – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач Хмельницьким міським відділом Центру дослідження історії Поділля при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член НСКУ.

Тріпак Мар'ян – кандидат економічних наук, доцент, ректор Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут».

Трубчанінов Сергій – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хоптяр Андрій – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри туризму та готельного господарства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ.

Хоптяр Юрій – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ.

Черняк Василь – вчитель історії та правознавства «Білянської гімназії Чернівецької селищної ради».

Шоробура Інна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ.

Якубовська Олена – студентка другого курсу гуманітарного факультету Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (о.-п. п. «Середня освіта. Історія»).

ЗМІСТ

Шоробура І. М. Вітальне слово учасникам міждисциплінарної науково-практичної конференції	3
Телячий Ю. Вітальне слово учасникам конференції	4
Тріпак М. Вітальне слово учасникам конференції	5
Бурдуваліс К. Вітальне слово учасникам конференції	7
Семенчук С. Кам'яна статуя з Івашковець як джерело вивчення дохристиянської монументалістики Лівобережжя Середнього Подністер'я	8
Лисий А. Наш останній король	18
Хоптяр Ю., Хоптяр А. Соціально-економічні та політичні трансформації Ярмолинецького ключа Подільської землі у XVIII ст.	24
Берковський В. Візитації Берездівського костелу як історичне джерело	32
Трубчанінов С., Гевель О. Поділля і Південно-Східна Волинь на сторінках «Енциклопедії» Д. Дідро і Ж. Д'аламбера	44
Кушнір А., Августінова А., Піменова Т. Поділля на сторінках перших видань «Британської енциклопедії» (XVIII ст.)	52
Кундельський В. Польська освіта в Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.	61
Гурська К. Священицька династія Родкевичів з Дяківець. Прокопчук В., Пентюк Б. Життя і побут православного духовенства середини XIX ст. у творчості подолянина Анатолія Свидницького	68
Бурдуваліс К. Початкова та середня освіта в Подільській губернії у фондах Державного архіву Хмельницької області	80
Олійник Ю. Професійні заклади освіти Подільської губернії у фондах Державного архіву Хмельницької області	87
Островий В. До історії видання «Коротка географія України», 1910 р. С. Л. Рудницького	94
	99

І всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція

Адамський В. Матеріальне та суспільно-політичне становище Кам'янецького повіту навесні 1918 року	110
Ратушняк І. Деякі аспекти культурної політики губернської адміністрації Поділля у 1918 році	122
Завальнюк О. Проблема харчування учасників освітнього процесу в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.) ...	129
Войтович О. Викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету: взаємодія зі студентським контингентом (1918–1920 рр.)	145
Добровольський А. Студентське самоврядування в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.)	158
Король В. Аграрна політика гетьманського режиму та опір її проведенню селянством Поділля у 1918 р.	172
Марценюк Н. Ананій Волинець – один із організаторів протигетьманського повстання на Поділлі	183
Кравчук О. Епізод протигетьманського повстання на Вінниччині у творі Модеста Левицького «Gloria victis» (1925 рік)	186
Рекрут В. Лавро Миронюк – співець краси Подільського Побожжя. (Маловідомі сторінки життя і творчості)	195
Трембіцький А. Український військовий, науковий і громадський діяч Олексій Козловський	212
Гринчишин О. Проблеми формування та використання бюджету селянських господарств на Поділлі в добу непу (1921–1928 рр.)	220
Олійник М. «Гібридна війна» більшовицької імперії проти української культури в роки непу (на досвіді Поділля)	230
Левандовська Л. Польські освітні заклади на Хмельниччині в 20-30-х рр. ХХ ст.	244
Черняк В. Подільські корені Маріяна Водзянського	251
Зелінський Р. Михайло Стельмах – шукач правди чи співець радянського режиму?	256

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Дацюк О. Син землі подільської – України син (пам'яті митрополита Володимира (Сабодана))	263
Кохановський О. Середньовічний замок у м. Деражні: історія досліджень	275
Скрипник А. Кам'янець-Подільський планово-економічний технікум інтернат у 2005–2011 рр.	282
Коржик С. Сергій Мартинюк – офіцер-прикордонник, захисник Маріуполя та заводу «Азовсталь»	291
Блажевич Ю., Ващук Н. Відзначення 10-ліття пам'яті героїв Небесної сотні, 10-ліття початку збройної агресії росії проти України на Хмельниччині (інформаційна хроніка подій 20 лютого 2024 року)	311
Гуменюк А. Філософські ідеї І. Предборської в сучасному освітньому дискурсі	325
Якубовська О. Олександр Дмитрович Степенко в освітньому просторі Поділля	330
Телячий Ю. Стійкість – складова ментальності українського народу	333
Мартинюк Н., Долінська Л. Хроніки російсько-української війни у творах художників. Із фондів Деражнянського міського історичного музею	345
Мазур Р. Сучасні виклики студентства в умовах реформи МОН України	352

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра суспільних дисциплін

Наукове видання

**ПОДІЛЛЯ І ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ:
МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА КУЛЬТУРА КРАЮ**

**Матеріали I всеукраїнської міждисциплінарної
науково-практичної конференції
(м. Хмельницький, 12 квітня 2024 р.)**

Художнє оформлення *Сергій Колісник*

Комп'ютерна верстка *Богдан Крищук*

*За достовірність фактів назв, дат, посилань на літературні джерела
тощо відповідальність несуть автори.*

Підписано до друку 30.05.2024. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура Book Antiqua.

Ум. друк. арк. 23,2.

Тираж 100 прим. Зам. № 45/2024

Видано та виготовлено з готового оригінал-макету

ФОП Стрихар А. М.

м. Хмельницький, вул. Чорновола, 37.

Тел. моб. 096-709-11-10.

ПОДІЛЛЯ І ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ:

Масштабъ
3 верста въ Английскага мѣста
0 7 15 22 30 38 70

Числобные знаки
Воды
Границы: Государственныя, Губернскія и Областныя, Уездныя и Округовыя, Волостныя
Железныя пути: в ч. черное
Города губернскаго и Областнаго, Города уездныя и Округовыя